

UNIwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydział Historii

Wojciech Lis

*Środa. Dzieje wielkopolskiego miasta
królewskiego i sejmikowego
w osiemnastym stuleciu*

DZIEDZINA NAUK HUMANISTYCZNYCH
DYSCYPLINA: HISTORIA

Praca doktorska napisana pod kierunkiem
prof. dr. hab. Michała Zwierzykowskiego

POZNAŃ 2025

*Pamięci średzkich regionalistów
Danuty Wojciegowskiej (1954-2024)
i Bogdana Jarosza (1954-2021)
poświęcam*

Spis treści

Wstęp	9
Rozdział 1. Obraz miasta	19
1.1. Położenie i pochodzenie nazwy	19
1.2. Miasto i przedmieścia	21
1.3. Przestrzeń miejska	27
1.3.1. Ratusz i najbliższe sąsiedztwo	27
1.3.2. Zamek	31
1.3.3. Kościół farny	31
1.3.4. Szkoła	40
1.3.5. Klasztor dominikanów i kościół Św. Krzyża	41
1.3.6. Mury miejskie	43
1.3.7. Kościół i szpital Św. Ducha	45
1.3.8. Kościół św. Idziego	47
1.3.9. Kościół Wszystkich Świętych	48
1.3.10. Kościół św. Sebastiana	49
Rozdział 2. Ustrój miasta	52
2.1. Status miasta	52
2.2. Władze miejskie	55
2.3. Sądownictwo miejskie	67
2.3.1. Sprawy niesporne	69
2.3.2. Sprawy sporne	73
2.4. Finanse miejskie	87
2.5. Ustrój cechowy	95
Rozdział 3. Społeczeństwo	106
3.1. Demografia	106
3.1.1. Liczba ludności	106
3.1.2. Kierunki migracji	111
3.2. Stratyfikacja społeczna	113
3.3. Stosunki rodzinne	116

3.4. Socjotopografia miasta	119
Rozdział 4. Gospodarka	123
4.1. Rolnictwo i hodowla zwierząt	123
4.2. Rzemiosło	125
4.3. Handel.....	127
Rozdział 5. Kultura	130
5.1. Życie religijne.....	130
5.2. Kultura intelektualna i piśmiennictwo.....	132
5.3. Wpływ sejmików na wizerunek miasta	136
Zakończenie	143
Bibliografia	145
Aneksy	161
1. Urzędnicy miejscy Środy w latach 1697-1793	161
2. Cechmistrzowie średzcy w latach 1697-1793	203
3. Prałaci i kanonicy kolegiaty średzkiej w latach 1697-1793	208
4. Karty wybranych rodzin średzkich.....	232
5. Wyrok magistratu średzkiego z 18 lipca 1697 r. dotyczący konfiskaty dóbr Wawrzyna Zawalidroszki za spowodowanie pożaru Środy w dniu 16 maja 1697 r. .	241
6. Wybrane testamenty mieszczan średzkich.....	242
6.1. Testament Bartłomieja Kociembowicza organisty i mieszczanina średzkiego z 13 maja 1701 r.....	242
6.2. Testament Marcina Węglarczyka wójta średzkiego zmarłego w czasie zarazy z 4 listopada 1709 r.	244
6.3. Testament Doroty Szatkowskiej z 31 stycznia 1718 r.	247
6.4. Testament Anny Smurawiczowej z 4 lipca 1741 r.....	248
6.5. Testament Julianny wdowy po Michale Michalskim czyli Jurczaku spisany w szpitalu średzkim 8 września 1748 r.	251
6.6. Testament Sebastiana Otomańczyka organisty średzkiego z 19 grudnia 1753 r.....	253
6.7. Testament Franciszka Szneydra rajcy i obywatela średzkiego z 30 kwietnia 1758 r.....	254

6.8. Testament Sebastiana Jewaska przedmieszczanina średzkiego z 14 kwietnia 1763 r.....	258
6.9. Testament Walentego Obrębowicza obywatela średzkiego z 24 listopada 1771 r.....	259
6.10. Testament Mikołaja Kośmickiego rajcy i pisarza średzkiego z 1 marca 1776 r.....	263
7. Lustracja starostwa średzkiego z 18 sierpnia 1765 r.	265
8. Wizja miasta Środa z 29 listopada 1756 r. w sprawie ustalenia wysokości czynszów płaconych kolegiacie średzkiej	272
9. Osoby przyjęte do prawa miejskiego w Środzie w latach 1729-1793.....	302
Wykaz tabel.....	364
Wykaz ilustracji.....	365
Streszczenie	366

Wstęp

Badania dziejów miast i miasteczek Polski doby przedrozbiorowej cieszą się bardzo długą tradycją. Dotyczą one zarówno próby zdefiniowania czynników miastotwórczych, gospodarki, demografii, socjotopografii¹ czy ogólnych syntez². Wiele z nich doczekało się mniej lub bardziej udanych monografii opisujących ich dzieje *ab urbe condita*, choć w większości przypadków ich głównym mankamentem jest dość skromne opisywanie dziejów najdawniejszych i nowożytnych, przy jednoczesnej koncentracji na dziejach XIX i XX w., co może wynikać z braków w podstawie źródłowej bądź też, co często objawia się w lokalnych wydawnictwach, z braków warsztatowych autorów³. Niemniej monografie stanowiły i nadal będą stanowić jedną z najpopularniejszych form przekazywania wiedzy o przeszłości miast, czego wyrazem są już setki wydanych prac monograficznych, począwszy od 2. połowy XIX w.⁴

Celem umożliwienia dotarcia do źródeł archiwalnych oraz ułatwienia pracy z nimi, w ostatnich latach nasilił się trend związany z podejmowaniem prac edytorskich poświęconych wydawaniu materiałów do dziejów miast. Wśród licznych publikacji tego typu możemy znaleźć

¹ Badania te zaczęły nabierać popularności w Polsce po opublikowaniu w 1982 r. wiekopomnej pracy J. Wiesiołowskiego (*Socjotopografia późnośredniowiecznego Poznania*, Warszawa-Poznań 1982) oraz pracy U. Sowiny (*Sieradz. Układ przestrzenny i społeczeństwo miasta w XV-XVI w.*, Warszawa-Sieradz 1991). Szerzej o literaturze z dziedziny socjotopografii: D. Żurek, *Przestrzeń i społeczeństwo Chrzanowa średniowiecznego i nowożytnego*, Kraków 2015, s. 8-10; M. Stępiak-Lis, *Mieszkańcy Pleszewa w XVI wieku*, rozprawa doktorska napisana w Instytucie Historii UAM pod kierunkiem prof. dra hab. Tomasza Jasińskiego, Poznań 2024, s. 14-15.

² Spośród szeroko zakrojonej literatury na pierwszy plan wysuwa się monumentalna i obecnie chyba najbardziej aktualna praca M. Boguckiej i H. Samsonowicza, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław 1986. Oprócz nich swoje prace publikowali m. in. J. Topolski (*Badania nad dziejami miast w Polsce*, Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza, 6/2 (1960), s. 28-31), S. Pazyra (*Geneza i rozwój miast mazowieckich*, Warszawa 1959), H. Münch (*Geneza rozplanowania miast wielkopolskich XIII i XIV w.*, Kraków 1946) czy A. Gieysztor i T. Rosłanowski (*Miasta doby feudalnej w Europie środkowo-wschodniej*, red. A. Gieysztor, T. Rosłanowski, Warszawa 1976).

³ Na problemy związane z wydawaniem publikacji poświęconych m.in. dziejom miast, jak również innych wydawnictw regionalnych, zwraca uwagę: K.A. Makowski, *Przedmowa*, [w:] *O nowy model historycznych badań regionalnych*, red. K.A. Makowski, Poznań 2007, s. 7.

⁴ W Wielkopolsce jedną z pierwszych tego typu prac jest publikacja autorstwa ks. Jana Jabczyńskiego *Rys historyczny miasta Dolska i jego okolic* (Poznań 1857). W ostatnich latach pod szyldem Biblioteki „Kroniki Wielkopolski” została zainicjowana seria wydawnicza poświęcona monografiom miast Wielkopolski, w ramach której wydano już opracowania dziejów miast, m.in. Obornik (1990), Rogoźna (1993), Jarocina (1998), Śremu (2004) czy Zbąszynia (2014), niestety z mniej lub bardziej licznymi niedociągnięciami spowodowanymi ograniczoną kwerendą archiwalną, brakiem aparatu naukowego i odwołań do źródeł. Wśród najnowszych publikacji należy wymienić m.in. te poświęcone Pleszewowi (A. Kozak, *Pleszew w późnym średniowieczu i u progu epoki nowożytnej (koniec XIV-początek XVI wieku)*, Poznań 2020; A. Makowski, *Życie codzienne mieszkańców Pleszewa w 2. połowie XVIII wieku*, Poznań 2022) czy nowe, czterotomowe opracowanie dziejów Poznania (P. Matusik, *Dzieje Poznania*, t. 1-4, Poznań 2021).

edycje źródłowe ksiąg miejskich, wydawane zarówno w tradycyjnej formie papierowej⁵, jak również w formie elektronicznej⁶.

W przypadku Środy możemy mówić o zainteresowaniu dziejami tego miasta już od 2. połowy XIX w. Co prawda, pierwsza monografia miasta, opublikowana w języku niemieckim przez miejscowego nauczyciela Bruno Drobiga – *Geschichte der Stadt Schroda*⁷ – została wydana w 1904 r. praktycznie równolegle z serią polskojęzycznych artykułów średzkiego adwokata, Władysława Schmidta, publikowanych na łamach „Dziennika Poznańskiego”⁸, to w przypadku nieco innego biegu dziejów miasto mogłoby cieszyć się swoją pierwszą monografią o wiele wcześniej. Jej autorem byłby ks. Augustyn Szamarzewski, który w zasadzie od początku swojej obecności i pracy w Środzie w 1859 r. zajął się porządkowaniem archiwum parafialnego i przeglądaniem staropolskich akt miasta⁹. Niestety, działalność ks. Szamarzewskiego, związana z aktywnym wspieraniem powstania styczińskiego, doprowadziła do jego aresztowania i przzerwania obiecująco rokujących prac. O jego skrupulatności może świadczyć fragment pochodzący z listu do ks. Bernarda Preibisza z gostyńskiej kongregacji filipinów z 9 marca 1861 r., odnoszący się co prawda do kwestii konserwacji jednego z obrazów w średzkiej farze, jednak dobitnie ukazującej naturę ks. Szamarzewskiego:

⁵ Tylko w ciągu ostatnich kilku lat wydano edycje źródłowe ksiąg miejskich m.in. Starej Warszawy (*Księgi ławnicze Starej Warszawy z lat 1453-1535*, red. A. Bartoszewicz, Warszawa 2021), Myślenic (*Księga ławników myślenickich z lat 1700-1725*, wyd. M. Mikula, Kraków 2022), Koła (*Księga landwójtowsko-ławnicza Koła 1480-1544*, oprac. M. Starzyński, Kraków 2023; również recenzja: A. Kozak, *Jak udostępniać szerszej publiczności późnośredniowieczne księgi sądowo-urzędowe? Kilka uwag na marginesie wydania najstarszej księgi ławniczej Koła z lat 1502-1544 z fragmentem księgi radzieckiej z lat 1480-1493* (*Księga landwójtowsko-ławnicza Koła 1480-1544*, oprac. Marcin Starzyński, Avalon, Kraków 2023, ss. 774), Średniowiecze Polskie i Powszechnie, 16/20 (2024), s. 417-441), Bnina (*Księga testamentów miasta Bnina. Zapiski z lat 1574-1688 (1729)*, wyd. N. Delestowicz, Poznań 2023), Jarocina (*Księga wójtowska miasta Jarocina. Zapiski z lat 1571-1611*, wyd. N. Delestowicz, Poznań 2021) czy Żerkowa (*Księga wójtowska miasta Żerkowa. Zapiski z lat 1708-1795*, wyd. N. Delestowicz, Poznań 2024).

⁶ W wydawaniu edycji elektronicznych źródeł przoduje Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, wykorzystując do tego celu aplikację INDXR. Efekty tych prac dostępne są poprzez platformę Atlas Fontium. Przykład elektronicznego opracowania ksiąg miejskich: *Najstarsze księgi miejskie Kalisza z lat 1537-1556*, red. U. Sowa (Sowina), oprac. W. Lis (<https://atlasfontium.pl/ksiegi-miejskie-kalisza/> - dostęp 25.09.2025; o metodzie opracowywania artykuł: W. Lis, U. Sowina, T. Panecki, M. Słoń, *Wykorzystanie aplikacji INDXR w badaniach przestrzeni miejskiej Kalisza w czasach nowożytnych*, *Studia Geohistorica*, 12 (2024), s. 141-149).

⁷ B. Drobig, *Geschichte der Stadt Schroda*, Schroda 1904.

⁸ W. Schmidt, *Historia miasta Środy*, „Dziennik Poznański”, 79-81, 83, 86, 90 (1904).

⁹ Pracę ks. Szamarzewskiego z materiałami poświadczają m.in. zachowana korespondencja z magistratem z lat 1860-1862 dotycząca wypożyczeń poszczególnych dokumentów miejskich (por. A. Gogulski, *Dzieje powiatu i ziemi średzkiej*, cz. 2, *Od pruskiej landratury do powiatu Niepodległej*, Środa Wielkopolska 2021, s. 183-184; AP Poznań, Akta miasta Środa (dalej: AmŚ) 1001, k. 52, 54, 59) z prośbą „o dalszą pomoc przy szperaniu historycznych pamiątek i przeszłości” Środy, jak również papierowe przekładki z regestami kopii dokumentów (dobre zachowane w zespole dokumentów papierowych średzkiej kapituły kolegiackiej w Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu – DS pap), czy zapisywanie dat rocznych i podkreślenia fragmentów tekstów czerwoną i niebieską kredką w księgach miejskich (np. AmŚ I/43, k. 1, 2, 3 i n.).

Smutno bowiem spojrzeć po naszym mieście, w którym się życie trzech województw na sejmikach ześrodkowało, a w którym uchwały regulowały stosunki i życie Wielkopolski, że dzisiaj śladu nie ma dawniejszej świetności i sławy. Gdybym dzisiaj proroczym duchem zgadł, że gniazda pajęczne są z polskich czasów i gniazda te w tych pustych kątach naszego miasta starałbym się jako świadków sławy ojców naszych przechować¹⁰.

Wspomniana publikacja Drobiga stanowiła usystematyzowanie rozproszonych materiałów i informacji dotyczących historii Środy od czasów średniowiecznych do jemu współczesnych. Niewątpliwym walorem pracy jest zawarte w niej wyobrażenie graficzne dominikańskiego kościoła Św. Krzyża. Należy jednak podkreślić, że praca jest w pewnej mierze nacechowana ideologicznie, gdyż zasadniczą część tekstu stanowi opis XIX-wiecznych dziejów miasta, mający na celu podkreślenie zasług Prusaków w rozwoju Środy.

W latach 30. XX w. dziejami miasta zajął się, wówczas jeszcze uczeń miejscowego Gimnazjum Humanistycznego, Ludwik Gomolec, czego efektem była wydana w 1935 r. książka *Ziemia Średzka*, w której Autor poświęcił Środzie ponad 20 stron¹¹. Jednak i podobnie w tym przypadku należy mówić o bardziej popularyzatorskim, aniżeli odkrywczym charakterze pracy, gdyż zasadniczo pozbawiona jest jakiegokolwiek aparatu krytycznego.

Po II wojnie światowej zainteresowanie badaczy dziejami Środy nieco spadło, a sytuacji nie poprawiło chociażby przygotowanie w 1960 r. *Studium historyczno-urbanistycznego* miasta, zawierającego cenne informacje dotyczące w szczególności próby ustalenia dokładnego czasu lokacji miasta czy elementów topografii miejskiej¹². Pewien przełom nastąpił w momencie powołania do życia w 1964 r. Średzkiego Towarzystwa Kulturalnego, które jako jedno ze swoich głównych zadań wyznaczyło poznawanie, kultywowanie i upowszechnianie dziedzictwa kulturalnego oraz propagowanie wartości historycznych Środy i Ziemi Średzkiej. Dlatego też dostrzegając konieczność powstania monografii z prawdziwego zdarzenia, od lat 80. z inicjatywy Towarzystwa oraz Biblioteki Publicznej Miasta i Gminy Środa Wlkp., której dyrektorką była wówczas obecna prezes Średzkiego Towarzystwa Kulturalnego, Bożenna Urbańska, rozpoczęto przygotowania do wydania nowej monografii. W tym celu powstały szkice tematyczne, mające stanowić punkt wyjścia do dalszej działalności wydawniczej. I tak w latach 1987-1989 wydany został dziesięcioczęściowy *Opis geograficzno-historyczny miasta Środa*, którego autorem był...

¹⁰ Archiwum Parafii Kolegiackiej w Środzie Wielkopolskiej, 3, k. 76.

¹¹ L. Gomolec, *Ziemia Średzka*, Środa 1935 (w szczególności s. 39-65).

¹² H. Münch, E. Linette, J. Pic, *Studium historyczno-urbanistyczne. Tekst. Miasto: Środa. Województwo: Poznańskie*, Poznań 1960.

Ludwik Gomolec¹³. W porównaniu ze swoją publikacją sprzed ponad 50 lat zastosował aparat krytyczny, jednak w samej treści nadal pozostawało mało odwołań chociażby do staropolskich ksiąg miejskich. Autorem dwóch kolejnych publikacji był Jerzy Kądziołka, które poświęcił historii rzemiosła średzkiego¹⁴ oraz kurkowego bractwa strzeleckiego¹⁵.

W międzyczasie trwały prace nad nową, jak się potem okazało, trzytomową monografią dziejów Środy i Ziemi Średzkiej, której redaktorem został wybitny poznański historyk i archiwista, Stanisław Nawrocki¹⁶. Jak na ówczesne standardy, publikacja ta prezentowała dość dobry poziom merytoryczny. Do opracowania części dotyczącej dziejów Środy w okresie od „potopu” szwedzkiego do rozbiorów został zaangażowany wspomniany już Jerzy Kądziołka, który na niespełna 30 stronach streścił niemal 150-letnie dzieje tego okresu, skupiając się na pięciu zasadniczych blokach tematycznych: 1) Obszar, rozplanowanie i zabudowa miasta; 2) Charakterystyka mieszkańców; 3) Władze miejskie i finanse; 4) Zajęcia mieszkańców; 5) Kultura umysłowa i opieka społeczna¹⁷. Niestety, pośpiech wydawniczy spowodowany koniecznością „wstrzelenia się” w okres przemian społeczno-ustrojowych panujących wówczas w Polsce spowodował, że nie ustrzeżono się pewnych wpadek i niedociągnięć, objawiających się w niektórych partiach rozdziału m.in. brakiem pokrycia treści przypisów do zasadniczego tekstu, jak również rażących błędów interpretacyjnych, takich jak stwierdzenie, że „członków rady i ławy nazywano *dwunastu mężami*”¹⁸, podczas gdy urząd dwunastu mężów to nic innego, jak reprezentacja pospólstwa, którą powołano do życia w Środzie w 1785 r., w miejsce dotychczasowego przedstawicielstwa składającego się w głównej mierze z urzędujących starszych poszczególnych cechów. Niemniej monografia ta, choć dziś nieco wysłużona i w pewnych fragmentach zdezaktualizowana, nadal stanowi podstawowe źródło wiedzy na temat dziejów miasta.

W następnych latach przestrzenią do publikowania artykułów poświęconych historii Środy był „Średzki Kwartalnik Kulturalny”, wydawany w latach 1998-2024 nakładem Średzkiego Towarzystwa Kulturalnego, gdzie swoje teksty publikowali m.in. cytowani w niniejszej pracy Zbigniew Józwiak, Marcin Braszak czy Wojciech Lis.

Spośród tematów badawczych ściśle związanych z dziejami miasta na pierwszy plan wysuwa się zdecydowanie kwestia funkcjonowania i odbywania w Środzie sejmików

¹³ L. Gomolec, *Opis geograficzno-historyczny miasta Środa*, cz. 1-10, Środa Wlkp. 1987-1989.

¹⁴ J. Kądziołka, *Rzemiosło średzkie (w okresie od XV do XVIII wieku)*, Środa Wlkp. 1989.

¹⁵ J. Kądziołka, *Bractwo strzeleckie (kurkowe) w Środzie w okresie od 1637 r. do 1939 r.*, Środa Wlkp. 1988.

¹⁶ *Dzieje Środy Wielkopolskiej i jej regionu*, t. 1-3, red. S. Nawrocki, Środa Wielkopolska 1990.

¹⁷ J. Kądziołka, *Od „potopu” szwedzkiego do drugiego rozbioru Polski*, [w:] *Dzieje Środy Wielkopolskiej i jej regionu*, t. 1, s. 69-96.

¹⁸ Tamże, s. 74.

ziemskich szlachty województw poznańskiego i kaliskiego (a od 1768 r. również gnieźnieńskiego). W tej dziedzinie literaturę przed ponad dziesięciu laty zgromadzili i opracowali wspólnie Robert Kołodziej i Michał Zwierzykowski¹⁹, natomiast w chwili obecnej trwają prace związane m.in. z edycją akt sejmikowych z czasów stanisławowskich²⁰, jak również przygotowywana jest rozprawa doktorska przez Kamilę Bulińską poświęcona polityce sejmiku województw wielkopolskich wobec miast i mieszczaństwa w latach 1572-1793²¹. Wśród prac dyplomowych należy również wymienić m.in. pracę magisterską Roberta Łuczaka z 2002 r., poruszającą zagadnienia związane z wpływem sejmiku szlacheckiego w Środzie na funkcjonowanie miasta²².

Tematem, który do tej pory nie doczekał się należytego opracowania, są dzieje funkcjonującej od 1423 r. przy kościele farnym w Środzie kapituły kolegiackiej. O ile o samym kościele farnym pisali m.in. w latach 30. XX w. Jan Kilariski²³ i w latach 50. Ludwik Gomolec²⁴, a już w XXI w. wydana została obszerna praca Bożenney Urbańskiej²⁵, to z kolei o samej kapitule pisał przed laty ks. Józef Nowacki w wiekopomnych *Dziejach archidiecezji poznańskiej*, poświęcając jej zaledwie kilka akapitów²⁶. W czasach współczesnych prace magisterskie poświęcone kapitule i parafii pisali Piotr Kuś²⁷ i Bartosz Strugarek²⁸, natomiast całkiem niedawno próby zbadania składu osobowego kapituły w 1. połowie XVIII w. podjął się w swoim artykule Wojciech Lis²⁹.

W ostatnich latach w średnim środowisku regionalistycznym ponownie wywołana została dyskusja nad koniecznością opracowania nowej monografii dziejów miasta. Wielkie nadzieje pokładano w pracach zainicjowanych przez Starostwo Powiatowe w Środzie Wielkopolskiej, które powierzyło przygotowanie monografii powiatu średzkiego regionaliście Andrzejowi Gogulskiemu. Do tej pory ukazały się dwa z trzech zakładanych tomów, jednak w

¹⁹ R. Kołodziej, M. Zwierzykowski, *Bibliografia parlamentaryzmu Rzeczypospolitej Szlacheckiej*, Poznań 2012.

²⁰ Biuletyn Polskiego Towarzystwa Badań nad Wiekiem Osiemnastym, 29 (2025), s. 28.

²¹ Biuletyn Polskiego Towarzystwa Badań nad Wiekiem Osiemnastym, 29 (2025), s. 32.

²² R. Łuczak, *Sejmiki średzkie w XVIII wieku i ich wpływ na rozwój miasta*, niepublikowana praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. UAM dr. hab. Mariana Drozdowskiego, Poznań 2002.

²³ J. Kilariski, *Kolegiata pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Środzie*, Poznań b.d. [po 1936]

²⁴ L. Gomolec, *Dzieje kolegiaty średzkiej i jej piękno*, Środa Poznańska 1954 (maszynopis w zbiorach Autora).

²⁵ B. Urbańska, *Kolegiata w Środzie Wielkopolskiej*, Środa Wlkp. 2021.

²⁶ J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. 2, *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, Poznań 1964, s. 604-607.

²⁷ P. Kuś, *Powstanie i rozwój kapituły kolegiackiej w Środzie Wielkopolskiej*, praca magisterska napisana w ramach seminarium z Historii Kościoła pod kierunkiem ks. dra Konrada Lutyńskiego, Poznań 1996.

²⁸ B. Strugarek, *Historia parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Środzie Wielkopolskiej w latach 1945-2000*, niepublikowana praca magisterska pisana na seminarium naukowym z historii Kościoła u ks. dr. hab. Bernarda Kołodzieja pod kierownictwem ks. dr. Leszka Wilczyńskiego, Poznań 2005.

²⁹ W. Lis, *Skład osobowy kapituły kolegiackiej w Środzie w pierwszej połowie XVIII w.*, *Saeculum Christianum*, 29 (2022), z. 1, s. 221-232.

przypadku tych już opublikowanych ponownie największym problemem jest znaczna odtwórczość pracy i powielenie dotychczasowych ustaleń badaczy³⁰.

Wobec dość skromnego dorobku badawczego w dziedzinie dziejów Środy, jak również wskutek wielu rozmów i dyskusji prowadzonych podczas seminariów naukowych w Zakładzie Historii Nowożytności do XVIII wieku na Wydziale Historii UAM, piszący te słowa podjął się przygotowania rozprawy doktorskiej poświęconej dziejom Środy w XVIII w. Niniejsza praca jest wstępnym podsumowaniem sześciu lat badań archiwalnych, których głównym celem było ukazanie w możliwie jak najszerszym zakresie dziejów miasta i jego mieszkańców w schyłkowym okresie Rzeczypospolitej, przedstawiając miasto zarówno jako przestrzeń, jak i społeczność w nim zamieszkującą wraz z uchwyceniem na tyle, na ile było to możliwe, wpływu odbywających się sejmików szlacheckich na funkcjonowanie miasta. Ramy chronologiczne rozprawy wyznaczają lata 1697-1793. Decyzja ta wyniknęła przede wszystkim z faktu, że w 1697 r. doszło do wielkiego pożaru, który zniszczył znaczną część miasta, zaprzepaszczając w ten sposób efekty odbudowy po zniszczeniach powstałych w czasie tzw. „potopu” szwedzkiego, natomiast 1793 r. to czas II rozbioru Polski i wprowadzenia nowego porządku administracyjnego w mieście. Praca ta zatem jest zarówno próbą weryfikacji dotychczasowego stanu wiedzy, w szczególności zaś niespełna trzydziestostronicowego rozdziału monografii dziejów Środy z 1990 r., jak również sygnalizuje nowe, dotąd niewykorzystane pola badawcze.

Zasadniczą grupę źródeł wykorzystanych do analizy większości zagadnień poruszonych w niniejszej rozprawie stanowią akta proveniencji miejskiej z 46 księgami czynności urzędu burmistrza i rady oraz wójta i ławy na czele oraz 15 księgami rachunków, wchodzącymi w skład zespołu akt miasta Środa w Archiwum Państwowym w Poznaniu, liczącego ogółem 101 jednostek archiwalnych dla okresu staropolskiego. Wstępna analiza tych materiałów pozwala wysnuć wniosek, że nie jest to kompletna spuścizna po staropolskiej kancelarii miejskiej Środy, gdyż w przypadku części z jednostek wchodzących w skład tego zespołu są to zachowane pojedyncze, luźne składki, które w żaden sposób nie mogły zostać uporządkowane i scalone w ramach jednej wspólnej jednostki³¹. Księgi te poddane zostały autorskiemu opracowaniu w formie regestów, co pozwoliło na wydobywanie z każdej z zapisów najistotniejszych informacji, dotyczących rozmaitych zagadnień związanych z kształtem i funkcjonowaniem miasta, takich jak topografia, gospodarka miejska, obrót nieruchomościami,

³⁰ A. Gogulski, *Dzieje powiatu i ziemi średzkiej*, cz. 1: *Zanim wytyczono granice powiatu*, Środa Wielkopolska 2018; cz. 2, *Od pruskiej landratury do powiatu Niepodległej*, Środa Wielkopolska 2021.

³¹ Np. AmŚ I/47, I/48, I/49.

relacje finansowe (długi, czynsze, inne należności), testamenty czy struktura społeczna, elity władzy, jak również sądownictwo miejskie.

Do wspomnianej kategorii należy zaliczyć również zachowane, choć w szczątkowej formie, akta i dokumenty cechowe, które pozwalają na zbadanie dziejów rzemiosła. Część z nich znajduje się w zbiorach poznańskiego Archiwum Państwowego, jednakże w 2020 r. zbiory Muzeum Ziemi Średzkiej „Dwór w Koszutach” zostały wzbogacone przez darowiznę materiałów pochodzących z Cechu Rzemiosł Różnych w Środzie Wielkopolskiej, wśród których znalazł się m. in. fragment protokołu cechu krawieckiego z lat 60. i 70. XVIII w.³²

Drugą, równie istotną grupę materiałów źródłowych wykorzystanych w ramach badań archiwalnych, stanowią akta proveniencji kościelnej, wśród których na pierwszy plan wysuwają się akta metrykalne parafii kolegiackiej w Środzie, przechowywane w Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu. Dla badanego okresu zachował się komplet ksiąg chrztów, natomiast w przypadku ksiąg małżeństw brakuje zapisów dla lat 1718-1763. Największą lukę stanowi jednak brak ksiąg zgonów sprzed 1776 r. Wśród akt wytworzonych w kręgu średzkiej kapituły kolegiackiej na szczególną uwagę zwracają również zachowany protokół kapituły z lat 1660-1758, której potencjał przez wiele lat pozostawał niewykorzystany przez badaczy³³ oraz wizja miasta Środa z 1756 r., która została sporządzona w celu ustalenia wysokości czynszów płaconych przez mieszczan kapitule³⁴. Jest to bezcenne źródło, dzięki któremu możemy poznać układ nieruchomości w mieście wraz z nazwiskami ich właścicieli, w niektórych przypadkach z odnotowaniem do dwóch lub trzech właścicieli wstecz. Cenne źródło ukazujące stan średzkich kościołów stanowią protokoły wizytacyjne z lat 1696, 1727, 1737, 1744 i 1777, z których najpełniejszy opis stanowi ten ostatni³⁵. Z kolei podczas sporządzania wykazu prałatów i kanoników średzkich, który stanowi rozwinięcie wspomnianego już artykułu dotyczącego składu osobowego kapituły średzkiej, nieocenionymi źródłami okazały się akta konsystorza poznańskiego oraz akta czynności biskupów poznańskich³⁶.

W odniesieniu do średzkich kościołów, szczególnie w pierwszych latach pruskiego panowania, pomocne okazały się materiały przechowywane w archiwum parafii kolegiackiej

³² Muzeum Ziemi Średzkiej, A/PNMŚ/74.

³³ O istnieniu księgi wspomina: J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. 2, s. 607. Księga po raz pierwszy została wykorzystana w 2017 r. przez W. Lis w monografii dziejów parafii w Murzynowie Kościelnym (A. Krystkowiak, W. Lis, *Dzieje parafii pw. św. Jana Chrzciciela w Murzynowie Kościelnym*, Poznań 2017).

³⁴ AAP, Środa A 24.

³⁵ Tekst wizytacji z 1777 r. został wydany drukiem: P. F. Neumann, *Kościoły Środy Wielkopolskiej według akt wizytacji Franciszka Ksawerego Rydzyńskiego z 1777 roku*, Ecclesia. Studia z Dziejów Wielkopolski, 12 (2017), s. 27-99.

³⁶ Patrz: Aneks 3.

w Środzie Wielkopolskiej³⁷, gdzie znajdują się dokumenty dotyczące m. in. opisu ruchomości kościoła dominikańskiego.

Istotną część źródłową, bez której niemożliwe byłoby podjęcie niniejszego tematu, stanowią edycje źródłowe do dziejów sejmików województw poznańskiego i kaliskiego. W pracy zostały wykorzystane opublikowane drukiem akta sejmikowe z lat 1676-1695³⁸, 1696-1732³⁹ oraz 1733-1763⁴⁰, które zawierają bezcenne informacje dotyczące polityki szlachty względem miast, w tym również w odniesieniu do Środy, która przez kilkaset lat stanowiła miejsce jej obrad sejmikowych.

Materiałem uzupełniającym dla narracji w niniejszej pracy są księgi sądów i urzędów grodzkich w Poznaniu i Pyzdrach, gdzie również odnotowywano niektóre sprawy dotyczące miasta i jego mieszkańców, starostów średzkich czy przedstawicieli duchowieństwa.

W miejscach, gdzie konieczne było uzupełnienie źródeł o dodatkową narrację, skorzystano z bogatej literatury. W dziedzinie finansów pomocne okazały się przedwojenne prace R. Rybarskiego dotyczące skarbowości oraz praca magisterska J. Kielbasiewicza dotycząca czopowego i szelężnego z Wielkopolski⁴¹. W sprawach rzemiosła wielkopolskiego, celem porównania z innymi ośrodkami i opisu funkcji pełnionych w cechach rzemieślniczych, wykorzystano m. in. pracę J. Rolbieckiego o prawie przemysłowym Wschowy⁴². W pozostałych kwestiach odsyła się do obszernej bibliografii.

Tak zebrany materiał źródłowy pozwolił na przygotowanie pracy składającej się z pięciu rozdziałów, których układ w pewnej mierze wzorowany jest na podobnej pracy doktorskiej Artura Makowskiego poświęconej życiu codziennemu mieszkańców Pleszewa w 2. połowie XVIII w.⁴³ W pierwszej części skoncentrowano się na zaprezentowaniu miasta od strony jego położenia geograficznego i administracyjnego oraz etymologii nazwy. Omówione zostały tu uwarunkowania naturalne determinujące rozwój przestrzenny miasta, jak również wskazano elementy sieci drogowej. W dwóch kolejnych podrozdziałach omówiono elementy

³⁷ Archiwum Parafii Kolegiackiej w Środzie Wielkopolskiej: 3, 21.

³⁸ *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1676-1695*, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, A. Kamiński, Poznań 2018.

³⁹ *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696-1732*, wyd. M. Zwierzykowski, Poznań 2008.

⁴⁰ *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733-1763*, wyd. M. Zwierzykowski, Warszawa 2015.

⁴¹ R. Rybarski, *Skarb i pieniądz za Jana Kazimierza, Michała Korybuta i Jana III*, Warszawa 1939; tenże, *Skarbowość Polski w dobie rozbiorów*, Kraków 1937; J. Kielbasiewicz, *Podatek czopowego i szelężnego w funkcjonowaniu sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego za panowania Augusta II*, niepublikowana praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Michała Zwierzykowskiego, Poznań 2021

⁴² J. Rolbiecki, *Prawo przemysłowe miasta Wschowy w XVIII wieku*, Poznań 1951.

⁴³ Wspomniana rozprawa doktorska została wydana drukiem: A. Makowski, *Życie codzienne mieszkańców Pleszewa w drugiej połowie XVIII wieku*, Poznań 2022.

topografii miasta, opisując nazewnictwo ulic oraz prezentując najistotniejsze z punktu widzenia ówczesnych mieszkańców obiekty, takie jak ratusz, zamek, kościoły, szkoła czy również mury miejskie.

Drugi rozdział poświęcony został opisowi ustroju miejskiego Środy w badanym okresie. W pierwszej z pięciu jego części omówione zostały kwestie związane ze statusem miasta, uwzględniające prawa i przywileje, w oparciu, o które funkcjonowało miasto wraz ze wskazaniem roli Środy jako siedziby starostwa niegrodowego. Druga część stanowi charakterystykę średzkich władz miejskich wraz z opisem aparatu wykonawczego. Trzeci, najobszerniejszy podrozdział, traktuje o sprawowanym sądownictwie miejskim i rozstrzyganych przed sądami miejskimi sprawach. Jest to swego rodzaju kronika kryminalna Środy, zawierająca informacje o rodzajach popełnianych wykroczeń i przestępstw wraz ze wskazaniem kar, które były egzekwowane. Czwarty podrozdział omawia finanse miejskie, zaś w ostatnim poruszone zostały kwestie dotyczące ustroju cechowego.

Składający się z czterech podrozdziałów rozdział trzeci został poświęcony omówieniu zagadnień związanych ze społeczeństwem. W pierwszym z nich, składającym się z dwóch części, przeanalizowano zmiany liczby ludności oraz kierunki migracji. W drugim poruszony został temat stratyfikacji mieszkańców miasta. Kolejny podrozdział prezentuje stosunki rodzinne, omawiając takie problemy jak zawieranie związków małżeńskich czy dietność. Ostatni z podrozdziałów sygnalizuje zagadnienie socjotopografii miasta, gdzie analizie poddano lokalizację nieruchomości poszczególnych grup społecznych.

Gospodarka została omówiona w trzech podrozdziałach czwartego rozdziału poświęconych rolnictwu i hodowli zwierząt, handlowi oraz rzemiosłu.

W ostatnim rozdziale zaprezentowano zagadnienia poświęcone kulturze. W pierwszym podrozdziale omówione zostało życie religijne mieszkańców, koncentrujące się wokół dwóch głównych świątyń w mieście – fary miejskiej oraz kościoła klasztoru dominikanów. W dalszej kolejności zostały poruszone zagadnienia związane z szkolnictwem, kulturą intelektualną oraz piśmiennictwem mieszczan. Ostatni z podrozdziałów stanowi swego rodzaju syntezę wszystkich wcześniejszych części nakierowaną na opis wpływu sejmików na funkcjonowanie i wygląd miasta.

Pracę wieńczy dziewięć obszernych aneksów źródłowych prezentujących wykaz urzędników miejskich w latach 1697-1793, spis cechmistrzów średzkich, wykaz prałatów i kanoników kapituły kolegiackiej, karty średzkich rodzin mieszczańskich, treść wyroku sądu łączonego dla osoby odpowiedzialnej za wybuch wielkiego pożaru Środy w 1697 r., edycję dziesięciu wybranych testamentów mieszczan, treść lustracji starostwa średzkiego z 1765 r.,

treść wizji Środy z 1756 r. oraz spis osób przyjętych do prawa miejskiego w Środzie w latach 1729-1793. Edycje źródłowe zostały przygotowane w oparciu o instrukcję wydawniczą K. Lepszego z 1953 r.⁴⁴

Powstanie niniejszej rozprawy doktorskiej było możliwe dzięki wsparciu i życzliwości wielu osób. W pierwszej kolejności pragnę podziękować mojemu promotorowi, Profesorowi Michałowi Zwierzykowskiemu, który od samego początku mojego uczestnictwa w seminariach naukowych Zakładu Historii Nowożytnej, jeszcze od czasów studiów magisterskich, podkreślał konieczność opracowania dziejów Środy jako miasta sejmikowego, przyczyniając się w ten sposób do wyboru tematu rozprawy, za okazywane wsparcie merytoryczne i czuwanie nad każdym etapem powstawania niniejszej pracy.

Serdeczne podziękowania kieruję w stronę Pana Jacka Piotrowskiego, dyrektora Muzeum Ziemi Średzkiej „Dwór w Koszutach”, z którym to Muzeum jestem związany jeszcze od czasów studiów magisterskich, czyli od 2018 r., za okazaną wyrozumiałość, wsparcie i motywację do doprowadzenia niniejszej pracy do szczęśliwego końca.

Dziękuję również całej mojej Rodzinie – rodzicom Marii i Józefowi, dzięki którym dawno temu mogłem rozpocząć wędrowkę po tym świecie i obrać taką, a nie inną drogę życiową, badając dziś historię mojej małej Ojczyzny. Dziękuję również mojej żonie Milenie, córkom Aleksandrze i Matyldzie oraz teściowej Małgorzacie za wyrozumiałość i cierpliwość podczas pisania mojej pracy.

Na samym końcu szczególną wdzięczność pragnę okazać, niestety już nieżyjącym, średzким regionalistom – Danucie Wojciegowskiej i Bogdanowi Jaroszowi, którym dedykuję niniejszą pracę. Od momentu, kiedy poznałem ich w 2014 r., na każdym kroku motywowali mnie do rozwoju moich umiejętności i warsztatu naukowego mimo tego, że sami, nie mając wykształcenia historycznego, byli tylko i aż pasjonatami i wielkimi miłośnikami historii Środy i Ziemi Średzkiej, którzy w swojej pasji byli bezkompromisowi. Za każdą rozmowę, za każde dobre słowo, za okazane dobro – dziękuję...

⁴⁴ Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku, red. K. Lepszy, Wrocław 1953.

1. Obraz miasta

1.1. Położenie i pochodzenie nazwy

Środa jest miastem powiatowym, leżącym na Równinie Wrzesińskiej, będącej częścią Pojezierza Wielkopolskiego⁴⁵. Znajduje się na terenie równinnym o charakterze rolniczym, pozbawionym większych zbiorników naturalnych⁴⁶ czy rzek i stosunkowo niewielkim zalesieniu⁴⁷. Miasto jest pozbawione również dostępu do większych rzek, gdyż Warta jako główna rzeka Wielkopolski przepływa około 20 kilometrów od miasta, zaś głównymi rzekami płynącymi przez dzisiejszą Środę są Moskawa (dawna *Żrenica*, mająca swe źródła w pobliżu miejscowości Jezierce koło Nekiłki) oraz wpadająca do niej na południowo-wschodnim krańcu miasta Struga Średzka (dawna *Moskawa* z źródłami w pobliżu Tulec)⁴⁸. Całość sieci rzecznej Środy i okolic dopełniają niewielkie strumyki zasilające wspomniane rzeki:

- Spora, nazywana również Strumieniem Topolskim (*Szpora*, niem. *Topolaer Fliess*), której źródło znajduje się w pobliżu kolegiaty średzkiej⁴⁹; płynie w kierunku zachodnim ku Topoli, by następnie skrócić o 90° na południe i wpada do dzisiejszej Strugi Średzkiej; niegdyś przepływała przez Jeziorko;

- Podoluchwa (*Podolufia*) – prawdopodobnie niewielki ciek wodny wypływający w Zielnikach i płynący w kierunku południowo-wschodnim, przepływający pod drogą do Bojnic⁵⁰, a następnie uchodzący do Żrenicy⁵¹; nazwa ta była używana już w 1511 r. i służyła do określania lokalizacji przymiarków ról należących do mieszczan⁵²; dzisiaj nazwa całkowicie zapomniana;

⁴⁵ *Regionalna geografia fizyczna Polski*, red. A. Richling, J. Solon, A. Macias, J. Balon, J. Borzyszkowski, M. Kistowski, Poznań 2021, s. 186-187.

⁴⁶ Najbliższe większe zbiorniki wodne to rynna jezior kórnicko-zaniemyskich, zlokalizowana około 15 km na południowy zachód od Środy.

⁴⁷ Większe kompleksy leśne znajdują się na południe od Środy, w okolicach jezior kórnicko-zaniemyskich oraz w Kotlinie Śremskiej, będącej częścią Pradoliny Warciańsko-Odrzańskiej.

⁴⁸ Zmiany w nazewnictwie wprowadzili zaborcy w 1. poł. XIX w., zamieniając dotychczasową Moskawę na Średzką Strugę (niem. *Schrodaer Fliess*) i Żrenicę na Moskawę. Jeszcze większe zamieszanie wprowadziły zmiany dokonane przez kartografów w latach 30. XX w., kiedy dolny bieg dotychczasowej Średzkiej Strugi został przemianowany na Moskawę. O tych zmianach szerzej: M. Braszak, *Nasze rzeki: Moskawa, Żrenica i Struga Średzka*, Średzki Kwartalnik Kulturalny, 3/59 (2011), s. 21-27.

⁴⁹ Por. Z. Józwiak, *Cieki wodne w rejonie dawnej Środy*, Średzki Kwartalnik Kulturalny, 4 (1998), s. 40.

⁵⁰ AmŚ I/39, s. 50 (1730) – przymiarek „trzema składy idący czworgiem stał od Podolufi aż do granic na prost Bęnic” (Bojnic).

⁵¹ Obecnie jest to prawdopodobnie rów uchodzący do Jeziora Średzkiego na granicy pomiędzy Środą a Janowem.

⁵² AmŚ I/30, k. 32av (1511) – „agrum suum alias przymiarek post Podoluchva”.

- Wlekle – ciek płynący w północnej części miasta od drogi ku Zielnikom⁵³ w kierunku wschodnim i uchodzący do Żrenicy; obecnie jest to prawdopodobnie zmeliorowany rów płynący od dzisiejszej ulicy Strzeleckiej za strzelnicą, spływający do Jeziora Średzkiego; nazwa ta również została zapomniana.

W kwestii pochodzenia nazwy miejscowości w literaturze istnieją trzy główne teorie. Pierwsza z nich wywodzi nazwę miasta od dnia tygodnia, w którym odbywały się regularne targi tygodniowe, co stawiałoby Środę w szeregu z innymi miejscowościami o podobnej etymologii nazwy (np. Wtorek, Czwartek, Piątek, Sobota)⁵⁴. Jest to o tyle zasadne, gdyż przedlokacyjna Środa funkcjonowała najprawdopodobniej jako targ dla osad wiejskich w południowej części kasztelanii gieckiej⁵⁵, którego szczególny rozwój przypadł na okres, w którym wykształcił się nowy przebieg głównego traktu z Poznania do Małopolski, który w wyniku przesunięcia się dotychczasowego szlaku na południe krzyżował się z traktem z Gniezna na Śląsk właśnie w okolicach Środy⁵⁶. Druga z nich wskazuje na przyjęcie nazwy od „środkowego” położenia względem starszych, znaczniejszych miast tudzież ośrodków. W tym przypadku wyznacznikiem byłaby lokalizacja Środy pomiędzy starymi grodami – Bninem, Gieczem, Biechovem i Śremem, które w XIII w. stały się kasztelaniami. Wreszcie warto zwrócić uwagę również na trzecią, mało rozpowszechnioną hipotezę, zaproponowaną przez Z. Zaleskiego, wedle której Środa miałaby oznaczać tyle co ośrodek, skupisko ludzi, środowisko, co w przypadku prawidłowości takiej interpretacji oznaczałoby odniesienie do najstarszego i znacznego ośrodka na danym terytorium, wyprowadzając słowo „środa” od słowiańskiego „sird”, „serd”, z których m.in. wywodzi się słowo „serce”⁵⁷. W tej sytuacji istotnego znaczenia nabierają analogie do Środy na Śląsku, która również pierwotnie funkcjonowała jako osada targowa, a od przynajmniej 1214 r. stanowiła wzór stosunków prawnych i gospodarczych dla innych miejscowości (tzw. prawo średzkie).

⁵³ AmŚ I/37, s. 413-415 (1706) – półkwarcie za Wlekle ku Zielnikom; AmŚ I/44, s. 47-48 (1754) – półtora kwart roli leżących „za gumnem z jednej [...] roli z dawna nazwanej Grylusowskiej, a terażniejszego possessora sław. Antoniego Tylewicza mieszcz. i rajcy średz. [...], z drugiej strony od Wlekle kwarty całej do WW.ŚŚ. należącej kościoła”.

⁵⁴ Z. i K. Zierhofferowie, *Nazwy miast Wielkopolski*, Poznań 1987, s. 152-153.

⁵⁵ A. Wędzki, *Okres starożytności i wczesnego średniowiecza*, [w:] *Dzieje Środy Wielkopolskiej i jej regionu*, t. 1, s. 30.

⁵⁶ Tamże, s. 27, 29, 36-37; S. Weymann, *Ze studiów nad zagadnieniem dróg w Wielkopolsce od X do XVIII w.*, *Przegląd Zachodni*, 9 (1953), t. 2, s. 217 („Droga z Poznania przez Środę lub fragment starej drogi łączącej, wiodącej przez Giecz i dalej przez Pyzdry do Kalisza”), 226 (droga krakowska z Poznania przez Tulce, Zimin, Jarosławiec i Środę, dalej w kierunku Pyzdr). Z biegiem lat na znaczeniu stracił również trakt z Gniezna na Śląsk, który ustąpił miejsca traktowi toruńskiemu biegnącemu m.in. przez Pyzdry, Żerków i Jarocin (S. Weymann, dz. cyt., s. 246).

⁵⁷ Z. Zaleski, *Środa Poznańska*, *Kronika Miasta Poznania*, 5/3 (1927), s. 213-226.

Od średniowiecza Środa znajdowała się na terenie województwa kaliskiego w powiecie pyzdrowskim⁵⁸. Dopiero na mocy ustawy Sejmu Czteroletniego z 1791 r. powołano do życia odrębny powiat średzki (w miejsce powiatu nakielskiego utraconego w wyniku I rozbioru Polski), składający się z 49 parafii wchodzących wcześniej w skład powiatu pyzdrowskiego, z którego miano wybierać na sejmikach powiatowych, odbywających się w średzkiej farze, dwóch posłów na sejm walny⁵⁹.

1.2. Miasto i przedmieścia

Centralnym punktem miasta był kwadratowy rynek o wymiarach około 75x75 metrów, z pierzejami liczącymi po siedem równych parcel z węższym frontem i nieco szerszym tyłem⁶⁰ oraz z ośmioma ulicami, wychodzącymi po dwie z każdego z narożników i jedną wąską uliczką, wychodzącą w połowie północnej pierzei. Z kolei pomiędzy murami miejskimi a rynkiem znajdowało się po jednej ulicy równoległej do danej pierzei oraz uliczka bezpośrednio przylegająca do murów⁶¹. Tak zarysowany, szachownicowy układ urbanistyczny Środy, poprzez swoje uniezależnienie od istniejącej wcześniejszej sieci drogowej, wykazuje podobieństwo do układów urbanistycznych Szamotuł czy lewobrzeżnego Poznania⁶², zaś w sferze rozwiązań planistycznych wewnątrz murów miejskich praktycznie w niczym nie różni się od lokowanej w 1224 r. Trzebnicy, co mogłoby sugerować bardzo wczesny rodowód

⁵⁸ J. Suproniuk, *Charakter i wielkość osiedli: miasta i miasteczka w Wielkopolsce w drugiej połowie XVI wieku*, [w:] *Atlas historyczny Polski. Wielkopolska w drugiej połowie XVI wieku*, cz. 2: *Komentarz, indeksy*, red. K. Chłapowski, M. Słoń, Warszawa 2017, s. 213.

⁵⁹ *Rozkład województw, ziem y powiatow, z oznaczeniem miast, a w nich mieysc konstytucyjnych dla seymikow w prowincyach koronnych y W. X. Litewskim : prawo w roku 1791 uchwalone*, s. 57-58 (<https://polona.pl/preview/d0ed7c94-2ebc-4f7b-9404-1acdflde705f> – dostęp: 09.08.2025): „Powiat Szrzdowski, do powiatu Szrzdowskiego należeć będą parafie następujące, przedtym do powiatu Pyzdrowskiego należące: Baszkow, Benice, Bagrowo, Borek, Cerekwica, Chwałkow, Golina, Jankow, Jaraczew, Jutrosin, Kobierno, Kobylin, Koźmin, Krotoszyn, Lutogniew, Mokronos, Panienska, Pogorzela, Rusko, Starogrod, Siedlemin, Wietkow [Wałków – przyp. W. L.], Wielowieś, Wyganowo, Zduny, Szymanowice, Zagorow Krolewskie, Bnin, Giecz, Grodziszewsko [Grodziszczko – przyp. W. L.], Gałowo [Gułtowy – przyp. W. L.], Jemo [Iwno – przyp. W. L.], Krerowo, Kurnik, Koszuty Szlacheckie, Mączniki, Mądre, Miłosław, Murzynowo, Nietrzonowo, Niezamyśl, Rumieyki, Siedlec, Smieciska, Solec, Szroda, Winnagora, Zieleniec, Kaczanow”.

⁶⁰ AmŚ I/24, k. 98-98v (15 VI 1780) – Wizja gruntu sław. Michała Leporowskiego obywat. średz. w rynku między gruntami sław. Antoniego Lisowskiego ławnika i sław. Andrzeja Otomańczyka obywat. średz. „przed budynkiem swym nowo wystawionym bruk kładącego, aby nie był w nim pokrzywdzony: biorąc proporcję w tej pozycji siedmi gruntów” od przodu [tj. od rynku – przyp. W. L.] 15,5 łokci szerokości, w tyle 17 łokci szerokości.

⁶¹ Np. AmŚ I/44, s. 142-144 (1756) – pusta parcela przy ulicy Pyzdrowskiej obok domu zw. Przybełoskie z jednej i drogi wzdłuż murów miejskich od Bramy Pyzdrowskiej do Ojców Dominikanów z drugiej strony. Wyjątek stanowiły tereny w bezpośrednim sąsiedztwie fary miejskiej oraz terenów klasztoru dominikańskiego, w związku z czym nie był to w pełni zamknięty pierścień drogowy wewnątrz murów miejskich.

⁶² H. Münch, *Geneza rozplanowania miast wielkopolskich XIII i XIV wieku*, s. 199-200.

lokacyjnej Środy, sięgający jeszcze lat 30. XIII w., kiedy okolice Środy znalazły się w strefie wpływów książąt śląskich⁶³.

Wewnątrz murów miejskich wszystkie ulice, przy których znajdowały się fronty parcel, posiadały swoje nazwy. Źródła wymieniają następujące ich nazwy:

- Kościelna (obecna Kolegiacka) – wychodząca z północnego narożnika w kierunku kościoła farnego⁶⁴; tą nazwą określano również ulicę wychodzącą w środku północnej pierzei w kierunku kościoła i zamku⁶⁵;

- Krzyżowa⁶⁶ – biegnąca równolegle do północnej pierzei; od niej odchodziła ulica łącznikowa przecinająca ulicę Pyzdorską w kierunku klasztoru dominikanów⁶⁷;

- Zamkowa (obecna Sejmikowa) – wychodząca ze wschodniego narożnika w kierunku północnym ku zamkowi; była brukowana⁶⁸;

- Pyzdrska (obecna Dąbrowskiego) – wychodząca ze wschodniego narożnika w kierunku Pyzdr. W jej ciągu znajdowała się Brama Pyzdrska, za którą rozciągało się Przedmieście Pyzdurskie z kościołem św. Idziego, przy którym droga rozwidlała się na dwie w kierunku Pyzdr i Śremu. Na pewno była brukowana w obrębie murów⁶⁹, być może była utwardzona na terenie przedmieścia;

- Świętego Krzyża / Krzyżowa / Dominikańska⁷⁰ (obecna Mała Klasztorna) – wychodząca z południowego narożnika w kierunku kościoła klasztoru Świętego Krzyża⁷¹; nazwy tej używano również w odniesieniu do ulicy odchodzącej z tego samego narożnika w kierunku południowym (obecnie fragment ulicy 17 Września);

- Poznańska (obecnie fragment Krótkiej i Szpitalna) – wychodząca z zachodniego narożnika w kierunku południowym, następnie na wysokości ulicy Garncarskiej skręcała w

⁶³ Głównym punktem zbieżnym dla rozplanowania Środy i Trzebnicy jest ulokowanie kościoła poza blokiem przyrynkowym w pobliżu murów obronnych, wobec czego nieregularność układu ulic w północnej części lokacyjnej Środy może sugerować, że kościół z otoczeniem istniał już przed wytyczeniem rynku – por. *Środa (woj. poznańskie). Studium historyczno-urbanistyczne*, oprac. H. Münch, E. Linette, J. Pic, Poznań 1960, s. 5-8.

⁶⁴ Nazywana jako „droga kościelna”, por. Środa A 24, s. 4 (1756) – „Domus spect. Bogulski penes viam Koscielna dictam”.

⁶⁵ Środa A 24, s. 4 (1756) – „4to. Domus acialis penes plateam Koscielna dictam”.

⁶⁶ Środa A 24, s. 9 (1756) – „Krzyżowa ulica naprzeciwko fortki farskiej”.

⁶⁷ AmŚ I/44, s. 35-37 (1753) – „aż do ulicy tylnej ku wielebnym Ojcom Dominikanom kościoła Świętego Krzyża”.

⁶⁸ AmŚ I/44, s. 35-37 (1753) – „od bruku publicznego ulicy Zamkowej”.

⁶⁹ AmŚ I/41, s. 558 (1749) – „od bruku ulicy Pyzdurskiej”.

⁷⁰ Środa A 24, s. 6 (1756).

⁷¹ AmŚ I/37, s. 355-357 (1699) – pusty grunt miejski przy ulicy Świętego Krzyża ku oo. Dominikanom obok gruntu browarnego uczciwej Pawłowej Baciczki z jednej i gruntu uczciwego Józefa Otomancyka z drugiej strony; AmŚ I/37, s. 216-217 (1701) – pusty plac po mielcucho *honest*. Wawrzyńca Mochwy przy ulicy Świętego Krzyża obok gruntu *famat*. Piotra Jewaska obywatela średzkiego z jednej i mielcucho *famat*. Pawła Migdała z drugiej strony; AmŚ I/40, s. 29-32 (1737) – dom narożny w rynku stojący przy ulicy Krzyżowej ku wielebnym oo. Dominikanom.

prawo, w kierunku Bramy Poznańskiej, nosząc wymiennie nazwę Łaziebnej⁷² z racji zlokalizowanej przy niej łaźni⁷³; za bramą rozciągało się Przedmieście Poznańskie z kościołem szpitalnym Św. Ducha oraz tzw. Targowiskiem; na lewo za Bramą Poznańską odchodziła ulica biegnąca wzdłuż muru miejskiego (dzisiejsza Księdza Kegla)⁷⁴. Od rynku z tego samego narożnika odchodziła również w kierunku zachodnim ulica nieposiadająca nazwy, która przecinała ulicę *od Wykusza* i dochodziła do muru miejskiego⁷⁵;

- *Garncarska (Garczarska)* – biegnąca równolegle do południowej pierzei; z racji swojej szerokości zwana niekiedy *rynkiem Garczarskim*. Jej bieg rozciągano czasem do murów miejskich, gdyż w jej sąsiedztwie wymienia się jedną z baszt miejskich⁷⁶; ulica ta była brukowana⁷⁷;

- *od Wykusza seu Baszty*⁷⁸ (obecna Św. Ducha) – biegnąca równolegle do pierzei zachodniej rynku od Bramy Poznańskiej w kierunku północnym;

- *od Waltyna ciągnąca się ku rynkowi*⁷⁹ / *Kapłańska*⁸⁰ (obecnie fragment Kilińskiego) – wychodząca z północnego narożnika rynku w kierunku zachodnim, ślepo zakończona przy murach miejskich.

Poza murami jedyną ulicą wymienioną z nazwy była ulica Śremska (obecna Lipowa), która odchodziła od przedłużenia ulicy Pyzdrskiej na Przedmieściu Pyzdrskim, która również była brukowana⁸¹.

Układ drogowy i warunki topograficzne pozwalały zasadniczo na rozwój miasta w trzech kierunkach: zachodnim (wzdłuż dawnego traktu poznańskiego przez Jarosławiec), północnym (za Przedmieściem Góreckim przy alternatywnym trakcie poznańskim przez Topolę, Urnieszewo, Bieganowo i Krerowo⁸² oraz drogach do Kostrzyna, Gniezna i Wrześni)

⁷² AmŚ I/37, s. 410-411 (1706) – pusta parcela zw. Usarzewskie przy ulicy Poznańskiej czyli *Łaziebnej*.

⁷³ AmŚ I/37, s. 203-205 (1700) – pusty grunt przy ulicy zw. Łazienna obok łaźni i Bramy Poznańskiej; AmŚ I/37, s. 376-377 (1701) – pusty grunt zw. Kowalkoski przy ulicy Łaziennej obok domu *famat*. Kazimierza Borzęckiego obywatela średzkiego z jednej i pustego gruntu Pawła zw. Zachariasz z drugiej strony.

⁷⁴ Środa A 24, s. 15 (1756) – „Ulica przy murze miejskim wyjeżdżając z bramy po lewej ręce będąca”.

⁷⁵ Muzeum Ziemi Średzkiej, MZŚ 93.

⁷⁶ AmŚ I/38, s. 85-86 (1727) – grunty przy ulicy Garczarskiej obok baszty z jednej i Adama Pieprzykowicza z drugiej strony; AmŚ I/41, s. 553-554 (1749) – wizja gruntu przy ulicy Garncarzy wytyczonego z trzech stron, tj. gruntu Migdałowskiego z jednej, gruntu Majchrowskie z drugiej oraz drogi ku murowi miejskiemu czyli do wykusza z trzeciej strony.

⁷⁷ AmŚ I/41, s. 553-554 (1749) – „wziąwszy sznur od ulicy brukowej albo rynku Garczarskiego”.

⁷⁸ Środa A 24, s. 16 (1756).

⁷⁹ Środa A 24, s. 17 (1756).

⁸⁰ P. F. Neumann, *Kościoły*, s. 85.

⁸¹ AmŚ I/51, s. 70-71 (1763) – „do bruku ulicy Śremskiej nad cmentarzem św. Idziego kościółka”.

⁸² *Studium historyczno-urbanistyczne*, s. 10. W 1778 r. określany jest jako „droga ku Swarzędzowi” (AmŚ I/24, k. 25-25v).

oraz wschodnim (wzdłuż traktu pyzdrskiego). Głównymi barierami naturalnymi, które ograniczały rozwój i możliwości zabudowy, były:

- **Jeziorko** – niewielki zbiornik wodny o charakterze rynnowym, ciągnący się od zabudowań wzdłuż murów miejskich na północ od kościoła farnego w kierunku północno-zachodnim do granic miasta z Jarosławcem, zasilany źródłem w pobliżu muru miejskiego przy kolegiacie⁸³ oraz strumykiem zwanym Smużek⁸⁴. Po jego południowej stronie znajdowały się ogrody mieszczańskie⁸⁵, w których niekiedy znajdowały się sąsiadujące bezpośrednio z nim sadzawki⁸⁶. Przy Jeziorku na Przedmieściu Poznańskim zlokalizowana była cegielnia miejska, w sąsiedztwie której znajdowało się *przeganowisko*, służące zapewne przeganianiu bydła na wypas, tudzież do odpływu nadmiaru wody⁸⁷. Najprawdopodobniej z początkiem XIX w. Jeziorko zaczęło stopniowo zanikać. W 1830 r. był to obszar podmokły⁸⁸, natomiast w 1844 r. teren ten był już mocno zmeliorowany⁸⁹.

- **Błoto (*blota, paludes*)** – podmokły teren, zlokalizowany w południowej części gruntów miejskich, tożsamy z dzisiejszym Obszarem Chronionego Krajobrazu „Bagna Średzkie”. Od strony miasta teren ten był zasilany wodami niewielkiego strumyczka Piskorka⁹⁰. Przez Błoto prowadziła lokalna droga do Żabikowa⁹¹, przy której zlokalizowany był wiatrak szpitalny⁹².

Zabudowa miasta była dość gęsta. Domy wykonane były z drewna i kryto je najczęściej słomą, choć trafiały się również domy przykryte szkudłami⁹³. Dachówki wykorzystywano

⁸³ Dzisiejsza Spora (*Szpora*), zwana Strumieniem Topolskim (por. wyżej).

⁸⁴ Muzeum Ziemi Średzkiej, MZŚ 93.

⁸⁵ Np. AmŚ I/38, s. 63 (1727) – ogród sławetnej Heleny Migdałki ciągnący się od Drogi Poznańskiej do Jeziorka obok ogrodów Danielów z jednej i Węglarczyków z drugiej strony; AmŚ I/43, k. 100-100v (1747) – ogród sławetnych Andrzeja i Katarzyny Ząbków kupiony od Matuszewskich ciągnący się od drogi publicznej Poznańskiej do pół Jeziorka między ogrodami sławetnych Adama i Małgorzaty Płonkiewiczów z jednej i Józefa Sudarskiego mieszczańskich z drugiej strony.

⁸⁶ AmŚ I/37, s. 344-346 (1699) – pusty grunt miejski na ogród z sadzawką obok ogrodu ucziwego Wojciecha Hacyka mieszczańszczyka średzkiego z jednej i cegielni z drugiej strony, szerokości 60 łokci i długości do Jeziorka sprzedany za 50 złp sławetnym Janowi i Reginie Zającom mieszczańszczykom średzkim.

⁸⁷ AmŚ I/44, s. 25-26 (1753) – ogród na Przedmieściu Poznańskim w miejscu cegielni miejskiej obok ogrodu Józefa Jewaska mieszczańszczyka średzkiego z jednej i *przeganowiska* ku Jeziorku z drugiej strony.

⁸⁸ Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, SBB III C Kart N 729, Blatt 2066.

⁸⁹ AP Poznań, Starostwo Powiatowe w Środzie, L.Śro. 112 (*Karte von der Stadt-Feldmark Schroda*),

⁹⁰ AmŚ I/54, s. 126-128 (1772) – dwa przymiarki roli Michała Łanieckiego, z których pierwszy przy dołku idąc od Piskorki z jednej i Sylwestra Konikiewicza z drugiej strony. Por. P. F. Neumann, *Kościół*, s. 92: „Ten szpital [Św. Ducha – przyp. W. L.] ma osiem ćwierci roli podzielonych na trzy pola. Jedno pole rozciąga się, poczynając od młyna aż do strumyczka zwanego Piskorka. Drugie pole od strumyczka Piskorka aż do granic wsi Jarosławca”.

⁹¹ AmŚ I/38, s. 70-71 (1727) – droga idąca ku Żabikowu „vel ku Błotu”.

⁹² AmŚ I/37, s. 449-450 (1706) – rola sławetnych Melchiora i Reginy Przybyłowiczów mieszczańszczyk średzkich nad Błotem za wiatrakiem szpitalnym.

⁹³ Np. AmŚ I/40, s. 29-32 (7 V 1737): intromisja Sebastiana Radlica Hazy burgrabiego ziemskiego konińskiego do domu narożnego w rynku przy ulicy Krzyżowej ku OO. Dominikanom z boku Jana Jędrzejowskiego i Józefa

niezwykle rzadko i znajdowały się wyłącznie na najważniejszych budynkach w mieście, jak fara czy kościół Św. Ducha⁹⁴. Zdarzały się także puste, niezabudowane parcele, co było pokłosiem zniszczeń spowodowanych przez wojska przechodzące przez Środę, jak również pożary, które nie należały do rzadkości. Najtragiczniejszym w skutkach był ten z 16 maja 1697 r., który doprowadził do zniszczenia większości istniejącej zabudowy miejskiej z wyjątkiem Przedmieścia Pyzdrowskiego i Przedmieścia Góreckiego⁹⁵. W następnych latach pożary nadal się pojawiały, ale żaden już nie przyniósł tak wielu szkód jak ten z 1697 r.⁹⁶ Jednak celem poprawienia bezpieczeństwa przeciwpożarowego w 1782 r. Trzy Porządki podjęły uchwałę zobowiązującą do pokrywania dachów gontami i szkudłami⁹⁷.

Poza murami miejskimi zabudowa była już bardziej rozproszona. Dominowały niewielkie domki z ogrodami i zabudowaniami gospodarczymi, takimi jak chlewy czy stodoły, przez co przedmieścia zasadniczo niewiele różniły się od obszarów wiejskich. Z kolei każde wzniesienie było wykorzystywane do posadowienia wiatraka. W świetle zachowanych źródeł kartograficznych, największe skupisko wiatraków znajdowało się na wzgórzu w rejonie dzisiejszej ul. Plantaża (tj. za kościołem św. Sebastiana), choć pojedyncze znajdowały się również przy drogach do Mącznik, Topoli, Śremu i przy drodze *ku Błotu*⁹⁸.

Środa posiadała trzy przedmieścia, które koncentrowały się wokół głównych traktów prowadzących do miasta. Od zachodu, wzdłuż traktu poznańskiego rozciągało się Przedmieście Poznańskie, na którym znajdowało się tzw. Targowisko, stanowiące długi, nieco wrzecionowaty plac rozciągający się wzdłuż muru miejskiego od Bramy Poznańskiej w kierunku północnym, gdzie odbywały się targi i jarmarki⁹⁹. Odtąd w kierunku zachodnim

Otomańczyka mieszczań średz. („domostwo pod skudłami, które poprawy potrzebuje, to jest dachu, na to jest skudeł w izbie kopa jedna”); AmŚ I/42, s. 39 (20 VII 1751): wizja domu Jakuba Danielewicza: „uznaliśmy pobicie szkudłami”.

⁹⁴ P. F. Neumann, *Kościół*, s. 59 (fara), 91 (Św. Duch).

⁹⁵ AmŚ I/37, s. 64: „całe miasto Śródza z Przedmieściem Poznańskim i z ulicami nasiadłe dworcami pańskimi na zjazdy sejmikowe wybudowane, do tego ratusz ozdoba całego miasta, kościół oo. Dominikanów i kościół Św. Ducha i ludzi troje spaliło się”.

⁹⁶ M.in. 5 V 1725 (AmŚ I/38, s. 40: „pogorzało domów sześć. Zapaliło się w samo południe u p. Porucznika, który tam miał kwaterę, to jest dach. Z okazji nie wiemy jakiej”).

⁹⁷ AmŚ I/24, k. 145v (28 IX 1782): „aby w okrągu miasta budynki były szkudłami i guntami pobite, a nie snopkami przykryte”. Uchwała wspomniana jest w monografii Środy z 1990 r. (J. Kądziołka, *Od „potopu” szwedzkiego do drugiego rozbioru Polski*, s. 72), jednak bez odwołania do źródła.

⁹⁸ Na mapie von Pfaua z początku lat 70. XVIII w. (Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, SBB IIC Kart Q 16940-5, Blatt 15) zaznaczono wyłącznie grupę wiatraków zlokalizowanych za kościołem św. Sebastiana. Jednak z racji rażącej niedokładności tej mapy oznaczenie to należy traktować wyłącznie symbolicznie. Znacznie dokładniejsze w kwestii lokalizacji wiatraków są plan Środy z 1783 r. (Muzeum Ziemi Średzkiej, MZŚ 93), który oprócz wiatraków za św. Sebastianem ma oznaczony wiatrak przy drodze do Topoli („Wiatrak starościński Kamienny zwany”) oraz mapa rękopiśmienna Gilly’ego z 1793 r. (Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, SBB IIC Kart N 14431, Blatt 26), na której oznaczono łącznie 11 wiatraków: 6 za św. Sebastianem, dwa przy drodze do Mącznik i po jednym przy drogach do Śremu, Topoli i *ku Błotu*.

⁹⁹ Dziś jest to teren tzw. plant pomiędzy ulicą Kościuszką a zarysem dawnych murów miejskich.

rozciągały się przede wszystkim folwarki, sady i ogrody należące do mieszczan¹⁰⁰. Z kolei w pobliżu Bramy Poznańskiej, do której prowadził most umożliwiający przekroczenie fosi, znajdowały się kościół i szpital Św. Ducha¹⁰¹.

Od północy do miasta przylegało Przedmieście Góreckie, zwane niekiedy Przedmieściem Wszystkich Świętych z racji stojącego tam kościoła pod tymże wezwaniem lub Przedmieściem Giełda od nazwy tamtejszego gościńca¹⁰². Leżało ono u zbiegu alternatywnego traktu poznańskiego i traktu gnieźnieńskiego oraz lokalnej drogi do Kostrzyna. Etymologia nazwy przedmieścia pozostaje niewyjaśniona, jednak być może chodzi tu po prostu o jego zlokalizowanie na nieznacznym wyniesieniu terenu. Za jego zabudowaniami rozpoczynały się role ku Zielnikom¹⁰³. Do dziś pozostałością po przedmieściu jest nazwa ulicy Górki¹⁰⁴. Z kolei we wschodniej części tego przedmieścia, w rejonie dzisiejszej ulicy Daszyńskiego, znajdowała się tzw. Żydówka, stanowiąca własność starostów średzkich¹⁰⁵, poświadczona źródłowo już w 1505 r.¹⁰⁶ Być może jest to ślad po prawdopodobnym, stosunkowo wczesnym osadnictwie żydowskim w Środzie, które z racji nadawanych miastom królewskim przywilejów *de non tolerandis Judaeis* ulokowane było poza murami miejskimi¹⁰⁷.

Z kolei od wschodu przylegało do miasta Przedmieście Pyzdrskie, którego zabudowania były rozlokowane wzdłuż traktu pyzdrskiego. W jego obrębie jako pewna odrębna część znajdowała się tzw. Zazdrość, czyli zgrupowanie ogrodów, zlokalizowane nieco na uboczu za kościołem św. Idziego, którego nazwa używana była już w 1505 r.¹⁰⁸

¹⁰⁰ Na planie Środy z 1783 r. możemy zobaczyć m. in. podpisany „Ogród Kostanowicza”, co może świadczyć o wysokim statusie majątkowym właściciela (Muzeum Ziemi Średzkiej, MZŚ 93).

¹⁰¹ Na planie Środy z 1783 r. teren ten jest opisany jako „Kościół szpitalny” i „Obremb szpitalny”.

¹⁰² Gościniec Wielki zw. Giełda (*Gialda*) był dzierżawiony od 1760 r. przez organistę farnego Józefa Mayzickiego (AmŚ I/52, s. 78-83).

¹⁰³ AmŚ I/52, s. 174-175 (1769) – dwa domostwa na Przedmieściu Góreckim z ogrodami ciągnącymi się do granicy pod role ku Zielnikom.

¹⁰⁴ B. Urbańska (*Ludzie i historia w nazwach ulic Środy Wielkopolskiej*, Środa Wlkp. 2000, s. 32-33) błędnie opisuje tę ulicę jako ulicę Łukasza Górki.

¹⁰⁵ Na planie Środy z 1783 r. teren ten jest opisany jako „Grunt starościński Żydowka zwane”.

¹⁰⁶ AmŚ I/30, k. 3v (1505) – „domum in Żydowka”; AmŚ I/30, k. 12 (1506) – „area alias szedylysko extra muros Szredenses in platea dicta Szzydowka”.

¹⁰⁷ Przywileje te funkcjonowały przede wszystkim w miastach królewskich celem ochrony interesów chrześcijańskich kupców i rzemieślników – por. Z. Guldon, *Żydzi wśród chrześcijan w miastach małopolskich w XVI-XVIII wieku*, *Nasza Przeszość*, 78 (1992), s. 187-222; Z. Guldon, J. Wijaczka, *Żydzi wśród chrześcijan w miastach wielkopolskich w okresie przedrozbiorowym*, *Nasza Przeszość*, 79 (1993), s. 149-197. W przypadku Środy trudno stwierdzić, czy posiadała takowy przywilej. Ponadto XVI-wieczne rejestry poborowe nie wymieniają Środy jako miasta, z którego płacony był podatek od zamieszkałych tam Żydów (patrz: J. Suproniuk, *Żydzi w miastach Wielkopolski*, [w:] *Atlas historyczny Polski. Wielkopolska*, s. 165-170 – aneks *Wykaz miast województwa kaliskiego, w których poświadczona jest obecność ludności żydowskiej w drugiej połowie XVI w.*).

¹⁰⁸ AmŚ I/30, k. 3v (1505) – „domum in villa Zadroscz ante civitate”. W 1514 r. czynsz z sześciu ogrodów na Zazdrości został przyznany jako uposażenie szpitala Św. Ducha (AmŚ I/30, k. 52).

1.3. Przestrzeń miejska

1.3.1. Ratusz i najbliższe sąsiedztwo

Główny punkt rynku stanowił ratusz, będący centrum życia społecznego i samorządowego mieszkańców Środy. Pierwsze wzmianki dotyczące ratusza pochodzą już z 1436 r.¹⁰⁹ Jego pierwotny wygląd nie jest do końca znany, gdyż spłonął w wielkim pożarze miasta z 1697 r.¹¹⁰ Odbudowa nie nastąpiła jednak od razu, w związku z czym początkowo wszelkie czynności prawne odbywały się przede wszystkim w mieszkaniach burmistrza¹¹¹, wójta¹¹² czy częściej pisarza miejskiego¹¹³, rzadziej zaś w domach mieszczan¹¹⁴ lub duchownych¹¹⁵. Z czasem funkcje ratusza, do momentu jego odbudowy, przejął budynek kancelarii miejskiej, wzmiankowanej od 1718 r.¹¹⁶ Niemniej mieszkańcy dostrzegali potrzebę istnienia „ozdoby całego miasta”, toteż systematycznie starano się o pozyskiwanie surowca niezbędnego do budowy. I tak, w 1727 r. magistrat podjął decyzję o sprzedaży pustego gruntu przy ulicy Poznańskiej za sumę 5 grzywien, którą kupujący częściowo pokryli poprzez przekazanie tarcic na ratusz¹¹⁷. Ostatecznie, prawdopodobnie prowizoryczny, ratusz stał już przed końcem 1744 r.¹¹⁸, zaś budynek kancelarii stał się zbędny i w 1749 r. wspominany jest już jako nieistniejący¹¹⁹. Prace związane z odbudową trwały przez cały 1752 r.¹²⁰

¹⁰⁹ *Acta capitulorum nec non iudiciorum ecclesiasticorum selecta*, t. 2, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1901, s. 507 (nr 1067).

¹¹⁰ AmŚ I/37, s. 64.

¹¹¹ Np. AmŚ I/37, s. 327-328 (16 V 1698): „Działo się w domu sław. p. bormistrza”.

¹¹² Np. AmŚ I/37, s. 79-81 (7 IV 1699): „Działo się w domu sław. p. Tomasza Krzęcka wójta natenczas będącego”.

¹¹³ Np. AmŚ I/37, s. 84-86 (15 III 1700): „Działo się w domu sław. p. Marcina Falbierczyka pisarza średzkiego”.

¹¹⁴ Np. AmŚ I/37, s. 90-92 (5 IV 1700 – dom Grzegorza Szadowicza); I/37, s. 117-118 (7 V 1702 – dom Stanisława Bączkowica); I/37, s. 136-137 (17 IV 1703 – dom Kazimierza Borzęckiego); I/37, s. 165-166 (30 VII 1703 – dom Jadwigi Lutoszyny) i in.

¹¹⁵ Np. AmŚ I/37, s. 131-133 (12 III 1703 – dom Macieja Szymańskiego kanonika średzkiego).

¹¹⁶ AmŚ I/37, s. 515-516 (1 VII 1718).

¹¹⁷ AmŚ I/38, s. 66-67 (24 III 1727) – Magistrat średz. gruncik leżący pusto od kilkadziesiąt lat przy ulicy Poznańskiej nad drogą niemający żadnych sukcesorów sław. Franciszkowi i Reginie małż. Warczyńskim powzdał i za 5 grz. sprzed., którą to sumę kupujący oddali jako pięć tarcic na ratusz, a pozostałe pieniądze na potrzebę miejską burmistrzowi.

¹¹⁸ AmŚ I/41, s. 233-234 (12 XII 1744) – „przed sądem wójtowskim *in palla* ławicy średzkiej na ratuszu”.

¹¹⁹ AmŚ I/42, s. 2-4 (1 VIII 1749) – mielcuch Mikołaja i Barbary z Jewasków Kordzińskich, stojący przy ulicy Garcarskiej obok drogi ku Wykuszowi „ciągnącej się prosto w sław. p. Adama Pieprzyka rajcy średzkiego i gruntu pustego, gdzie quondam kancelaria była”.

¹²⁰ Rachunki miejskie z 1752 i 1753 r. wymieniają szereg wydatków związanych z budową. Kontrakt na budowę został zawarty 4 I 1752 r., a na wiosnę przypadły prace związane z przygotowaniem terenu. Ostatecznie ratusz był gotowy pod koniec roku (AmŚ I/75, s. 13-14). Datę budowy potwierdza również nota kronikarska na karcie zabezpieczającej księgę miejską (AmŚ I/44, s. 1: „Praetorium in circulo fori Srodae caeptum aedificari 1752 per Franciscum Szneyder protunc praeconsulem”).

Ratusz był stosunkowo niewielkim budynkiem. Jego wymiary, które znamy dzięki XIX-wiecznej dokumentacji pochodzącej z momentu jego ostatecznej rozbiórki, wynosiły 16x8,4 m¹²¹. Został zbudowany z muru pruskiego, z wykorzystaniem drewna sosnowego na szkielet i posiadał trzy kondygnacje. Dach był przykryty szkudłami i zwieńczony wieżyczką z miedzianym hełmem, na którym znajdowała się gwiazda z wyciętym herbem miasta¹²². W 1778 r. magistrat podjął uchwałę o zamontowaniu na wieży zegara. W tym celu zawarto kontrakt z Benedyktem Hackiewiczem, obywatelem gnieźnieńskim i mistrzem ślusarskim, który podjął się wykonania zegara do św. Marcina 1778 r. Połowę umówionej kwoty miały zapłacić średzkie cechy, zaś część kosztów miała zostać pokryta przez mieszkańców¹²³. Do jego nakręcania oraz utrzymania w należyтым stanie zaangażowano w 1780 r. ślusarza Jana Blachwica, któremu miasto miało płacić rocznie 40 złp oraz dostarczać oliwę¹²⁴.

W bezpośrednim sąsiedztwie ratusza znajdował się domek należący na początku XVIII w. do pisarza miejskiego oraz grunty i domy innych mieszczan¹²⁵. Z biegiem lat zaczęto jednak zabiegać o zwiększenie wolnej przestrzeni na płycie rynku. Istotnym momentem w tej sprawie było podjęcie przez magistrat 6 marca 1744 r. uchwały zabraniającej budowy i reperacji

¹²¹ W 1967 r. średzki rysownik Franciszek Dzikowski sporządził dwa rysunki z proponowaną rekonstrukcją wyglądu ratusza (Muzeum Ziemi Średzkiej, sygn. M4/31; AG/A 409).

¹²² AmŚ I/75, s. 13.

¹²³ Uchwała została podjęta 31 III 1778, a osobami odpowiedzialnymi za zebranie pieniędzy od cechów mianowano Tomasza Danielewicza, Józefa Mayzickiego, Józefa Lewickiego i Jakuba Brykczyńskiego (AmŚ I/24, k. 23v-24). Kontrakt zawarty 11 IV 1778 opiewał na kwotę 1360 złp oraz trzy beczki piwa, dwa garnce masła, dwa mendle gomółek sera i dwie fury do transportu. W zamian za to zegar miał zostać wykonany w następujący sposób: „opus całe czyli stolec w wyż półtora łokcia, wszcz łokieć dobry. Ten tedy stolec na przedziały trzy, to jest na minutowe koła, kwadransowe i godzinne, skazywać zaś ma na trzy indexy, to jest na trzy strony. Koła i wszystko z dobrego szwedzkiego żelaza, aby na mrozie nie pękały, i w krzyżach, żeby mocne były. Tryby wszystkie stalowe. Panewki zaś czyli obrelowanie każde, aby było mosiądzem bitym grubo futrowane, zgola na cały zegar ze wszystkim z dobrego materiału i pilnego wymiaru, dokładnego rozliczenia zębów i regularnego skazowania na cyfferblatach. Liny, sznury, żelazo, stal, mosiądz, kulę do perpendykułu, młoty sław. p. Benedykt przystawić obliguje się, a sław. magistrat zwon, tarcze i kamienie na wagi oprawić i co się należy do stolarza, mularza, cieśli i oprawy zwona, to się rzeczony magistrat przystawić deklaruje, jako też i ankry do przybicia tarczów”. Z powodu problemów z całkowitym sfinansowaniem budowy zegara, 9 X 1778 podjęta została uchwała o dodatkowym poborze pieniędzy od mieszkańców – od obywateli 8 złp z kwarty roli, z ogrodów proporcjonalnie do ich wielkości, 2 złp od rzemieślników bez posesji, od ludzi wolnych i komorników na gruntach duchownych według proporcji. Pobór ten powierzono Jakubowi Śmiśniewiczowi (AmŚ I/24, k. 62v-63).

¹²⁴ AmŚ I/24, k. 94v (20 III 1780). W 1782 r. kwota ta wyniosła 50 złp (AmŚ I/24, k. 141).

¹²⁵ AmŚ I/37, s. 435-436 (14 IV 1708) – gruncik Bartłomieja Otomana obyw. średz. pod ratuszem przy studni miejskiej obok domku sław. Marcina Falbierczyka pisarza przysiężnego średz.; I/39, s. 263-264 (14 IV 1733) - Sław. Marcin i Regina 1v. Janowa Jewaskowa małż. Kierzkowscy domostwo w rynku oprócz podwórka pod ratuszem z dwiema izbami, kuchnią, kromnicą i piwnicą, w którym mieszkają Jakub i Marianna 1v. Jewaskowa 2v. Falbierczykowa małż. Bonińscy, w dniu 20 II 1733 sław. Adamowi Płonkiewiczowi [i jego małż. Małgorzacie] za 800 złp sprzed., z których Płonkiewicz zapłacił 200 złp, wstąpił na sumę 500 złp WłmćP. Mierzejewskiego, zaś 100 złp pozostawiła sobie p. Bonińska lub winna mieć dożywotnie pomieszkanie (Marianna to wdowa po Marcinie Falbierczyku).

budynków na drogach lub gruntach publicznych¹²⁶, natomiast w następnych latach pozwolono mieszczanom na rozbiórkę domów¹²⁷.

Przy ratuszu zlokalizowane były również budy i jatki należące do rzemieślników, którzy mogli tam sprzedawać swoje wyroby i produkty. Ich liczba z upływem lat stopniowo wzrastała, co wiązało się zżywieniem handlowym. Najwięcej kramów należało do prężnie działających w Środzie szewców, którzy w 1781 r. posiadali ich aż 29¹²⁸, zlokalizowanych po południowej stronie ratusza¹²⁹. Bezpośrednio przy nich znajdowały się jatki rzeźnicze. Zgodnie z przywilejami królewskimi, miasto posiadało prawo do posiadania jedenastu jatek¹³⁰. Pierwotnie sąsiadowały z budami szewskimi i w tym miejscu stały jeszcze w 1713 r.¹³¹, zaś w 1748 r. wymieniany jest okop, czyli granica jatek, które „*quondam* stały pod ratuszem”¹³². Dopiero w 1778 r. jatki rzeźnicze powróciły pod ratusz, jednak tym razem postawiono je od strony północnej¹³³. Być może w ich wcześniejszym miejscu zbudowano jatki piekarskie, istniejące

¹²⁶ AmŚ I/43, k. 113-113v.

¹²⁷ Np. AmŚ I/43, k. 113v (23 VII 1749) – „Przy renowacyi urzędu burm. finalis stawa definitio ratione gruntu publicznego, na którym sław. p. Antoni Danielewicz mieszka. Ten pomieniony pan uprasza tak p. burm. terażniejszego i pp. rajców, tak p. wójta z ławicą i całego pospólstwa, aby mógł ten dom reperować. Uważywszy wszyscy mianowicie szczupłość rynku, nie ozdobę [...], a co więcej stosując się ad laudum w roku 1744 dnia 6 marca miesiąca i przyzwolenia JOXImc. niegdyś star. naszego, że żaden nie ma ani budować ani reperować budynku na drogach lub gruntach publicznych, unaniami sentencją lub tym nie dał za ten grunt [...] sław. Antoniego Danielewicza zgadzamy się, aby odebrał p. Antoni od sław. magistratu 50 zł, drzewo temuż panu wziąć pozwalamy, tylko rudera aby wywiózł i tak grunt oddał czysty, jak jego antecesorzy od magistratu kupił”; AmŚ I/52, s. 11 (9 V 1764) – Sław. Jakub Smiesiewicz im. sw. i małż. Jadwigi z Andrzejeskich Smiesiewiczowej skwitował sław. pp. Jana i Klarę małż. Janczurskich z odebrania 600 złp za drzewo z domu rozebranego w rynku stojącego pod ratuszem.

¹²⁸ AmŚ I/51, s. 76-78 (29 VIII 1763) – Famat. Wojciech Konstanowicz i Marcin Wojciechoski starsi cechu szewców wnieśli o wizję bud szewskich przy ratuszu średz. ze względu na dawność ostatniego wymierzenia bud, które miało miejsce w 1686 r.: budy winny mieć 30 łokci długości i 10,5 łokcia szerokości, z których starsi cechu winni płacić na reparację ratusza średz. 2 grz. czynszu rocznego na ręce burmistrza. Według rozporządzenia cechowego z 10 IX 1749 szewcy mogli posiadać 20 bud. Z kolei 14 V 1768 magistrat wydał zgodę na dobudowę czterech kolejnych bud szewskich, zmieniając warunki czynszu płaconego przez cech szewski na utrzymanie ratusza – odtąd każdy szewc posiadający budę miał płacić 12 gr czynszu rocznego zbieranego przez starszych cechowych (AmŚ I/52, s. 156-157). Kolejne zwiększenie liczby bud szewskich miało miejsce w 1781 r. (AmŚ I/24, s. 110).

¹²⁹ AmŚ I/43, k. 108v (27 V 1748) – grunt zw. Kociembowskie z domem stojącym w rynku naprzeciwko ratusza z 1-ej i gruntu na budy szewskie i jatki rzeźnicze z 2-ej strony: „wziąwszy od okopu jatek rzeźniczych, które *quondam* stały pod ratuszem, na wschód mały południa aż do okopu rynkowego mierzyło się łokci długości 27, szerokości łokci 20, tak w przodku jako i w tyle”.

¹³⁰ AmŚ I/20, k. 2 – obłata przywileju Zygmunta I z 3 VII 1545 potwierdzającego prawa i przywileje nadane przez Władysława Jagiełłę.

¹³¹ AmŚ I/37, s. 477-478 (6 IV 1713) – Uczc. Jan Mrozik wzięwszy „w dożywotnią przyjaźń po powietrzu” Zofię córkę zm. Bartłomieja Kociembowicza mieszcz. średz. budę dziedziczną tejże Zofii po jej rodzicach obok budy sław. Barbary Ząbkowej z 1-ej i jatek rzeźniczych z 2-ej strony w tyle domostwa sław. Wojciecha Falbierczyka uczc. Marcinowi i Reginie małż. Spychalczykom mieszcz. średz. za 70 złp sprzed.

¹³² AmŚ I/43, k. 108v.

¹³³ AmŚ I/24, k. 18v-19 (13 III 1778) – „miejsce na jatki temuż cechowi przy ratuszu na północ na jatek dziesięć blisko ganku ratusznego, wzdłuż nie więcej jak ratusz, wszcz łokci [...] - wolne miejsce – przyp. W.L.] z czynszu rocznego z każdej jatki na rok po 1 złp”.

również od 1778 r.¹³⁴ Oprócz tego, w związku z handlem innymi towarami, z pewnością istniały m.in. ławy solne i inne kramy, jednak zachowane źródła nie pozwalają na ich precyzyjne umiejscowienie¹³⁵.

W niedalekiej odległości od ratusza, jednak w bliżej nieznanym miejscu, znajdował się pręgierz z kuną, służący do wykonywania kar publicznych¹³⁶. Na płycie rynku znajdowały się również ogólnodostępne studnie miejskie. Pierwsza z nich znajdowała się w pobliżu pierwotnych jatek rzeźnickich, od strony zachodniej pierzei rynku¹³⁷, natomiast druga znajdowała się w pobliżu narożnika od strony ulicy Pyzdrskiej¹³⁸. Całość dopełniała stojąca w narożniku od strony ulicy Krzyżowej (Dominikańskiej) figura św. Wawrzyńca¹³⁹.

1. Proponowana rekonstrukcja wyglądu ratusza autorstwa Franciszka Dzikowskiego (Muzeum Ziemi Średzkiej "Dwór w Koszutach", M4/31)

¹³⁴ AmŚ I/24, k. 19-19v (13 III 1778) – „inne [miejsce] przy jatkach szewskich na dłuż nie mniej lub więcej jak rzeczony jatki szewskie albo ratusz, wszcz łokci [... - wolne miejsce – przyp. W. L.] pod kondycją, aby płaca w rzeczonym przywileju od cechu piekarskiego zacnie sław. magistratowi corocznie po wybudowaniu w roku niedzielach sześciu oddawana była na potrzeby miasta, to jest 80 złp”.

¹³⁵ Ławy solne wspomina J. Kądziołka (*Od „potopu” szwedzkiego do drugiego rozbioru Polski*, s. 69), jednak bez odwołania się do źródeł. Ślady handlu solą są jednak widoczne w rachunkach miejskich od lat 60. XVIII w. (np. AmŚ I/84, s. 4 – „Odebrałem od szafarza z kontraktu solnego i brukowego 40 złp”). Z kolei w 1790 r. na ławy solne wyznaczono miejsce „w rynku blisko ratusza na bruku” (AmŚ I/72, s. 42-43 – 30 VIII 1790).

¹³⁶ AmŚ I/41, s. 208 (4 IX 1744).

¹³⁷ AmŚ I/37, s. 434-435 (14 IV 1708) – Sław. Bartłomiej i Agnieszka małż. Otomanowie mieszcz. średz. pusty grunt na jatkę kupiony od sław. Katarzyny wdowy po zm. sław. Jakubie Organiście pod ratuszem naprzeciwko studni miejskiej z boku obok domku sław. Marcina Falbierczyka z 1-ej i pustego placu na jatkę należącego do szpitala średz. z 1-ej strony uczc. Grzegorzowi i Ewie małż. Jewaskom za 12 złp sprzed.; AmŚ I/37, s. 467-468 (20 X 1710) - Sław. Ewa Jewaskowa wdowa po zm. Grzegorzu Jewasku mieszcz. średz. nowo wybudowaną jatkę rzeźniczą po sw. zm. mężu obok studni miejskiej z 1-ej i pustego placu na jatkę szpitalną z 2-ej strony sław. Wawrzynowi burm. i Annie małż. Smurawiczom za 60 złp sprzed.

¹³⁸ Muzeum Ziemi Średzkiej, MZŚ 93.

¹³⁹ Tamże.

1.3.2. Zamek

Jednym z najważniejszych budynków miasta był zamek. Miał on stanowić rezydencję królewską na czas pobytu monarchy w mieście, jednak na co dzień służył jako siedziba starostów, a podczas ich nieobecności ich zastępców, zwanych burgrabiami. Początków średzkiego zamku należy upatrywać w momencie otoczenia Środy murami miejskimi, co miało nastąpić za czasów Kazimierza Wielkiego lub Władysława Jagiełły (patrz rozdz. 1.3.4.). Pierwotna gotycka rezydencja uległa poważnym zniszczeniom podczas najazdu Szwedów w 1655 r., jednakże stan ten pozwalał na jego odbudowę¹⁴⁰.

Zespół zamkowy (*curia*) składał się z głównej części mieszkalnej, określanej często jako *domus lapidea*, wraz z przylegającym do niej fortalicjum o bliżej nieokreślonym wyglądzie, oraz zabudowaniami gospodarczymi, m.in. z młynem słodowym, w którym mieszczanie średzcy posiadali przywilej produkcji słodu za określoną odpłatnością na rzecz starosty, jak również gospodą starościńską¹⁴¹.

W wyniku rozbiorów budynek stał się praktycznie bezużyteczny i popadał w coraz większą ruinę. Stąd też podjęto decyzję, aby w miejscu dawnego zamku starościńskiego zbudować gmach sądu powiatowego, co nastąpiło w 1836 r. Wkrótce jednak podjęto decyzję o przeniesieniu siedziby sądu do nowo zbudowanego gmachu w południowej pierzei rynku, zaś dotychczasowy budynek sądu został przeznaczony na potrzeby ratusza, który miał zastąpić stary, wysłużony i niefunkcjonalny budynek znajdujący się na płycie rynku.

1.3.3. Kościół farny

W odległości około 75 metrów na północ od rynku zlokalizowany jest kościół farny pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Trudno wskazać jednoznacznie czas budowy najważniejszej świątyni w mieście, niemniej pierwsze wzmianki o istnieniu parafii

¹⁴⁰ Podczas lustracji starostwa średzkiego w 1659 r. wskazywano, że choć zamek jest dość mocno zniszczony, to pokrycie go nowym dachem pozwoli na jego dalsze użytkowanie niewielkim kosztem (*Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1659-1665*, cz. 1, *Województwa poznańskie i kaliskie*, wyd. Cz. Ohryzko-Włodarska, Wrocław 1978, s. 124).

¹⁴¹ Por. AP Poznań, Poznań Gr. 390, k. 10 (1699 – sprzedaż przez Karola Rozdrażewskiego Janowi Broniszowi): „totam et integram domum lapideam in oppido regali Szroda existentem [...] cum omni et integro iure [...], structuris, aedificiis, molendino braseali in eadem area consistente omnibus denique attinentiis, pertinentiis ad eandem lapideam nunc et ex antique pertinentiis et spectantis et sese quovis modo referentiis cum fortalitio seu area ed eiusdem fortalitii aedificiis contiguitatibus adiacentiis”. Gospoda starościńska znajdowała się przy ulicy Zamkowej (AAP, Środa A 24, s. 10 – „4lmo. Aream vero desertam ex opposito diversorii magn. Capitanei situatam”).

pochodzą z lat 1276 i 1281¹⁴². W większości dotychczasowych opracowań można spotkać się z opinią, że kościół farny został zbudowany w latach 1423-1428, co jest jednak sporym uproszczeniem, nie mającym żadnego poparcia w sposobie budowy, ani tym bardziej w źródłach¹⁴³. Bardziej prawdopodobną wydaje się być wersja, iż pierwotnie jednonawowa fara powstała jeszcze w XIV w., a na pewno do 1411 r., a następnie została rozbudowana na przełomie XV i XVI w.¹⁴⁴ oraz pod koniec XVI w.¹⁴⁵

Stan techniczny fary na przełomie XVII i XVIII w. prezentował się nie najgorzej, choć regularnie zwracano uwagę na konieczność m.in. reperowania murów, wymianę uszkodzonych elementów dachu i więźby dachowej czy utrzymania odpowiedniej malatury ścian, co jednak szło bardzo wolno z powodu licznych trudności finansowych parafii i kapituły kolegiackiej¹⁴⁶.

Poprawa musiała nastąpić dopiero na początku 2. poł. XVIII w., co znajduje odzwierciedlenie w protokole wizytacji Franciszka Rydzyńskiego z 1777 r. Podkreślono w nim m.in. wykonaną naprawę dachu czy wybielenie ścian, choć zwrócono uwagę na zniszczone niektóre belki oraz okna wybite podczas wichury¹⁴⁷. Mimo tymczasowej poprawy, już pod koniec XVIII w. kondycja świątyni ponownie uległa znacznemu pogorszeniu. Nie bez wpływu na ten stan miało ciągle chowanie zmarłych bezpośrednio pod podłogą kościoła, a rzadziej w kryptach. Stan ten pogorszył się do tego stopnia, że wkrótce po zajęciu Środy przez Prusaków sporządzony został plan rewitalizacji kościoła, który zakładał rozbiórkę wieży oraz naw

¹⁴² *Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 1, Poznań 1877, nr 460, 500.

¹⁴³ Por. S. Kozirowski, *Szematyzm historyczny ustrojów parafialnych dzisiejszej Archidiecezji Poznańskiej*, Poznań 1935, s. 409-412; *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 5, z. 24, red. T. Ruszczyńska, A. Sławska, Warszawa 1964, s. 21-27. Również karta ewidencyjna zabytku jako czas budowy podaje lata 1423-1428 (*Karta ewidencyjna zabytku architektury i budownictwa*, Nr 16473, oprac. M. Żuk-Piotrowska – PL.1.9.ZIPOZ.NID_N_30_EN.152039). Podane lata związane są jednak z erygowaniem kapituły kolegiackiej przez Mikołaja z Kik, wikariusza generalnego poznańskiego (1423) i zatwierdzeniem przez biskupa poznańskiego Stanisława Ciołka (1428).

¹⁴⁴ Za tą hipotezą opowiada się J. Kowalski (*Gotyk wielkopolski*, Poznań 2010, s. 118-119, 271-274), wskazując przede wszystkim na podobieństwa do innych far budowanych w Wielkopolsce w XIV w. (m. in. Żnin, Kościan, Wschowa czy Wronki), czerpiących wzorce z zachodnioeuropejskich kościołów dominikańskich. Rozbudowę średzkiej kolegiaty przypisuje z kolei osobie starosty średzkiego i starosty generalnego Wielkopolski Ambrożego Pampowskiego (zm. 1510), który chcąc dorównać wielkim rodom magnackim (Górkom, Szamotułskim, Ostrorogom), prowadził aktywną działalność fundacyjną w posiadanych przez siebie dobrach (m. in. w Pępowie, Dębnie czy właśnie w Środzie).

¹⁴⁵ Z inicjatywy starosty średzkiego i wojewody poznańskiego Hieronima Gostomskiego dobudowana została kaplica Św. Trójcy, datowana na lata 1598-1602 (por. *Katalog zabytków*), która miała stanowić nekropolię rodową. Daty te jednak wydają się być zupełnie nieprawdopodobne, gdyż w 1598 r. zmarła żona Hieronima, Urszula z Sieniawskich lv. Pampowska, natomiast w 1602 r. prowadził już aktywną działalność fundacyjną w Sandomierzu jako starosta sandomierski (m.in. Collegium Gostomianum, rozbudowa tamtejszego kościoła św. Piotra). Bardziej prawdopodobnym czasem budowy kaplicy w Środzie wydaje się być początek ostatniej dekady XVI w. w związku z konwersją z luteranizmu na katolicyzm na sejmie pacyfikacyjnym w 1589 r.

¹⁴⁶ Wizytacje przeprowadzano w latach 1696 (wizytacja Mikołaja Zalasowskiego – AAP, AV 18, k. 290-314v), 1728 (wizytacja Franciszka Libowicza – AAP, PA 425/3), 1737 (wizytacja Stanisława Dominika Kaczkowskiego – AAP, AV 23, k. 50v-65) i 1744 (wizytacja Wilhelma Robertsona – AAP, AV 28, k. 106v-131).

¹⁴⁷ P.F. Neumann, *Kościół*, s. 59.

bocznych¹⁴⁸. Ostatecznie nie doszło to do skutku i dopiero w kolejnych latach, w szczególności za rządów ks. Marcellego Weychana, przywrócono dawną świetność farze¹⁴⁹.

Do wnętrza kościoła prowadziły trzy wejścia – główne pod wieżą oraz dwa z kruchtami przez boczne nawy. Podłogi w znacznej mierze były wykonane z drewna, jedynie w przylegających kaplicach znajdowały się posadzki z cegły palonej. W nawie głównej od strony wieży znajdował się drewniany chór, na którym umieszczono organy. W 1718 r. zostały one wyremontowane i przebudowane przez bliżej nieznanego organmistrza Michała Grockiego¹⁵⁰, a ponownej ich rozbudowy dokonano przed 1777 r.¹⁵¹ Do kościoła przylegała również zakrystia, w której przechowywano szaty liturgiczne oraz sprzęty, oraz znajdowało się w niej wejście do skarbczyka służącego przechowywaniu najcenniejszych sreber¹⁵², który najpewniej był połączony po zewnętrznej stronie kościoła z kaplicą Św. Trójcy fundacji Hieronima Gostomskiego poprzez przejście okalające mury prezbiterium. Miejsce to zostało zlikwidowane z początkiem XIX w. z powodu niebezpieczeństwa naruszenia jednej ze ścian kościoła¹⁵³.

Według wykazu sprzętów sporządzonego podczas wizytacji kościoła w 1712 r. we wnętrzu świątyni znajdowało się 12 ołtarzy¹⁵⁴. Liczba ta uległa zmianie, gdy w 1735 r. Maciej Szymański, ówczesny dziekan kolegiaty średzkiej, ufundował kolejny ołtarz, noszący wezwanie św. Kajetana¹⁵⁵. Ołtarze były rozlokowane w prezbiterium (ołtarz główny Wniebowzięcia NMP), w nawie głównej przed prezbiterium (ołtarz NMP po stronie Epistoły),

¹⁴⁸ B. Urbańska, *Kolegiata w Środzie Wielkopolskiej*, s. 28.

¹⁴⁹ Największy remont kościoła kolegiackiego został przeprowadzony w latach 1869-1870 i za jego przeprowadzenie odpowiadał ówczesny mąsjonarz i wikariusz kolegiaty średzkiej, ks. Augustyn Szamarzewski (1832-1891). Z tego okresu pochodzą najstarsze zachowane fotografie wykonane na terenie Środy, dokumentujące wspomniane prace remontowe (kopie fotografii w zbiorach Muzeum Ziemi Średzkiej „Dwór w Koszutach”).

¹⁵⁰ Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu (dalej: AAP), Środa B 1, s. 163-164 (por. W. Lis, *Skład osobowy kapituły kolegiackiej w Środzie w pierwszej połowie XVIII w.*, s. 226 – przyp. 41). Zgodnie z założeniami kontraktu, organmistrz „powinien będzie dać nowe głosy trzy, które się zowią *mixtura we trzy cugi rejterowana z kwinty*”.

¹⁵¹ P. F. Neumann, *Kościoły*, s. 60: „Chór drewniany, na nim organy wcześniej o 20 głosach, a niedawno powiększone o cztery głosy”.

¹⁵² Tamże.

¹⁵³ AAP, DSpap 123 (17 XI 1805): „Przy kościele kolegialnym średzkim jest kaplica fundacyi Gostomskich *ad plagam meridionalem ab extra* kościoła położona, miedzią pokryta, przy której znajduje się przystawiona także miedzią przykryta mała zakrystia, która przez rozstąpienie się znaczne jej sklepienia ruiną grożąc mogłaby ścianę kościoła swym ciężarem nadwerężyć. Reparacya tej zakrystii cale niepotrzebnej wyciąga znaczny koszt, na który nie masz funduszu; z drugiej strony materiały jej przy szczupłości kassy kościelnej nieodbitie są potrzebne na reparacyę wspomnianej kaplicy jednego prawie okna całego nie mającej i rynien na dwóch kaplicach i na kruchcie napsutych, przez co sklepienie kościelne mocno cierpi. Z tych powodów supplikujemy jw. pana łącznie z szlach. magistratem o konsens na rozebranie rzeczony zakrystii i końcem obrócenienia (!) materiałów na wżwż wspomniane reparacye”.

¹⁵⁴ AAP, PM 298/3, s. 62-64 („Anno Domini 1712 die 24 Octobris tempore visitationis archidiaconatus Posnaniensis connotationem supplectilis tam ecclesiae, quam etiam altarium et confraternitatum ne multitudine visitatio scriptorium impleat”).

¹⁵⁵ Por. W. Lis, *Skład osobowy*, s. 230.

nawach bocznych oraz kaplicy Grzymułtowskich (ołtarz św. Marii Magdaleny¹⁵⁶) i kaplicy Gostomskich (ołtarz Trójcy Przenajświętszej), a ich liczba w późniejszym czasie nie ulegała zmianom¹⁵⁷.

Kościół kolegiacki posiadał bardzo bogate wyposażenie, świadczące zarówno o zamożności fundatorów, jak również dbałości duchowieństwa o przywrócenie należytego wizerunku świątyni po latach zniszczeń oraz braków w sprzętach liturgicznych spowodowanych grabieżami. Szczegółowego opisu wyposażenia dostarcza protokół wizytacji z 1777 r.¹⁵⁸ Na szczególną uwagę zwraca spora liczba tabliczek wotywnych przywieszanych przy poszczególnych ołtarzach, będących świadectwem podziękowań za otrzymane łaski za pośrednictwem świętych czy formy zadośćuczynienia za popełnione grzechy. Część z tych sprzętów padła łupem złodziei, którzy włamali się do świątyni w nocy z 22 na 23 listopada 1797 r., o czym donosiła „Gazeta Południowo-Pruska”¹⁵⁹.

I. Wyposażenie kościoła kolegiackiego według protokołu wizytacji z 1777 r.

Sprzęt liturgiczny	Rodzaj, liczba
naczynia	- 2 srebrne monstrancje z melchizedechami (większa i mała) - 15 kielichów srebrnych (po jednym do kościołów Św. Ducha, Wszystkich Świętych, św. Sebastiana i św. Idziego; po jednym do ołtarzy Literatów, Szkaplerza, św. Anny, Krzyża Św., patronatu rzeźników, św. Katarzyny; 4 do kościoła kolegiackiego) - 2 puszki (mniejsza i większa, obydwie złożone) - 9 par ampulek (2 srebrne, 7 cynowych)

¹⁵⁶ Patrocinium ołtarza dotyczy również kaplicy, która od patronki ołtarza jest nazywana kaplicą św. Marii Magdaleny (por. Z. Józwiak, *Średzka kaplica p.w. św. Marii Magdaleny, zwana też kaplicą Pampowskich lub Grzymułtowskich*, Średzki Kwartalnik Kulturalny, 1/5 (1999), s. 28-29, 34; B. Urbańska, *Kolegiata w Środzie Wielkopolskiej*, s. 22, 39).

¹⁵⁷ Szerzej o wyglądzie ołtarzy: P. F. Neumann, *Kościół*, s. 35-36.

¹⁵⁸ Częściowo wykaz ten zawiera wyposażenie wspólne dla kościoła kolegiackiego i kościołów przedmiejskich (P. F. Neumann, *Kościół*, s. 94-95).

¹⁵⁹ „Gazeta Południowo-Pruska”, Nr 94 z 25 listopada 1797 r.; Nr 95 z 29 listopada 1797 r.; Nr 96 z 2 grudnia 1797 r.: „Kradzione rzeczy. Dzisiejszej nocy ukradziono gwałtownym sposobem z tutejszego parochialnego kościoła następujące rzeczy: 1) 4 srebrne kielichy, z których 2 są połączane. 2) 5 patynów, z których 2 są połączane. 3) Jedną wielką połączaną puszkę z patyną. 4) Małą srebrną połączaną puszkę z patyną. 5) Wielką srebrną grubo połączaną monstrancją laną podług dawnej mody. 6) Małą srebrną monstrancją. 7) Srebrną lampę. 8) Srebrny turybularz. 9) Srebrną miseczkę. 10) Cenową lampę. 11) Wielki połączany krucyfiks srebrny. 12) Srebrny połączany pacyfikał. Gdy na odkryciu tego wielkiego złodziejstwa bardzo wiele zależy, przeto uprasza się szacowną publiczność, aby, jeźeliby co z wyżej wyrażonych rzeczy dostrzegła, o tym tu natychmiast donieść raczyła i była pewna, iż ten, co dostrzeże złodzieja, przyzwoitą zaraz otrzyma nagrodę. W Środzie, dnia 23. listopada roku 1797. Magistrat”.

	- 2 tacki (srebrna, cynowa) - trzyczęściowe srebrne naczynie na oleje święte
stroje liturgiczne	- 50 ornatów - 10 alb - 7 kap - 4 dalmatyki
księgi liturgiczne	- 11 mszałów (w tym 5 żałobnych i 1 druku gotyckiego) - psalterz - antyfonarz - martyrologium - księga Pasji - 2 księgi z oficjum małym NMP - 3 brewiarze - rytuał - Biblia święta
narzędzia liturgiczne	- 2 trybularze (srebrny i mosiężny) - 2 łódki (srebrna i mosiężna)
tabliczki wotywny, sukienki, korony	- 67 tabliczek wotywnych (20 na ołtarzu NMP, 7 na ołtarzu św. Antoniego wraz z promieniami wokół głowy, 14 na ołtarzu św. Anny, z których jedna miedziana złożona; 13 na ołtarzu Krzyża Św., 13 na ołtarzu św. Barbary w kościele św. Ducha) - 5 sukienek (częściowo złożona na ołtarzu NMP, na ołtarzu św. Antoniego, na ołtarzu św. Anny, na ołtarzu Krzyża Św., na ołtarzu św. Barbary w kościele Św. Ducha) - 6 koron złożonych (2 na ołtarzu NMP, 3 na ołtarzu św. Anny, na ołtarzu św. Barbary w kościele Św. Ducha wraz z kielichem w ręku)
inne	- pacyfikał złożony z srebrnym postumentem - krzyż złożony z symbolami czterech ewangelistów - 3 lampy (wielka srebrna, 2 cynowe) - 2 kotły spiżowe do wody święconej - 28 świeczników (22 mosiężne, 6 cynowych)

Oprac. na podstawie: P. F. Neumann, *Kościoły*, s. 94-95.

Kościół stanowił również miejsce pochówku zarówno mieszczan, jak i przedstawicieli szlachty¹⁶⁰, a decyzja o dokonaniu pochówku wewnątrz świątyni wynikała często z zapisów zawartych w testamentach¹⁶¹. Stosowaną praktyką było chowanie zmarłych bezpośrednio pod podłogą między ławkami („inter scamnas”)¹⁶², choć częściej pochówki odbywały się w siedmiu kryptach pod kolegiatą, które nazywano od ich lokalizacji, m.in. przy ołtarzu głównym¹⁶³, przed ołtarzem św. Antoniego¹⁶⁴, obok ołtarza zw. Kwaczyńskich (Św. Trójcy)¹⁶⁵ i w kaplicy Gostomskich¹⁶⁶, jak również używając takich określeń jak „sklep wielki”¹⁶⁷, krypta mniejsza¹⁶⁸ czy krypta św. Anny¹⁶⁹. Część z krypt była również połączona pod ziemią, co umożliwiało bezpośrednie przejście pomiędzy nimi bez konieczności wychodzenia na poziom kościoła¹⁷⁰.

¹⁶⁰ AAP, PM 298/7, s. 16 (17 XI 1779): „Chowaliśmy synka imieniem Hilarego j.w. jm. pana Jozefa Zabłockiego w sklepie Gostomskich”; 9 I 1795: „Umarł wielm. jm. p. Dobrogoyski podczaszyc braclawski w Zberkach, pochowany pod kaplicą Gostomskich”.

¹⁶¹ Por. Aneks 6 (testamenty Doroty Szatkowskiej, Walentego Obrembowicza i Mikołaja Kośmickiego).

¹⁶² Np. AAP, PM 298/7, s. 1: dziecko (zm. 23 XII 1776) Wojciecha Majeskiego rzeźnika, pochowane „in ecclesia inter scamnas”; s. 7: Paweł (zm. 29 I 1778) syn Andrzeja Otomańczyka, pochowany „inter scamna”.

¹⁶³ Np. AAP, PM 298/7, s. 6: Cecylia panna (zm. 24 XII 1777), córka Katarzyny Kozłowskiej wdowy, pochowana „in fornice ad altare majus”; s. 9: dzieciątko (zm. 30 VI 1778) p. Łuczyńskiego, ochrzczone przez akuszerkę, zmarłe po narodzinach w Pętkowie, pochowane „in fornice ad altare majus”.

¹⁶⁴ Np. AAP, PM 298/7, s. 11: Antoni Stablewski, kustosz kolegiaty średzkiej (zm. 26 IX 1778), pochowany „in proprio fornice ante altare sancti Antonii”.

¹⁶⁵ AAP, PM 298/7, s. 16: dziecko (zm. 20 IX 1779) Tadeusza Jewasińskiego pochowane „in templo penes altare dictum Kwaczyńskich”.

¹⁶⁶ AAP, PM 298/7, s. 16 (17 XI 1779): „Chowaliśmy synka imieniem Hilarego j.w. jm. pana Jozefa Zabłockiego w sklepie Gostomskich”.

¹⁶⁷ AAP, PM 298/7, s. 14 (19 VII 1779): „Chowaliśmy dziecko z Środy w sklepie wielkim”.

¹⁶⁸ AAP, PM 298/7, s. 16: dziecko (zm. 27 XII 1779) Adama Lewickiego z Środy, pochowane „in fornice minori”; s. 18: dziecko (zm. 12 I 1780) Tomasza Zylczyka, pochowane „in fornice minori”; s. 18: dziecko (zm. 24 I 1780) Rychlickiego, pochowane „in fornice minori”.

¹⁶⁹ AAP, PM 298/7, s. 27: dziecko (zm. 16 VIII 1781) Józefa Mazickiego burmistrza, pochowane „in fornice s. Annae”; s. 30: Józef Mazicki, lat 55 (zm. 27 XI 1781), burmistrz średzki i organista kolegiaty, pochowany „in fornice s. Annae”; s. 31: Marianna panna (zm. 8 III 1782), córka Antoniego Zimińskiego wójta, pochowana „in fornice s. Annae”.

¹⁷⁰ Takie przejście funkcjonowało między kaplicą św. Marii Magdaleny a kaplicą Gostomskich. Wiązało się to z faktem, iż żona fundatora kaplicy Gostomskich, Urszula z Sieniawskich (zm. 1589), była wdową po Ambrozym Pampowskim (zm. 1571), pochowanym w rzeczonyj kaplicy św. Marii Magdaleny. Stąd też zasadnym było istnienie takiego przejścia, aby mogła z łatwością poruszać się pomiędzy dwoma rodzinnymi kaplicami. Przejście to zostało zlikwidowane na początku XIX w. w związku z ryzykiem zawalenia się ściany (B. Urbańska, *Cmentarz średzki*, Środa Wielkopolska 2004, s. 31 – odwołanie do pisma kapituły średzkiej do kurii metropolitalnej w Poznaniu ze skargą na magistrat z powodu braku wsparcia finansowego na prace remontowe przy kolegiacie). Za tę wskazówkę interpretacyjną dziękuję średzkiemu regionaliście, p. Zbigniewowi Jóźwiakowi.

2. Widok na kościół kolegiacki w Środzice od strony rynku (fot. W. Lis, 2018)

3. Kaplica Gostomskich przy kościele kolegiackim w Środzie. Widok z zewnątrz (fot. W. Lis, 2018)

W przypadku przepełnienia krypt i braku miejsc pod podłogą wybierano kości, które następnie trafiały do drewnianego ossarium znajdującego się na cmentarzu przykościelnym, a następnie dokonywano uroczystego pochówku kości¹⁷¹. Sam cmentarz również stanowił powszechne miejsce pochówku mieszkańców Środy. W bliżej nieznanej lokalizacji stała na nim figura Jezusa Miłosiernego¹⁷².

Zarówno cmentarz przykościelny, jak i sam kościół kolegiacki, były miejscem odbywania się sejmików ziemskich dla województw poznańskiego i kaliskiego. Ze względu na świecki charakter większość obrad odbywała się na zewnątrz świątyni. Warte jest jednak podkreślenia to, że wizytator w 1777 r. zaznaczył, iż „nie pozwala się, aby odbywały się na nim jakiegokolwiek świeckie czynności”¹⁷³. Zapewne mogło chodzić tutaj o zakaz handlu, szczególnie w czasie odpustów czy właśnie sejmików, co jednak nie zostało doprecyzowane.

Zgodnie z przyjętym zwyczajem i porządkiem obrady sejmikowe rozpoczynały się od uroczystej mszy wotywniej, a po jej zakończeniu z kościoła wynoszono Najświętszy Sakrament celem uniknięcia profanacji w przypadku ewentualnych rozruchów. Po mszy odczytywano uniwersał królewski, a następnie na placu przed kościołem, zapewne od strony południowej, gdzie teren był szerszy¹⁷⁴, gromadziła się szlachta, której obrady winien otwierać kasztelan międzyrzecki jako najwyższy rangą kasztelan z Wielkopolski, choć w XVIII w. stopniowo odchodzono od tej tradycji (tym bardziej, że stosowano ją zazwyczaj podczas zgromadzeń przedsejmowych). Obradujący zasiadali bądź na własnych krzeselkach sejmikowych lub w specjalnych ławach, z których ostatnie zostały sprzedane w 1798 r.¹⁷⁵ Z kolei wewnątrz

¹⁷¹ AAP, PM 298/7, s. 16: „Anno Domini 1779 die 26 Octobris było pochowanie kości na cmentarzu przy wielkich wrotach do rynku idąc, który pobożny uczynek z chojnej szczodrośliwości swojej wyprawił j.w. jm. p. Józef Zabłocki starosta trzebiesławski. Na tym nabożeństwie znajdowało się kapłanów 41 przy liczny zgromadzeniu tak stanu ślacheckiego, jako innych ludzi”.

¹⁷² AAP, PM 298/7, s. 12: Klara Janczurska, lat 42 (zm. 30 XII 1778), pochowana „in caemeterio ad statuum Misericordis Jesu”.

¹⁷³ P. F. Neumann, *Kościół*, s. 60.

¹⁷⁴ Wcześniej obrady musiały odbywać się po stronie północnej kościoła, gdzie przestrzeń jest dość istotnie ograniczona. Na ten mankament uskarżała się szlachta, która 6 XI 1764 podjęła uchwałę w sprawie zmiany miejsca obrad koła sejmikowego (por. M. Zwierzykowski, E. Tacka, *Miejsca obrad sejmików województw Wielkopolski właściwej od XVI do XVIII wieku*, Res Historica 42 (2016), s. 82, gdzie przytoczono fragment laudum: „A że zgromadzeniu z obszernych dwóch województw ziemianom miejsce do obrad sejmikowych z dawna wyznaczone jest nieco przyszczipłe, więc dla wygodniejszego placu położenia z drugiej strony kościoła, za pozwoleniem jednomyślnym miejsce obradom wyznaczamy, które za staraniem miasta Środy zrównane być powinno”). Mimo, że uchwała nie wskazuje jasno, gdzie wcześniej odbywały się obrady sejmikowe, za tym przypuszczeniem może przemawiać słynne, choć nieco fantazyjne wyobrażenie sejmiku w Środzie autorstwa J. Passiniego, przedstawiające szlachtę zasiadającą przed kościołem kolegiackim właśnie od strony południowej, które musiało powstać w oparciu o relację osoby, która uczestniczyła w obradach sejmikowych w Środzie (*Kościół ze wspomnień wielkopolskich wydanych przez Edwarda hrabię Raczyńskiego wyjęte*, Poznań 1857, tabl. 5).

¹⁷⁵ Por. G. Głabisz, *Sejmiki Wielkopolski w latach 1764-1795*, Poznań 2022, s. 58; B. Urbańska, *Kolegiata w Środzie Wielkopolskiej*, s. 132. Szczegółowe schematy obrad poszczególnych sejmików prezentuje G. Głabisz (dz. cyt., s. 111).

świątyni przebywał najczęściej sekretarz zasiadający za zamkniętą kratą, najpewniej kaplicy Grzymułtowskich, spisujący na bieżąco protokoły obrad¹⁷⁶, bądź pracował też na zewnątrz bezpośrednio przy obradującej szlachcie¹⁷⁷.

1.3.4. Szkoła

O budynku szkoły wiadomo bardzo niewiele, choć tradycje szkolne w Środzie sięgają czasów średniowiecznych, gdyż pierwsze wzmianki o rektorze szkoły parafialnej pochodzą już z 1423 r.¹⁷⁸ Z upływem lat sytuacja związana z szkolnictwem parafialnym ulegała częstym zmianom. I tak w 1639 r. istniał budynek szkoły, jednak brakowało rektora¹⁷⁹, zaś podczas wizytacji w 1661 r. sytuacja była zgoła odwrotna, gdyż parafia posiadała nauczyciela, jednak nie było odpowiedniego budynku do nauczania¹⁸⁰. Upadek musiał nastąpić pod koniec XVII w., gdyż w wizytacji z 1696 r. odnotowano, że parafia kolegiacka nie dysponuje ani nauczycielem, ani też budynkiem szkolnym, co było spowodowane kiepską kondycją finansową kapituły średzkiej¹⁸¹. Poprawa sytuacji nastąpiła zapewne dopiero po działaniach wojny północnej i wielkiej epidemii na początku XVIII w., co znajduje swój ślad w protokołach wizytacji z 1728 i 1737 r., choć szczególnie z drugiego z nich wynika, że prowadzenie szkoły nadal leżało w gestii parafii¹⁸².

¹⁷⁶ M. Zwierzykowski i E. Tacka (*Miejsca obrad sejmików*, s. 92) wskazują, jakoby miejscem przebywania sekretarza sejmikowego była kaplica Gostomskich, która istotnie jest oddzielona od reszty świątyni spiżową kratą wykonaną pod koniec XVI w. przez gdańskiego ludwisarza i odlewnika Krzysztofa Oldendorfa. Takie rozwiązanie nie ma jednak racji bytu, gdyż wejście do kaplicy Gostomskich prowadzi z prezbiterium, jak również sama kaplica oddzielona jest zbyt grubym murem, co znacząco utrudniałoby bieżącą obserwację obrad przez sekretarza oraz znacząco ogranicza słyszalność. Bardziej logicznym i prawdopodobnym miejscem pracy sekretarza była kaplica Grzymułtowskich, zlokalizowana w końcu południowej nawy kościoła kolegiackiego, która podobnie jak kaplica Gostomskich była oddzielona od reszty świątyni żelazną kratą, której istnienie potwierdzają chociażby treść wizytacji z 1777 r. (P. F. Neumann, *Kościół*, s. 75) czy dokumentacja związana z gruntownym remontem kolegiaty średzkiej w 1869 r. (por. B. Urbańska, *Kolegiata w Środzie Wielkopolskiej*, s. 39; Z. Józwiak, *Średzka kaplica p.w. św. Marii Magdaleny*, s. 33).

¹⁷⁷ W. Syrokomla wspomina, że podczas swojej wizyty w Środzie w lipcu 1858 r. „starczy najgodniejsi wiary” opowiadali mu o istnieniu żelaznej klatki, „w której dla bezpieczeństwa zamykano pisarza, gdy miał pisać protestacje i manifesty”. Inną pamiątką po sejmikach, którą wówczas miał widzieć naocznie, były „cepy młocarskie żelazem kute, złożone z dwu czworograniastych kijów”, które miały służyć pacholkom sądowym albo wieśniakom, działającym z polecenia starosty średzkiego odpowiedzialnego za utrzymanie porządku podczas sejmików, do rozpędzania bijącej się między sobą szlachty (W. Syrokomla, *Podróż swojaka po swojszczyźnie*, Warszawa 1914, s. 99-100).

¹⁷⁸ AAP, AC 6, k. 12.

¹⁷⁹ J. Łukaszewicz, *Krótki opis historyczny kościołów parochialnych, kościółków, kaplic, klasztorów, szkółek parochialnych, szpitali i innych zakładów dobroczynnych w dawnej diecezji poznańskiej*, t. 1, Poznań 1858, s. 319.

¹⁸⁰ Tamże.

¹⁸¹ AAP, AV 18, k. 314.

¹⁸² Por. W. Lis, *Skład osobowy*, s. 226; AAP, AV 20, k. 533v; AV 23, k. 59v – tu wizytator odwołał się do arbitrażu z 1535 r. i aktu erekcyjnego kapituły z 1423 r., nakładających na kapitułę obowiązek utrzymania rektora szkoły i kantora. Dowodem tego może być fakt, że w 1741 r.rektorem szkoły parafialnej i kantorem był Jakub Śmiśniewicz

Najprawdopodobniej w latach 70. XVIII w. rozpoczęto starania o przerzucenie odpowiedzialności za utrzymanie szkoły i nauczyciela na magistrat. Działania te musiały przynieść oczekiwany przez kapitułę rezultat, gdyż w 1780 r. rada miejska uchwaliła stałą pensję dla nauczyciela, którym został „student szkół poznańskich” Piotr Gniotczyk¹⁸³. Z kolei w 1782 r. podjęta została przez magistrat uchwała o budowie szkoły w pobliżu kościoła¹⁸⁴. Zapewne wkrótce do tego przystąpiono, gdyż wizytator szkół kaliskich w 1790 r. wspomina o „domu drewnianym przy cmentarzu”¹⁸⁵. Zapewne jest to miejsce tożsame z późniejszym budynkiem szkoły katolickiej, a następnie szkoły powszechnej, które zostało przejęte na potrzeby założonej w 1926 r. szkoły rolniczej. Obecnie w tym miejscu znajduje się Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie i Środowiskowy Dom Samopomocy.

1.3.5. Klasztor dominikanów i kościół Św. Krzyża

Na przeciwległym wzgłędem fary i szkoły krańcu miasta, w jego południowo-wschodniej części, znajdował się zespół klasztoru dominikańskiego z kościołem pod wezwaniem Św. Krzyża, który funkcjonował w Środzie przynajmniej od 1418 r.¹⁸⁶ Fragment murów zewnętrznych założenia klasztorowego, jak również tylna ściana prezbiterium kościoła klasztorowego, stanowiły część umocnień miejskich, co było typową praktyką w lokowanych w średniowieczu miastach¹⁸⁷.

Kościół Św. Krzyża był budowlą jednonawową, murowaną, z bezpośrednim wejściem zlokalizowanym w ścianie bocznej, od strony ulicy Krzyżowej, zwanej również Dominikańską lub Św. Krzyża (dzisiejszej ulicy Małej Klasztornej). W jej bezpośrednim sąsiedztwie

(AmŚ I/40, s. 271; AmŚ I/54, s. 209-210 – świadectwo dla tegoż wystawione przez kapitułę kolegiacką za ponad 36-letnią służbę).

¹⁸³ AmŚ I/24, k. 95v.

¹⁸⁴ AmŚ I/24, k. 143v: „Dyrektor [nauczyciel – przyp. W. L.] w mieście naszym dla informacyi młodzieży bardzo potrzebny, a nie ma pomieszkania gdzieby miał tę młodzież informować. Umówił się magistrat, aby szkołę wystawić blisko kościoła”.

¹⁸⁵ *Raporty szkół niższych i o szkołach parafialnych 1776-1793*, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1908, s. 48.

¹⁸⁶ Pierwsze wzmianki pojawiają się w aktach oficjała poznańskiego w kontekście bliżej nieokreślonych sporów m.in. Mikołajem Peszlem obywatelem poznańskim (AAP, AC 3, k. 31v – 8 IV 1418, z witykami kościoła w Środzie (AC 3, k. 34 – 13 V 1418) czy dziedzicami pobliskiego Starkówca (AC 3, k. 39 – 26 VIII 1418). Według *Katalogu zabytków* miał powstać w latach 1411-1417. Z kolei J. Nowacki (*Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. 2, s. 763) wskazuje na osobę Jana z Opatowca, biskupa chełmskiego od 1417 r., wcześniejszego prowincjała dominikanów w Polsce i bliskiego współpracownika Władysława Jagiełły, jako założyciela konwentu, choć błędnie lokalizuje kościół, jakoby miał powstać „na przedmieściu”.

¹⁸⁷ *Studium historyczno-urbanistyczne*, s. 11. Stąd też w momencie rozbioru murów miejskich dominikanom przekazano na własność jedną z baszt, gdyż przylegała bezpośrednio do muru kościoła Św. Krzyża (L. Gomolec, *Opis geograficzno-historyczny miasta Środy*, cz. 2, Środa Wlkp. 1988, s. 20).

znajdował się niewielki cmentarz¹⁸⁸. Według wizji dokonanej przez dziekana foralnego średzkiego Chryzostoma Lubierskiego w 1820 r. wewnątrz świątyni znajdowało się łącznie siedem ołtarzy (ołtarz wielki, św. Jacka, św. Jana Nepomucena, św. Dominika, Pocieszenia NMP, św. Antoniego i z wizerunkiem Pana Jezusa), z których każdy był ozdobiony srebrnymi wotami bądź koronami¹⁸⁹.

Pod kościołem znajdowała się krypta, w której dokonywano pochówków przedstawicieli okolicznej szlachty¹⁹⁰ oraz zakonników¹⁹¹. Stąd też po latach J. Łukaszewicz wspominał, że klasztor posiadał „kilka wizerunków na blasze szlachty okolicznej, której zwłoki w nim spoczywały”¹⁹².

Klasztor, pomimo licznych darowizn przekazywanych m. in. przez obradującą szlachtę na utrzymanie zabudowań¹⁹³, stopniowo popadał w ruinę, a szczególnie kiepski widok przedstawiał w 1752 r., kiedy to konwent:

[...] w skutek rozmaitych pożarów tak miasta, jako i samego klasztoru i kościoła, nie może przyjść do dawnego bytu swego, nie ma nawet godnego mieszkania dla braci w nim przebywających, utrzymują się przecież z Opatrzności Boskiej i szczodroblivej ręki swoich dobrodziejów¹⁹⁴.

Ze względu na co raz mniejszą liczbę powołań zakonnych, obsada średzkiego klasztoru również stopniowo się zmniejszała, by w 1812 r. utrzymywać się na poziomie trzech zakonników¹⁹⁵. W 1815 r. dokonano sekularyzacji klasztoru, natomiast w 1823 r. kościół Św.

¹⁸⁸ AmŚ I/42, s. 59-61 (20 IV 1754); AmŚ I/44, s. 59-61 (28 V 1754): „pod murem od cmentarza i kościoła WW.OO. Dominikanów”; AmŚ I/54, s. 250-251 (18 VII 1775): dom Reginy Danielewiczowej wdowy przy ulicy Krzyżowej z gruntem pod cmentarzem WW.OO. Dominikanów.

¹⁸⁹ Archiwum Parafii Kolegiackiej w Środzie Wielkopolskiej, sygn. 21 (*Acta generalia kościoła w Środzie*). Za udostępnienie notatek dziękuję Z. Józwiakowi.

¹⁹⁰ Np. Anna Tomicka z Chwałkowa, zm. 2 VIII 1770; Domicella Karszewska z Nietrzanowa, zm. 27 I 1787; Krzysztof Hincza Rogowski z Mącznik, zm. 27 XII 1787 (Teki Dworzaczka). Ponadto pochówek w kościele dominikanów zlecali w testamentach Maciej Laski (AmŚ I/45, s. 253, 252, 251, 250 – 28 IV 1760) i Anna z Lubowieckich Gołębowska (AmŚ I/54, s. 184-187 – 26 VIII 1773).

¹⁹¹ Ostatnią osobą pochowaną w kościele Św. Krzyża był Teodor Górecki (zm. 18 VII 1811), przeor średzkiego klasztoru dominikanów (AAP, PM 298/7, s. 289).

¹⁹² J. Łukaszewicz, *Krótki opis*, t. 1, s. 318. Według ustnych relacji niektórych mieszkańców Środy, w latach 50. XX w. dokonano gruntownego czyszczenia krypty, podczas którego znaleziono bliżej nieokreśloną ilość portretów malowanych głównie na blasze ołowianej, które trafiły na złom.

¹⁹³ Patrz rozdział 5.3.

¹⁹⁴ J. Łukaszewicz, *Krótki opis kościołów*, t. 1, s. 318.

¹⁹⁵ P. F. Neumann, *Wykaz personalny klasztorów diecezji poznańskiej z 1812 roku. Rękopis OA II 40 w Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu*, Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne, 79 (2003), s. 408, 422. Osobami, które zamieszkiwały klasztor, byli zakonnicy – Grzegorz Tobiański (lat 58, przeor, rodem z Buku), Władysław Raszewski (lat 35, kaznodzieja, rodem z Gostynia) i Franciszek Kordziński (lat 61, promotor różańca, rodem z Środy – oraz pozostający na służbie: Stanisław Rozbicki, gospodarz z Chwałkowa, Antoni Zbierski, organista z Środy, Wawrzyniec Mrówka, parobek z Nagradowic, Mikołaj Mroczkowski, parobek z Zagórowa, Kazimierz Wiśniewski, owczarek z Robakowa, Kazimierz, chłopak z Środy, Jan Tobiański, kościelny z Wroniek, Gertruda Heynowa, gospodyni z Wągrowca, Łucja, dziewczka z Nagradowic, i Barbara Mroczkowska, dziewczka z Ocieszyna.

Krzyża został zamknięty wskutek decyzji rejencji w Poznaniu, by w 1829 r. został przekazany miejscowej gminie ewangelickiej w użytkowanie jako dom modlitwy, aby nie było konieczności dojeżdżania na nabożeństwa do odległego o kilkanaście kilometrów Bnina¹⁹⁶.

W 1880 r. protestanci zbudowali nowy kościół, znajdujący się na terenach dawnych ogrodów klasztornych, natomiast pozostałe budynki zostały przeznaczone m. in. na szkołę ewangelicką¹⁹⁷. Po II wojnie światowej dokonano nieznacznej rozbudowy kompleksu i zabudowania te zostały przeznaczone na cele przemysłowe, umiejscawiając w nich Zakłady Przemysłu Odzieżowego „Modena”.

W ostatnich latach zarówno w skrzydle będącym pozostałością po kościele Św. Krzyża, jak i pozostałej części budynków, stworzono Centrum Aktywności Społecznej, znajdujące się pod opieką Powiatowego Centrum Pomocy Rodzinie w Środzie Wielkopolskiej.

1.3.6. Mury miejskie

Środa, wzorem wielu miast o średniowiecznej metryce, posiadała mury miejskie. Czas ich powstania nie jest znany i przyjmuje się, że mogły one zostać zbudowane w czasach Kazimierza Wielkiego, w ramach odbudowy miasta po najeździe krzyżackim z 1331 r. lub też pod koniec XIV w., już za panowania Władysława Jagiełły¹⁹⁸. Pierwsze wzmianki o umocnieniach pochodzą z 1419 r.¹⁹⁹ W ciągu murów znajdowały się trzy bramy, którymi można było dostać się do miasta: Poznańska od zachodu, Górecka od północy²⁰⁰ i Pyzdrska od wschodu. Ich wygląd pozostaje nieznany, jednak istnieje prawdopodobieństwo, że były to wieże bramne, obok których dobudowano następnie wieże przybramne²⁰¹. Oprócz nich istniały

¹⁹⁶ B. Drobig, *Geschichte der Stadt Schroda*, s. 24-25.

¹⁹⁷ L. Gomolec, S. Nawrocki, *Pod zaborem pruskim 1793-1918*, [w:] *Dzieje Środy Wielkopolskiej*, t. 1, s. 111.

¹⁹⁸ J. Widawski, *Miejskie mury obronne w państwie polskim od początku XV wieku*, Warszawa 1973, s. 456-461.

¹⁹⁹ *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 5, nr 291.

²⁰⁰ W 1770 r. nazywana również bramą Gnieźnieńską (AmŚ I/54, s. 65-67).

²⁰¹ J. Widawski, dz. cyt. Według Autora na tego typu rozwiązanie wskazuje sposób oznaczenia tychże bram na planie Środy z 1783 r.

również baszty, których liczba nie jest dokładnie znana²⁰². W związku ze spadkiem znaczenia obronnego były one przekształcane w mieszkania z czynszem płatnym na rzecz miasta²⁰³.

W murach znajdowały się również mniejsze furtki, umożliwiające szybsze wyjście z miasta. Jedna z nich była zlokalizowana w obrębie cmentarza farnego i umożliwiała swobodne przejście dla mieszczan, co regulowała ugoda miasta z kapitułą średzką z 1527 r.²⁰⁴ Być może w pobliżu tej furtki doszło do niecodziennej i nietypowej sytuacji podczas jednego z sejmików w sierpniu 1767 r., gdy jeden ze szlachciców zmuszony był wyjść z obradującego koła za potrzebą, co jednak uniemożliwiali rosyjscy żołnierze, a kiedy mógł to uczynić, musiało się to odbyć wyłącznie w ich obecności²⁰⁵.

W badanym okresie Środa najprawdopodobniej nie posiadała już pełnego obwodu murów, co należy wiązać z poważnymi zniszczeniami powstałymi w wyniku tzw. potopu szwedzkiego i zdobycia miasta szturmem w 1655 r.²⁰⁶ oraz w trakcie wojny północnej, szczególnie zaś w 1703 r.²⁰⁷ W miejsce zniszczonych fragmentów pojawiły się umocnienia drewniano-ziemne, określane w księgach miejskich jako „wałtyn”²⁰⁸. Fundamenty tego typu budowli odnaleziono podczas prac archeologicznych w rejonie ul. Wiosny Ludów pod koniec lat 50. XX w.²⁰⁹ To zapewne na ich podstawie L. Gomolec wysnuł dość nieprawdopodobne hipotezy dotyczące dokładnych wymiarów całości średzkich fortyfikacji. W świetle jego ustaleń wysokość murów, zbudowanych na kamiennym fundamencie o głębokości 0,7-1 m, i zwieńczonych blankowaniem miała wahać się pomiędzy 2,2 a 3,13 m, a ich grubość miała

²⁰² Przypuszczalnie pierwotnie mogło istnieć od 9 do 12 baszt, jednak z biegiem lat ich liczba uległa zmniejszeniu (por. J. Widawski, *Miejskie mury*). Najbardziej niewiarygodną ich liczbę podaje L. Gomolec (*Opis geograficzno-historyczny*, cz. 2, s. 14), wskazując bez jakiegokolwiek podstawy źródłowej, że w linii murów miejskich rozlokowano 20 baszt (!), co w odniesieniu do długości murów wynoszącej około 1100 metrów dałoby jedną basztę średnio co mniej więcej 55 metrów. Źródła wymieniają następujące baszty: ku Przedmieściu Poznańskiemu (AmŚ I/42, s. 29-31 – 1751 r.), za Rynkiem Garncarskim (AmŚ I/38, s. 63-65 – 1727 r.), w pobliżu ulicy Pyzdrskiej po lewej stronie od miasta (AmŚ I/41, s. 639-640 – 1753 r.; I/42, s. 65-67 – 1754 r.), „przy ulicy na Targowisko” (tj. ulicy Kapłańskiej – AmŚ I/54, s. 291 – 1776 r.). Niewykluczone, że inne pozostają nieuchwytnie źródłowo.

²⁰³ Np. AmŚ I/42, s. 29-31 (19 V 1751): Magistrat średz. widząc ruinę murów, bram i baszt pozwolił uczc. Grzegorzowi i Antoninie małż. Szadowiczom wyremontować mieszkanie na własny użytek w baszcie ku Poznańskiemu Przedmieściu za gruntem sław. Franciszka Bankiewiczza, zobowiązując Szadowiczów do płacenia 3 złp czynszu rocznego płatnego na św. Marcina.

²⁰⁴ AmŚ I/30, k. 182v (21 IX 1527): „In super dictum capitulum Sredense concesserit et dedit dicto consulatui et communitati Sredensi per cimiterium usque ad fontem dictum Falkynyn viam liberam equitandi et necessaria civitatis ducendi tocies quociens opus fuerit”.

²⁰⁵ Całą sytuację opisuje G. Glabisz (*Sejmiki Wielkopolski*, s. 337-338), przytaczając pewną anonimową relację jednego z uczestników tegoż sejmiku.

²⁰⁶ O zajęciu miasta przez wojska szwedzkie dowodzone przez Arvida Wittenberga wspomina L. Gomolec (*Ziemia Średzka*, s. 51), jednak bez odwołania do źródeł.

²⁰⁷ E. Callier, *Powiat pyzdrski w XVI stuleciu. Szkic geograficzno-historyczny*, Poznań 1888, s. 260.

²⁰⁸ Jest to najprawdopodobniej zbitka dwóch słów: „wał” od niemieckiego „der Wall” (wał ziemny) oraz „tyn” od przekształconego staroniemieckiego „Zun”, „Tun” i niemieckiego „Zaun” (ogrodzenie, płot).

²⁰⁹ Dokumentacja fotograficzna wspomnianych badań znajduje się w zbiorach Muzeum Ziemi Średzkiej.

wynosić 0,6-1,25 m. Z kolei wał poprzedzający mur miał mieć wysokość 2-2,5 m od strony zewnętrznej i 1,8-2 m po stronie wewnętrznej oraz szerokość u góry 1,5 m²¹⁰.

Od zachodu, południa i wschodu system umocnień miejskich uzupełniała fosa, która z biegiem lat, wskutek utraty funkcjonalności i coraz większej degradacji wałów, była stopniowo zagospodarowywana i zabudowywana, w szczególności w rejonie tzw. podwala²¹¹. W tym celu miasto wyznaczało grunty, które sprzedawało w zamian za czynsz roczny z zastrzeżeniem, że w przypadku konieczności rozbiórki budynków wzdłuż murów właściciele nieruchomości nie będą czynić pretensji względem miasta²¹².

Kres istnienia murów miejskich nastąpił krótko po zajęciu Środy przez Prusaków. W 1795 r. władze miejskie wystąpiły o zgodę na rozebranie pozostałych murów, co było podyktowane przede wszystkim coraz gorszym ich stanem oraz faktem wykorzystywania cegieł przez mieszkańców na własne potrzeby. Już w kwietniu 1796 r. udzielono zgody na częściową rozbiórkę oraz ogłoszono licytację uzyskanego materiału. Zgodnie z założeniami cegły miały posłużyć przede wszystkim do murowania kominów oraz innych celów budowlanych, zaś kamienie do brukowania ulic. Pieniądze pozyskane ze sprzedaży miały zasilić kasę miejską. Ostatecznie zasadnicze prace rozbiórkowe trwały w latach 1796-1800, choć niektóre części kamiennych fundamentów były znajdowane na prywatnych posesjach jeszcze w 2. poł. XIX w.²¹³ Z kolei w miejscach, gdzie dawne mury miejskie zostały wykorzystane jako części konstrukcji późniejszych budynków, można jeszcze znaleźć fragmenty wątku gotyckiego²¹⁴.

1.3.7. Kościół i szpital Św. Ducha

Poza obrębem murów miejskich, w pobliżu Drogi Poznańskiej, znajdował się kościół Św. Ducha wraz z przylegającym do niego szpitalem. Czas jego fundacji bardzo długo

²¹⁰ L. Gomolec, *Opis*, cz. 2, s. 11-14. Dane te zostały podane bez poparcia jakimikolwiek źródłami.

²¹¹ Np. AmŚ I/60, s. 463 (9 IX 1791) – domek Katarzyny Jaskulskiej „na podwalu ku Poznańskiej Bramie”.

²¹² Np. AmŚ I/54, s. 303-304 (16 I 1777) – grunt mistrza bednarskiego Szczepana Wronowicza pod murem nad wałtynem za Bramą Górecką; I/24, k. 179 (6 X 1783) - wizja pustych gruntów bezdziedzicznych za murem na wniosek sław. pp. Kazimierza Rzeźnikiewicza, Michała Szulczyńskiego, Adama Lewickiego obywateli, uczc. Wojciecha Pospieszalskiego, Andrzeja Jaskółki i Antoniego Gołąbka.

²¹³ AmŚ 2012, k. 94. Z kolei o zachowanych szczątkach i gruzach murów przy kościele farnym wspomina W. Syrokomla w opisie podróży po Wielkopolsce (*Podróż swojaka*, s. 99).

²¹⁴ Por. J. Widawski, *Miejskie mury*. W serwisie fotograficznym będącym załącznikiem do *Studium historyczno-urbanistycznego* znajdują się dwie fotografie ukazujące rzeczne fragmenty.

pozostawał nieznany, jednak w świetle ostatnich ustaleń, powstanie kościoła można datować na 1413 r.²¹⁵

Wraz z erygowaniem kapituły kolegiackiej fundacja kościoła Św. Ducha została włączona jako uposażenie dziekana²¹⁶, w związku z czym każdorazowy dziekan automatycznie zostawał prepozytem kościoła szpitalnego²¹⁷. Z racji swojej bliskości względem murów miejskich, kościół ten był narażony na częste zniszczenia. Pewnym jest, że został zniszczony podczas najazdu Szwedów w 1655 r., po czym został wkrótce odbudowany²¹⁸. Po raz kolejny uległ całkowitemu zniszczeniu podczas wielkiego pożaru Środy w 1697 r.²¹⁹

Kościół był budowlą drewnianą i w przeciwieństwie do części domów mieszkalnych w Środzie, pokryty został dachówką. Posiadał wieżę, w której znajdował się niewielki dzwonek-sygnaturka. Do jego wnętrza prowadziły podwójne drzwi na żelaznych zawiasach. Znajdowały się w nim dwa ołtarze – główny ku czci św. Barbary i mniejszy św. Jana Nepomucena. Z tym pierwszym było powiązane bractwo św. Barbary, które zostało ustanowione w 1729 r.²²⁰ Na chórze znajdował się niewielki instrument w postaci pozytywu. Święto rocznicy poświęcenia kościoła odbywało się w pierwszą niedzielę po Wszystkich Świętych²²¹.

Wokół kościoła znajdował się cmentarz, który służył przede wszystkim pochówkom biedoty miejskiej oraz osób pochodzących z wiosek należących do parafii średzkiej²²². Szczyt jego „popularności” przypada na lata 1793-1817, kiedy to stanowił alternatywne miejsce chowania zmarłych dla nowopowstałego cmentarza grzebalnego przy kościele św.

²¹⁵ Wg J. Nowackiego kościół z szpitalem Św. Ducha miał zostać założony najpóźniej w XIV w., a pierwsze pisane wzmianki pochodzą z 1419 r. (J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. 2, s. 660). Nowe ustalenia w sprawie datacji powstania kościoła poczynił T. Jurek (*Dokument erekcyjny szpitala Świętego Ducha w Środzie Wielkopolskiej*, [w:] *Pars Aquilae parsque Leonis. Prace ofiarowane Profesorowi Zenonowi Piechowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. W. Drelicharz, A. Marzec, M. Rokosz, J. Rogulski, M. Starzyński, Kraków 2025, s. 223-236), wskazując na zachowany w dokumentach miasta Poznania (AP Poznań, Dokumenty miasta Poznania, D. 406) błędnie opisany i zidentyfikowany, jako dotyczący Poznania, fragment XVI-wiecznej kopii dokumentu biskupa poznańskiego Piotra z 1413 r. Z zachowanego tekstu wynika, że zatwierdza zapis fundacyjny mieszczan średzkich z 1408 r. na rzecz kościoła szpitalnego Św. Ducha za murami miasta. Dowodem jednoznacznie wskazującym, że chodzi o średzki kościół, są nazwiska mieszczan występujące w zachowanym fragmencie (Mikołaj Kaczka, Stanisław bakałarz, Miczek prasoł, Janusz Frydrych) oraz urywek tekstu „...da nostre Posnaniensis diocesis”.

²¹⁶ *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 9, nr 978 (13 XI 1423): „Et insuper ad exercitium curae animarum et parrochianorum utriusque sexus dictae ecclesiae in Srzoda decanum, qui census ecclesiae Sancti Spiritus capellae ante muros Srzodenses singulis annis percipiet, in eadem cura oneramus”.

²¹⁷ P. F. Neumann, *Kościół*, s. 91.

²¹⁸ J. Łukaszewicz, *Krótki opis*, s. 317.

²¹⁹ AmŚ I/37, s. 64.

²²⁰ P. F. Neumann, *Kościół*, s. 91 – Wizytator wspomina, że „nic nie wiadomo jednak o jakimś uposażeniu tego bractwa”. Z akt miejskich wynika jednak, że ks. Maciej Szymański (zm. 1735) zapisał 200 złp „za swoją duszę” na jedną mszę *de Requiem* kwartalnie (AmŚ I/42, s. 12-14; AmŚ I/44, s. 40-41).

²²¹ P. F. Neumann, *Kościół*, s. 91.

²²² Np. AAP, PM 298/7, s. 6 (30 XII 1777): zabity Antoni parobek p. Żbikowskiego, pochowany „in caemeterio S. Spiritus”; s. 14: Zofia Dorożalanka, panna w szpitalu (zm. 1 VI 1779), pochowana „in caemeterio ad ecclesiam Sancti Spiritus”.

Sebastiana²²³. Pochówki odbywały się również w samym kościele, jednak należały one do rzadkości²²⁴.

Obok świątyni znajdował się budynek szpitala, który pozwalał na zamieszkiwanie przez maksymalnie 8 osób, oraz posiadał miejsce do zamieszkania przez dziekana średzkiego. Do terenu szpitalnego przylegało również gospodarstwo, które służyło utrzymaniu ubogich, na które składały się obora dla bydła i stodoła oraz ogród warzywny. Bezpośrednio za nimi znajdował się wiatrak szpitalny, który był wydzierżawiany za kontraktem²²⁵, a za nim rozciągały się role szpitalne.

Pomimo szczupłego uposażenia kościoła starano się utrzymywać go w należyтым stanie, stąd też dbano o pozyskiwanie nowych legatów testamentowych czy innych zapisów. Na szczególną uwagę zasługuje zapis niejakiego Marcina, owczarza z Topoli, który w 1780 r. zapisał łącznie 400 złp na fundację wieży²²⁶. Z biegiem lat zabiegi te jednak były niewystarczające i kościół stopniowo chylił się ku upadkowi. Ostatecznie zrujnowaną świątynię rozebrano w 1837 r., a odzyskane drewno zostało wystawione na sprzedaż²²⁷.

1.3.8. Kościół św. Idziego

Na terenie Przedmieścia Pyzdrskiego, u zbiegu ulicy Pyzdrskiej (obecnie ul. Dąbrowskiego) i drogi śremskiej (obecnie ul. Lipowa) znajdował się kościół pw. św. Idziego²²⁸. Kierując się wezwaniem, jest niemal pewnym, że była to pierwsza świątynia znajdująca się na terenie dzisiejszej Środy, gdyż wiąże się ono z akcją fundacyjną kościołów przez księcia Władysława Hermana jako dziękczynienie za narodziny syna Bolesława w 1086 r.²²⁹

Z biegiem lat fundacja ta uległa zaniedbaniu, przez co została odnowiona w 1607 r. i zatwierdzona przez biskupa poznańskiego Andrzeja Opalińskiego²³⁰, zaś konsekracji świątyni

²²³ AmŚ I/44, s. 40-41 (28 I 1738).

²²⁴ W kościele pochowani zostali m.in. Franciszek Balcerowicz dziekan średzki (zm. 11 XI 1709 – por. Aneks 3, nr 1; A. Krystkowiak, W. Lis, *Dzieje parafii pw. św. Jana Chrzciciela w Murzynowie Kościelnym*, Poznań 2017, s. 38), Regina Orłowska ze Środy (zm. 11 IV 1781 – AAP, PM 298/7, s. 25) czy Regina Obrębowiczowa (zm. 28 XII 1781 – AAP, PM 298/7, s. 30).

²²⁵ Dzierżawcami wiatraka szpitalnego byli m.in. Kazimierz Obrębowicz (AmŚ I/42, s. 12-14; AmŚ I/44, s. 40-41) oraz Józef Obrębowicz (AmŚ I/24, k. 23v-24).

²²⁶ AmŚ I/24, k. 102-102v (31 VII 1780) – 300 złp pochodziło z własnej gotówki, a 100 złp z długu mieszczanina Piotra Wojciechowskiego.

²²⁷ AmŚ 651.

²²⁸ W aktach wizytacji (m. in. Franciszka Rydzyńskiego z 1777 r.) używano również wezwania „Najświętszej Maryi Panny Niepokalanie Poczętej i św. Idziego Opata i Wyznawcy” (por. P. F. Neumann, *Kościół*, s. 86).

²²⁹ S. Bober, *Kult św. Idziego w Polsce w świetle wezwań kościołów*, Opole 2004, s. 110-114.

²³⁰ Por. S. Bober, *Kult św. Idziego*, s. 113-114. Autor odwołuje się do zaginionej pracy magisterskiej M. Zbierskiego z 1936 r., w której cytowany jest zapis dotyczący poświęcenia nowego ołtarza w kościele św. Idziego, ufundowanego przez Małgorzatę Martinenczinę, mieszczankę średzką (AAP, Acta causarum illustrissimi ac

dokonał w 1672 r. biskup sufragan poznański Maciej Marian Kurski. Kościół posiadał charakterystyczną bryłę, gdyż miał murowane prezbiterium (najpewniej z ciosów kamiennych) z przylegającą doń zakrystią i drewnianą nawę oraz wieżę z dwoma dzwonami, a jego dach był pokryty szkudłami. Wewnątrz znajdowały się dwa ołtarze z murowanymi mensami, poświęcone Najświętszej Maryi Pannie i św. Idzieму oraz św. Kazimierzowi oraz skromne wyposażenie, umożliwiające odprawianie cotygodniowej mszy w intencji dobrodziejów. Teren cmentarza przykościelnego nie był ogrodzony.

Prawo patronatu należało do magistratu średzkiego. Odpusty w tym kościele odbywały się w święto patronalne (tj. 1 września) oraz w dzień rocznicy poświęcenia, przypadający w pierwszą niedzielę po oktawie Narodzenia Najświętszej Maryi Panny.

Bezpośrednio przy kościele znajdował się domek dla prebendarza. Według wizytacji z 1777 r. był on zrujnowany, posiadał dwie izby i dwie komory. Obok niego znajdowała się, w nieco lepszym stanie, stodoła oraz ogród warzywny. Z kolei po drugiej stronie drogi pyzdrowskiej, naprzeciwko kościoła, znajdował się należący doń niewielki dom z dwiema izbami i dwiema komorami²³¹.

Z racji coraz gorszego stanu technicznego, a także szybkiej rozbudowy miasta, podjęto decyzję o rozbiórce kościoła, która nastąpiła pod koniec drugiej dekady XIX w.²³² W miejscu dawnej świątyni obecnie stoi budynek Poczty Polskiej.

1.3.9. Kościół Wszystkich Świętych

Na Przedmieściu Góreckim, w pobliżu drogi biegnącej do Kostrzyna, znajdował się kościół pw. Wszystkich Świętych, który miał istnieć już pod koniec 1. poł. XV w.²³³ Była to świątynia niewielkich rozmiarów o wymiarach mniej więcej 9x5 m, pokryta drewnianym dachem, z wejściem prowadzącym przez kruchtę zamykaną belką. Kościół nie posiadał wieży, a dzwon był zawieszony pod dachem. Zapewne z tego powodu w księdze uposażenia diecezji poznańskiej z 1510 r. kościółek ten określany jest mianem altarii, co wiązało się z posiadaniem wyłącznie jednego ołtarza²³⁴.

reverendissimi domini Andreae de Bnin Opalinski Dei gratia episcopi Posnaniensis annorum 1607, 1608, 1609, 1610, k. 104: „Erectio novi altaris in aede divi Egidii sub tenore praesenti confecta et in pergameno (...) Cum itaque honesta mulier Margaretha Martinenczina civis Schredensis, pio zelo accensa, cupiens quod de transitoris bonis, quae seminaret in terris cum multiplicato fructu metere in caelis. Ad auctionem cultus divini in capellania s. Aegidii circa oppidum Schroda pro novo altari seu ministerio ibidem erigendo, fundandaque...”).

²³¹ P.F. Neumann, *Kościół*, s. 86-87.

²³² W 1819 r. miała miejsce licytacja kamieni pochodzących z fundamentów kościoła (por. AmŚ 844).

²³³ J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. 2, s. 604.

²³⁴ *Księga uposażenia diecezji poznańskiej z roku 1510*, wyd. J. Nowacki, Poznań 1950, s. 196.

Podobnie jak inne przedmiejskie kościoły drewniane, był narażony na częste zniszczenia. Po zniszczeniach najazdu szwedzkiego w 1655 r. został szybko odbudowany i konsekrowany w 1658 r. przez biskupa sufragana poznańskiego Wojciecha Tolibowskiego²³⁵. Do świątyni należał dom dla prebendarza. Ostatni został wzniesiony przez Antoniego Stablewskiego po 1758 r. i posiadał dwie izby oraz dwie komory, z których jedna należała do służby²³⁶. Do niego przypisany był również sad z ogrodem przy drodze ku Mącznikom.

Mała liczba fundacji i problemy w egzekwowaniu należnych czynszów powodowały problemy w utrzymaniu oratorium. Jeszcze w 1777 r. wizytator określał jego stan jako średni²³⁷, jednak z biegiem lat, a szczególnie po zajęciu miasta przez Prusaków, stracił on jakiekolwiek funkcje sakralne. W 1821 r. dziekan kolegiaty średzkiej, ks. Daniel Ansiewicz, pisał w liście do Konsystorza Poznańskiego:

Kościółek ten drzewiany [...] w przyziemiach, ścianach sprochniały, bez okien, podłogi i dachu, którego już reszta spada, dla czego powała i belki w końcach przegniłe, spadnięciem zagrażające, od dwudziestu lat zapuszczały, a później składem magazynu tak zrujnowany, że prócz mensy murowanej ledwo tylko szczątek ołtarza niezdatny wcale do użycia. W nim [prócz] kazalnicy tudzież dwóch ławek nie znajdzie się nic więcej²³⁸.

Ostatecznie kościół został rozebrany, a grunt, na którym stał, został sprzedany przez miasto²³⁹.

1.3.10. Kościół św. Sebastiana

Najbardziej oddaloną od miasta świątynią był kościół pw. św. Sebastiana²⁴⁰, znajdujący się na niewielkim wzgórzu w pobliżu traktu gnieźnieńskiego i drogi do Mącznik. Najprawdopodobniej była to najmłodsza fundacja kościelna w Środzie, gdyż pierwsze zapisy fundacyjne pochodzą z 1618 r.²⁴¹ Konsekracji dokonał w 1639 r. biskup poznański Andrzej

²³⁵ J. Łukaszewicz, *Krótki opis*, s. 317.

²³⁶ P. F. Neumann, *Kościoły*, s. 90.

²³⁷ Tamże.

²³⁸ B. Urbańska, *Kolegiata*, s. 11-12.

²³⁹ AmŚ 845.

²⁴⁰ Używano również wymiennie wezwania *świętych Fabiana i Sebastiana Męczenników* (por. P. F. Neumann, *Kościoły*, s. 88).

²⁴¹ AmŚ I/33, k. 34 (1618): Honest. Magdalena Jarosławkówna żona prov. Marcina Ottomana przedmieszczanina średz. pożyczyła od fąmat. Błażeja Gryza i Feliksa kołodzieja ekonomów kościoła św. Sebastiana 30 grz., które zapisała na kwarcie sw. roli dziedzicznej między rolami fąmat. Adama Jarosławka z 1-ej i sukcesorów zm. Melchiora Smurawy z 2-ej strony, zobowiązując się do płacenia czynszu na dzień św. Marii Magdaleny.

Szołdrski²⁴². Z racji faktu, że prawdopodobny czas budowy i konsekracji zbiega się z czasem powstania w Środzie bractwa kurkowego i nadania mu przywileju królewskiego, oraz tego, że św. Sebastian jest patronem strzelców, można domniemywać, że był to kościół bracki.

Kościół św. Sebastiana był niewielkich rozmiarów budowlą drewnianą, znajdującą się na nieogrodzonym cmentarzu. Była to prosta konstrukcja pokryta szkudłami. Świątynia ta nie posiadała wieży, zaś niewielki dzwonek wisiał na środku w sygnaturce. Zarówno podłoga, jak i sufit, były wykonane z desek, zaś w centralnym punkcie znajdowała się belka tęczowa z grupą pasyjną. Wewnątrz znajdował się odpowiednio ozdobiony jeden ołtarz z portatylem, dzięki czemu można było odprawiać, zgodnie ze zobowiązaniami, jedną mszę świętą w miesiącu.

Wskutek sporej odległości od głównych zabudowań miejskich, kościół ten był narażony na szybkie niszczenie, dlatego też dbano o odpowiednie zabezpieczenie kapitału na jego bieżące utrzymanie. Niemniej już w początku XVIII w. znajdował się w dość kiepskim stanie, a jego sytuacji nie poprawiły przechodzące przez miasto oddziały wojsk szwedzkich, a następnie panująca zaraza. Stąd też w testamentach mieszczan średzkich można znaleźć informacje o przekazywaniu sum lub należności za nieruchomości „na poprawę św. Sebastiana”²⁴³. Działania te były jednak prawdopodobnie niewystarczające, wobec czego kapituła średzka, do której należało prawo patronatu, w 1715 r. odbudowała kościół. Możliwe, że z kościołem wiązano większe plany, gdyż wkrótce po jego odbudowie podjęto starania o uzyskanie prawa odpustu. Zostały one zwieńczone uzyskaniem indultu wydanego przez papieża Innocentego XIII, który zezwalał na zyskiwanie odpustu zupełnego przez dziesięć lat²⁴⁴.

Jeszcze w 1777 r. stan techniczny kościoła był określany przez wizytatora jako „średni”²⁴⁵, niemniej z biegiem lat ulegał on systematycznemu pogarszaniu. Stąd też Trzy Porządki w dniu 20 marca 1792 r. podjęły uchwałę wyznaczającą teren przy tymże kościele na zorganizowanie cmentarza grzebalnego²⁴⁶, zaś sam kościół został rozebrany najprawdopodobniej krótko po 1794 r.²⁴⁷

²⁴² J. Łukaszewicz, dz. cyt., s. 318.

²⁴³ M.in. AmŚ I/38, s. 61-62 (1727): Oblata testamentu Stanisława Obczaszkowicza obyw. średz. z 7 IX 1709 – testator zapisał należności z ewentualnej sprzedaży stodoły i ogrodu (19 zł) „na poprawę św. Sebastiana”, jak również przeznaczył na ten cel pieniądze z długu należnego od Grzegorza Wałęsika. Zapisy te poddają w wątpliwość dotychczasowe ustalenia licznych autorów (m. in. Łukaszewicz, Kozierowski, Nowacki), jakoby kościół św. Sebastiana miał spłonąć w 1703 r., gdyż wówczas mielibyśmy zapewne do czynienia z zapisami na rzecz odbudowy kościoła.

²⁴⁴ AAP, DSperg 21.

²⁴⁵ P.F. Neumann, *Kościoły*, s. 88.

²⁴⁶ AmŚ I/72, s. 107-108.

²⁴⁷ Por. mapa rękopiśmienna Prus Południowych D. Gilly (Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, SBB IIC Kart N 14431, Blatt 26), gdzie kościół św. Sebastiana jeszcze widnieje na mapie.

2. Ustrój miasta

2.1. Status miasta

Środa wraz z należącymi do niej wsiami stanowiła własność królewską, o czym świadczy pierwsza wzmianka z 1365 r.²⁴⁸ W imieniu monarchy władzę reprezentowali w mieście jego przedstawiciele, czyli starostowie, działający bezpośrednio lub poprzez swoich pełnomocników.

Miasto funkcjonowało w oparciu o przywileje królewskie wydawane od momentu lokacji miasta i konsekwentnie odnawiane przez kolejnych władców. Niestety, do czasów współczesnych nie zachował się dokument lokacyjny, który precyzowałby zarówno czas lokacji Środy, jak również jej pierwsze prawa i przywileje z nim związane. Według obecnego stanu badań, nadanie praw miejskich Środzie mogło mieć miejsce pomiędzy 1253 a 1281 r., czyli za czasów księcia Bolesława Pobożnego, kiedy to przypada okres lokowania głównych miast Wielkopolski lub na początku panowania księcia Przemysła II²⁴⁹. Z pewnością była miastem w 1331 r. podczas najazdu krzyżackiego na Wielkopolskę, gdyż w tzw. procesie warszawskim z 1339 r. zeznawali pierwsi znani z imienia przedstawiciele średzkich władz miejskich – burmistrz Sulisław oraz wójt Jan²⁵⁰.

Znaczący rozwój miasta przypadł na czas panowania Władysława Jagiełły, który najprawdopodobniej odnowił przywilej lokacyjny. Jego treść również pozostaje nieznana, gdyż uległ zniszczeniu podczas pożaru miasta w 1544 r. Jego założenia znane są jednak z zeznań ówczesnych władz miejskich, które wystarały się u króla Zygmunta Starego o nowy dokument potwierdzający prawa miejskie, wydany 3 lipca 1545 r.²⁵¹ Zgodnie z jego założeniami miasto otrzymało prawo posiadania ośmiu łąnów roli na gruntach miejskich oraz czterech zagrodników na Przedmieściu Poznańskim. W sferze handlu miastu przysługiwało 11 jatek rzeźniczych, dwa sklepy sukienne, dwa kramy apteczne oraz ławy szewskie oraz zostały potwierdzone zwyczajowe jarmarki oraz targi tygodniowe, jak również prawo sprzedaży soli przez rajców. W handlu dalekosiężnym miasto zostało zwolnione z płacenia cła na komorze celnej w Trzemesznie. Z kolei w kwestii posiadania urządzeń gospodarczych zatwierdzono prawo

²⁴⁸ *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 6, nr 214 – dokument króla Kazimierza w sprawie zamiany wsi Żrenica „ante oppidum nostrum Sroda situatam”.

²⁴⁹ Z. Górczak, *Najstarsze lokacje miejskie w Wielkopolsce (do 1314 r.)*, Poznań 2002, s. 116-117 (tu Autor przesuwą pierwszą datę graniczną po 1261 r.).

²⁵⁰ *Lites ac res gestae inter Polonos ordinemque Cruciferorum*, wyd. I. Zakrzewski, t. 1, Poznań 1892, s. 322-323.

²⁵¹ Treść dokumentu jest znana z późniejszych potwierdzeń z lat 1576, 1732 i 1746 (AmŚ I/13, I/20, I/21).

posiadania postrzygalni sukna, wiatraka i młyna wodnego z własnym stawem znajdujących się obok siebie, a także dano możliwość budowy rzeźni miejskiej, tzw. kutlofu. Mieszczanom zaś dano możliwość swobodnego korzystania z młyna słodowego zlokalizowanego przy zamku starościńskim. Ponadto potwierdzono magistratowi prawo patronatu względem dziekanii w kolegiacie średzkiej. Istotnym punktem przywileju było potwierdzenie prawa do wykupu i posiadania przez miasto wsi Zielniki²⁵², Urnieszewo²⁵³ i Ruszkowo²⁵⁴ oraz wójtostwa średzkiego²⁵⁵. Ostatecznie na początku XVIII w. w posiadaniu miasta pozostawały wsie Zielniki i Ruszkowo oraz wójtostwo, do którego należała wieś Żreniczka z folwarkiem²⁵⁶.

Od czasów jagiellońskich Środa była również siedzibą starostwa niegrodowego, którego powstanie należy wiązać z faktem wyłączenia miasta spod zarządu starosty generalnego Wielkopolski najpóźniej w 1416 r.²⁵⁷ W przeciwieństwie do starostw grodowych, które odpowiadały na swoim terenie za sprawowanie sądów oraz pilnowanie porządku i bezpieczeństwa, tenuty niegrodowe stanowiły formę zarządu dobrami królewskimi poprzez ich dzierżawę w zamian za zapisane na nich sumy zastawne. Dzięki temu pozwalały one na zdobycie większej fortuny niż starostwa grodowe.

Starostwo średzkie, poza Środą, obejmowało swoim zasięgiem następujące miejscowości:

- Żrenica – pierwotnie własność rycerska, od 1365 r. stanowiąca własność królewską²⁵⁸. Wraz z osadą Żreniczka, będącą we władaniu wójtostwa średzkiego, posiadała jeden folwark. Według lustracji z 1765 r. Żrenica była zamieszкана przez czterech chałupników, czterech półchałupników, sześciu komorników i cztery komornice, zaś Żreniczka miała trzech chałupników, komornika oraz karczmarza. W Żrenicy znajdował się jeden łąn wybraniecki²⁵⁹.

²⁵² Zielniki zostały wykupione w 1402 r. z rąk kasztelana ksiąskiego Henryka z Zimnejwody (por. *Inventarium omnium et singulorum privilegiorum, litterarum, diplomatum, scripturarum et monumentorum quaecunque in Archivio regni in arce Cracoviensi continentur*, Paryż 1862, s. 297; *Städtebuch des Landes Posen*, wyd. H. Wuttke, Lipsk 1877, s. 147, Nr 214; *Straty bibliotek i archiwów warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych*, t. 3, *Biblioteki*, red. P. Bańkowski, Warszawa 1955, s. 188, nr 56).

²⁵³ Urnieszewo zostało wykupione w 1517 r. od kapituły katedralnej poznańskiej w zamian za wieczysty czynsz płacony przez miasto (AAP, DK perg 223, 226; *Matricularum Regni Poloniae summaria, excussis codocibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur, contexuit indicesque adiecit Theodorus Wierzbowski. P. 4, Sigismundi I regis tempora complectens (1507-1548). Vol. 2, Acta vicecancellariorum 1507-1535*, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1912, s. 156, Nr 11224).

²⁵⁴ Część Ruszkowa miasto nabyło w 1503 r. z rąk Anny Ruszkowskiej (AP Poznań, Poznań Gr. 12, k. 251v).

²⁵⁵ AmŚ I/9.

²⁵⁶ Por. Aneks 7.

²⁵⁷ A. Gąsiorowski, *Starostowie wielkopolskich miast królewskich w dobie jagiellońskiej*, Warszawa-Poznań 1981, s. 21.

²⁵⁸ *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 6, nr 214 – Król Kazimierz drogą wymiany otrzymał Żrenicę od sędziego poznańskiego Przeclawa z Margonina.

²⁵⁹ Por. Aneks 7.

- Murzynowo Kościelne – wieś lokowana na prawie niemieckim w 1231 r., będąca pierwotnie własnością biskupów wrocławskich. W 1266 r. drogą zamiany na posiadłości przy granicy wielkopolsko-śląskiej stała się własnością księcia Bolesława Pobożnego. W 1502 r. wieś została wykupiona przez ówczesnego starostę średzkiego, Ambrożego Pampowskiego²⁶⁰. Siedziba parafii p.w. św. Jana Chrzciciela, która w 1537 r. stała się częścią uposażenia kapituły kolegiackiej w Środzie²⁶¹. Wieś kilkakrotnie niszczona w pożarach, z których najpoważniejszy w skutkach miał miejsce w 1739²⁶² lub 1740 r.²⁶³ W 1765 r. wieś posiadała dworek z folwarkiem i była zamieszkiwana przez 11 chałupników, 5 komorników, 6 komornic i ławnika. Podobnie jak w Żrenicy, w Murzynowie znajdował się jeden łan wybraniecki²⁶⁴.

- Sabaszczewo – wieś wzmiankowana od 2. poł. XV w. W 1659 r. nie posiadała ani jednego kmiecia²⁶⁵. W 1765 r. znajdowała się w niej karczma. Wieś zamieszkiwało 5 chałupników, ławnik i komornik, którzy swoją pracę wykonywali w Murzynowie²⁶⁶.

- Śródka – folwark leżący pomiędzy Połazejewem a Sabaszczewem²⁶⁷ na gruntach Murzynowa Kościelnego. W 1765 r. opisywana jest jako „nowa kolonia przez j.w. jm. p. podkoniuszego²⁶⁸ wystawiona”, która posiadała wyłącznie chałupę dla owczarza i rataja, owczarnię i stodołę²⁶⁹. Osiedłość ta zanikła najprawdopodobniej krótko po 1821 r.

W granicach Środy posiadłości starostów zlokalizowane były zarówno wewnątrz murów, jak i na przedmieściach. Najbliżej zamku starościńskiego znajdowały się dwie parcele leżące w pobliżu Bramy Góreckiej, będące w posiadaniu starostów od 1505 r.²⁷⁰ Z kolei w rynku posiadali pustą parcelę zwaną Piątkowska, znajdującą się w narożniku naprzeciwko ulicy

²⁶⁰ *Matricularum Regni Poloniae summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur, contextuit indicesque adiecit Theodorus Wierzbowski. P. 3, Alexandri regis tempora complectens (1501-1506)*, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1908, s. 5, nr 67.

²⁶¹ Szerzej o najstarszych dziejach parafii: A. Krystkowiak, W. Lis, dz. cyt., s. 11-20.

²⁶² D. Mikulski, *Historia Murzynowa Kościelnego czyli krótka rozprawa pomiędzy panem, wójtem a plebanem*, Bydgoszcz 2014, s. 39.

²⁶³ A. Krystkowiak, W. Lis, dz. cyt., s. 17-18.

²⁶⁴ Por. Aneks 7.

²⁶⁵ *Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1659-1665*, cz. 1, s. 128.

²⁶⁶ Por. Aneks 7.

²⁶⁷ Special-Karte vom dem Schrodaer Kreise

²⁶⁸ Chodzi o Józefa Szczanieckiego (1710-1787), podkoniuszego koronnego.

²⁶⁹ Por. Aneks 7.

²⁷⁰ *Matricularum Regni Poloniae summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur. Ps 5, Sigismundi Augusti regis tempora complectens, 1548-1572. Vol. 2, Acta vicecancellariorum, 1548-1572*. Warszawa 1961, nr 10427, S. 1305 – 6 IV 1505: Andrzej Kierzek burm. i rajcy średzcy zaświadcza, że Piotr kurator z Nietrzanowa i Maciej Czula altarysta średzki, dwa domy czyli puste parcele w Środzie przy Bramie Góreckiej Ambrożemu z Pampowa, wojewodzie sieradzkiemu, sprzed. Dokument ten został zatwierdzony 20 III 1513 na wniosek Jana z Pampowa, starosty średzkiego. Najprawdopodobniej chodzi o teren, na którym stoją dzisiejsze kamienice na Placu Zamkowym (nr 3, 4).

Poznańskiej, którą najprawdopodobniej przed 1756 r. zamienili na sąsiadującą parcelę będącą wcześniej w posiadaniu rodziny Radomickich²⁷¹.

2. Starostowie średzcy w latach 1697-1793.

Imię i nazwisko	Czas posiadania starostwa	Uwagi
Karol Rozdrażewski	1695(?)-1699	cesja na następcę
Jan Bronisz	1699-1708	†
Franciszek Golcz	1709-1717	†
Wojciech Mikołaj Woroniecki	1717-1747	cesja na następcę
Józef Sczaniecki	1747-1762	cesja na następcę
Sylwester Sczaniecki	1762-1785	†
Walenty Gozimirski	1774	nieobjęte
Ignacy Bniński	1785-1804	†

Oprac. na podstawie: K. Chłapowski, *Starostowie niegrodowi w Koronie 1565-1795 (materiały źródłowe)*, Warszawa 2017, s. 169-170; *Teki Dworzaczka* († - w dożywotnim posiadaniu).

Starostowie sprawowali swoje funkcje zarządcze względem miasta, takie jak sądownictwo²⁷², akceptacja władz miejskich²⁷³ czy odbiór pieniędzy²⁷⁴ z podatków państwowych osobiście lub poprzez swoich pełnomocników bądź poddzierżawców²⁷⁵.

2.2. Władze miejskie

Struktura średzkich władz miejskich uległa ugruntowaniu od czasów średniowiecza w oparciu o przepisy prawa magdeburskiego. Opierała się o funkcjonujące równolegle dwa organy – radę miejską z burmistrzem na czele oraz urząd ławniczy z wójtem. Formalnym

²⁷¹ AP Poznań, Poznań Gr. 390, k. 10 (1699): „aream desertam in circulo oppidi eiusdem Srzoda in arce versus plateam Posnaniensem penes diversorium famati Kamieniczny acialiter sita Piątkowska nuncupata”. Z kolei w 1756 r. nazwa „Piątkowska” dotyczy parceli należącej niegdyś do Radomickich (AAP, Środa A 24, s. 8: „area deserta quondam Piątkowskich demum Ill. Magn. Radomickich ad praesens Magn. Capitanei Srodensis”).

²⁷² W aktach miejskich Środy można znaleźć liczne ślady apelacji od wyroków sądów miejskich do starosty.

²⁷³ Por. rozdział 2.2.

²⁷⁴ Por. rozdział 2.5.

²⁷⁵ W badanym okresie występującymi z ramienia starosty pełnomocnikami w sprawach z miastem byli: Marcin Woźnicki (1698 – AmŚ I/37, s. 371-373), Maciej Solecki (1741 – AmŚ I/37, s. 244), Ignacy Raciński (1750 – AmŚ I/43, k. 21v-22; 112-112v), Józef Rzepnicki i Antoni Karczewski (1767 – AmŚ I/52, s. 123).

miejszem ich obradowania był ratusz, jednak z powodu wieloletniego braku ratusza w Środzie, wszelkie czynności odbywały się w kancelarii miejskiej lub innych miejscach, w zależności od bieżących potrzeb²⁷⁶.

W omawianym okresie, mimo pewnych braków w księgach miejskich, możemy wyróżnić dwa okresy, w których funkcjonowały odrębne zasady dotyczące obsadzania urzędów. Początkowo, zgodnie z przywilejem Zygmunta I z 1545 r., do rady miejskiej wybierano siedem osób. Z tego grona typowano dwie osoby do objęcia funkcji burmistrza, którego ostatecznie mianował starosta²⁷⁷. Z kolei do ławy wybierano osiem osób, z tym jednak zastrzeżeniem, że wójta wybierano spośród pięciu osób wybranych przez obywateli miasta, zaś pozostali trzej ławnicy byli wyznaczani przez starostę (tzw. *scabini curiae*)²⁷⁸. Termin wyborów pierwotnie przypadał najczęściej na okres między dniem św. Michała (29 września)²⁷⁹ a dniem św. Jadwigi (15 października)²⁸⁰, choć z biegiem lat zauważalna była tendencja do przesuwania wyborów na przełom czerwca i lipca²⁸¹.

Istotna zmiana w ordynacji wyborczej nastąpiła w 1746 r., kiedy to Trzy Porządku podjęły wspólną uchwałę w sprawie ustanowienia „wiecznych rządców miasta”. Sprawa ta została skierowana przed oblicze króla Augusta III, który 11 grudnia 1746 r. potwierdzając przywileje nadane miastu przez poprzedników, zatwierdził nowy sposób wyboru władz miejskich²⁸². Zgodnie z założeniami przywileju miano wybierać dziewięć osób, spośród których wybierano burmistrza, wójta, sześciu rajców oraz pisarza. Z kolei ława miała składać się z sześciu ławników. W porównaniu z poprzednimi przywilejami zachowano zasadę wyboru dwóch kandydatów na burmistrza przedstawianych staroście do zaakceptowania. Najważniejszym *novum* było ustanowienie dożywotności pełnionych urzędów, co oznaczało, że urzędnik pozostawał praktycznie nienaruszalny i mógł zostać usunięty wyłącznie w szczególnych sytuacjach. W przypadku usunięcia, śmierci bądź rezygnacji ustanowiono zasadę, że wakujące miejsce w radzie będzie obsadzane przez jednego z ławników („*decedente vero uno ex consulibus, unus ex scabinis in locum defuncti*”), a w ławie przez osobę właściwą i uposażoną ze społeczności miejskiej („*unus in locum eius ex communitate, qui aptuor et possessionatus sit*”).

²⁷⁶ AmŚ I/43, k. 27v (28 IV 1749) – „My burmistrz z radą, wójt z ławicą, cechmistrze i całe pospólstwo za znakami brackimi zgromadzone na miejsce zwyczajne sądowe do wszelkich obrad...”.

²⁷⁷ AmŚ I/20, k. 2 (dokument zachowany w transumpcie z 1732 r.) – „Tum vero potestatem duos consules eligendi, ex quibus unus proconsul per tenutarium vel capitaneum oppidi praefati designari debet”.

²⁷⁸ Np. AmŚ I/73, k. 1 (1546).

²⁷⁹ Np. AmŚ I/34, k. 16v-17 (1634) – poniedziałek po św. Michale.

²⁸⁰ AmŚ I/73, k. 25 (1548) – sobota przed św. Jadwigą.

²⁸¹ Np. AmŚ I/35, k. 427 (1685) – niedziela po św. Piotrze Ap.

²⁸² AmŚ I/21.

z Imperatorskich Otomaneych Matrimon i ich naturalnym.
 Sukcessem wyekuięcy prawa swego Obyd gdy by jakieś tunc
 mogło, która się dla pamięci aktami niniejszymi zapisuje.
 R E N O W A C I A U R L E D O W
 A, 7, 7, 0. 4 25. Augusti
 Postanowiony i podpisany a J. W. Smli P. Starosty
 Star. P. Wojciech Postanowice BOROM. S. S. T. M.
 R A D C Y
 Starosty P. Paweł Otomaneych Wiceboromistrz
 Star. P. Józef Mayzicki
 Star. P. Tomasz Danielewicz
 Star. P. Mikołaj Górzinski
 Star. P. Jakub Bobulski
 Star. P. Jakub Brorowski
 Star. P. Franciszek Pionkiewicz
 Star. P. Piotr Węglarczyk Instygator, Dziśki
 Na fundamentie Regulacji Miasta naszego porzuconego
 Star. P. Jan Józef Mayzicki Woyt
 Star. P. Mateusz Węglarczyk Landmoyt
 Star. P. Antoni Lemnicki
 Star. P. Mikołaj Smoleński
 Star. P. Józef Lewicki
 Star. P. Mikołaj Sewerski
 Star. P. Lukasz Sadownik
 Star. P. Wojciech Janicki Instygator Woytownski
 Seksmistrz Piwowarscy
 Star. Tomasz Złoty Star. Józef Lewicki
 Seksmistrz Cechu Drewnianego
 Star. Piotr Węgrichowski Star. Teobertyan Gniotowyk
 Seksmistrz Rzemieśnicy
 Star. Dominik Siemowit Star. Bonawentura Pichowski
 Seksmistrz Kucharscy
 Star. Michał Pichowski Star. Maur Sabiniński
 Seksmistrz Krawiec
 Star. Janina Łochowski Star. Wojciech Szabicki

5. Nota elekcyjna dotycząca wyboru nowego składu władz miejskich z 25 sierpnia 1778 r.
 (AP Poznań, Akta miasta Środa I/24, k. 59v)

Wprowadzenie dożywotności urzędów w Środzie nie było zjawiskiem wyjątkowym, gdyż zasada ta funkcjonowała już w innych miastach Wielkopolski, m.in. w Międzyrzeczu (1595)²⁸³, Poznaniu (1693)²⁸⁴, Wschowie (1720)²⁸⁵ czy Gnieźnie (1743)²⁸⁶. Było to wpisanie się w trend zmian w kierunku usprawniania funkcjonowania miast. Ich dopełnieniem było powołanie do życia w Środzie w 1785 r. kolegium dwunastu mężów, które zastąpiło dotychczasowych starszych cechowych jako przedstawicieli pospólstwa, na czele którego stał tzw. *tribunus plebis*²⁸⁷. Miało ono stanowić odpowiedź na dotychczasowe spory i kłótnie podczas posiedzeń oraz „zmowy i spiski” przy wyborach. Jako organ doradczy miało pozostawać bez wpływu na wybór burmistrza, jednak miało stanowić przeciwwagę wobec rady i głos społeczności miejskiej w przypadku uchwał, które miałyby być krzywdzące i niesprawiedliwe²⁸⁸. Każdy z dwunastu mężów był zobowiązany do złożenia następującej przysięgi:

Ja N.N. przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu, Trójcy Świętej, Jedynemu i Najjaśniejszemu Królowi Naszemu Polskiemu i Całemu Miastu, iż chcę urząd mój dwunastomężowski pilnie i wiernie temuż miastu służyć na tymże urzędzie, co ku dobremu porządkowi całego miasta, i krzywdy żadnej czynić nie dopuszczać, wszem z tego pospólstwa bronić, w elektach wiernym być, sekreta nikomu nie wyjawiać, spokojnie na sessjach się sprawować, względności żadnej nie czynić, przekupstwa żadnego nie przyjąć, a to czynić chcę dla bojaźni Pana Boga, darów i mierzwiączki. Tak mi Panie Boże dopomagaj i Niewinna Męka Syna Jego²⁸⁹.

W omawianym okresie zasadniczym terminem wyborów był miesiąc lipiec. Z zachowanych not informujących o wyborze nowego magistratu, zawierających pełną datację, wynika, że odbywały się one między 3 a 24 lipca. Wyjątek stanowiły lata 1756, 1761, 1763, 1772, 1777 i 1778, kiedy to wybory przeprowadzono odpowiednio: 7 sierpnia²⁹⁰, 25

²⁸³ J. Ptaśnik, *Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce*, Kraków 1934, s. 85-86.

²⁸⁴ *Czteroletnie kadencje i Jana Sobieskiego władze dożywotnie Poznania*, Kronika Miasta Poznania, 1/1999, s. 123.

²⁸⁵ J. Ptaśnik, *op. cit.*, s. 85.

²⁸⁶ AP Poznań, A. m. Gniezno, I/21, s. 2-3.

²⁸⁷ Por. J. Kujawiński, *Przyjęcie do prawa miejskiego w Poznaniu w latach 1716-1730*, *Nasze Historie*, 8 (2003/2004), s. 59, przyp. 69.

²⁸⁸ AmŚ I/25, k. 58 (18 VI 1785).

²⁸⁹ AmŚ I/25, k. 58v (25 VI 1785).

²⁹⁰ AmŚ I/45, s. 39-40.

września²⁹¹, 1 października²⁹², 17 sierpnia²⁹³, 10 września²⁹⁴ i 25 sierpnia²⁹⁵. Również wybory w latach 1765 i 1766 przeprowadzono w terminie jesiennym, jednak zapiski nie podają daty dziennej²⁹⁶. Elekcję poprzedzało sprawozdanie z dochodów i wydatków miejskich dokonywane przez ustępującego burmistrza około dnia św. Apostołów Piotra i Pawła²⁹⁷ oraz uroczysta msza święta²⁹⁸. Następnie po przyjęciu kalkulacji swoją działalność rozpoczynał sąd kapturowy, który zajmował się rozstrzyganiem wszelkich spraw do momentu oficjalnego wyboru nowych władz. Po jego dokonaniu również sprawowano uroczystą mszę świętą²⁹⁹.

Do nietypowej sytuacji związanej z wyborami władz miejskich w Środzie doszło w 1754 r., gdyż wskutek bliżej nieokreślonego sporu pomiędzy urzędnikami nie odnotowano przeprowadzenia elekcji nowych władz³⁰⁰. Niemniej analizując wpisy w księgach miejskich w latach 1753-1755 można zauważyć, że układ władz w 1754 r. uległ zmianie, co może sugerować, że ostatecznie doszło do kompromisu pomiędzy skłóconymi urzędnikami, jednak fakt ten nie został należycie odnotowany.

Zgodnie ze zwyczajem opartym na zapisach prawa magdeburskiego kariera we władzach miejskich powinna przebiegać od najniższych rangą funkcji po te najwyższe³⁰¹. Stąd też wskazanym było, aby aktywne uczestnictwo w strukturach władz rozpoczynać od pełnienia funkcji w ławie, aby nabrać odpowiedniego doświadczenia i obycia. W Środzie możemy odnaleźć kilka przykładów „wzorcowych” karier urzędniczych (ławnik-rajca-wójt-burmistrz), spośród których warto wymienić takie osoby jak Jakub Bogulski³⁰², Jakub Brzozowski³⁰³ czy Tomasz Danielewicz³⁰⁴, którzy zasiadali we władzach miejskich przez minimum 30 lat³⁰⁵. W

²⁹¹ AmŚ I/51, s. 20-21.

²⁹² AmŚ I/51, s. 78-79.

²⁹³ AmŚ I/54, s. 129-131.

²⁹⁴ AmŚ I/24, k. 10-10v.

²⁹⁵ AmŚ I/24, k. 59v-60.

²⁹⁶ AmŚ I/52, s. 84 (X 1765); AmŚ I/52, s. 106-107 (IX 1766).

²⁹⁷ Np. 26 VI 1752 (AmŚ I/75, s. 6-7), 30 VI 1753 (AmŚ I/75, s. 14), 28 VI 1759 (AmŚ I/79, s. 8-9).

²⁹⁸ O tej praktyce wiadomo m. in. z rejestrów finansowych miasta (np. AmŚ I/85, s. 12 – „Na mszę św. przy expiracji 3 złp”; AmŚ I/81, s. 9 – „Na mszę po skończonym burmistrzostwie wydałem 6 tynfów”); była ona sprawowana również w intencji zmarłych burmistrzów (AmŚ I/75, s. 12 – 25 VI 1753: „Na mszę św. żałobną burmistrzowską 2 złp 6 gr”).

²⁹⁹ Np. AmŚ I/75, s. 9 (27 VII 1752) – „Na mszę św. burmistrzowską 3 złp 24 gr”.

³⁰⁰ AmŚ I/44, s. 69 – „Niezapisana renowacya urzędu dla między sobą kontrowersyi urzędników”.

³⁰¹ S. Kutrzeba, *Historia ustroju Polski w zarysie*, t. 1: *Korona*, Lwów 1920, s. 76: „nie może być rajcą, kto nie był ławnikiem”.

³⁰² Ławnik 1755/1756, rajca 1759/1760, wójt 1760/1761, burmistrz 1765/1766 (podano pierwsze kadencje). Zasiadał we władzach miejskich łącznie przez 40 lat.

³⁰³ Ławnik 1762/1763, rajca 1772/1773, wójt 1779/1780, burmistrz 1785/1786 (podano pierwsze kadencje). Zasiadał we władzach miejskich łącznie przez 30 lat.

³⁰⁴ Ławnik 1752/1753, rajca 1772/1773, wójt 1779/1776, burmistrz 1776/1777 (podano pierwsze kadencje). Zasiadał we władzach miejskich łącznie przez 45 lat.

³⁰⁵ Krótszym stażem, ale z zachowaniem kolejności awansów na poszczególne urzędy, wykazuje się również Józef Mayzicki, zasiadający we władzach miejskich w latach 1772-1781.

przypadku Pawła Otomańczyka kariera urzędnicza również rysuje się dość liniowo, lecz różni się ona tym, że najpierw pełnił urząd burmistrza, a dopiero później był wójtem³⁰⁶. Jednak w znaczącej liczbie przypadków *cursus honorum* nie było stosowane bądź też zbadanie tego zjawiska nie jest możliwe wskutek braków w księgach miejskich. Niemniej w przypadku „nieliniowych” karier na pierwszy plan wyłaniają się postaci Wojciechów Bogulskich (starszego i młodszego) czy Adama Płonkiewicza, którzy zaczynali swoje kariery urzędnicze od razu od pełnienia funkcji burmistrza³⁰⁷, lub Tomasza Borzęckiego, który w latach 1741-1759 zasiadał we władzach miejskich wyłącznie jako rajca³⁰⁸.

W badanym okresie odnotowano łącznie 31 osób pełniących funkcję burmistrza³⁰⁹. Najwięcej, bo aż trzynastokrotnie, urząd ten sprawował Wojciech Bogulski (młodszy), z czego od 1769 r. był burmistrem przez cztery kadencje z rzędu. Siedmiokrotnie burmistrem był Jan Krzysztof Sznayder (w tym sześć razy z rzędu od 1728 r.), zaś po sześć razy funkcję tę sprawowali Adam Płonkiewicz (pierwszy raz wybrany w 1738 r., ostatni w 1760 r.) oraz Józef Lewicki (pierwszy raz wybrany w 1782 r., ostatni raz w 1792 r.).

3. Liczba kadencji burmistrzów średzkich w latach 1697-1793

Lp.	Imię i nazwisko	Liczba kadencji	Rok pierwszego wyboru
1.	Wojciech Bogulski (młodszy)	13	1742
2.	Jan Krzysztof Sznayder	7	1728
3.	Adam Płonkiewicz	6	1738
4.	Wojciech Falbierczyk	5	1697
5.	Piotr Czaplicki	5	1744
6.	Józef Lewicki	5	1782
7.	Wawrzyniec Smurawicz	4	1709
8.	Marcin Falbierczyk	4	1718
9.	Paweł Otomańczyk	4*	1773
10.	Marcin Węglarczyk	3	1702
11.	Jan Migdał	3	1724
12.	Mateusz Węglarczyk	3	1741
13.	Wojciech Kostanowicz	3	1777
14.	Wojciech Bogulski (starszy)	2	1717

³⁰⁶ Ławnik 1759/1760, rajca 1772/1773, burmistrz 1773/1774, wójt 1776/1777 (podano pierwsze kadencje). Zasiadał we władzach miejskich łącznie przez 34 lata.

³⁰⁷ Wojciech Bogulski (starszy) został po raz pierwszy burmistrem w kadencji 1717/1718, Wojciech Bogulski (młodszy) w kadencji 1742/1743, a Adam Płonkiewicz w kadencji 1738/1739.

³⁰⁸ Por. Aneks 1.

³⁰⁹ Szczegółowy wykaz burmistrzów w Aneksie 1.

15.	Adam Kundyszewicz	2	1722
16.	Adam Pieprzyk	2	1737
17.	Franciszek Sznayder	2	1751
18.	Antoni Tylewicz	2	1766
19.	Tomasz Danielewicz	2	1776
20.	Piotr Neyman	2	1788
21.	Piotr Węcki	2	1793
22.	Tomasz Pieprzyk	1	1708
23.	Wawrzyniec Szadkowski	1	1711
24.	Jakub Śremowicz	1	1713
25.	Michał Jurczak	1	1715
26.	Andrzej Ząbek / Ząbkowicz	1	1734
27.	Jakub Bogulski	1	1765
28.	Mikołaj Kośmicki	1	1767
29.	Mikołaj Kordziński	1	1775
30.	Józef Mayzicki	1*	1781
31.	Jakub Brzozowski	1	1785

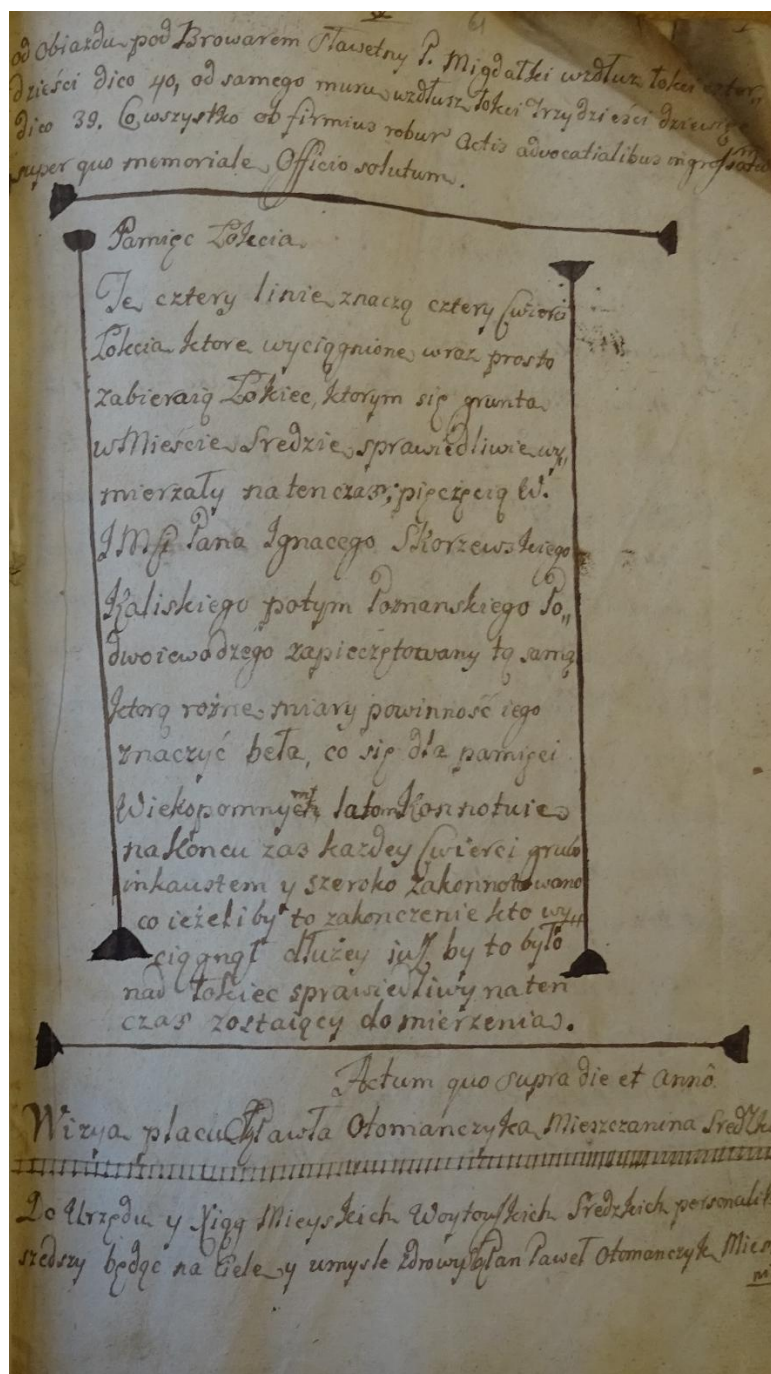
Opracowanie własne na podstawie akt miasta Środa (* - kadencja niepełna).

Burmistrz wraz z radą miejską sprawował władzę administracyjną w mieście. Do ich kompetencji, co znajduje potwierdzenie w średzkich księgach miejskich, należały m. in. sprawy związane z zarządzaniem finansami i majątkiem miejskim, nadzorem nad handlem oraz kontrolą miar³¹⁰ i wag³¹¹. Istotnym przywilejem należącym wyłącznie do rady było przyjmowanie do prawa miejskiego nowych obywateli, co zostało szerzej omówione w rozdziale 3. Oprócz tego dokonywał wizji związanych z rozgraniczaniem gruntów, jak również wyceną ruchomości i nieruchomości. Początkowo urząd burmistrza był funkcją społeczną, za którą nie przysługiwało wynagrodzenie. Dopiero w 1778 r. uchwałą rady ustanowiono stałe

³¹⁰ Np. AmŚ I/42, s. 61 (20 IV 1754) – „Pamięć łokcia. Te cztery linie znaczą cztery ćwierci łokcia, które wyciągnięte wraz prosto zabierają łokieć, którym się grunta w mieście Średzie sprawiedliwie wymierzały na ten czas, pieczęcią WImcP. Ignacego Skórzewskiego kaliskiego po tym poznańskiego podwojewodzkiego zapieczętowany tą samą, którą różne miary powinność jego znaczyć była, co się dla pamięci wiekopomnym latom konnotuje. Na końcu zaś każdej ćwierci grubo inkaustem i szeroko zakonnotowano, co jeżeliby to zakończenie kto wyciągnął dłużej, już by to było nad łokieć sprawiedliwy na ten czas zostający do mierzenia”.

³¹¹ AmŚ I/24, k. 159-159v (1 II 1783) – Burmistrz Józef Lewicki wraz z wójtem Pawłem Otomańczykiem udali się do Poznania celem odważenia *gwichtów*, które miały zapewne służyć w Środzie jako wzorzec wagi.

uposażenie roczne dla burmistrza w wysokości 300 złp³¹². W 1793 r., po zajęciu miasta przez Prusaków, pensja burmistrza wynosiła 33 tal. 8 gr³¹³.

6. Tzw. "pamięć łokcia", czyli wzorzec miary ustanowiony przez radę miejską Środy (AP Poznań, Akta miasta Środa I/42, s. 61)

³¹² AmŚ I/24, k. 60 (26 IX 1778) – „Zważając dochody miasta JKMcI Środy każdemu obywatelowi jawne, a przysługi miastu codzienne zanie sławetnych burmistrzów, aby tedy ich praca nie została bez płacy, postanowiliśmy dla tychże zanie sławetnych burmistrzów rok rocznie zostających, dla każdego z osobna, 300 złp z dochodów miejskich, ci zaś zanie sławetny panowie burmistrzowie podatki wszelkie, jak inni obywatele wypłacać powinni”.

³¹³ *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, wyd. J. Wąsicki, cz. 1, Poznań 1962, s. 480.

Urząd wójtowski z kolei sprawowało w badanym okresie 30 osób³¹⁴. Największym stażem na tym stanowisku może poszczycić się Wawrzyniec Smurawicz, który aż dziesięciokrotnie pełnił tę funkcję (w tym pięć kadencji z rządu od 1717 r.). Ośmiokrotnie wójtem był Jan Krzysztof Sznayder (pierwszy raz wybrany w 1738 r.), zaś po sześć razy urząd wójta piastowali Tomasz Krzęciek (w tym pięć razy z rządu od 1697 r.), Wojciech Bogulski (młodszy; pierwszy raz wybrany w 1748 r.) oraz Jakub Bogulski (pierwszy raz wybrany w 1760 r., ostatni w 1789 r.).

4. Liczba kadencji wójtów średzkich w latach 1697-1793.

Lp.	Imię i nazwisko	Liczba kadencji	Rok pierwszego wyboru
1.	Wawrzyniec Smurawicz	10	1713
2.	Jan Krzysztof Sznayder	8	1738
3.	Tomasz Krzęciek	6	1697
4.	Wojciech Bogulski (młodszy)	6	1748
5.	Jakub Bogulski	6	1760
6.	Mikołaj Kośmicki	5	1766
7.	Piotr Czaplicki	4	1734
8.	Paweł Otomańczyk	4	1776
9.	Tomasz Danielewicz	4	1775
10.	Tomasz Pieprzyk	3	1704
11.	Andrzej Ząbek / Ząbkowicz	3	1732
12.	Wojciech Falbierczyk	2	1702
13.	Jan Organiściak	2	1711
14.	Jan Migdał	2	1723
15.	Melchior Hoyniewicz / Choynewicz	2	1729
16.	Adam Pieprzyk	2	1736
17.	Paweł Bogulski	2	1763
18.	Józef Mayzicki	2	1778
19.	Jakub Brzozowski	2	1779
20.	Jan Niemczewski	1	1708
21.	Franciszek Lutoszka	1	1710
22.	Wojciech Bogulski (starszy)	1	1728
23.	Adam Kundyszewicz	1	1730
24.	Franciszek Sznayder	1	1755
25.	Mateusz Węglarczyk	1	1761
26.	Antoni Zimiński / Zimnicki	1	1781
27.	Antoni Lisowski	1	1784
28.	Józef Lewicki	1	1787
29.	Piotr Węcki	1	1790

³¹⁴ Szczegółowy wykaz wójtów w Aneksie 1.

30.	Piotr Neyman	1	1792

Opracowanie własne na podstawie akt miasta Środa.

Podczas wyboru wójta z grona rajców zdarzały się sytuacje, gdy dwóch kandydatów otrzymywało taką samą liczbę głosów. Wówczas procedury przewidywały ponowne głosowanie lub rezygnację jednego z nich³¹⁵.

Wójt wraz z ławą sprawował władzę sądowniczą w mieście, rozstrzygając sprawy sporne i majątkowe. Jednak z upływem lat w Środzie zauważalna jest tendencja do przesuwania kompetencji sądowniczych na rzecz burmistrza i rady, co znajduje odzwierciedlenie w sposobie odbywania posiedzeń sądowych. Z kolei w okresach pomiędzy coroczną kalkulacją burmistrza a wyborem nowych władz miejskich miały miejsce sądy łączone radziecko-ławnicze, zwane sądami kapturowymi³¹⁶.

Kolejną istotną osobą w strukturach władz miejskich był pisarz miejski. W przeciwieństwie do większych miast, gdzie kancelarie miejskie były bardzo silnie wykształcone i koniecznym było utrzymywanie oddzielnych pisarzy dla urzędu radzieckiego i urzędu ławniczego, w Środzie funkcjonował „pisarz obojga urzędów” („notarius iuratus utriusque officii”). Pierwotnie winien być wybierany co roku, jednak w praktyce poprzez jego funkcję był niejako z automatu akceptowany przez lata. Dopiero zgodnie z przywilejem Augusta III został zaliczony w skład dziewięcioosobowego magistratu³¹⁷ i stał się praktycznie nieusuwalny.

5. Pisarze średzcy w latach 1697-1793.

Lp.	Imię i nazwisko	Okres sprawowania funkcji
1.	Marcin Falbierczyk	1695?-1718
2.	Wawrzyniec Smurawicz	1719-1724
3.	Antoni Józef Szynkiewski	1720
4.	Stanisław Gołąbkowicz	1725
5.	Łukasz Konstanty Tarnawski	1730-1753
6.	Józef Kozłowski	1753-1754; 1773-1785
7.	Paweł Bogulski	1755-1761; 1762-1763; 1767-1773

³¹⁵ Np. AmŚ I/24, k. 101v-102 (1780) – Tomasz Danielewicz i Józef Mayzicki otrzymali po cztery głosy. Wójtem ostatecznie został Mayzicki po rezygnacji Danielewicza. Z kolei w 1781 r. mimo formalnego wyboru Wojciecha Kostanowicza na wójta, który otrzymał pięć głosów, po jego rezygnacji wójtem został Antoni Zimiński z otrzymanymi czterema głosami (AmŚ I/24, k. 120 – 10 VII 1781).

³¹⁶ Np. AmŚ I/55, s. 58 (5 VII 1774: „Iudicia officii compositi”); AmŚ I/55, s. 253 (10 VII 1776: “Sądy kaptorowe”).

³¹⁷ AmŚ I/21, k. 4 – “in magistratu sint octo consules et nonus notarius civilis”.

8.	Ludwik Andrzejewicz	1761; 1763-1767
9.	Mikołaj Kośmicki	1775-1776
10.	Wojciech Boiński	od 1785

Opracowanie własne na podstawie akt miasta Środa.

Pisarz odpowiadał za całokształt kancelarii miejskiej. Pod jego nadzorem znajdowały się księgi miejskie i rachunki, które był zobowiązany utrzymywać w należytym porządku³¹⁸. Zajmował się protokołowaniem wszelkich czynności prawnych odbywających się zarówno w ratuszu, jak i poza nim, jeśli wymagała tego sytuacja (np. w przypadku sporządzenia testamentu w domu testatora lub przy dokonywaniu wizji). Następnie wprowadzał je do odpowiednich ksiąg w sposób jasny i czytelny. Jednak przy prowadzeniu ksiąg zdarzały się częste pomyłki czy skreślenia, stąd też ze swego rodzaju *memento* do osób korzystających w przyszłości z ksiąg zwrócił się Józef Kozłowski:

Laskawy Czytelniku, a bardziej Sukcesorze. Wybacz omyłkom antecessora swego, ale też zważaj pierwsze prawa wielką [rzeczą – przyp. W. L.] tych, którzy się w tym protokole i w innych na manifesta pisali, że w lat kilka ich nie starali się zapisać, a przez to prędzej sprawę skończyli. Proszę za duszę Józefa po śmierci jego o psalm De profundis cały i De Beata Ave pro suffragio animarum et ejus³¹⁹.

Pisarz był również osobą odpowiedzialną za sporządzanie dokumentów będących świadectwem działalności władz miejskich. Spod jego ręki wychodziła korespondencja miejska, przywileje, odpisy, nadania, jak również wilkierze miejskie, statuty cechowe, świadectwa prawego urodzenia, świadectwa obywatelstwa itd.³²⁰ Każdy z dokumentów był opatrzony stosowną pieczęcią, czy to miejską, czy też sądową³²¹.

Praca pisarza miejskiego, w przeciwieństwie do funkcji burmistrza, rajców czy ławników, od początku była opłacana. Na stały dochód pieniężny składały się przede wszystkim opłaty od konkretnych czynności kancelaryjnych, takich jak wprowadzenie zapisu do ksiąg, czyli tzw. pamiętne (*memoriale*), lub wystawienie ekstraktu z księgi³²², jak również roczny

³¹⁸ AmŚ I/27, k. 34v-35 (15 V 1792) – „Rezolucja względem ułożenia aktów”.

³¹⁹ AmŚ I/24, k. 192a.

³²⁰ Szerzej o wytworach kancelarii miejskich: J. Tandecki, *Dokumenty i kancelarie miejskie*, [w:] *Dyplomatyka staropolska*, red. T. Jurek, Warszawa 2015, s. 420-435.

³²¹ Por. M. Adamczewski, *Heraldyka miast wielkopolskich do końca XVIII wieku*, Warszawa 2000, s. 443-444. W badanym okresie w życiu władz były przynajmniej trzy pieczęcie: miejska z XV w. oraz dwie pieczęcie sądu ławniczo-wójtowskiego – pierwsza z XVII w. i druga z 1705 r.

³²² Niestety nie jest znana wysokość wynagrodzeń dla średzkiego pisarza miejskiego za wystawianie poszczególnych dokumentów i odnotowywanie czynności prawnych. Znane są jednak przykłady taryf z innych

koncernens, czyli wynagrodzenie wypłacane przez burmistrza, celem zaspokojenia bieżących potrzeb. Według zachowanych rachunków miejskich wynagrodzenie to nie było stałe i wahało się między 30 a 72 złp³²³, choć w niektórych latach nie wypłacano go w ogóle. Oprócz tego w skład uposażenia pisarza wchodziły role uprawne leżące naprzeciwko kościoła św. Sebastiana przy drodze do Mącznik³²⁴ oraz ku Topoli³²⁵. Z tego tytułu pisarz mógł otrzymywać również w ramach zapłaty ziarno celem zasiewu³²⁶. Istotna zmiana nastąpiła w 1782 r., kiedy to uchwalono stałą pensję dla pisarza w wysokości 200 złp, aby nie musiał w przyszłości obsiewać ról³²⁷. Z kolei w 1793 r. wynagrodzenie pisarza uległo obniżeniu do 90 złp, jednak nadal posiadał prawo do użytkowania dwóch kwart roli³²⁸.

Drogę do kariery urzędniczej mogło torować pełnienie niższych funkcji pomocniczych usprawniających zarządzanie miastem, takich jak szafarz miejski, odpowiadający za gospodarkę majątkiem miasta³²⁹ oraz pojawiający się od końca lat 70. kwatermistrzowie³³⁰, kasjerzy i podkasjerzy odpowiedzialni za działalność fiskalną miasta³³¹ czy podwodowy³³².

miast Wielkopolski, m. in. Człopy, Łobżenicy czy Wolsztyna (por. M. Frąś, *Kancelarie miast szlacheckich Wielkopolski w okresie nowożytnym*, Poznań-Bydgoszcz 2024, s. 124-126).

³²³ AmŚ I/74, s. 6 – „Panu pisarzowi Constantemu jego concernensu wydałem 32 złp”; I/56, s. 151 – „Na koncerns panu pisarzowi 30 złp”; AmŚ I/84, s. 11 – „Panu pisarzowi zasług 4 czerw. zł, które redukując na złote 72 złp”.

³²⁴ AmŚ I/52, s. 124-125 (1767); AmŚ I/52, s. 196-198 (1769).

³²⁵ AmŚ I/54, s. 300-301 (1777). Rola ta została nadana po wielkim pożarze Środy w 1697 r. w ramach zasług uczynionych przez ówczesnego pisarza, Marcina Falbierczyka (AmŚ I/37, s. 64).

³²⁶ AmŚ I/75, s. 12 (1753) – „Dałem panu pisarzowi owsa do siewu wiertli trzy, zań 6 złp”.

³²⁷ AmŚ I/24, k. 145v (4 X 1782). Dla porównania w analogicznym okresie roczne wynagrodzenie pisarza w innych miastach Wielkopolski wyglądało następująco: Leszno (1778, 1783-1784) – 800 złp, Łobżenica (1771) – 109 złp, Koźmin (1785-1790) – 200 złp, Ostrów Wielkopolski (1779, 1783-1784) – 300-350 złp, Obrzycko (1764-1781) – 90 złp. W innych miastach i miasteczkach (z wyłączeniem Poznania) wahało się z reguły w przedziale od 80 do 200 złp (por. M. Frąś, dz. cyt., s. 127-136).

³²⁸ *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, cz. 1, s. 480.

³²⁹ Przykładami osób rozpoczynających karierę urzędniczą od służby szafarskiej są Wojciech Janicki (szafarz w latach 1772-1776, następnie instygator w latach 1778-1780 i ławnik w kadencji 1780/1781), Paweł Otomańczyk (szafarz miejski w kadencji 1756/1757, następnie zasiadający na wszystkich szczeblach władz miejskich do 1793) i Mikołaj Śmieśniewicz (szafarz miejski w kadencjach 1767/1768 i 1771/1772, następnie instygator radziecki w latach 1773-1776, potem ławnik, wicewójt i rajca; por. Aneks 1).

³³⁰ Choć ich funkcja nie jest ściśle określona w średzkich księgach miejskich, ich pojawienie się w 1779 r. może mieć związek ze stopniowo wzrastającą w tym okresie liczbą ludności i zagospodarowywaniem pustek miejskich, jak również częstymi przemarszami wojsk. Mogli odpowiadać również za bezpieczeństwo przeciwpożarowe w mieście, co stanowiłoby analogię do znajdującego się od 1772 r. pod okupacją austriacką Zamościa (por. Z. Stankiewicz, *Zamość pod okupacją austriacką w latach 1772-1809*, *Archiwariusz Zamojski*, 18 (2020), s. 153-154), gdzie kwatermistrz pierwotnie odpowiadał za wyznaczanie miejsc kwaterunku wojsk i podstawiania podwód dla wojska, a w późniejszych latach pełnił funkcję inspektora policji i komisarza od ognia.

³³¹ Wzmiankowani w latach 1790-1791 (patrz Aneks 1).

³³² Podobnie jak w przypadku kwatermistrzów, funkcja podwodowego nie jest dokładnie określona. Może jednak chodzić o osobę odpowiedzialną za zarządzanie podwodami, czyli organizację środków transportu (koni, wozów itd.) na potrzeby króla, wojska czy miasta, lub też za komunikację pocztową (por. M. Konarski, *Powinności podwodowe w świetle przekazu pierwszych sześciu tomów „Volumina Legum”*, *Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, t. 14, 16/2 (2019), s. 63-86).

2.3. Sądownictwo miejskie

Sądownictwo w Środzie było sprawowane przez obydwie organy rządzące miastem, tj. burmistrza z radą miejską oraz wójta z ławą. Sądowi wójtowskiemu i ławniczemu przysługiwało rozstrzyganie w sprawach bieżących i codziennych, takich jak pobicia, zniesławienia czy wyrządzenie szkód przez sąsiada lub inną osobę (tzw. sprawy osobiste) lub też w sprawach dziedzicznych, czyli np. wykonywania testamentów, podziału majątków czy egzekwowania długów i należności oraz spraw kryminalnych. Z kolei sąd burmistrzowski i radziecki posiadał kompetencje w sądzeniu spraw dotyczących szkód na rzecz interesu miasta³³³, jak również stanowił instancję odwoławczą dla wyroków sądów wójtowskich i ławniczych. W przypadku spraw z apelacji od wyroku wójtowskiego sąd burmistrzowski mógł ją rozpatrzyć w momencie stwierdzenia kompetencji do jej zbadania lub dokonać remisji, czyli odesłania do ponownego rozpatrzenia przez sąd wójtowski-ławniczy.

Istniała również możliwość odwołania się do sądu starościńskiego, sprawowanego bezpośrednio przez starostę lub zastępującego go podczas jego nieobecności zastępcę (tzw. burgrabiego), co było typową praktyką w królewskich miastach i mniejszych miastach królewskich³³⁴.

Trudno jednoznacznie wskazać, na jakim poziomie w Środzie pozostawała znajomość źródeł prawa. W treściach sentencji lub innych czynności prawnych z reguły dość ogólnikowo odwoływano się do szeroko pojętego „prawa magdeburskiego”³³⁵, a kilkakrotnie dość lakonicznie powołano się na *Zwierciadło saskie*³³⁶. Może to świadczyć o relatywnie niskim poziomie, choć nie całkowitym braku znajomości przepisów prawa, co sugeruje, że w

³³³ Najpoważniejszą sprawą, którą sądził średzki sąd burmistrzowski, była sprawa przeciwko Wojciechowi Bogulskiemu o wielokrotne nadużycia, których dopuszczał się podczas swojego urzędowania jako burmistrz w latach 50. i 60. XVIII w. Z racji niemożliwości jej prawidłowego osądzenia, trafiła ona najpierw do starosty średzkiego, a następnie 4 IX 1772 została skierowana do grodu poznańskiego (AP Poznań, Poznań Gr. 1128, k. 131v-132v).

³³⁴ Por. M. Ujma, *Sądownictwo w dobrach magnackich w XVII wieku*, Studia z dziejów państwa i prawa polskiego: badania nad rozwojem instytucji politycznych i prawnych, 10 (2007), s. 84.

³³⁵ Np. AmŚ I/40, s. 249 (27 II 1741) – tzw. kreda na domostwo w rynku: „A *inquantum* by zaś ktokolwiek jak wielmożnych, szlachetnie urodzonych, jako też i z duchownych i innych sławetnych lub pracowitych mający pretensje do pomienionego domostwa, przez ten czas wybity kredy nie obzywali i na tym domu mające summy nie popisowali się, tedy **według prawa Magdeburskiego** przepadać będą wszelkie pretensje ich niewiadome urzędowi miasta JKM Środy”.

³³⁶ AmŚ I/37, s. 64 (18 VI 1697): „stosując się do artykułów prawa maydeburskiego w Saxonie opisanego”; AmŚ I/39, s. 1. Pewien wyjątek stanowią wyroki m.in. z 5 VII 1730 w sprawie o znieważenie wójta Melchiora Hoiniewiczza przez Stanisława Jurczaka z małżonką (AmŚ I/39, s. 63-64: „podług prawa Maydeburskiego w Saxonie i w Porządku opisanie *articulo 16 primo*”), z 17 I 1731 w sprawie Wojciecha Bogulskiego pozwanego przez Jana Migdała o pobicie (AmŚ I/39, s. 100-101: „referując do prawa Maydeburskiego w Saxonie i w Porządku opisanego **artykułu 89. o ranach zadanych** różnych zbitych i spuchłych”) lub z 17 VII 1742 (AmŚ I/41, s. 83) z odwołaniem do artykułu 93. *Zwierciadła saskiego*, co sugeruje pewną, przynajmniej pobieżną, znajomość prawa w oparciu o wykładnię chociażby Pawła Szczerbica lub Bartłomieja Groickiego.

orzecznictwie sądów miejskich kierowano się przede wszystkim prawem Boskim, stanowiącym główny wyznacznik moralności i etyki postępowania³³⁷.

Podstawowym zasięgiem jurysdykcji średzkich sądów miejskich było miasto Środa oraz wsie miejskie, jednak w uzasadnionych przypadkach odnotowywano również sprawy spoza Środy. Spośród innych miejscowości odnotowanych na kartach ksiąg miejskich, możemy znaleźć znajdujące się w bezpośredniej okolicy Środy, takie jak Januszewo³³⁸, Śnieciska³³⁹, Rumiejki³⁴⁰, Dębicz³⁴¹, oraz leżące zdecydowanie dalej, np. Chłapowo (10 km na północny wschód od Środy, przy drodze do Nekli)³⁴², Krerowo (10 km na północny zachód od Środy, przy drodze do Swarzędza)³⁴³, Dziećmierowo (15 km na zachód od Środy, koło Kórnik)³⁴⁴, Świątniki (24 km na zachód od Środy, między Kórnikiem a Mosiną)³⁴⁵ czy Łuszczanów i Stęgosz (ok. 35 km na południowy wschód od Środy, w pobliżu Żerkowa)³⁴⁶.

³³⁷ Do podobnych spostrzeżeń doszedł A. Makowski w swojej pracy doktorskiej poświęconej dziejom Pleszewa w 2. poł. XVIII w. (*Życie codzienne mieszkańców Pleszewa w drugiej połowie XVIII wieku*, Poznań 2022, s. 133). Jest to w pewien sposób nawiązanie do wykładni prawa miejskiego autorstwa Bartłomieja Groickiego, który stwierdził, iż „sędzia powinien [...] sędzić wedle pisanego prawa, a niekiedy też wedle zwyczaju dawnego” (B. Groicki, *Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburskiego w Koronie Polskiej*, wyd. K. Koranyi, Warszawa 1953, s. 27). Szerzej o problemie znajomości prawa i wykorzystywaniu jego zapisów w orzecznictwie sądów miejskich: M. Mikołajczyk, „*Stosując się do prawa wyraźnego...*”. *Podstawy prawne wyroków kryminalnych grodzkiego sądu miejskiego w latach 1702-1756*, *Studia Iuridica Lublinensia*, 19 (2013), s. 201-216.

³³⁸ AmŚ I/57, s. 107 (4 VII 1779): Jm. p. Michał Gromacki wniósł o obdukcję ran Wojciecha owczarza zadanych przez Poraskiego służącego wielm. jm. p. star. trzebiślawskiego; AmŚ I/59, s. 88 (23 VII 1783): Wielm. jm. p. Dzierżbińska posesorka wsi Januszewo poprzez jm. p. Mikołaja Męczyńskiego sw. dworskiego wniosła o obdukcję ran Wacława pasterza trzody rogatej z Januszewa zadanych przez p. Porawskiego „z dworu wsi Koszut na Błocie przy trzodzie stojącemu”.

³³⁹ AmŚ I/58, s. 40 (3 VI 1774): Obdukcja ran Kaspra parobka wielm. jm. x. prob. śnieciskiego zadanych przez Szymona włodarza wsi Śniecisk „w polu po południu w dzień uroczysty i fest Bożego Ciała”.

³⁴⁰ AmŚ I/57, s. 9-10 (1 VI 1778): Ludwik Leśniewski ekonom dóbr wielm. jm. x. Miaskowskiego kantora gnieźn. dał asekurację za Stefana Banaszaka kmiecia z Rumiejek, który na gruntach miejskich pobił Piotra parobka.

³⁴¹ AmŚ I/58, s. 246 (11 II 1777): Jm. p. Andrzej Bębenkowski dworski jw. jm. p. star. kleszczewskiego wniósł o obdukcję ran Jana Kozankiewicza z Dębicza zadanych mu w Zielnikach.

³⁴² AmŚ I/58, s. 127 (16 VI 1775): Jm. p. Franciszek Boroski dworski jw. jm. p. Piotra Korytowskiego podsędka gnieźn. dziedzica dóbr Chłapowa, Dominowa, Szrapek i in. wniósł o obdukcję i obwołanie głowy Marcina Kompra parobka zabitego przez Błażeja i Stanisława gospodarzy z wsi Orzeszkowa posesji wielm. jm. p. Rozdrażewskiego.

³⁴³ AmŚ I/58, s. 136 (18 VII 1775): Obdukcja ran Wojciecha parobka wielm. jm. x. prob. zadanych mu przez zięcia karczmarza z Zimina.

³⁴⁴ AmŚ I/58, s. 57 (4 VII 1774): Pracowity Wawrzyniec Rusiniak z dóbr Dziećmierowa wielm. jm. p. starościны borzechowskiej pw Tomasz Sadowicz zw. Majcherek mieszcz. średz. o 200 tynfów długu.

³⁴⁵ AmŚ I/58, s. 125 (27 V 1775): Michał Skubich sołtys Świątnik wsi jw. jm. p. Kazimierza Raczyńskiego pisarza wlk. kor. wniósł o zapisanie obdukcji Józefa Nowickiego pólślednika gospodarza i Pawła Józwiaka syna pólśledniczego pobitych przez Bartłomieja i Grzegorza borowych wielm. jm. p. starościны borzechowskiej [tj. Teofili z Działyńskich].

³⁴⁶ AmŚ I/58, s. 135 (14 VII 1775): Jakub Paterek sołtys i Marcin jego parobek z dóbr Łuszczonowa klucza radlińskiego wnieśli o świadectwo klaczy gniadej kupionej od Kazimierza chałupnika z Kijewa i zeznali, że ta klacz oraz druga zginęły ojcu tegoż Marcina parobka w dobrach Stęgoszy do klucza radlińskiego należących.

2.3.1. Sprawy niesporne

Najczęściej odnotowywanymi sprawami niespornymi w średzkich księgach miejskich, znajdującymi się w zakresie kompetencji urzędu ławniczego, były akty kupna-sprzedaży nieruchomości. Bez względu na przedmiot transakcji (domostwo, ogród, rola), sprawy te odnotowywano w bardzo szczegółowy sposób, z uwzględnieniem poszczególnych etapów. W pierwszej kolejności umawiające się strony zawierały między sobą kontrakt, zawierający dokładne informacje dotyczące przedmiotu transakcji³⁴⁷. Następnie kupujący udawał się do urzędu ławniczego z prośbą o wpisanie kontraktu w akta³⁴⁸, po czym dokonywano kolejnego wpisu zawierającego powzdanie dóbr (*resignatio*, *rezygnacja*), czyli formalne przeniesienie prawa własności ze sprzedającego na stronę kupującą³⁴⁹. Następnym krokiem było obwieszczenie przez woźnego miejskiego w obecności przynajmniej dwójki ławników i instygatora wójtowskiego intromisji, czyli legalnego objęcia nieruchomości³⁵⁰. Istniała jednak możliwość podważenia dokonanej transakcji przez osobę, która wykazywała się tzw. prawem bliższości³⁵¹ i po jego potwierdzeniu takową transakcję unieważniano, a nieruchomość mogła trafić w ręce osoby bliższej prawem wraz ze zwrotem poniesionych kosztów pierwotnemu nabywcy³⁵². Umowy sprzedaży nieruchomości mogły zawierać dodatkowe obwarowania

³⁴⁷ Charakterystycznymi formułami pojawiającymi się na wstępie kontraktu sprzedaży były np.: „Stało się pewne, a w niczym nieodmienne postanowienie albo raczej wiecznymi czasy trwający kontrakt” (AmŚ I/37, s. 80 – 7 IV 1699), „Stał się pewny, dostateczny, zupełnie nieodmienny kontrakt i postanowienie” (AmŚ I/42, s. 25 – 19 IV 1751), „stawa kontrakt i nieodmienne postanowienie” (AmŚ I/56, s. 125 – 13 V 1780) lub inne, bardzo zbliżone.

³⁴⁸ Np. AmŚ I/37, s. 80 (7 IV 1699): „Ad officium actaque praesentia spectabilium dominorum advocati et scabinorum personaliter veniens civitatis Sroda honestus Simon Łykowicz, suburbanus Srodensis, petiit ab eodem praesenti officio certum contractum roborari et in acta suscipi quod ex debito officii obtinuit, cuius contractus series sequitur estque tenor talis”; AmŚ I/56, s. 92 (16 IV 1779): „Do urzędu wójtowskiego, ławniczego i xiąg tychże oblicznie przyszedłszy sław. p. Adam Lewicki, obywatel średzki, podał kontrakt na grunt pewny do oblaty ręką swoją i przedawców, jako i przyjaciół podpisany na papierze stęplowanym szacunku grosze dwa srebrne od Skarbu Koronnego naznaczonym w niżej następujący sens”.

³⁴⁹ Na początku badanego okresu kontrakty sprzedaży aktykowane do średzkich ksiąg miejskich spisywano w języku polskim, zaś dla odróżnienia czynność przeniesienia prawa własności odnotowywano w języku łacińskim. Dopiero od lat 40. XVIII w. zaczęto stopniowo odchodzić od tej prawidłowości i zarówno kontrakty sprzedaży, jak i powzdania, zapisywano po polsku.

³⁵⁰ Np. AmŚ I/50, s. 15 (druga numeracja; 15 X 1763): „sław. pp. Mikołaj Kordziński instygator i Ludwik Andrzejewicz pisarz miejski przysiężny, jako też i Ignacy, miejski sługa przysiężny, zeznali, iż [...] w possees oddali i instromissy dopuścili i **przywołać miejskiemu [słudze] kazali**”; AmŚ I/56, s. 119 (3 II 1780): „Uczciwy Grzegorz Skowronek sługa miejski przysiężny zeznał aktem niniejszym i zeznaje, że w przytomności sław. pp. Józefa Lewickiego, Kazimierza Kozłoskiego ławników, Jana Kordzińskiego instygatora urzędu tego **przywołał intromisją**”.

³⁵¹ Por. B. Groicki, *Artykuły prawa majdeburskiego. Postępek sądów około karania na gardle. Ustawa płacej u sądów*, wyd. K. Koranyi, Warszawa 1954, s. 21: „Gdy kto imienie wzdawa abo że je komu dekretem przysądżają, tedy ten, co by się mienił bliskość mieć, jeśli oblicznie przy sądzie będzie, ma zarazem przeciw temu mówić [...]. Gdzieby nie był oblicznie, a był pod tymże prawem, ma czas o to mówić rok i sześć niedziel”.

³⁵² Np. AmŚ I/54, s. 214 (7 V 1774): Protest Wojciecha Bogulskiego rajcy średz. na sprzedaż domostwa po zm. Wojciechu Dymińskim (szwagrze Bogulskiego) przez Katarzynę z Dymińskich Bogacką i Marcjanę z Bogulskich 1v. Dymińską 2v. Rzeźnikiewiczową (siostrę Bogulskiego) Franciszkowi i Katarzynie z Wojciechowskich małż. Płonkiewiczom.

dotyczące zastrzeżenia pewnych praw dotychczasowych właścicieli, np. prawa do dożywotniego pomieszkania, szczególnie gdy transakcja odbywała się pomiędzy członkami najbliższej rodziny³⁵³.

Kolejną znaczną część wpisów o charakterze niespornym stanowią zobowiązania długów i należności. Najczęstszym powodem, który wpisywano w treści zobowiązania, była „pilna potrzeba” dłużnika³⁵⁴. Pod taką formą zapisu mogła kryć się np. konieczność sfinansowania zakupu lub budowy nieruchomości³⁵⁵, zapłaty podatków³⁵⁶ bądź spłaty wcześniejszych zobowiązań lub poręczeń³⁵⁷. Długi najczęściej zabezpieczano na posiadanych nieruchomościach, np. na rolach, które zezwalało użytkować wierzycielom do czasu spłaty sumy³⁵⁸ lub dając prowizję w naturze w postaci tzw. trzecizny³⁵⁹, choć zdarzały się też pojedyncze przypadki pożyczek pod weksel³⁶⁰. Pożyczki były zaciągane przeważnie na okres

³⁵³ Sław. Łukasz Sadowicz mieszcz. średz. domostwo przy ulicy Pyzdrowskiej między domami sław. Antoniego Gniotczyka mieszcz. średz. z 1-ej i pustego gruntu Gniotczykowskiego z 2-ej strony sław. pp. Józefowi i Barbarze małż. Lewickim za 900 złp sprzed., z których kupujący zapłacili przy kontrakcie 300 złp, a od pozostałych 600 złp zobowiązali się wypłacać po 5 złp od sta do czasu spłaty sumy, dopuszczając sprzedającego do dożywotniego pomieszkania w przedniej izdebce (Łukasz Sadowicz to teść Józefa Lewickiego).

³⁵⁴ Np. AmŚ I/37, s. 155-156 (15 VII 1702): Jadwiga Lutoszyna wdowa po zm. Stanisławie Lutosze obyw. średz. „pro ardua necessitate” pożyczyła od Jakuba Szremowicza obyw. średz. 150 złp; AmŚ I/45, s. 243, 242 (10 VI 1760) – Łukasz Rzeźnikiewicz: „znam tym skryptem moim, jakom winien p. Walentemu Obrębowiczowi 100 zł, które są zapisane w aktach, drugą zaś razą pożyczyłem 200 zł roku 1759, drugie 100 zł w roku 1760, którą to summę wzięłem na wielką potrzebę swoją, to jest na zasiew w chorowie i na inne potrzeby domowe”.

³⁵⁵ Np. AmŚ I/54, s. 114 (9 III 1772): P. Franciszek Dymiński mistrz młynarski wraz z żoną Marcjaną pożyczył na nagłą potrzebę dokończenia wiatraka nowo zbudowanego na gruncie miejskim średz. od p. Grzegorza Majewskiego mistrza kowalskiego obyw. wsi czyli dobrach Gorce [tj. Targowej Górcie – przyp. W. L.] 400 złp, które zapisał na tymże wiatraku i nowo wybudowanym domostwie do lat dwóch.

³⁵⁶ Np. AmŚ I/37, s. 456-457 (31 I 1709): Zofia Mochwina w asyście sw. opiekuna sław. Piotra Wałęsika ławnika średz. pożyczyła „na zimową ustawę chorągwi wielm. jm. p. star. konińskiego od sław. Jakuba Szremowicza rajcy średz. 80 złp.

³⁵⁷ Np. AmŚ I/37, s. 162-163 (18 IV 1703) – Bartłomiej Piotroski alias Tragarczyk: „Daję tę kartę moję jm. p. Barbarze Malczewskiej, od której pożyczyłem 60 zł w wielkiej mojej potrzebie na wypłacenie zaręczonego długu na szwagra mego Jaskółkę nazwanego”; AmŚ I/39, s. 217-218 (7 VII 1732): Oblata skryptu dłużnego z 10 X 1730 – Marcin i Regina dawniej Jewaskowa małż. Kierzkowscy pożyczyli od sław. Melchiora Hoyniewicza mieszcz. rajcy średz. 30 złp na oddanie p. Joachimowi Kopeckiemu mieszcz. średz., a Hoyniewicz przejął 15 zł długu Kierzkowskich względem jm. p. Chlebowskiego, wobec czego Kierzkowscy sumę 45 złp zapisali na kwarcie sw. roli za Byczkami.

³⁵⁸ Np. AmŚ I/52, s. 196 (5 VIII 1769): Uczc. Maciej i Małgorzata z Rychlickich małż. Walencikiewiczowie pożyczyli od sław. pp. Mateusza i Łucji małż. Niemczewskich mieszcz. średz. 100 złp, które zapisali na dwóch składach roli ku Zielnikom obok roli Jakubowej Szarzyńskiej wdowy z 1-ej i sław. Antoniego Tylewicza z 2-ej strony, dopuszczając wierzycieli do korzystania z roli do czasu spłaty sumy.

³⁵⁹ Np. AmŚ I/52, s. 120-121 (14 V 1767): P. Franciszek Miarka obyw. średz. zastawił u sław. Józefa Obrębowicza obyw. mieszcz. średz. w sumie 253 złp 10 gr kwartę roli ku Błotu między rolami Krysztowiczowej wdowy z 1-ej i Franciszka Rzeźnikiewicza z 2-ej strony, z której to kwarty półkwarcie z przymiarkami połowicznymi na ugor puszcza w użytek Obrębowiczowi na trzy lata, a z drugiego półkwarcia zobowiązał się dać trzeciznę z oziminy, zaś jarzyna siana przez Obrębowicza na używanych rolach będzie przypadała do niego.

³⁶⁰ Np. AmŚ I/24, k. 107-107v (15 I 1781): Weksel na 14 czerwonych zł pożyczonych przez Franciszka Płonkiewicza od jm. p. Józefa Mańkowskiego.

od jednego do dwóch lat³⁶¹, choć niekiedy deklarowano krótszy okres spłaty³⁶², natomiast w przypadku niewskazania terminu spłaty ustalana była roczna prowizja, najczęściej w wysokości pięciu procent, którą należało płacić do momentu całkowitej spłaty sumy³⁶³.

Oprawy wiana i posagu są kolejną grupą zapisów o charakterze niespornym. Stanowiły one zabezpieczenie majątku małżonków oraz praw do dysponowania nim w razie śmierci któregoś z nich³⁶⁴.

Niewielką liczebnie, ale niezwykle istotną część wpisów stanowią testamenty mieszczan³⁶⁵ oraz powstające niekiedy równolegle pośmiertne inwentarze i wizje ruchomości i nieruchomości³⁶⁶. Testamenty miały przede wszystkim za zadanie uregulowanie kwestii dziedziczenia substancji pozostałej po testatorze oraz zapobieżenie ewentualnym sporom pomiędzy poszczególnymi sukcesorami, dzięki czemu osoba sporządzająca dyspozycję swojej ostatniej woli miała poniekąd realny wpływ na to, co się stanie po jej śmierci³⁶⁷. Podobnie jak zapisy transakcji, cechował je określony schemat ich sporządzania. W pierwszej kolejności na miejsce sporządzenia testamentu wzywano świadków oraz pisarza, po czym przystępowano do spisania dokumentu³⁶⁸. W tym momencie ważnym było potwierdzenie sprawności umysłowej testatora, co znajdowało potwierdzenie w stosownej formule, gdyż w innym przypadku można było łatwo podważyć wiarygodność testamentu, gdyż wynikało to z faktu, iż dyspozycje ostatniej woli były czynione przeważnie w zaawansowanym wieku lub poważnej chorobie³⁶⁹.

³⁶¹ Np. AmŚ I/45, s. 276, 275 (21 III 1759): Paweł Bogulski pożyczył 200 złp od Walentego Obrębowicza na dwa lata; AmŚ I/52, s. 47-48 (19 XI 1764): Stanisław Tacikowski pożyczył 700 złp z ryczałtem 50 złp od całej sumy od Łukasza i Marianny Sadowiczów na jeden rok.

³⁶² Np. AmŚ I/37, s. 456-457 – dług zaciągnięty 31 I 1709, zobowiązanie spłaty na św. Michała (29 IX; dług ostatecznie spłacony 4 VII 1719, przede wszystkim z powodu zarazy); AmŚ I/39, s. 141 – dług zaciągnięty 4 VIII 1731, zobowiązanie spłaty nazajutrz po NMP Siewnej (9 IX); AmŚ I/39, s. 213-214 – dług zaciągnięty 21 VI 1732, zobowiązanie spłaty na św. Michała (29 IX).

³⁶³ Np. AmŚ I/54, s. 85-86 (26 III 1771): Oblata skryptu dłużnego z 28 III 1770: Antoni i Franciszka z Hałaskich małż. Brykczyńscy pożyczili od wielm. jm. x. Kieglą prob. z Górki 300 złp, które zapisali na sw. ogrodzie i domku z gruntem oraz na jatce szewskiej, zobowiązując się do płacenia **5 złp od sta prowizji rocznej do czasu spłaty sumy**.

³⁶⁴ Por. B. Groicki, *Tytuły prawa majdeburskiego*, wyd. K. Koranyi, Warszawa 1954, s. 61 i n.

³⁶⁵ Edycję źródłową wybranych testamentów mieszczan średzkich zawiera Aneks 6.

³⁶⁶ Np. AmŚ I/46, s. 72-73 (24 I 1759): „Visio domus spectabilis Sznayder”.

³⁶⁷ M. A. Płonka, *Testamenty mieszczan bocheńskich (XV-XVIII wiek)*, rozprawa doktorska przygotowana pod kierunkiem prof. dr. hab. Z. Nogi, Kraków 2022, s. 80.

³⁶⁸ Jak słusznie zauważa Ł. Gołaszewski (*Knyżyńskie testamenty składane ustnie wobec władz miejskich na przełomie XVII i XVIII wieku – teksty autorstwa umierających, czy też pisarzy miejskich?*, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, 62/3 (2014), s. 350) jest mało prawdopodobnym, aby pisarz udawał się na miejsce sporządzenia testamentu z księgą, lecz na kartkach notował poszczególne dyspozycje, a dopiero później spisywał treść testamentu według stosowanego przez siebie schematu.

³⁶⁹ Por. Aneks 6.1. („będąc chorym na zdrowiu, jednak zdrowym na umyśle”), 6.2. („podczas plagi Pana Boga powietrzną i grassującą bacząc się być na zdrowiu słabym, a na umyśle zdrowym”), 6.3. („bacząc się być słabą i chorą na zdrowiu, na umyśle zaś zdrową”), 6.9. („bacząc się być na ciebie zchorzałym, na umyśle jednakowoż zdrowym będąc, przy jak najlepszym rozmyśle i bacznosci mojej”). Ciekawym przykładem jest testament Petroneli z Bogulskich 1v. Jurczakowej 2v. Płonkiewiczowej z 22 VIII 1774 (AmŚ I/54, s. 221-222), która „lubo

Następnie pisarz przystępował do spisania treści dokumentu³⁷⁰. Jego struktura składała się z określonych elementów:

- inwokacji – odwołania się do Boga, Trójcy Świętej itp. oraz refleksji nad ludzkim życiem;
- wskazania osoby czyniącej ostatnią wolę;
- określenia stanu zdrowia i sprawności umysłowej testatora;
- właściwej dyspozycji – testator m.in. wskazywał miejsce pochówku, dokonywał podziału swoich nieruchomości i ruchomości, wskazania posiadanych przez siebie długów oraz ewentualnych dłużników, a także legatów i fundacji kościelnych oraz dobroczynnych;
- wskazania tzw. opiekunów (egzekutorów) testamentu, odpowiedzialnych za prawidłowe wykonywanie testamentu, dysponowanie majątkiem po śmierci testatora oraz opiekę nad pozostającą rodziną, w szczególności nad wdową i małoletnimi dziećmi;
- podania daty i miejsca sporządzenia testamentu oraz listy świadków;
- podpisów świadków, pisarza i testatora.

Po śmierci testatora spadkobiercy lub opiekunowie wnosili o wpisanie treści testamentu do księgi miejskiej, co można przyrównać do czynności otwarcia testamentu³⁷¹. Stanowiło to zabezpieczenie treści na wypadek zniszczenia bądź zagubienia oryginalnego dokumentu. Zasadniczo od tego momentu rozpoczynało się wykonywanie testamentów, z którego egzekutorzy po jego zakończeniu byli kwitowani przed księgami miejskimi³⁷².

Przed sądem wójtowskim dokonywano również aktów dobrowolnego oddania się w poddaństwo. Choć zgodnie z zasięgiem jurysdykcji sądu wpisy powinny dotyczyć przede wszystkim „przyjęcia” do grona mieszkańców wsi miejskich³⁷³, to część odnotowanych

w roku 1773 testament czyniła, ale że też Pan Bóg Wszechmogący wkrótce do pierwszego zdrowia przyprowadzić raczył, a powtórę słabość ciała i choroba nastąpiła, pierwszy meliorując, taką powtórę czyni dyspozycją dóbr”.

³⁷⁰ Ciekawy wyjątek stanowi testament Mikołaja Kośmickiego z 1 III 1776 (Aneks 6.10.), który został spisany przez niego osobiście, gdyż sam pełnił funkcję pisarza miejskiego w latach 1775-1776.

³⁷¹ Np. Aneks 6.7. – testament sporządzony 30 IV 1758 wpisano do akt 7 VI 1758.

³⁷² Np. AmŚ I/51, s. 27-28 (24 X 1761): Famat. Katarzyna z Szynayderów Konikiewiczowa w asyście sw. męża Sylwestra Konikiewicza zeznała, że skwitowała spect. ac famat. Wojciecha Bogulskiego i Antoniego Tylewicza obywat. średz. sw. opiekunów z wszystkich sum i zarządzania majątkiem. Więcej o wykonywaniu testamentów w mniejszych miastach Wielkopolski: M. Słomski, *Życie po śmierci. Wykonywanie zapisów testamentowych w kulturze prawnej i przestrzeni społecznej mniejszych miast wielkopolskich na przykładzie Dolska oraz Krzywina i Książa (druga połowa XVI w.–pierwsza połowa XVII w.)*, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, 68/1 (2020), s. 51-68.

³⁷³ AmŚ I/51, s. 35 (30 I 1762): subdycja pracowitego Andrzeja, który „będąc luźnym i wolnym człkiem dla fundamentu przyszłego gospodarstwa w wsi miejskiej Zielnikach chcąc się utrzymać, miastu jako dziedzicom dóbr Zielnik powzdaje się *praevio iuramento corporali*, który *in puncto rotae* uczynił, dla czego miasto *in sociam vitae* pozwoliło wziąć za żonę jako swemu poddanemu wstydliwą Jadwigę Maychrownę 2v. pasierbicę pracow. Matiasza gospodarza z Zielnik”; AmŚ I/54, s. 6-7 (24 X 1769): subdycja Pawła we wsi Zielniki.

subdycji pochodzi z takich miejscowości, jak Bojnice³⁷⁴, Chłapowo³⁷⁵ czy Węgierskie³⁷⁶, leżących od kilku do kilkunastu kilometrów od Środy.

2.3.2. Sprawy sporne

Istotnym elementem życia społeczności miejskiej były wszelkiej natury sprawy sporne. W zależności od rodzaju sprawy mogły być one sądzone zarówno przez sąd wójtowski-lawniczny, jak również przez sąd burmistrzowski-radziecki, choć częstą praktyką w Środzie było łączenie obydwu sądów, również po za okresie sprawowania tzw. sądów kapturowych³⁷⁷. Sprawy sporne, jak już zostało to zaznaczone, możemy podzielić na dwie główne kategorie – osobiste (w tym o charakterze kryminalnym) i dziedziczne. Mogły być one prowadzone zarówno z powództwa prywatnego bądź wszczynane z urzędu i wówczas formalnym oskarżycielem był tzw. instygator³⁷⁸.

Najczęściej odnotowywanym w księgach miejskich wykroczeniem przeciwko prawu, będącym wypadkową wynikającą z innego rodzaju spraw, było niestawiennictwo strony w sądzie (*contumacia*, *contumax*). Było ono spowodowane niechęcią pozwanego do poniesienia odpowiedzialności karnej za popełniony czyn. Wówczas sąd ogłaszał nieposłuszeństwo wobec prawa i ponownie wzywał stronę pozwaną. Jeśli mimo ponowienia wezwania oskarżony nie pojawiał się przed sądem, wówczas za trzykrotne niestawiennictwo groziła mu kara finansowa, która w 1730 r. wynosiła po 5 grzywien dla sądu lub innej instytucji (np. kościołowi) wskazanej przez sąd oraz stronie skarżącej³⁷⁹, bądź też kara aresztu w przypadku uchylania się od odpowiedzialności za poważniejsze przestępstwa³⁸⁰.

³⁷⁴ AmŚ I/54, s. 305 (1 II 1777): subdycja Jakuba Kołodziejczaka we wsi Bojnice należącej do Ksawerego Malczewskiego z tytułu przyszłego małżeństwa z Elżbietą pozostającą we wdowim stanie i posiadającą grunt chałupniczy z gospodarstwem.

³⁷⁵ AmŚ I/54, s. 67 (10 XI 1770): subdycja Wojciecha Pyczyńskiego rodem z Borzejewa we wsi Chłapowo należącej do Piotra Korytowskiego z tytułu przyszłego małżeństwa z Marianną, córką zm. Franciszka kowala.

³⁷⁶ AmŚ I/56, s. 5 (17 V 1777): subdycja Stanisława we wsi Węgierskie należącej do Ignacego Skarbka Malczewskiego; s. 31 (8 XI 1777): subdycja Jana parobka, syna Sebastiana, we wsi Węgierskie z tytułu przyszłego małżeństwa z Reginą z Węgierskiego, córką Adama i Ewy Tarczyńskich.

³⁷⁷ Była to częsta praktyka w mniejszych miastach bez względu na region w Koronie (por. M. Mikołajczyk, *Proces kryminalny w miastach Małopolski*, Katowice 2013, s. 30; Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, *Historia państwa i prawa Polski. Tom II od połowy XV wieku do r. 1795*, Warszawa 1966, s. 157-158).

³⁷⁸ W Środzie z reguły funkcjonowało dwóch instygatorów (radziecki i wójtowski), choć w niektórych okresach funkcja ta była sprawowana przez jedną osobę (tzw. instygator obojga urzędów; patrz Aneks 1.).

³⁷⁹ AmŚ I/39, s. 82 (25 X 1730) – Szymon Rzeźnikiewicz ukarany za niestawiennictwo karą 5 grz. dla sądu i 5 grz. dla skarżących, tj. Wawrzyńca Szadkowskiego i Marcina Spychalczyka – s. 84 (3 XI 1730) – na mocy wyroku w sprawie Rzeźnikiewicz winien zapłacić 5 grz. *kontumacyjnych* ojcom Dominikanom; s. 83 (25 X 1730) – Bartłomiej Orcholski ukarany karą 5 grz. za niestawienie się na wezwanie Andrzeja Węglarczyka.

³⁸⁰ AmŚ I/39, s. 24 (25 I 1730) – Jakub Śremowicz nie stawiał się w sądzie na wezwanie Grzegorza Gnietczyka i w przypadku trzykrotnego niestawiennictwa zostanie ukarany aresztem; s. 37 (17 III 1730) – Jan Jędrzejowski [po

Jednymi z najczęściej sądzonych sporów były sprawy o pobicia. Model procesu o pobicie był zbliżony do stosowanego w innych miastach. W pierwszej kolejności osoba poszkodowana udawała się przed oblicze wójta bądź ławników, by poddać się obdukcji. W przypadku niewielkich obrażeń i powierzchownych ran wystarczyły oględziny dokonane przez dwie lub trzy osoby zasiadające w ławie miejskiej³⁸¹ bądź ławnik z woźnym miejskim³⁸². Poważniejsze obrażenia, takie jak chociażby otwarte rany czy utrata kończyn, wymagały już obecności cyrulika³⁸³. Poświadczonymi źródłowo cyrulikami, którzy świadczyli swoje usługi w Środzie, byli Jan Sznayder³⁸⁴, Franciszek Szneyder (syn poprzedniego)³⁸⁵, Żyd Jakub³⁸⁶, Antoni Gille³⁸⁷, Józef Tadeusz Lewicki³⁸⁸, Jan Preczkowski (Preczkowski)³⁸⁹, Żyd Szymon³⁹⁰. Po dokonaniu obdukcji następował zasadniczy proces, w trakcie którego przesłuchiowano świadków, gdy np. okoliczności zdarzenia były niejasne³⁹¹, po czym zapadał stosowny wyrok.

raz drugi] nie stawiał się na wezwanie Antoniowej [Mochwiny] wdowy i w przypadku trzeciej kontumacji zostanie ukarany aresztem.

³⁸¹ Np. AmŚ I/39, s. 28 (31 I 1730) – obdukcja Franciszka Ząbka („pokazał oko lewe sino krwawe i zdrapanie krwawe twierdząc, że te rany ma zadane od sław. p. Andrzeja Ząbka i jego czeladnika”), obecni: Melchior Hoyniewicz wójt, Grzegorz Gniotczyk, Mikołaj Jurczak ławnicy.

³⁸² Np. AmŚ I/55, s. 34 (1774) – obdukcja Franciszka Czworta syna zm. Błażeja („prezentował na czole między oczami siność ciała krwawą, policzki przy piekach lewym i prawym świecące od uderzenia, na głowie nad uchem lewym między włosami guz nadskoczony, zeznał te uderzenia na wsi Ruszkowie poniesione orząc rolą od Mateusza syna i Grzegorza ojca Janickich mieszczan średzkich”), obecni: Kazimierz Kozłowski ławnik, Antoni Kołodziejski przysiężny miejski.

³⁸³ Np. AmŚ I/39, s. 106 (21 II 1731) – Sław. Andrzej Węglarczyk pokazał „rękę lewą przy łokciu rozciętą, rana jedna wzdłuż na pół palca wgląd do kości, druga podle niej trochę pomniejsza, wgląd na członek, włosów garści z głowy, trzecia rana cięta za uchem, czwarta, boki, plecy potłuczone” – przy obdukcji obecny był niewymieniony z nazwiska felczer chorągwi stacjonującej w Środzie; AmŚ I/42, s. 81 (24 VIII 1754) – Jm. p. Dominik Kędzierzyński ukazał „rękę lewą w stawie przy pięści uciętą, tylko trochę na skórze wisiała zwierzchniej, także prezentował kawał kości z tejże ręki odciętej już dobytej przez sław. p. Franciszka Szneydra cyrulika i mieszczanina średz. przytomnego tej obdukcji”.

³⁸⁴ AmŚ I/38, s. 40-41 (4 VII 1725) – Magistrat średzki grunt w rynku pusty od kilkudziesięciu lat szerokości 15 łokci i 1,5 stopy i długości jak inne grunty do ulicy poprzecznej naprzeciwko ratusza obok domostwa Piotra Zajęca z 1-ej i pustego placu zw. Lelożyńskiego vel Piastunowskiego z 2-ej strony **sław. Janowi i Katarzynie małż. Sznaydrom mieszcz. średz. za** wolą i zgodą starosty średz. za darmo powzdał **z racji faktu, iż Sznayder jest potrzebnym dla miasta cyrulikiem** i *porzuciwszy błąd wiary prawdziwym został katolikiem*. Z tytułu wieców Sznayder dał litkupną beczkę piwa, w której uczestniczyło całe pospólstwo.

³⁸⁵ Zmarł w 1758 r. (30 IV 1758 testament – patrz Aneks 6.7.); AmŚ I/46, s. 73 (21 I 1759 – pozostało po nim 14 książek doktorskich).

³⁸⁶ AmŚ I/42, s. 76-77 (12 VI 1754): „Jakub cyrulik Żyd, który teraz mieszka w mieście Kleczewie, a przed tym mieszkał w domu moim [tj. Jakuba Danielewicza – przyp. W. L.] w Środzie”.

³⁸⁷ 24 I 1760 przyjął prawo miejskie w Środzie (AmŚ I/45, s. 282).

³⁸⁸ 22 XI 1763 w Koszutach dokonał konwersji z judaizmu (AAP, PM 134/1, s. 48); 2 IV 1765 przyjął prawo miejskie w Środzie (AmŚ I/52, s. 71); 21 IV 1765 w Koszutach ożenił się z Jadwigą Sadowiczówną (1749-1767), córką Łukasza i Marianny (AAP, PM 134/1, s. 199); po śmierci pierwszej żony ożenił się 30 I 1768 w Środzie z Barbarą Danielewiczówną (1751-1796), córką Antoniego i Anny z Węglarczyków (AAP, PM 298/9, s. 11); zmarł 15 XII 1803 w Środzie (AAP, PM 298/7, s. 168-169).

³⁸⁹ AmŚ I/54, s. 294-295, 297 (21 X 1776) – Sław. Jan Preczkowski mieszcz. chwaliszewski cyrulik natenczas mieszkający w Środzie; 13 XII 1776 przyjął prawo miejskie w Środzie (AmŚ I/54, s. 300).

³⁹⁰ AmŚ I/39, s. 246 (11 II 1777): „w przytomności uczciwego Jakuba Dębickiego woźnego autentycznego i **niewiernego Szymana cyrulika**”; AP Poznań, Pyzdry Gr. 103, k. 618v.

³⁹¹ Np. 6 V 1730 w sprawie o pobicie Bartłomieja Orcholskiego przez Sabinę Rzeźnikowiczową, jego teściową, poszkodowany pokazał „raz na prawej stronie pod samym okiem siny”. Następnie zeznawał Żyd Perc Wolfowicz:

W zależności od skali pobicie było karane karą finansową³⁹² bądź rzeczową (np. ufundowanie świecy na ołtarz³⁹³), w niektórych przypadkach karą aresztu³⁹⁴ lub często łączono te kary³⁹⁵.

Problem pojawiał się w momencie, gdy dochodziło do większej bójki, gdzie trudno było wskazać jednoznacznie prowodyrę zaistniałej sytuacji lub, co gorsza, pobicie miało skutek śmiertelny. Do tego typu wypadku doszło na początku 1778 r., kiedy skutek rozróby w karczmie Giełda życie stracił Antoni, parobek Michała Żbikowskiego. Władze miejskie, chcąc uniknąć sprawy, która została złożona przez Żbikowskiego przed sądem ziemskim w Pyzdrach, przeprowadziły własne dochodzenie. Z zebranych zeznań wynikało, że to zabity jako pierwszy dawał powód do wszczęcia bójki, wskutek czego:

Zebrawszy się parobcy Michał sław. Zimnickiego, Jerzy sław. p. Pawła Otomańczyka, Marcin tegoż [Otomańczyka], Jakub z klasztoru, Karol sław. p. Mayzickiego, Tomasz sław. Niemczeskiego, Andrzej fornal rzeczonego sław. Zimnickiego, Łukasz syn sław. Sobierayskiego, Walęty syn sław. Szarzyńskiego, Józef Kościński, Woyciech Grębka, Wawrzyniec Dobrzański, niejaki Tomasz, z których Michał sław. Zimnickiego i Tomasz sław. Mateusza Niemczeskiego okazją dawali i skrzypkowi smyczek schowali, zakłócenia przyczyną byli, skąd co raz większa następowała między buntami zapalczywość, a chłopacy jeden sław. wdowy Skrzyńskiej, drugi Marcin sław. Tomasza Otomańczyka, trzeci Walęty Szarzyński, czwarty Łukasz Sobierayski z rozkazu sław. Idziego Zelbertowicza obywat. średz. znać dali wyżej rzeczonym parobkom na obronę wspomnianych Michała, Tomasza, Andrzeja, Józefa Kościńskiego, niejakiego Tomasza, Woyciecha Grębki, Józefa parobka jm. x. dziekana, i przyszli Karol sław. Mayzickiego, Jerzy i Marcin sław. Pawła Otomańczyka, Jan sław. Józefa Jewaska, Jakub z klasztoru, przyszedłszy, tumultem wpadli do Giełdy i najpierw nieboszczyka Antoniego bili, innych porozganiiali ludzi, z którego bicia śmierci podpadł rzeczony Antoni.

„Będąc w domu Rzeźnikiewiczowej słyszałem w sieni o coś się pokłócił, czapkę położył w sieni i przyszedł do izby i kłaniał się jej, bo ty taki a taki. Niegodzieneś mojej krwi unszwot złodzieju etc. Odpowiedział: Jamem ojca matkę podciwego. A waszeć mnie tak lżysz. – A ty skurwysynu. I dała mu pięścią w gębę. On jej odpowiedział. Dziękuję, dziękuję pani matko. Będę miał dość znaku” (AmŚ I/39, s. 51).

³⁹² AmŚ I/39, s. 2 (7 X 1729) – Wojciech Zielczyk ukarany 2 grz. za pobicie córki Andrzeja Zielętkiewiczza na jarmarku; s. 98-99 (10 I 1731) – Honest. Józef Mrozyk pozwany przez sław. Jana Jaskółkę o pobicie i zadanie ran krwawych, sinych i napuchłych winien oddać Jaskółce 5 grz., kościolowi 5 grz., dworowi 5 grz. i sądowi 5 grz., zwrócić ankoszta, przeprosić poprzez mieszczan i odbyć areszt do uspokojenia pod wadium 40 grz.

³⁹³ Np. AmŚ I/39, s. 40 (22 III 1730) – Sław. Piotr Zając mieszcz. średz. pozwany przez sław. Annę Smurawiczową mieszcz. średz. o pobicie jej córki winien oddać *parę postawników do ołtarza Humiliat*, zadośćuczynić, przeprosić p. Smurawiczową w domu, oddać chustkę i odbyć areszt.

³⁹⁴ Np. AmŚ I/39, s. 41 (22 III 1730) – Sław. Jan Jędrzejowski pozwany przez uczc. Antoniową Mochwinę z tytułu pobicia, jak świadczy obdukcja, winien za podjęty ból dać p. Mochwinie 3 grz., zadośćuczynić szkodom, przeprosić, zapłacić sądowi 3 grz., przeprosić sąd za jego zlekceważenie i **odbyć 3 dni aresztu, z którego nie zostanie uwolniony do czasu pełnego zadośćuczynienia** pod wadium czterokrotności tychże kar.

³⁹⁵ Np. AmŚ I/39, s. 55 (24 V 1730) – Sław. Wojciech Paprocki pozwany przez sław. Andrzeja Filipowicza o pobicie „na swym własnym piwie” ukarał Wojciecha 5 grz. do sądu, 2 funtami wosku do ołtarza *Humiliavit*, dwoma dniami aresztu oraz wzajemnymi przeprosinami i zadośćuczynieniem, a Paprocki ma zwrócić Filipowiczowi ankoszta.

Wskutek tak dużej liczby osób biorących udział w zajściu niemożliwym okazało się ustalenie, czyj cios był śmiertelny, a to zgodnie z wykładnią prawa magdeburgskiego było niezbędne do wyegzekwowania wyroku śmierci³⁹⁶. Wobec tego sąd łączony zastosował odpowiedzialność zbiorową, zasądzając następującą karę: Michał, parobek Zimnickiego, jako pierwszy wchodzący do kłótni z zabitym winien dać 25 grzywien do kościoła Dominikanów i otrzymać 200 różg; Tomasz, parobek Niemczewskiego, 20 grzywien do Dominikanów i 100 różg; Jerzy, parobek Otomańczyka, Jan, parobek Jewaska, i Karol, parobek Mayzickiego, po 20 grzywien i 100 różg; Józef parobek księdza dziekana 20 grzywien na reparację fary; Jakub parobek z klasztoru, pomimo nieprzynależności do jurysdykcji miejskiej, lecz z powodu winy 20 grzywien i 100 różg; Marcin fornal 15 grzywien na pozłotę ołtarza św. Anny i 50 plag; Andrzej fornal Zimińskiego 15 grzywien i 50 plag; Józef Kościński, fornal Zylczyka, 15 grzywien i 50 plag; Walenty Szarzyński i Tomasz fornal księdza kaznodziei po 8 grzywien i 30 plag. Pozostali, tj. Walenty, parobek wdowy Skrzyńskiej, Marcin, parobek Tomasza Otomańczyka, Łukasz Sobierajski i Wojciech Grębka, uczeń Kazimierza Kozłowskiego, otrzymali po 60 plag. Wyznaczone sumy miały zostać spłacone w ciągu dwóch tygodni od ogłoszenia wyroku, natomiast Idzi Zelbertowicz z racji wezwania czeladzi miejskiej do rozdzielania bijących się pozostał do dyspozycji sądu wójtowskiego³⁹⁷. Takie rozwiązanie w pełni usatysfakcjonowało Żbikowskiego, który po wykonaniu wyroku i spłacie zasądzonych sum, odstąpił od procesu³⁹⁸.

Kolejnymi, równie powszechnymi przestępstwami, były wszelkie zniesławienia, pomówienia i kalumnie. Miały one dwojaki charakter, gdyż w przypadku potwarzy pomiędzy mieszkańcami pomówiony musiał sam wystąpić do sądu, aby bronić swoje dobre imię. Z kolei zniesławienie przedstawiciela władz miejskich było ścigane z urzędu i wówczas w roli oskarżyciela pojawiał się instygator. Jednym z przykładów tego typu sprawy jest proces wszczęty przez Jana Kordzińskiego, instygatora obojga urzędów, przeciwko Jakubowi Bogulskiemu, rajcy średzkiemu, z 1781 r., któremu zarzucano m.in. znieważenie burmistrza Józefa Mayzickiego, za które miał odbyć karę ratuszną, z której bez pozwolenia zszedł, znieważanie tegoż burmistrza w różnych miejscach i odmówienie dobrowolnej kary ratusznej (wówczas wystawił drzwi górnego aresztu), jak również najście burmistrza w domu i jego

³⁹⁶ Por. B. Groicki, *Porządek sądów i spraw miejskich*, s. 209: „zabije jeden drugiego z nieprzyjaźni jakiej, taki ma być mieczem karan”.

³⁹⁷ AmŚ I/24, k. 15-16 (3 I 1778).

³⁹⁸ AmŚ I/24, k. 17 (19 I 1778).

znieważenie³⁹⁹. Wyrok w tej sprawie był dość surowy, gdyż za zniewagi pod adresem burmistrza odebrano mu miejsce w radzie oraz wyznaczono karę dwutygodniowej górnej wolnej sesji, a w przypadku jej niedopełnienia winien odbyć karę lochu pod zamknięciem oraz przeprosić burmistrza. Wyrok ten stał się niejako wzorcowy, gdyż na końcu sentencji wskazano, że w razie podobnej zniewagi burmistrza przez osobę z urzędu lub pospólstwa nałożona zostanie kara 100 grzywien⁴⁰⁰.

Znacznego znieważenia urzędującego wójta Melchiora Hoyniewicza musiał dopuścić się w 1730 r. Stanisław Jurczak wraz ze swoją małżonką, gdyż on sam został ukarany łącznie dziewięcioma dniami aresztu (sześcioma bez możliwości wyjścia na noc oraz trzema za to, „że żony utrzymać nie mógł”), przeprosinami pomówionego oraz trzykrotnym okrażeniu ratusza z niesionym przez siebie kamieniem, zaś jego żona została ukarana trzydniowym aresztem⁴⁰¹.

W ramach pomówienia można było zarzucić każdą niegodną rzecz. Do najpoważniejszych zarzutów, szczególnie godzących w dobre imię każdego obywatela czy mieszczanina, był zarzut bękactwa. I tak w 1731 r. przed sądem wójtowskim toczyła się sprawa pomiędzy Wawrzyńcem Szadkowskim a Janem Migdałem, wówczas zasiadającymi w radzie miejskiej. Według zeznania Andrzeja Zielętkiewicza:

Podczas sejmiku na smętarni [...] przyszedł on na to miejsce, gdzie się szlachta wywodziła i mówił Migdał do Szadkowskiego: Wać to tyś panie Wawrzyniewice, boś wać nie Szadkowski, ale Żylczyk. Wać się wywiedz, z czego mówi Migdał, że wać się ze swego, wywiedz z czego, z bękactwa⁴⁰².

Sprawa była poważna, ponieważ pomówienie zostało zadane nie tylko w obecności obradującej szlachty, ale również na miejscu świętym. Ostateczny wyrok w sprawie był surowy – kara 30 grzywien (po 10 dla kościoła farnego, ojców Dominikanów i do sądu), publiczne przeprosiny i odwołanie słów, areszt podczas posiedzenia sądu i zwrot kosztów sądowych poszkodowanemu⁴⁰³.

³⁹⁹ AmŚ I/24, k. 124v (25 IX 1781).

⁴⁰⁰ AmŚ I/24, k. 125-125v (25 IX 1781).

⁴⁰¹ AmŚ I/39, s. 63-64 (5 VII 1730).

⁴⁰² AmŚ I/39, s. 97 (5 I 1731).

⁴⁰³ AmŚ I/39, s. 105 (9 II 1731). Z niejasnych przyczyn w treści wyroku strony sporu zostały zamienione, jakoby to Szadkowski pomówił Migdała.

Innym poważnym zarzutem, którym można było obmówić drugą stronę, było czarostwo. Zazwyczaj czynnikiem wystarczającym do wszczęcia sprawy było publiczne (lub prywatne) oszczerstwo „czarownico”, choć czasem pojawiało się ono wraz z innymi wyzwiskami równocześnie⁴⁰⁴. Choć w Środzie nie odnotowano procesu o czary, to kalumnie czarostwa były przedmiotem sądenia. I tak na początku 1731 r. doszło do sporu wywołanego przez nieporozumienie między Marcinem Otomańczykiem a Adamową Miarczyną. Otomańczyk stawiał się jako pierwszy w sądzie, by ukazać razy otrzymane wskutek rozbicia garnuszka na głowie przez Miarczynę⁴⁰⁵. Światło na sprawę rzucają jednak zeznania świadków, którzy wspominali, że Miarczyna, nieco żartobliwie, zachęcała niejakiego Bartłomieja z Żrenicy do pozostania na piwie, mówiąc do niego: „Mój starusku, mój opleśniały, nie chódźże jeszcze. Dam ci dzbanuszek piwa”. Otomańczyk, najprawdopodobniej nie widząc, do kogo były adresowane te słowa, gdyż przebywał w tym samym czasie wewnątrz domu Miarczyny, uznał, że ta w ten sposób obraża jego ojca. Według zeznań Wojciecha Śremowicza:

Mar[cin] wchodzi mówiąc jej: A tak to mojego ojca, mojemu mówisz? – Stary, a bój się Boga, nie mówiłam, jakoż to chłopu mówiła, nie jemu. A Marcin mówił: Słyszałem za ścianą, a ty czarownico oddaj mi pięć tynfów, ty czarownico. Oczarowałaś mnie. Oto kołtuny mam⁴⁰⁶.

Wtem doszło do rękoczynów, gdyż Otomańczyk ruszył na kobietę z pięścią, uderzając ją w głowę, dlatego też Miarczyna, nie chcąc zostać dłużną, rozbiła na jego głowie garnuszek. Ostateczny wyrok w sprawie może się wydać nieco szokujący, gdyż zasądzono zwrot pięciu tynfów na rzecz Otomańczyka, zaś Adam Miarka w imieniu swojej żony miał przeprosić Otomańczyka i odbyć karę aresztu. Zapewne nie bez znaczenia był tutaj fakt, że ojciec Marcina, Józef Otomańczyk, był wówczas rajcą średzkim⁴⁰⁷.

Spśród obelg, które pojawiają się na kartach średzkich ksiąg miejskich, stanowiących podstawę wszczęcia sporu o zniesławienie, możemy znaleźć takie określenia, jak: „unswot”⁴⁰⁸,

⁴⁰⁴ Por. P. Kitowski, *Zarzut czarostwa jako kalumnia w praktyce sądowej mniejszego miasta pomorskiego w drugiej połowie XVII i XVIII wieku*, *Zapiski Historyczne*, 81 (2016), s. 63-64.

⁴⁰⁵ AmŚ I/39, s. 96 (2 I 1731).

⁴⁰⁶ AmŚ I/39, s. 97-98 (5 I 1731).

⁴⁰⁷ AmŚ I/39, s. 110 (9 III 1731).

⁴⁰⁸ „Huncwot” – m. in. hycel, łotrzyk, szelma; np. AmŚ I/39, s. 20 (9 I 1730).

„chłop skurwysyn”⁴⁰⁹, „kiep”⁴¹⁰, „szelma”⁴¹¹, „kanalia”⁴¹², „murwa”⁴¹³, „świnia”⁴¹⁴, „błazen”⁴¹⁵, „gnojek”⁴¹⁶, „kurwa”⁴¹⁷, „obrzezant”⁴¹⁸, „żyd”⁴¹⁹, „szelma francowata”⁴²⁰, „kurwa skotarszówna badziwna”⁴²¹, „świńskie południe”⁴²², „dziadowska córa”⁴²³, „knot”⁴²⁴. Czasem zdarzało się, że pisarz miejski, być może znudzony ciągłym powtarzaniem tych samych wyzwisk i podobnych okoliczności ich użycia⁴²⁵, lub też z oszczędności miejsca, odnotowywał je w księgach skrótami⁴²⁶ lub zdawkowym określeniem „taki a taki”⁴²⁷. Ciekawym przykładem sporu o zniesławienie jest sprawa z 1780 r. pomiędzy rajcą Antonim Zimińskim a wójtem Jakubem Brzozowskim. Wyniknęła ona przy okazji dokonania wymierzenia pewnego gruntu i wbicia kołków granicznych przez urząd burmistrzowski. Początkowo oskarżony został rajca o publiczne znieważenie wójta „bez dania żadnej przyczyny”⁴²⁸. Zimiński jednak również złożył skargę do sądu burmistrzowskiego, że całemu zajściu winien był wójt, który był niezadowolony z efektu pracy osób dokonujących pomiarów, i chcąc przestawiać kołki został upomniany przez Zimińskiego, że tylko burmistrz może dokonać wszelkich zmian jako urzędnik wyższy rangą. Wówczas Brzozowski miał odrzec: „tobie między Żydami mieszkać knocie radco głupi, jakiś mnie ty radca”⁴²⁹. Niestety nie jest znane zakończenie sporu, gdyż w księgach nie odnotowano wyroku.

Innym, nieco pokrewnym przykładem występków, były bluźnierstwa. Przywoływany już wcześniej Jakub Bogulski w 1781 r. został oskarżony o to, że:

⁴⁰⁹ AmŚ I/39, s. 22 (24 I 1730).

⁴¹⁰ Tamże.

⁴¹¹ AmŚ I/39, s. 22-24 (24 I 1730).

⁴¹² Tamże.

⁴¹³ AmŚ I/39, s. 39 (21 III 1730).

⁴¹⁴ AmŚ I/39, s. 52-53 (23 V 1730).

⁴¹⁵ Tamże.

⁴¹⁶ AmŚ I/39, s. 54 (24 V 1730).

⁴¹⁷ AmŚ I/39, s. 55 (29 V 1730).

⁴¹⁸ AmŚ I/39, s. 65 (6 VII 1730).

⁴¹⁹ Tamże.

⁴²⁰ AmŚ I/39, s. 78 (13 X 1730).

⁴²¹ AmŚ I/39, s. 80 (24 X 1730).

⁴²² AmŚ I/39, s. 86 (14 XI 1730).

⁴²³ Tamże (16 XI 1730).

⁴²⁴ AmŚ I/24, k. 99v-100 (21 VI 1780).

⁴²⁵ Por. M. Piłaszek, *Procesy czarownic w Polsce w XVI-XVIII w. Nowe aspekty. Uwagi na marginesie pracy B. Baranowskiego*, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, 42 (1998), s. 84.

⁴²⁶ AmŚ I/39, s. 22 (24 I 1730): „Wy mu się i tyż k. i twój ociec k. łysy głuchy”.

⁴²⁷ AmŚ I/39, s. 6 (21 X 1729): „a Juskiewiczów na niego wołał taki a taki”; s. 51 (6 V 1730): „przyszędł do izby i kłaniał się jej, bo ty taki a taki”.

⁴²⁸ AmŚ I/58, s. 9 (15 VI 1780).

⁴²⁹ AmŚ I/24, k. 99v-100 (21 VI 1780).

W zgromadzeniu piwowarskim przy układaniu płacy czopowej i szelężnej tak się dał swym dyskursom słyszeć, że starszy August niżeli Bóg⁴³⁰.

Jako że w tym czasie pełnił funkcję rajcy, za niepowściągliwość swojego języka został ukarany leżeniem krzyżem przez pięć kolejnych piątków podczas wotywy przed wizerunkiem Jezusa Miłosiernego⁴³¹. Z kolei w 1730 r. niejaki Joachim Kopecki za nadaremne wzywanie imienia Boga i Maryi został ukarany 5 grzywnami do ołtarza *Humiliavit*⁴³². Do skrajnego bezeczeństwa doszło w 1752 r. Szymon Pawłowicz i Szymon Sawicki w obecności kilku świadków dokonali zbezczeszczenia wizerunku Jezusa Ukrzyżowanego, wieszając na drzewie wiśniowym pasyjkę, w którą zaczęli ciskać zakupionymi o poranku preclami od pewnego piekarza twierdząc, że biczują Pana Jezusa, używając przy tym licznych bluźnierstw i przekleństw przeciwko Bogu. Wzięci na tortury nie wykazali żadnej skruchy z tytułu popełnionego czynu, dlatego też sąd wójtowski skazał obydwu bluźnierców na karę śmierci. Jednak jako przestroga dla wszystkich, egzekucja miała zostać wykonana przez specjalnie sprowadzonego kata z Pyzdr⁴³³ w następujący sposób:

Pawłowiczowi żywcem język tyłem wywlec i na palu przybić, głowę na pół uciąć, ciało pod szubienicą zagrzebać [...]. Sawickiemu pół języka i głowę uciąć⁴³⁴.

Kolejnymi ważnymi sprawami sądzonymi zarówno przez sądy wójtowskie, jak i burmistrzowskie, były wystąpienia przeciwko obyczajności i hultajstwo. W 1730 r. pospólstwo średzkie skarżyło się przeciwko mieszczaninowi Franciszkowi Warczyńskiemu i jego synowi Augustynowi:

Który syn po ciężkiej kradzieży rodzica swego nie jako syn do ojca przyjechał, ale jako ultaj przyjechawszy wpadał na koniu siwo jabłkowitym wszystkim biegiem konia, po mieście szalał, po kilkakroć na okół w mieście jeździł, mieszczkę pregnantkę o małą trochę nie roztratował, do budów na koniu wjeżdżał, domy najeżdżał, gdzie największy kongres różnych ludzi był, tak duchownych, jako i mieszczanów, których niepohamowanym językiem lżył, wołał na cały głos: Skurwysynowie, kpi, nic dobrego etc. Tacy a tacy etc. Wyzierając dobytą szablą rąbać chciał mówiąc, mówiąc [...], a co większa w domy strzelał, którym strzelaniem mieszczanina obraził, gdzie podobnym strzelaniem

⁴³⁰ AmŚ I/24, k. 124v (25 IX 1781).

⁴³¹ AmŚ I/24, k. 125 (25 IX 1781).

⁴³² AmŚ I/39, s. 37 (17 III 1730).

⁴³³ AmŚ I/75, s. 5 (15 III 1752): „Posyłając do Pyzdr po kata na drogę p. Długolskiemu – 1 zł 8 gr. Dla miasta Pyzdr myta katowskiego – 2 zł”.

⁴³⁴ AmŚ I/43, s. 89-97 (III 1752).

każdemu wiadomo miasto od takichże ultajów dwakroć razy *funditus* z zamkiem i kościołem zgorzało, a jeszcze miastu i mieszczanom odgraża⁴³⁵.

W tym przypadku również nie jest znane zakończenie sprawy, choć w skardze mieszczenie zaznaczyli, że „manifest spisany do grodzkich ksiąg *per oblatam* podać obligujemy przeciwko p. Warczyńskiemu i synowi jego [...], obiecując się z nim sądzić”⁴³⁶.

W bliżej nieznanej sprawie z 1729 r. między pozwanym Andrzejem Węglarczykiem a Sebastianem Szadkowiczem o kalumnie, cudzołóstwo i złodziejstwo, „aby nie bywały takie dyffamacyje, których mu nie dowiódł”, zasądzono Węglarczykowi w pierwszy dzień po Nowym Roku „sławę przywrócić” Szadkowiczowi i go przeprosić, zwrócić przedmioty i koszty sądowe oraz oddać po 10 grzywien do kościoła farnego, ojców Dominikanów i sądu pod wadium 50 grzywien⁴³⁷.

Ciekawe są również zeznania niejkiej Marianny, służącej kanonika średzkiego Łukasza Wiśniewicza, dotyczące nieobyczajnego zachowania, którego dopuściła się z Sebastianem Mrozikiem:

Po Wielkiej Nocy odprowadzając mnie z grania ze dworka Sobestian Mrozyk był pijany i namówił mnie na zły uczynek obiecując mnie pojąć: Przysięgam Bogu, że źle będzie jaka skaza na tobie. I miał ze mną sprawę pod płotem przy księżem ogrodzie dwa razy, a pięć razy na posłaniu w stajni u p. Jakuba Śremowicza. Chodziłam siostrą jego. Po uczynku odprowadził mnie za każdym razem do siostrzym chodziła⁴³⁸.

Ostateczne zakończenie tej sprawy pozostaje nieznane. Należy jednak domniemywać, że nie doszło do pojęcia Marianny za żonę, gdyż w następnych latach Sebastian Mrozik wymieniany jest w aktach metrykalnych z żoną Regina, z którą miał trójkę dzieci⁴³⁹, a następnie z Rozalią (Rozyną), z którą doczekał się ósemki dzieci⁴⁴⁰.

Obok troski o zachowanie czystości stanu panieńskiego, niezwykle ważna była również ochrona dobrego imienia i czystości stanu wdowieńskiego. W 1777 r. przed sądem

⁴³⁵ AmŚ I/39, s. 64-65 (6 VII 1730).

⁴³⁶ Tamże.

⁴³⁷ AmŚ I/39, s. 15 (16 XII 1729).

⁴³⁸ AmŚ I/39, s. 69 (28 VII 1730).

⁴³⁹ AAP, PM 298/3, s. 161 (23 IX 1734 ochrzczona została trójka dzieci: Mateusz urodzony w 1734 oraz bliźnięta Urban i Zofia urodzone w 1731).

⁴⁴⁰ AAP, PM 298/3, s. 175 (Regina, 25 IX 1737), 184 (Helena, 25 V 1740), 190 (Stanisław, 3 V 1742), 202 (bliźnięta Adam i Ewa, 7 III 1745), 209 (Szymon, 28 X 1747 – tu bez imienia matki), 214 (Jakub, 24 IV 1749), 217 (Jakub, 7 VII 1750).

burmistrzowskim rozstrzygana była sprawa Franciszkowej Kozłowskiej, wdowy po mistrzu cechu krawieckiego, która:

Exkuzowana zostająca w stanie wdowim, mając u siebie na inkwaterunku żołnierza nierespektującego na stan sierocy, okazją był utraty niewinnego wdowiego stanu, z komendą wyjechał, a plamę tejże uczynił.

Z tego tytułu sąd burmistrzowski zarządził, że nikt nie będzie mógł szkodzić Kozłowskiej pod karą 50 grzywien, jednak „na przebłaganie Majestatu Boskiego” wdowa powinna dać parę świec dwufuntowych do ołtarza Miłosiernego Pana Jezusa w farze i przez trzy wotywy co piątek klęczeć przed tymże ołtarzem, oraz po parze świec dwufuntowych do ołtarzy św. Marii Magdaleny w farze, NMP Pocieszenia w kościele Dominikanów oraz Maryi Różańcowej, a nadto winna klęcząc słuchać jednej wotywy w kościele dominikańskim. Ponadto została zobowiązana do dania cechom krawieckiemu i piekarskiemu po dwa funty wosku⁴⁴¹.

Godność stanu mieszczańskiego przejawiała się również w stosownym ubiorze. Stąd też w 1778 r. zostały ogłoszone tzw. ustawy o zbytku („lex sumptuariae”), na mocy których postanowiono, aby:

Obywatele miasta naszego obojey płci sukien stanowi swemu i strojów na głowę nieprzyzwoitych nie zażywali, osobiwie obywatelkom nad stan swój strojącym się, żeby nie dłużej, jak do święta Bożego Ciała zażywały, w uroczystość zaś tę samę Bożego Ciała według swego stanu ubrane były. Która by zaś postanowieniu naszemu z rzeczonego uniwersału sprzeczna była, tedy przez instygatora przed sąd nasz zapozwana, grzywnami pięciset, jak ten uniwersał każe, żadnej nie dopuszczając apellacyi, ukarana będzie⁴⁴².

Już wkrótce po ogłoszeniu wspomnianej ustawy, obywatele średzcy Sebastian Laskowski, Jan Preczkowski, Dominik Przepierczyński, Sylwester Konikiewicz, Piotr Neyman i Wojciech Bogulski zostali wezwani, aby stawili do sądu swoje małżonki celem złożenia przed sądem swoich strojów dla dokonania ich oględzin. Ostatecznie sąd stwierdził, że:

[...] więcej ich [koronek – przyp. W. L.] na głowach nosić nie pozwala, ponieważ z nici zagranicznych udziałane, także strojów stanowi swemu nieprzyzwoitych z zagranicznych fabryk i wymyślnych rodów zakazuje.

⁴⁴¹ AmŚ I/24, k. 5 (23 VI 1777).

⁴⁴² AmŚ I/24, k. 54 (6 VI 1778).

Z wyżej wymienionego grona, pomimo wezwań, do sądu nie stawiał się Wojciech Bogulski wraz ze swoją małżonką i córką. Dopiero pod wpływem przymusu przed sądem stanęła córka Marcjanna i zeznała, że „jej wolno nosić się jak chce”. Z kolei żona Wojciecha, dalej nie stając przed sądem, odpowiedziała: „W Warszawie odpowiem, a na ratusz nie pójdę”. W zaistniałej sytuacji Bogulski został ukarany przewidzianą karą finansową⁴⁴³.

Mając na względzie wielki pożar miasta z 1697 r., z całą surowością traktowano osoby nieostrożnie obchodzące się z ogniem i podpalaczy. Oprócz przytoczonego przykładu Augustyna Warczyńskiego warto zwrócić uwagę na karę, którą poniósł w 1730 r. Marcin Kolanowicz „względem pożogi, która incepcją wzięła i ogień się pokazał”, a mianowicie ufundowanie pary postawników do ołtarza NMP Różańcowej oraz zobowiązanie się do wyprowadzki z miasta⁴⁴⁴.

W sprawach spornych majątkowych na pierwszy plan wysuwają się liczne spory dotyczące niespłacania rozmaitych zobowiązań i należności, wynikających zarówno z zaciągniętych długów, jak również zaległych prowizji, czynszów czy rat uzgadnianych przy transakcjach kupna-sprzedaży. W przypadku niewielkich sum z reguły wystarczało zeznanie wierzyciela i wezwanie do spłaty długu, co skutecznie załatwiało sprawę⁴⁴⁵, choć często dochodziło jednak do dłuższych sporów, szczególnie z osobami regularnie unikającymi spłat wierzytelności. Pewnym sposobem na wyegzekwowanie spłaty długu było osadzenie dłużnika w areszcie do czasu uregulowania należności⁴⁴⁶. W skrajnych sytuacjach odzyskanie pieniędzy pozostawało niemożliwe z powodu... ucieczki dłużnika z miasta⁴⁴⁷. Tak też stało się z Franciszkiem Płonkiewiczem, który przynajmniej od 1774 r. pozostawał dłużnikiem kilku osób. Wobec jego niewypłacalności 7 maja 1782 r. na jego domostwo została wystawiona tzw. kreda, czyli wezwanie do stawienia się wszystkich zainteresowanych wierzycieli⁴⁴⁸, a sześć dni później woźny ogłosił, „aby jemu nikt pieniędzy nie pożyczał, bo [...] już ma dosyć innych interesów pieniężnych”⁴⁴⁹. Ostatecznie po dwóch terminach na stawienie się wierzycieli, tj. 18 czerwca i 3 lipca 1782 r., wykaz jego długów i należności prezentował się następująco⁴⁵⁰:

⁴⁴³ AmŚ I/24, k. 56-56v (19 VI 1778).

⁴⁴⁴ AmŚ I/39, s. 60 (30 VI 1730).

⁴⁴⁵ Np. AmŚ I/39, s. 89 (23 XI 1730) – W sprawie między Andrzejem Filipowiczem mieszcz. i powodem a p. Mlemłową o 3,5 zł za wieprza Mlemłowa winna oddać pieniądze nazajutrz po św. Andrzeju pod karą aresztu.

⁴⁴⁶ Np. AmŚ I/39, s. 63 (5 VII 1730) – Sąd nakazał sław. Szymonowi Rzeźnikiewiczowi oddać 4 złp Andrzejowi Węglarczykowi i aby „z ratusza nie schodził, póki satysfakcji” nie uczyni.

⁴⁴⁷ AmŚ I/24, k. 121 (21 VII 1781): „tenże sław. Płonkiewicz w mieście Średzie wraz z żoną swoją nie znajduje się i dalej, jak pół roku przed swymi ukrył się kierdytorami”.

⁴⁴⁸ AmŚ I/24, k. 136v-137.

⁴⁴⁹ AmŚ I/24, k. 137 (13 V 1782).

⁴⁵⁰ AmŚ I/24, k. 139v-140.

- 1000 złp na mocy kontraktu sprzedaży domu z 7 maja 1774 r.⁴⁵¹;
- 600 złp na spłatę długów oraz sukcesorów Bogulskich i Dymińskich z tytułu zastawu domostwa wielm. jm. p. Ksaweremu Kęszyckiemu, staroście mosińskiemu i russowskiemu⁴⁵²;
- 30 czerwonych zł wielm. jm. p. Józefa Mańkowskiego⁴⁵³;
- 8 czerwonych zł na weksel przedłożony przez Wojciecha Waligórę, owczarza z Kleszczewa;
- 12 złp od Jana Dziecielskiego, wiceburmistrza śremskiego.

Ostatecznie sprawą zajął się sąd starościński, który 18 października 1782 r. wydał wyrok wzywający Płonkiewicza do spłaty wszelkich należności. Płonkiewicz powrócił do miasta i z początkiem 1783 r. zaczął stopniowo spłacać posiadane długi⁴⁵⁴.

Sprawy o długi potrafiły przysporzyć sporo problemów w momencie, gdy pożyczki najpierw zaciągano w złotych polskich, a następnie dokonywano tzw. redukcji na inną monetę (np. tyńfy), której wartość podlegała zmianom⁴⁵⁵.

Ważne miejsce zajmowały również sprawy wszczynane przez przedstawicieli duchowieństwa o zaległe czynsze kościelne, co wynikało z troski duchownych o powierzone im beneficja. I tak w 1730 r. toczył się proces zbiorowy z powództwa kanonika Jakuba Goździckiego o niepłacenie czynszów na rzecz ołtarza św. Katarzyny⁴⁵⁶. Kwestia utrzymania i spłaty należności na rzecz tego ołtarza pojawiła się raz jeszcze w tym samym roku, jednak w tym przypadku pozwany Andrzej Zielętkiewicz ostatecznie wziął na siebie cały ciężar utrzymania z kwarty roli przypisanej do tegoż ołtarza⁴⁵⁷.

Równie często sądzonymi sprawami były te, które dotyczyły szkód dokonywanych przez żywy inwentarz. Z racji, że zwierzęta często chodziły luzem, tego typu wypadki były na porządku dziennym. Na niewiele zdawały się tu uchwały magistratu ograniczające

⁴⁵¹ Por. AmŚ I/54, s. 211-213. Domostwo to zostało zajęte 27 VII 1781 przez Wojciecha Boinńskiego, dotychczasowego ławnika i pisarza miejskiego z Śremu (AmŚ I/24, k. 122-122v).

⁴⁵² Por. AmŚ I/24, k. 108-109 (23 III 1781).

⁴⁵³ Na tę sumę opiewały łącznie dwa weksle: 1) AmŚ I/24, k. 107-107v: Dębno, 21 X 1780 – weksel na 14 czerwonych zł; 2) AmŚ I/24, k. 109: Dębno, 19 XII 1780 – weksel na 16 czerwonych złotych, które winny zostać spłacone również w złocie obrączkowym do 15 IV 1781. Z tytułu niespłaconych weksli 21 VII 1781 Mańkowski zanosí sprawę przed sąd burmistrzowski (AmŚ I/24, k. 121).

⁴⁵⁴ AmŚ I/24, k. 156v-157 (13 I 1783) – Płonkiewicz złożył przed sądem burmistrzowskim 550 złp z 995 złp 20 gr z tytułu należności Wojciechowi Boinskiemu.

⁴⁵⁵ M.in. liczne skargi na pożyczki zaciągnięte przez mieszczan u ks. Macieja Bucholza, plebana nietrzanowskiego – por. AmŚ I/24, k. 21-23v.

⁴⁵⁶ AmŚ I/39, s. 20 (13 I 1730) – Pozwani Tomasz Szadowicz, Jakub Śremowicz, Marcin Wachałka, Stanisław Mlemlawicz, Szymon Rzeźnikiewicz i Maciej Śmieśniewicz nie stanęli wówczas przed sądem.

⁴⁵⁷ AmŚ I/39, s. 61 (4 VII 1730): gdyby „by jej nie miał punktualnie zasiewać i ją poniechać, tedy będzie powinien *tempestive* obwieścić urzędowi i jm. x. altaryście św. Katarzyny, żeby się inny *agricola* mógł znaleźć na tę rolę, żeby *pia legata* nie poszła *in oblivione*”.

wyprowadzanie zwierząt⁴⁵⁸. W celu udowodnienia winy kluczowy był dowód z przeprowadzonej wizji, która stwierdzała przedmiot objęty szkodą, jak również osobę odpowiedzialną za niedopilnowanie swoich zwierząt⁴⁵⁹. W przypadku stwierdzenia winy, zarządzano odszkodowanie na rzecz pokrzywdzonego. Zdarzały się jednak sytuacje, w których *de facto* poszkodowane były obydwie strony, gdy w momencie przyłapania zwierząt na gorącym uczynku zostały one zabite⁴⁶⁰.

Z całą surowością ścigano i sądzono kradzieże. Łupem złodziei padały rozmaite przedmioty, pieniądze, jak również żywy inwentarz. W 1730 r. Jan Jędrzejowski za kradzież *barku*, czyli orczyka od zaprzęgu konnego, został ukarany 5 grzywnami, naprawieniem szkody i odbyciem aresztu „do uspokojenia”⁴⁶¹. Z kolei w 1744 r. dalece posuniętą pomysłowością wykazała się niejaka Agnieszka, komornica Franciszka Smurawicza. Została ona oskarżona przez Konstantego Tarnawskiego, ówczesnego pisarza miejskiego:

O złapanie kury i uwiązanie spętaniem, jako świadectwo doskonałe, która półtorej niedzieli na sznurze zostawała.

Ponieważ nie był to odosobniony przypadek i do sądu zgłosiło się więcej poszkodowanych tym procederem osób, pomysłowa komornica została ukarana godzinnym uwięzieniem „w kunie u pręgi” (tj. pod pręgierzem) i zobowiązano ją do dobrowolnego opuszczenia miasta, aby nigdy nie wróciła⁴⁶².

Przed średzkim sądem wójtowsko-ławniczym rozstrzygane były również spory dotyczące zapisów testamentowych, wynikające zarówno z poczucia skrzywdzenia konkretnymi dyspozycjami, bądź też z podważenia prawomocności testamentu. Dobrym przykładem jest sprawa z 1754 r. pomiędzy Józefem i Konstancją z Jewasków Borzejewskimi a Maciejem Wulkańskim, którzy podważyli testament jego żony Jadwigi (siostry Konstancji)⁴⁶³. Borzejewscy oskarżyli Wulkańskiego o to, że ten widząc chorobę swojej żony wcale nie zabiegał o jej zdrowie, a czekając na rozwój choroby regularnie przymuszał ją do

⁴⁵⁸ Por. AmŚ I/24, k. 23v-24 (31 III 1778): „Inwentarze wszelkiego rodzaju żeby nie były w pole teraz wypuszczane za ogłoszeniem przez miejskiego dnia dzisiejszego”.

⁴⁵⁹ Np. AmŚ I/24, k. 179 (30 X 1783) – Wizja obgryzionych szczepów w sadach sław. Jakuba Bogulskiego rajcy i Antoniego Brukczyńskiego – u Bogulskiego pięć szczepów, siedem śliwek i kilkanaście nierodząjnych; u Brukczyńskiego 12 szczepów; szkody poczyniły kozy zacie sław. Jakuba Brzozowskiego wójta.

⁴⁶⁰ Np. AmŚ I/24, k. 140, 141v (27 VII 1782): 1) maciorka Sebastiana Otomańczyka wartości 8 złp i wieprz Michała Pieczyńskiego wartości 10 złp zabite na polu z oziminą Antoniego Zimnickiego; 2) dwa wieprze Wojciecha Pieczyńskiego wartości po 12 złp zabite przez Wojciecha Borkowicza.

⁴⁶¹ AmŚ I/39, s. 74 (20 IX 1730).

⁴⁶² AmŚ I/41, s. 207-208 (4 IX 1744).

⁴⁶³ AmŚ I/44, s. 62-63 (7 VI 1754) – testament Jadwigi Wulkańskiej.

spisania testamentu, w którym przekazałaby mu cały swój majątek, całkowicie pomijając swoją pozostałą rodzinę⁴⁶⁴. Ostateczne rozstrzygnięcie tej sprawy pozostaje nieznane, gdyż sprawa urywa się w momencie wezwania Borzejewskiego do przyprowadzenia świadków⁴⁶⁵.

Nieco innej natury, ale również o podłożu testamentowym, była sprawa z 1782 r. tocząca się przed sądem burmistrzowskim pomiędzy Jakubem Brzozowski i Wojciechem Bogulskim jako egzekutorami testamentu Walentego Obrębowicza a Piotrem Wojciechowskim, zięciem testatora, któremu była powierzona opieka nad małoletnim Franciszkiem Obrębowiczem. Po osiągnięciu przez Franciszka pełnoletności, Wojciechowski miał dokonać rozliczenia się z dóbr przypadających Franciszkowi. Ten jednak zarzucając nieprawidłowe wezwanie przed sąd ociągał się z oddaniem należnej części oraz zarzucił Brzozowskiemu sfabrykowanie testamentu, co Brzozowski uznał za pomówienie⁴⁶⁶. Ostatecznie 9 listopada 1782 r. Wojciechowski przedłożył stosowny rejestr wydatków z dóbr przynależnych Franciszkowi⁴⁶⁷, by wkrótce zarzucić Brzozowskiemu i Bogulskiemu nieprawidłowe rozporządzanie inwentarzem i nieruchomościami zmarłego Obrębowicza⁴⁶⁸. W efekcie tych przepychanek sprawa została skierowana do sądu wójtowskiego, gdzie potwierdzono roszczenia Franciszka⁴⁶⁹, jednak ostateczny wyrok wydał... sąd burmistrzowski, który zarządził, że Wojciechowski ma natychmiast ustąpić z przetrzymywanych nieruchomości, zaś w kwestii ruchomości i sum wyznaczono rozjemców⁴⁷⁰.

2.4. Finanse miejskie

Dzięki zachowanym fragmentarycznie rachunkom miejskim jesteśmy w stanie prześledzić zasadniczo kondycję finansową Środy na przestrzeni nieco ponad 30 lat, tj. pomiędzy 1750 a 1783 r., przy jednocześnie zachowanych luźnych informacjach dla pozostałych lat badanego okresu⁴⁷¹. Ogólnie można podsumować, że podobnie jak większość małych miast i miasteczek Wielkopolski, Środa borykała się z poważnymi problemami

⁴⁶⁴ AmŚ I/42, s. 79 (27 VI 1754).

⁴⁶⁵ AmŚ I/42, s. 113 (15 XI 1754).

⁴⁶⁶ AmŚ I/24, k. 149v (19 X 1782).

⁴⁶⁷ AmŚ I/24, k. 152v-153.

⁴⁶⁸ AmŚ I/24, k. 154-154v (15 XI 1782).

⁴⁶⁹ AmŚ I/59, s. 65-66 (24 III 1783).

⁴⁷⁰ AmŚ I/24, k. 161v-162 (26 III 1783).

⁴⁷¹ Analizie poddano zachowane rejestry przychodów i rozchodów z lat 1750-1783 (AmŚ I/74-I/75, I/77, I/79, I/81-I/86 oraz I/56, s. 178-148 – rejestry wpisywane od tyłu książki wójtowskiej i I/24, k. 140v-141, 172-172v), rachunki szpitala miejskiego z lat 1773-1778 (AmŚ I/94) wykazy hiberny z lat 1758-1770 (AmŚ I/90) oraz rejestry pokwitowań odbieranych należności (AmŚ I/88), a także szczątkowe informacje rozproszone w pozostałych księgach miejskich. Oprócz źródeł proveniencji miejskiej przeanalizowano

finansowymi, spowodowanymi przede wszystkim zniszczeniami wojennymi jeszcze z czasów tzw. potopu szwedzkiego, jak również regularnymi przemarszami rozmaitych wojsk podczas wojny północnej z początku XVIII w.⁴⁷² Całości katastrofalnego obrazu dopełniało zniszczenie miasta w wielkim pożarze z 1697 r. oraz epidemia cholery z lat 1709-1710, podczas której zmarło wielu mieszkańców Środy. Wszystkie te wydarzenia spowodowały ogromne spowolnienie gospodarcze, wynikające zarówno z zastoju produkcji, jak również zahamowania wymiany handlowej, które żywotnie stanowiły o potencjale miasta. Dopiero od początku lat 40. XVIII w. daje się zauważyć pewne ożywienie gospodarki i stopniowe wyprowadzenie miast z głębokiego kryzysu, co objawiało się m.in. we wzrastającej liczbie rzemieślników, czy wręcz lokacjach nowych miast⁴⁷³. Wzrastająca liczba ludności z jednoczesnym rozwojem gospodarczym sprawiały, że do budżetu miasta wpływało co raz więcej pieniędzy.

W pierwszej kolejności należy podkreślić rolę miasta jako pośrednika w poborze wszelkich danin państwowych. W tej grupie możemy wyróżnić kilka podatków pobieranych przez miasto na rzecz państwa, z których najważniejszym było pogłównne, naliczane „od głowy”, które zostało przywrócone uchwałą tzw. sejmiku niemego z 1717 r. i było odbierane niemalże od razu po jego pobraniu, najczęściej przez deputatów wojskowych⁴⁷⁴. Zgodnie z uchwałą magistratu z 1762 r., wysokość pogłównego ustalono na „3 zł od dwóch osób”⁴⁷⁵. Zbieraniem tego podatku w mieście zajmowali się szafarze miejscy, którzy pobierali go w dwóch ratach, tj. w marcu i we wrześniu⁴⁷⁶. W rejestrach rachunkowych można zauważyć, że w poborze wyszczególniano pogłównne miejskie oraz tzw. pogłównne ruszkowskie. Kwota podatku zbieranego z miasta wahała się w granicach 620-680 zł, natomiast z Ruszkowa była to stała kwota wynosząca 66 zł 4 gr w skali roku. Z reguły suma pogłównego zebrana przez szafarzy była nieco wyższa niż oddawana do skarbu, jednak zawierały się w niej również

⁴⁷² Choć zasadnicze działania wojenne doprowadziły do zniszczenia Poznania i okolic oraz miast w północnej i zachodniej Wielkopolsce (por. W. Rusiński, *Gospodarka w dobie regresu*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, t. 1, *Do roku 1793*, red. J. Topolski, Poznań 1969, s. 712-713), to w 1703 r. w Środzie stacjonowały wojska szwedzkie, które mimo że najprawdopodobniej nie podpaliły miasta (jednak wg A. Karpińskiego – *Pożary w miastach Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku i ich następstwa ekonomiczne, społeczne i kulturowe. Katalog*, Warszawa 2020, s. 49 – po 1697 r. odnotowano jeszcze dwa pożary, tj. w 1700 i ok. 1703 r.), to prowadzili rabunkową działalność, która również nie pozostała bez wpływu na stan dopiero co zniszczonego przez pożar miasta.

⁴⁷³ Do tej grupy należy zaliczyć m.in. lokowany w niedalekiej odległości od Środy w 1742 r. Zaniemyśl, powstały w dobrach Mateusza Ponińskiego (J. Topolski, *Procesy osadnicze i urbanizacyjne. Bilans demograficzny Wielkopolski w XVIII w.*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, t. 1, s. 803 i n.).

⁴⁷⁴ Np. AmŚ I/75, s. 3 („Dla kadeta co przyjechał po pogłowne na wikt 1 zł 8 gr”); I/79, s. 4 („Kontentacyi pogłówniakom 2 zł 16 gr”); I/83, s. 7 („Dla pogłówniaków wikt i kontentacyum 6 zł”). W 1768 i 1769 r. pogłównne pobierały oddziały konfederatów barskich (AmŚ I/84, s. 11: „Wydałem jm. p. Kurczeskiemu na assygnacyą od wielm. jm. p. marszałka pogłównego 310 zł”, „Wydałem jm. p. Białoskorskiemu rochmistrzowi konfederacyi Wielkopolski pogłowne na ratę marcową 310 zł”).

⁴⁷⁵ AmŚ I/23, s. 3 (VIII 1762).

⁴⁷⁶ Wyjątek stanowiły lata 1751, gdy ratę pogłównego pobrano w październiku (AmŚ I/75, s. 1), i 1763, kiedy rata została pobrana już w sierpniu (AmŚ I/82, s. 5).

wydatki na rzecz deputatów. W 1775 r. pogłównie zostało zastąpione podymnym płaconym po 4 złote od każdego „dymu”⁴⁷⁷.

Poważne obciążenie dla mieszkańców Środy stanowił podatek hibernowy, pobierany na zimowe utrzymanie wojska z dóbr królewskich, który stanowił równowartość 50-80 % dochodów miasta⁴⁷⁸. Hiberna, wraz z kwartą, w skali ogólnokrajowej stanowiły niemal 1/3 wpływów do skarbu koronnego⁴⁷⁹. Wysokość podatku płaconego przez poszczególnych mieszkańców była ściśle uzależniona od posiadanego majątku oraz jego lokalizacji. Np. w 1760 r. w mieście kwota ta wahała się od 2 zł (Idzi Węglarczyk, Jan Kierztyn) do 90 zł (wdowa Migdałka)⁴⁸⁰, z kolei na przedmieściu płacono od 1 zł 15 gr (wdowa Malcherkowa) do 58 zł (Walenty Obrębowicz)⁴⁸¹. W przypadku niemożliwości wyłożenia określonej sumy, mieszczanie często pożyczali między sobą pieniądze celem spłaty podatku⁴⁸². Do płacenia hiberny dokładały się również poszczególne cechy, których wkład w 1759 r. wyglądał następująco: kuśnierze – 205 zł 19 gr 2 szelągi, strzelcy – 206 zł, płóciennicy – 148 zł 28 gr 2 szelągi, krawcy – 118 zł 3 gr, szewcy – 323 zł 2 gr, piwowarzy – 811 zł, rzeźnicy – 134 zł 15 gr, cech pospolity – 180 zł 2 gr⁴⁸³. Całkowita kwota pobieranej hiberny wahała się zatem na dość zbliżonym poziomie około 1900-1950 zł, jedynie w latach 1767-1768 i 1772-1773 była ona wyższa i wynosiła odpowiednio 2317 zł 3 gr oraz 2523 zł 13 gr. W 1761 r. pojawił się problem związany z odebraniem należności przez deputata, który uznał, że nie przyjmie sumy zebranej w tynfach wrocławskich, tylko przeliczoną na złote lub „starymi tynfami”. Rada miasta zarządziła, że pieniądze zostaną dostarczone do Poznania lub Pyzdr, a w przypadku, gdyby pieniądze nadal nie zostały przyjęte, wówczas zostanie dopłacona brakująca suma⁴⁸⁴. Grunty i dobra kościelne były zasadniczo zwolnione z płacenia hiberny⁴⁸⁵, a ich powinność

⁴⁷⁷ W 1775 r. podatkiem podymnym z miasta objętych było 193 dymy (AP Poznań, Kościan Tab. 7, k. 20). Z kolei według tabeli dymów z 1789 r. w Środzie (AP Poznań, Pyzdry Tab. 44, k. 312) podatkiem było objętych łącznie 214 dymów: 202 miejskie (klasztor, trzy browary, 107 z domów o jednym gospodarzu i 91 z domów bez gruntu i ogrodu) oraz 12 plebańskich (5 – plebania i inne budynki plebańskie, 7 z domów bez gruntu i ogrodu). Również w 1789 r. z Przedmieścia Żydówka płacono podymne od 13 dymów (dwór, browar, karczma, młyn, dwie chałupy o dwóch gospodarzach, pięć chałup o jednym gospodarzu – AP Poznań, Pyzdry Tab. 45, k. 14).

⁴⁷⁸ J. Kądziołka, *Od „potopu” szwedzkiego do drugiego rozbioru Polski*, s. 81.

⁴⁷⁹ P. M. Pilarczyk, *Relikty staropolskiej skarbowości na ziemiach polskich po rozbiorach – rekonesans*, Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego, 26 (2023), s. 24.

⁴⁸⁰ AmŚ I/90, s. 15-16.

⁴⁸¹ Tamże, s. 16-17.

⁴⁸² AmŚ I/44, s. 196 (21 XI 1757): Famat. Łukasz Rzeźnikiewicz obyw. średz. jest winien 100 złp na hibernę Walentemu Obrembowiczowi obyw. średz., które zabezpieczył na połowie kwarty roli ku Zielnikom między rolami famat. Mikołaja Kordzińskiego z 1-ej i honest. Jakuba Szarzyńskiego z 2-ej strony.

⁴⁸³ Tamże, s. 7.

⁴⁸⁴ AmŚ I/50, s. 29-30 (1 XII 1761).

⁴⁸⁵ Np. AmŚ I/44, s. 150-151 (20 III 1677): Jan III z Bożej łaski król Polski, wielki książę lit. etc. Dla zwiększenia kultu bożego łań roli z folwarkiem fundowany do ołtarza NMP bractwa literatów kośc. kol. średz. przez zm. Tomasza Depiusa plebana nietrzanowskiego uwalniamy od wszelkich podatków i hibern.

podatkowa została ograniczona do dobrowolnego *subsidium charitativum*, które w 1775 r. zostało ustalone na łączną kwotę 600 tys. zł⁴⁸⁶. Z tego tytułu wyniknął spór pomiędzy magistratem a kapitułą kolegiacką, gdyż prepozyt kapituły uważał, że miasto powinno płacić hiberne za kapitułę mimo wyroku biskupa poznańskiego nakazującego kapitule partycypowanie w opłacaniu tego podatku⁴⁸⁷. Sprawa najpierw została skierowana do nuncjatury⁴⁸⁸, a ostatecznie trafiła przed Sąd Skarbu Koronnego w Warszawie, który w 1766 r. rozstrzygnął spór na korzyść miasta⁴⁸⁹.

Miasto czerpało również, choć w niewielkim stopniu, korzyści z nadwyżek zebranych podczas poboru podatku czopowego i szelężnego od wyrobu i wyszynku piwa oraz wódek, które pierwotnie, od 1658 do 1766 r. trafiało do skarbu samorządowego województw wielkopolskich, a od 1766 r., już pod postacią szelężnego generalnego, do rąk starosty średzkiego lub innego deputata królewskiego i ostatecznie do skarbu państwa. Czopowe, na co zwraca uwagę J. Kielbasiewicz, było podatkiem zbieranym dwustopniowo, tj. zarówno od produkcji, jak i sprzedaży wszelkich trunków, natomiast szelężne wyłącznie od sprzedaży⁴⁹⁰. Wpływy z tego podatku miały być pierwotnie kierowane przede wszystkim na ciągłe wzrastające potrzeby wojsk⁴⁹¹.

W pierwszych latach XVIII w. Środa nie płaciła podatku czopowego i szelężnego, co wynikało ze zwolnień udzielonych miastu przez sejmiki przede wszystkim z powodu licznych zniszczeń wywołanych pożarami czy częstymi przemarszami wojsk⁴⁹². Ostatecznie miasto zaczęło płacić ten podatek dopiero w 1716 r., a jego wysokość do 1721 r. wahała się od 192 do 200 zł rocznie⁴⁹³.

Po 1775 r., kiedy czopowe stało się podatkiem czysto konsumpcyjnym od ilości wyprodukowanego alkoholu⁴⁹⁴, celem usprawnienia jego poboru, magistrat, za zgodą starosty

⁴⁸⁶ Por. H. Karbownik, *Sprawa uposażenia i opodatkowania dochodów duchowieństwa w zaborze pruskim w latach 1772-1807*, Prawo Kanoniczne: kwartalnik prawno-historyczny, 39/3-4 (1996), s. 260.

⁴⁸⁷ AmŚ I/45, s. 245, 244 (19 V 1760).

⁴⁸⁸ AmŚ I/50, s. 37 (7 XII 1761): „Przy jeneralnej publice [...] względem (hyberny, którą corocznie na chorągiew) procesu zaczętego z duchowieństwem, gdzie naradziwszy się między sobą *directe* ten proces do nuncjatury odesłać umyślili i na to sięzgodzili”.

⁴⁸⁹ J. Kądziołka, *Od „potopu” szwedzkiego do drugiego rozbioru Polski*, s. 81.

⁴⁹⁰ J. Kielbasiewicz, *Podatek czopowego i szelężnego*, s. 55.

⁴⁹¹ R. Rybarski, Skarb i pieniądz za Jana Kazimierza, Michała Korybuta i Jana III, s. 254.

⁴⁹² Por. *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696-1732*, s. 95 (1697): „Miasteczku Śrzedzie, mając respekt na różne ich *calamitates*, za przeszlą ratę *retenta* czopowego i szelężnego, *videlicet* zł 500, *indulgemus* i onych od tej reszty uwalniamy”; s. 199 (1700): „Ponieważ *calamitates publicae primum* mieć powinny *in omni subsellio respectum* [...] uwalniamy *laudo praesenti* podatków do lat 6, a *data laudi praesentis computando*, salvo szelężnego i czopowego *more solito cursu* [...] miasteczka Środy, które *itidem assensu publicis* od tegoż uwolnione podatku do lat sześciu”.

⁴⁹³ Por. J. Kielbasiewicz, *Podatek czopowego i szelężnego*, aneks *Wpływy z czopowego i szelężnego od 1700 do 1721 roku*.

⁴⁹⁴ R. Rybarski, *Skarbowość Polski w dobie rozbiorów*, s. 97-98.

średzkiego, rozpisywał licytacje i kontrakty na dzierżawę czopowego (tzw. „czysty grosz zysku”), do których stawali najbogatsi mieszczenie. Dla przykładu, w 1781 r. miasto zadeklarowało kwotę 2109 zł 16 gr dochodu z czopowego. Do licytacji stanęło trzech mieszczan, z których najwyższą kwotę dzierżawy, tj. 2623 zł 15 gr, zaproponował Józef Mayzicki⁴⁹⁵. Osoby, które wygrywały licytację, deklarowały się do oddania pobranej nadwyżki na rzecz miasta⁴⁹⁶.

Regularnym źródłem dochodów miejskich były wszelkiego rodzaju dzierżawy majątku miejskiego. Tym sposobem korzystano m.in. z łąk miejskich, za które płacono do skarbcu miejskiego, w zależności od powierzchni, od 4 do nieco ponad 17 zł za łąkę⁴⁹⁷. Wpływy zapewniały również znajdujące się na rynku jatki i budy, od których pobierany był czynsz na potrzeby miasta⁴⁹⁸. Również w związku z zagospodarowywaniem pustych posiadłości miejskich, aby zachęcić poszczególne osoby do ich zasiedlenia, proponowano niewielki czynsz roczny, zwykle w wysokości 2-3 zł, który także zasiliał bezpośrednio budżet miejski⁴⁹⁹. Zysku upatrywano również w odstępowaniu gruntów pod budowę wiatraków. Dogodne warunki do rozwoju młynarstwa w Środzie sprawiły, że w mieście chętnie osiedlali się młynarze, którzy stawiali tutaj wiatraki na oczynszowanych gruntach miejskich⁵⁰⁰. Z kolei dzierżawa młyna wodnego przynosiła dochód roczny 192 zł⁵⁰¹.

Największy dochód miasta pochodził z dzierżawy wsi miejskich. W związku z regularnym zamykaniem roku ze stratą koniecznym było zawieranie intratnych kontraktów, dlatego też w 1763 r. miasto wydzierżawiło wieś Zielniki Piotrowi Rokossowskiemu, kantorowi katedralnemu gnieźnieńskiemu i poznańskiemu za 1680 zł czynszu rocznego⁵⁰². Niestety w tym przypadku umowa ta nie przyniosła oczekiwanych skutków, gdyż Rokossowski zmarł rok

⁴⁹⁵ AmŚ I/24, k. 114-114v (17 V 1781).

⁴⁹⁶ AmŚ I/24, k. 57v (14 VII 1778).

⁴⁹⁷ Np. AmŚ I/74, s. 3 (1750): „Od p. Mikołajowej wdowy – 12 zł 20 gr. Od Sobestyana Mrozika – 5 zł. Od Domżała z Jarosławca – 4 zł. Od p. Antoniego Tylewicza – 17 zł 22 gr. Od Łanieckiego – 17 zł. Od Leporoskiego – 12 zł 20 gr. Od p. Stanisława Jurczaka – 10 zł 2 gr. Od p. Mateusza Węglarczy[ka] – 10 zł 4 gr”.

⁴⁹⁸ Np. w 1778 r. od nowo wybudowanych jatek rzeźniczych ustalono czynsz roczny w wysokości 1 zł od jatki (AmŚ I/24, k. 18v-19), zaś od sześciu jatek piekarskich była to kwota 80 zł w skali roku płacona przez cech (AmŚ I/24, k. 19-19v). Budy szewskie, zgodnie z wizją z 1686 r., dostarczały po 2 zł czynszu rocznego od każdej z nich, płatnego przez starszych cechu (AmŚ I/51, s. 76-78), zaś przy nabyciu budy każdy mistrz był zobowiązany do zapłaty 50 zł magistratowi (AmŚ I/24, k. 62v-63).

⁴⁹⁹ AmŚ I/24, k. 179 (6 X 1783) – „Rozmierzenie gruntów pod murem”. Tym sposobem zezwalano również na wykorzystywanie baszt miejskich jako mieszkań (np. AmŚ I/42, s. 29-31 – 19 V 1751: dzierżawa baszty Grzegorzowi Szadowiczowi).

⁵⁰⁰ Np. AmŚ I/54, s. 102-103 (17 VII 1771): wyznaczenie gruntu na wiatrak dla Franciszka Dymińskiego za kościołem św. Sebastiana o promieniu 18 łokci za 10 zł czynszu rocznego płatnego po św. Michale; AmŚ I/60, s. 5 (23 VII 1789): konsens dla Jana Hoffmana na budowę wiatraka za 18 zł od wiatraka i 6 zł od gruntu czynszu rocznego.

⁵⁰¹ AmŚ I/77, s. 3 (1755/1756).

⁵⁰² AmŚ I/51, s. 65-67 (20 VI 1763).

później⁵⁰³. Kolejne umowy dzierżawne zawarto w 1768 r. z Wojciechem Budziszewskim⁵⁰⁴, a po jego skwitowaniu w 1774 r. z Ignacym Łaszczyńskim, skarbnikiem wschowskim⁵⁰⁵. Od lat 70. arendowano również wieś Ruszkowo. Ponieważ areał wsi był niewielki (w 1778 roku „dezerta Rozkowo” liczyła 357 morgów)⁵⁰⁶, wpływy do budżetu miejskiego oscylowały w przedziale 800-1200 zł, a dzierżawa odbywała się w drodze licytacji, do której stawali przede wszystkim obywatele średzcy⁵⁰⁷. W 1789 r. również przystąpiono do licytacji, jednak z powodu zbyt niskiej kwoty końcowej, gdyż Sylwester Konikiewicz jako zwycięzca licytacji zaoferował 850 zł, ostatecznie odstąpiono od dzierżawy⁵⁰⁸. Wkrótce jednak pojawił się nowy oferent w osobie Adama Malczewskiego, kasztelana rogozińskiego, z którym zawarto dwuletni kontrakt na sumę 1233 zł rocznie⁵⁰⁹.

Sporych dochodów do kasy miejskiej dostarczał również zysk z jarmarków. Z racji faktu, że Środa posiadała przywilej na odbywanie aż 12 targów rocznych, realny dochód dawało od pięciu do siedmiu jarmarków w ciągu roku, dając miastu od 110 do 150 zł rocznie⁵¹⁰.

Po stronie wpływów należy również zapisać jednorazowe sprzedaże pustych gruntów i nieruchomości pozostających przez wiele lat bez właścicieli (lub ich ewentualnych sukcesorów) bądź też nie przynoszących żadnego zysku i pożytku miastu⁵¹¹.

⁵⁰³ J. Korytkowski, *Pralaci i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej od roku 1000 aż do dni naszych. Podług źródeł archiwalnych*, t. 3, Gniezno 1883, s. 378-379.

⁵⁰⁴ AmŚ I/24, k. 85-85v (oblata do ksiąg miejskich z 7 IX 1779).

⁵⁰⁵ Tamże (umowa zawarta wskutek przepisania sum zastawnych).

⁵⁰⁶ AmŚ I/24, k. 25 (3 IV 1778).

⁵⁰⁷ AmŚ I/24, k. 6v-7 (1 III 1777) – Antoni Gnietczyk wydzierżawił Ruszkowo za 800 zł płatne w trzech ratach; I/24, k. 53-54 (16 V 1778) – Józef Mayzicki, wiceburmistrz, wydzierżawił Ruszkowo za 1200 zł. Następnie w latach 1779-1781 posesorem był Szczepan Wronowicz (AmŚ I/24, k. 115-115v: „posesor prawem trzyletnim”).

⁵⁰⁸ AmŚ I/72, s. 6-7 (9 V 1789) – licytacja przerwana wskutek zbyt małej liczby zainteresowanych osób; AmŚ I/72, s. 8-9 (12 V 1789).

⁵⁰⁹ AmŚ I/72, s. 10-11 (2 VI 1789). Dzierżawę ponowiono w 1792 r. (AmŚ I/27, k. 34 – 23 IV 1792; k. 42-43v).

⁵¹⁰ Np. AmŚ I/74, s. 3 (1750/1751): „Z jarmarku św. Małgorzaty – 24 zł 2 gr. Z jarmarku św. Anny – 5 zł. Z jarmarku św. Michała – 32 zł 8 gr. Z jarmarku na Stary Zapust – 9 zł. Z jarmarku św. Macieja – 11 zł 20 gr. Z jarmarku na Biały Poniedziałek – 34 zł 12 gr. Z jarmarku na Boże Ciało – 20 zł 4 gr”; AmŚ I/83, s. 2 (1764/1765): „Z jarmarku na św. Michał – 31 zł 5 gr. Z jarmarku po Najświętszej Pannie Gromnicznej – 32 zł 6 gr. Z jarmarku na św. Maciej – 24 zł 5 gr. Z jarmarku na Biały Poniedziałek – 30 zł 2 gr. Z jarmarku po Bożym Ciele – 33 zł”.

⁵¹¹ Np. AmŚ I/38, s. 45-46 (16 III 1726): Magistrat średz. grunt miejski zw. Płachciński od kilkudziesięciu lat pusto leżący na Przedmieściu Pyzdrowskim przy drodze publicznej między ogrodami małż. Szadowiczów z 1-ej i Bączkowego z 2-ej strony sław. Adamowi i Katarzynie małż. Szadowiczom mieszcz. średz. za 36 złp sprzed. i powzdał, a w razie znalezienia długu kościelnego magistrat winien go znieść; s. 66-67 (24 III 1727): Magistrat średz. gruncik leżący pusto od kilkudziesięciu lat przy ulicy Poznańskiej nad drogą niemający żadnych sukcesorów sław. Franciszkowi i Reginie małż. Warczyńskim powzdał i za 5 grz. sprzed.; AmŚ I/43, k. 101-101v (6 IV 1747): Zacie szlach. magistrat średz. dwie kwarty roli Miecznikowską i Urbanczykowską bezdziedziczne pusto leżące nad samym Błotem za wiatrakiem szpitalnym obok przymiarków z 1-ej i kwarty Kaznodziejskiej z 2-ej strony, onerowane do kol. średz. sumami 100 złp zapisanych przez Ossesowną 2v. Urbańczykową w 1643 r. i 7 grz. zapisanych przez zm. Bartłomieja Urbańczyka na obydwu ołtarze rzeźników w 1660 r., sław. Annie 2v. Migdałce wdowie mieszcz. średz. sprzedał w następujący sposób: Migdałka wyłożyła 108 złp i wstąpiła na sumę 111 złp, od której zobowiązała się płacić czynsze. Migdałka otrzymała również przymiarki znajdujące się nad Błotem, za Podołuchwią i za św. Sebastianem.

Stosunkowo niewielkie, ale równie regularne zyski, przynosiły wszelkie dochody związane z odbywaniem się w mieście sejmików szlacheckich. Każdy sejmik był okazją do sprzedaży swoich towarów i usług, świadczonych zarówno przez rzemieślników i mieszkańców miasta, jak i przez samo miasto. W tej grupie możemy znaleźć wpływy pochodzące z udzielenia stancji ratuszowej dla ważnych uczestników sejmiku, co było możliwe dopiero od momentu odbudowy ratusza⁵¹², ze sprzedaży owsa lub siana, najpewniej potrzebnego na utrzymanie koni obradującej szlachty⁵¹³ oraz pozostałe dochody⁵¹⁴.

Po stronie wydatków miejskich podstawową część stanowiły koszty bieżącej działalności administracyjnej. Tutaj należy wymienić przede wszystkim wszelkie wynagrodzenia, płacone w trybie rocznym (np. pensja burmistrza, pisarza miejskiego⁵¹⁵) lub w trybie kwartalnym, m.in. dla sług miejskich⁵¹⁶, jak również koszty zakupu środków do pracy (np. papieru i innych artykułów pisarskich⁵¹⁷), czy też elementów ubioru, takich jak buty, spodnie, koszule czy barwa, stanowiąca element rozpoznawczy służby miejskiej⁵¹⁸. Z kasy miejskiej pokrywano wydatki związane z podróżami przedstawicieli władz miejskich lub ich pełnomocników w interesach miasta. Z analizy rachunków wynika, że najczęściej finansowano wyjazdy do Poznania⁵¹⁹ i Pyzdr⁵²⁰, choć, gdy sytuacja tego wymagała, opłacano również podróże do Radomia (zapewne na trybunał skarbowy)⁵²¹ czy Warszawy⁵²².

Miasto ponosiło znaczne wydatki w okresach częstych przemarszów lub stacjonowania wojsk określanych mianem „moskali”, „kozaków”, „konfederatów” „żołnierzy polskich”. Do

⁵¹² Np. AmŚ I/81, s. 3 (1761/1762): „Od stancyi dla j. wielm. jm. p. surogatora na sejmik – 10 czerw. zł”; AmŚ I/82, s. 4 (1763/1764): „Od j. wielm. jm. p. starosty konińskiego od stancyi ratuszowej na sejmik – 270 zł”; AmŚ I/83, s. 2 (1764/1765): „Od stancyi ratuszowej – 270 zł”.

⁵¹³ Np. AmŚ I/82, s. 1 (1763/1764): „Za owies przedany podczas sejmiku od szafarzy – 46 zł”; s. 4 (1763/1764): „Za owies odebrałem w sejmik za 40 wiertel – 60 zł”; AmŚ I/24, k. 140v (1781/1782): „Za siano w sejmik – 16 zł”.

⁵¹⁴ Np. AmŚ I/24, k. 140v (1781/1782): „W sejmik od sklepu ratusznego – 24 zł”.

⁵¹⁵ Patrz rozdział 2.2.

⁵¹⁶ Np. AmŚ I/74, s. 5 (1750/1751): „Miejskiemu słudze suche dni – 5 zł”.

⁵¹⁷ Np. AmŚ I/75, s. 5 (15 I 1752): „Na papier p. pisarzowi – 18 gr”; AmŚ I/84, s. 3 (1768/1769): „Za papier – 18 gr”; AmŚ I/24, k. 172v (1782/1783): „Za papier stęplowany i ordynaryjny z lakiem dla miasta – 9 zł”.

⁵¹⁸ Np. AmŚ I/74, s. 7-8 (1750/1751): „Na boty miejskiemu słudze – 8 zł. [...] Miejskiemu słudze dwoje suchych dni, na spodnie i koszule – 18 zł”; AmŚ I/24, k. 141 (1781/1782): „Słudze miejskiemu barwa i za należący przyodziewek wyjąwszy ordynaryą – 95 zł”; AmŚ I/24, k. 172v (1782/1783): „Miejskiemu słudze rocznich zasług i za barwę bez ordynaryi – 115 zł”.

⁵¹⁹ Np. AmŚ I/74, s. 7 (1750/1751): „Zielentkiewiczowi z listem do Poznania – 1 zł 8 gr”; AmŚ I/75, s. 4 (15 XI 1751): „W Poznaniu będąc do oddania chiberny na obrok dla koni 1 zł 16 gr, od stancji 1 zł 8 gr, na wikt dla trzech osób przez dwa dni 5 zł”.

⁵²⁰ Np. AmŚ I/75, s. 11 (13 II 1753): „Jeżdżąc do Pyzdr na pułroczy na sądy wyexpensowałem 8 zł. Posyłając po pozew i za pozew, i od relacji w Pyzdrach z wiktem p. pisarzowi – 5 zł 16 gr”.

⁵²¹ AmŚ I/74, s. 9 (1750/1751): „Na drogę Radomską p. Konstantemu z p. Tomaszem Sadowiczem na cały proces interesów miasta wydałem 309 zł 28 gr”.

⁵²² AmŚ I/56, s. 157 (1774/1775): „Posyłając złotnika do Warszawy po papiery w sprawie z j. wielm. jm. p. starostą na drogę 36 zł” s. 158: „W sprawie hybernowej dla patrona do Warszawy 2 czerw. zł”.

najpopularniejszych należały wydatki na „chleb, piwo, wódkę”⁵²³ i inne produkty żywnościowe⁵²⁴. Ich wysokość i częstotliwość wzrastała m.in. podczas wojny siedmioletniej (szczególnie podczas kampanii wojsk moskiewskich w 1759⁵²⁵ i 1762 r.⁵²⁶), jak również konfederacji barskiej⁵²⁷.

Spore koszty utrzymania generowały wsie miejskie. Według odrębnie sporządzonego rejestru wydatków na wieś Zielniki za lata 1770-1772 na ziarno do zasiewu, zakup żywego inwentarza, odbudowę stodoły czy rekompensatę za straty spowodowane przez wojska pruskie i rosyjskie wydano łącznie 4107 zł 2 gr⁵²⁸. Miasto pokrywało również koszt zakupu piwa, wódki i chleba na chłopskie wesela w Zielnikach⁵²⁹. W kwestii wydatków na Ruszkowo w pierwszej kolejności należy wymienić wydatki na szafarzy i stróżów ról oraz łąk⁵³⁰, jak również opłacanie robotników najemnych⁵³¹. Oprócz tego, z racji kiepskiego stanu zabudowań i niemożliwości samodzielnego sfinansowania zabudowania folwarku, miasto zadłużyło się u starosty na kwotę 2513 zł⁵³².

Obciążeniem dla budżetu miasta były rozmaite pożyczki, które były przeznaczone przede wszystkim na odbudowę zniszczeń lub pokrywanie niedoborów w skarbcu miejskim. Długi najczęściej zaciągano u Żydów w okolicznych miastach, np. z Kórnik⁵³³ lub w instytucjach kościelnych, np. w klasztorze trzemeszeńskim, gdzie dług zaciągnięty na odbudowę Środy po zniszczeniach wojennych spłacano jeszcze w 1799 r.⁵³⁴

⁵²³ Np. AmŚ I/86, s. 6 (1772/1773): „Przejeżdżając trzech dragonów - wydałem na wódkę, chleb, piwo 22 gr”; AmŚ I/56, s. 153 (1774/1775): „Kozakom przejeżdżającym sześciu do Kalisza za chleb, piwo, wódkę, śledzie 3 zł”.

⁵²⁴ Szczególnie rozbudowane są wykazy wydatków w przypadku przejazdów oficerów, np. AmŚ I/85, s. 5 (1770/1771): „Będąc z komendą JWImcP. pułkownik Łapuchow za mięso, chleb rzany i biały, piwo, wódkę, wino, korzenie, cukier, cytryny, kawę, mleko, śmietanę, oliwę, mąkę, świece na warty i u domu, jajca, wódkę, dla koni, do mycia mydło, jadalne, słoninę, żelazo na podkowy i do armat, cebule, jabłka, gruszki, gęsi, kury, kaczki, gołębie wydałem 236 zł”.

⁵²⁵ AmŚ I/79, s. 3 (1758/1759): „Za piwo wódkę, kiedy armia wielka przechodziła i stanęła w mieście po dwa razy przeszłego roku wydałem 10 zł. [...] Dla przechodzących kozaków i kałmuków, aby w mieście nie stanęli na noc za piwo wódkę wino chleb śledzie i kontentacyi wydałem 18 zł”.

⁵²⁶ Podczas tej kampanii szczególnie duże wydatki poniesiono w okresie zimowym na drewno (AmŚ I/81, s. 4-6).

⁵²⁷ AmŚ I/84, s. 6 (1768/1769): „Pod przejazd konfederacki za mięso, ryby, chleb, piwo, gorzałkę, śledzie wydałem 3 zł 23 gr. [...] Pod przejazd konfederacki wyexpensowałem dla nich na wikt, piwo, gorzałkę – 5 zł 26 gr”.

⁵²⁸ AmŚ I/64, s. 5-7.

⁵²⁹ Np. AmŚ I/74, s. 6 (1750/1751): „Poradziakowi [z] Zielnik przy ślubie wyszło wódki kwart trzy. Za nie 3 zł 14 gr”; AmŚ I/75, s. 5 (16 I 1752): „Za piwa beczkę dla chłopu na wesele do Zielnik 8 zł. Za wódkę dla tego i biały chleb 1 zł 10 gr”.

⁵³⁰ Np. AmŚ I/75, s. 3 (22 VIII 1751): „Wyplaciłem Długolskiemu co łąk pilnował na Roszkowie 28 zł 22 gr”; s. 12 (15 VI 1753): „P. szafarzowi Ruszkowskiemu zasług i za piwo za rok 1752 – 34 zł”.

⁵³¹ AmŚ I/84, s. 1 (1768/1769): „Dla kośników którzy siekli trawę na Ruszkowie 5 zł 2 gr. Za gorzałkę dla tychże kośników 6 gr. [...] Dla kośników którzy siekli trawę na Ruszkowie 7 zł 16 gr. Od grabienia siana 1 zł 15 gr”.

⁵³² J. Kądziołka, *Od „potopu” szwedzkiego do drugiego rozbioru Polski*, s. 71.

⁵³³ I/56, s. 150 (1774/1775): „Żydowi Maškowi podług karty do Kórnik na dług zaciągnięty 1154 zł”.

⁵³⁴ Np. AmŚ I/24, k. 141 (1781/1782): „Prowizyi do Trzemeszna 157 zł”; k. 172v (1782/1783): „Prowizyi do Trzemeszna z lat zaległych 157 zł 15 gr”; AmŚ I/88, s. 35 (27 V 1799).

Odrębną gospodarkę finansową prowadził szpital Św. Ducha. Podstawą jego dochodów było zboże zbierane z ról uprawnych stanowiących uposażenie szpitalne oraz zwierzęta hodowane w folwarku przyszpitalnym, a także czynsz z dzierżawy wiatraka szpitalnego. W latach 1773-1778 łączny dochód ze sprzedaży ziarna, mąki, zwierząt lub produktów zwierzęcych (np. wełny) i czynszu wahał się od 254 do 675 zł. Wydatki natomiast, na które składały się bieżące środki utrzymania szpitala (np. naprawa pieca), kościoła szpitalnego (np. elementy do ołtarza), folwarku (np. zakup zwierząt, naprawa zabudowań folwarcznych, powrozy dla bydła) i wiatraka (np. stawidła, szyny żelazne do wiatraka) oraz wynagrodzenie dla najemników oscylowały w przedziale od 232 do 738 zł⁵³⁵. W związku z tym, że często dochodziło do sytuacji, w której wydatki szpitala przewyższały dochody, miasto było zobowiązane do pokrycia niedoborów finansowych⁵³⁶.

2.5. Ustrój cechowy

Organizacja cechowa była nieodłącznym elementem miast od momentu ich lokacji aż do czasów zaborów, kiedy zostały wprowadzone jednolite przepisy regulujące funkcjonowanie korporacji rzemieślniczych⁵³⁷. Przynależność do określonej grupy zawodowej pozwalała na prowadzenie swojej działalności i aktywne uczestnictwo w życiu miasta, m.in. poprzez zasiadanie we władzach miejskich lub możliwość ich wyboru. Cechy, do których należała znaczna część ogółu mieszkańców danego miasta, stanowiły element spajający i integrujący lokalną społeczność, nie tylko pod kątem ochrony wspólnych interesów, ale również pod względem wyznaniowym, jak i narodowościowym.

Struktura cechowa w Środzie zaczęła się kształtować mniej więcej w połowie XV w. Początkowo miasto nie posiadało organizacji zrzeszającej rzemieślników, którzy początkowo musieli prowadzić swoją działalność w oparciu o przywilej lokacyjny⁵³⁸. Dopiero w 1446 r. został uchwalony pierwszy statut bractwa pospolitego, który zrzeszał dotychczas działających

⁵³⁵ AmŚ I/94.

⁵³⁶ J. Kądziołka, *Od „potopu” szwedzkiego do drugiego rozbioru Polski*, s. 84.

⁵³⁷ J. Łojko, P. Wojtyniak, *Cechy i rzemiosło miast Wielkopolski od XIII do XVIII wieku (zarys badań źródłoznawczych nad rzemiosłem municypalnym)*, [w:] *Wielkopolska brać cechowa w okresie staropolskim. Katalog wystawy*, Gniezno 2005, s. 33.

⁵³⁸ J. Kądziołka, *Rzemiosło średnie*, s. 6.

niezależnie rzemieślników, regulujący ich prawa i przywileje⁵³⁹, choć pierwsze wzmianki o średzkich rzemieślnikach pochodzą już z początku XV w.⁵⁴⁰

Z biegiem lat ze wspólnego cechu zaczęły wyodrębniać się poszczególne grupy zawodowe, zdobywając dla siebie przywileje i statuty. Jako pierwsze w mieście uniezależniły się cechy rzeźników, którzy już w 1460 r. posiadali swoją altarię św. Anny w kolegiacie⁵⁴¹, oraz krawców, którzy w 1482 r. otrzymali statut regulujący zasady działalności ich cechu⁵⁴². Ostatecznie w Środzie funkcjonowało dziewięć cechów, gdzie oprócz cechu wspólnego (pospolitego) oraz wspomnianych rzeźników i krawców swoje odrębne korporacje posiadali piwowarzy, szewcy, kuśnierze, płóciennicy, piekarze i młynarze.

Działalność każdego z cechów regulował statut, który z reguły opierał się na rozwiązaniach prawnych stosowanych w innych miastach⁵⁴³. Zasadniczo każdy z tego typu dokumentów informował o strukturze wewnętrznej danego cechu, czasie, trybie i warunkach nauki rzemiosła oraz przyjęcia do korporacji, ogólnych zasadach pracy i obowiązkach każdego z członków wraz z uwzględnieniem kar za niestosowanie się do nich⁵⁴⁴.

Na czele każdego cechu stali cechmistrzowie, którzy byli wybierani na roczną kadencję, po której składali kalkulację wobec zgromadzenia cechowego, i byli zobowiązani do złożenia stosownej przysięgi wobec urzędu radzieckiego jako organu sprawującego zwierzchność nad cechami⁵⁴⁵. Ciałem pomocniczym dla cechmistrzów, zajmującym się zarówno opiniowaniem spraw, jak również sprawowaniem sądów cechowych, byli tzw. stołowi⁵⁴⁶. Do starszyny cechowej zaliczali się również pisarze, którzy odpowiadali za bieżące prowadzenie dokumentacji oraz nadzór, wraz z cechmistrzami, nad skarbem cechowym, na który składały się środki pieniężne, dokumenty, chorągwie czy inne wyposażenie⁵⁴⁷. Hierarchię cechową dopełniali mistrzowie przynależący na różnych zasadach: mistrzowie starsi, którzy

⁵³⁹ AmŚ I/91, s. 16; Cechy miasta Środa, 32 (19 XI 1540): Burmistrz Mikołaj Schorawek [Żurawek] wraz z rajcami miasta Środy potwierdza cechowi łącznemu w Środzie i transumują wzorowany na statucie cechu łącznego w Poznaniu i przyjęty przez rzemiosło w Środzie statut z 24 VII 1446.

⁵⁴⁰ Por. W. Lis, *Średzianie na kartach XV-wiecznych ksiąg konsystorza poznańskiego*, Średzki Kwartalnik Kulturalny, 1/100 (2021), s. 14 (1407 – Grzegorz tkacz), 19 (1423 – Andrzej tkacz), 20 (1424 – Wincenty krawiec), 23 (1425 – Andrzej i Wojciech Zydel piekarze). Z kolei w 1419 r. znana jest w Środzie ulica Tkaczy (*platea textorum*; por. *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 5, Nr 291).

⁵⁴¹ AmŚ I/91, s. 7-8.

⁵⁴² Muzeum Ziemi Średzkiej, MZŚ 1687.

⁵⁴³ Np. w 1698 r. Michał Jurczak i Bartłomiej Tragarczyk przedłożyli do aprobaty przez władze miejskie nowy statut średzkiego cechu płócienniczego, opierający się na statutach z Kalisza i Miłosławia (Cechy miasta Środa, 7).

⁵⁴⁴ P. P. Gach, *Krakowskie prawodawstwo cechowe w XV, XVI i na początku XVII stulecia*, Roczniki Humanistyczne, 48/2 (2000), s. 159-160.

⁵⁴⁵ B. Groicki, *Porządek sądów i spraw miejskich*, s. 51-52.

⁵⁴⁶ J. Rolbiecki, *Prawo przemysłowe miasta Wschowy w XVIII wieku*, s. 278-279.

⁵⁴⁷ Tamże, s. 283.

kiedykolwiek zasiadali we władzach cechowych⁵⁴⁸; mistrzowie młodszy – posiadający względnie krótki staż w danym cechu, sprawujący funkcje pomocnicze względem starszyny cechowej, jak zwoływanie posiedzeń, walka z partactwem, rozdział surowca do produkcji pomiędzy mistrzów czy nadzór nad związkami czeladniczymi⁵⁴⁹; wdowy posiadające uprawnienia mistrzowskie po swoich zmarłych małżonkach⁵⁵⁰. Nieco na uboczu tej struktury znajdowali się tzw. półbracia, czyli osoby wykonujące dwa zawody lub przyjęte do danego cechu z innych powodów, wskutek czego nie cieszyły się pełnią praw cechowych⁵⁵¹. Dla pełnego zobrazowania struktury cechu warto prześledzić obsadę cechu krawieckiego z 14 października 1777 r.⁵⁵²:

Sław. panowie cechmistrze: sław. p. Kazimierz Kozłowski, sław. p. Woyciech Kaliski

Komput braci [stołowi – przyp. W. L.]: sław. p. Grzegorz Sadowicz, sław. p. Jan Ernard

Pisarz: sław. p. Jan Kordziński

Sław. panowie młodszy: sław. Józef Zielętkiewicz, sław. p. Andrzej Jankowski

Sław. panie wdowy: sław. p. Franci[szkowska] Kozłowska wdowa, sław. p. Fran[ciszkowa] Wronoska wdowa

Sław. pp. półbracia: sław. p. Walęty Wisniewski, sław. p. Józefowa Powalowska wdowa

Podstawowym przywilejem każdego cechu było prawo wyłączności (monopolu) na produkcję na obszarze swojej działalności. Każda osoba, która wykonywała rzemiosło, a nie przynależała do cechu, była określana mianem „partacza”. Zjawisko to znane było już od czasów średniowiecznych, jednak z biegiem lat pojawiało się praktycznie w każdej gałęzi produkcji, co szczególnie w odniesieniu do nieskomplikowanych technicznie i niewymagających większych nakładów pieniężnych rzemiosł pokazywało bezsilność struktur cechowych, działających w sztywno określonych ramach, wobec przemian społecznych i gospodarczych⁵⁵³. I tak w 1755 r. mistrzowie rzeźniccy złożyli skargę na Adama Płonkiewicza, który:

⁵⁴⁸ Tamże.

⁵⁴⁹ Tamże, s. 281-282.

⁵⁵⁰ Tamże, s. 247.

⁵⁵¹ M. Szczepaniak, *Dzieje gnieźnieńskiego rzemiosła cechowego*, niepublikowana praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. K. Strykowski, Gniezno 2019, s. 26. Por. Muzeum Ziemi Średzkiej, A/PNMS/74, k. 49v-50 (5 III 1778): „Za zgodnymi instancjami sław. pp. Jakuba Bogulskiego radzcy, Józefa Jewaska obywatelów miasta JKM Środy, wdani są sław. pp. Mikołaj Jewasek ławnik, Szyman Zielętkiewicz cechmistrz cechu płociniczego i przyjęci na półbratry do cechu naszego krawieckiego nie dla sprawowania konsztu tego, tylko dla chwały Boskiej, przy tym, ażeby i znak bracki dochodził tychże zwyczajów wyrażonych, zaś podług prawa dali wstępku parę ortów od znaku brackiego, wosku funtów cztery, tenże wosk deklarują oddać na Białą niedzielę, i piwa beczkę jedną. Cóż sław. pp. półbracia zwyczaj wspomniani także na mszach świętych powinni być i suchodzielne oddawać, który suchodziennego nie odda w roku i sześciu niedziel pod suspensą bractwa tego”.

⁵⁵² Muzeum Ziemi Średzkiej, A/PNMS/74, k. 49-49v.

⁵⁵³ Por. K. Licau, *Toruńskie partactwo szewskie w XVIII wieku*, *Rocznik Toruński*, 35 (2008), s. 27.

[...] się sztuk rzeźniczych nie uczył, tylko krawieckich, luboli na złamanie rozkazów królewskich i prawa wieprze bije i sprzedaje, jednakowoż przywilejami zaszczycać się nie może, pozywa nas przed sąd wójtowski ławniczy śrzedzki⁵⁵⁴.

Jak miało się okazać, Płonkiewicz prowadził ubój zwierząt w sekrecie, natomiast sprzedaż miała odbywać się w soboty na tzw. wolnicy, aby zgodnie z przywilejem cechowym nie trzeba było płacić trzech kamieni łoju kary za nielegalny handel, wobec czego sąd wójtowski zarządził dowód z przysięgi, by następnie móc ukarać Płonkiewicza⁵⁵⁵.

Podobnie rzecz się miała w 1782 r. w przypadku sprawy mistrzów cechu płócienniczego przeciwko Urbanowi Otomańczykowi, który został oskarżony o działalność na szkodę cechu mimo, iż „na płótnie robi, a niepłócienniczą robotę”, gdyż zajmował się drukowaniem płótna. Sąd burmistrzowski po przeanalizowaniu zapisów przywileju cechowego stwierdził, że działalność Otomańczyka nie wchodzi w zakres działania zwykłych płócienników (gdyż nie przędzie ani nie tka), wobec czego nie może należeć do tego cechu, jednak dla załagodzenia sporu zasądzone, by Otomańczyk corocznie oddawał do cechu jeden funt wosku, a magistrat będzie miał baczenie, aby nikt nie szkodził jego pracy⁵⁵⁶.

Członkiem cechu mógł zostać każdy rzemieślnik, który wcześniej został przyjęty do prawa miejskiego. Przyjęcie na członka wiązało się ze świadczeniami, na które składały się przeważnie zapłata „do skrzynki bractwa” określonego przywilejem wpisowego, złożenie pewnej ilości piwa i wosku oraz ufundowanie uczyty dla wszystkich członków bractwa. W cechu płócienniczym „wkupne” prezentowało się następująco:

Item przód kto by chciał w tym mieście postanowić i bratem rzemiosła zostać, taki każdy ma przyjąć naprzód miejskie prawo, winien jest wnieść do skrzynki bractwa złoty jeden groszy sześć, potem okupując bractwo grzywien ośm, beczek piwa dwie, wosku funtów sześć, kolacja z upodobaniem brackim⁵⁵⁷.

Z kolei Józef Zielętkiewicz w 1777 r. jako nowy członek cechu krawieckiego:

⁵⁵⁴ AmŚ I/42, s. 301 (17 XI 1755).

⁵⁵⁵ AmŚ I/42, s. 313 (10 X 1755).

⁵⁵⁶ AmŚ I/24, k. 155v-156 (30 XII 1782).

⁵⁵⁷ Cechy miasta Środa, 7.

Oddał powinność podług punktu prawa naszego piwa beczkę jedną, wosku funtów cztery, na bractwo złotych cztery⁵⁵⁸.

W większych miastach statuty z reguły wykluczały możliwość przynależenia do dwóch cechów jednocześnie⁵⁵⁹, jednak w mniejszych ośrodkach, takich jak Środa, gdzie istniały ograniczone możliwości produkcyjne spowodowane stosunkowo niską liczbą ludności, zdarzały się sytuacje wykonywania dwóch zawodów przez jedną osobę⁵⁶⁰, także w przypadku rzemiosł pokrewnych⁵⁶¹. Stąd też magistrat w 1782 r. podjął uchwałę zachęcającą rzemieślników do osiedlenia się w mieście wskazując na brak takich zawodów, jak gwoździarz, siodlarz, powroźnik, rymarz, garncarz i inni⁵⁶².

8. Skrzynia cechu krawców z 1759 r. (ze zbiorów Muzeum Ziemi Średzkiej "Dwór w Koszutach"; fot. W. Lis)

⁵⁵⁸ Muzeum Ziemi Średzkiej, A/PNMŚ/74, k. 48v-49 (14 X 1777).

⁵⁵⁹ Por. T. Ereciński, *Prawo przemysłowe miasta Poznania*, Poznań 1934, s. 112.

⁵⁶⁰ Np. Antoni Tylewicz w 1758 r. zasiada jednocześnie we władzach cechu piwowarskiego i cechu rzeźniczego (AmŚ I/46, s. 12).

⁵⁶¹ Np. w 1783 r. Franciszek Dymiński podpisuje się jako „cechmistrz wtóry cechu piekarskiego, a stołowy pierwszy młynarskiego” (AmŚ I/24, k. 156 – 2 I 1783).

⁵⁶² AmŚ I/24, k. 143v (24 VIII 1782).

Do cechu mogły przynależeć wdowy po mistrzach jako osoby zarządzające warsztatem rzemieślniczym, który był źródłem ich utrzymania po śmierci męża⁵⁶³. Wówczas, w zależności od wewnętrznych przepisów, wdowa mogła np. samodzielnie utrzymywać warsztat przez okres żałoby (po czym musiała ponownie wyjść za mąż, najlepiej za rzemieślnika tej samej profesji), bądź też bezterminowo w przypadku współposiadania warsztatu z dziećmi⁵⁶⁴. Wdowom przysługiwało również prawo sprzedaży jatek bądź mielcuchów po zmarłych małżonkach, którzy byli mistrzami rzemieślniczymi, jednak musiało się to odbyć za zgodą cechu⁵⁶⁵.

Do cechu należeli również uczniowie i czeladnicy. Uczniowie byli przyjmowani na naukę do mistrzów cechowych po spełnieniu określonych warunków, takich jak wylegitymowanie się prawym, najlepiej mieszczańskim urodzeniem oraz przejście tzw. próby, która definiowała, czy kandydat na ucznia jest zdolny do nauki i wykonywania rzemiosła⁵⁶⁶. Zasadniczo opłata tzw. wstępnego leżała po stronie ucznia, choć np. w średzkim cechu płócienniczym opłatę tę (6 groszy, pół beczki piwa, a po wyzwoleniu dwa funty wosku) pokrywał mistrz, u którego uczeń podejmował naukę⁵⁶⁷. Czas nauki ucznia wynosił maksymalnie trzy lata, choć dopuszczalna była sytuacja, by uczeń wyzwolił się wcześniej. Wówczas płacił on swojemu mistrzowi 5 grzywien, natomiast bractwu oddawał beczkę piwa i dwa funty wosku⁵⁶⁸.

Po wyzwoleniu, które potwierdzało stosowne świadectwo wystawiane przez władze cechowe, czeladnik udawał się w obowiązkową wędrowną, stanowiącą praktykę i czas nabywania doświadczenia przed uzyskaniem mistrzostwa. Znaczna część czeladników, z racji braku szans na usamodzielnienie się, rezygnowała ze starań w uzyskaniu mistrzostwa i

⁵⁶³ W 1770 r. Zofia Tylewiczowa, wdowa po Antonim Tylewiczu, wykupiła się do cechu rzeźniczego i cechu piwowarskiego, opłacając po połowie wpisowego (AmŚ I/53, s. 177).

⁵⁶⁴ W. Lis (rec.), P. Miodunka, *Spółeczność małych miast południowej Małopolski od końca XVI do końca XVIII wieku*, Universitas, Kraków 2021, ss. 556, *Studia Geohistorica*, 10 (2022), s. 247.

⁵⁶⁵ Por. A. Makowski, *Życie codzienne mieszkańców Pleszewa*, s. 89. W Środzie odnotowano m.in. następujące transakcje: 20 X 1710 (AmŚ I/37, s. 467-468) – **Sław. Ewa Jewaskowa wdowa** po zm. Grzegorzu Jewasku mieszcz. średz. **nowo wybudowaną jatkę rzeźniczą po sw. zm. mężu** obok studni miejskiej z 1-ej i pustego placu na jatkę szpitalną z 2-ej strony sław. Wawrzynowi burm. i Annie małż. Smurawiczom za 60 złp sprzed., którą to sumę Jewaskowa przeznaczyła na spłatę długów po sw. zm. mężu; 29 X 1751 (AmŚ I/42, s. 41-42) – Sław. Barbara z Jewasków Gniotczykowa wdowa mieszcz. średz. mielcuch sw. zbudowany własnym sumptem z mężem Wojciechem Gniotczykiem przy ulicy Garczarskiej między nadpustoszałym mielcuchem Antoniego Tylewicza z 1-ej i mielcuchem Antoniego Rzeźnikiewicza z 2-ej strony famat. Antoniemu Gniotczykowi sw. synowi za 300 złp sprzed.; 2 XII 1761 (AmŚ I/51, s. 29) – Sław. p. Regina Danielewiczowa wdowa mieszcz. średz. po zm. Andrzejku Danielewiczu z powodu długu u pracow. Kazimierza z Żrenicy jatkę uczc. p. Franciszkowi Paprockiemu mieszcz. średz. powzdła i za 162 tyńfy sprzed., oddając sumę wspomnianemu Kazimierzowi.

⁵⁶⁶ Por. M. Szczepaniak, *Dzieje gnieźnieńskiego rzemiosła cechowego*, s. 16.

⁵⁶⁷ Cechy miasta Środa, 7.

⁵⁶⁸ Tamże.

zatrudniała się u mistrzów na podstawie umowy o pracę, za którą otrzymywali tygodniowe wynagrodzenie⁵⁶⁹.

Niezwykle istotną kwestią była funkcja wychowawcza cechu wobec swych członków. Każdy członek za nieprzestrzeganie statutu, nieobecność na zebraniu, niewłaściwe zachowanie się na zebraniu czy też w kontaktach z innymi członkami lub niewypełnianie obowiązków religijnych bądź wyjawienie tajemnic brackich byli karani przez sąd cechowy. Zwyczajowo kary nakładane na członków za wykroczenia przeciwko cechowi stanowiły niewielkie sumy pieniężne składane do skrzynki brackiej lub piwo czy wosk⁵⁷⁰.

6. Kary nakładane za wykroczenia przeciwko cechowi płócienniczemu na podstawie statutu z 1698 r.

Wykroczenie	Wysokość kary
„któryby się brat uchwale postanowieniu artykułów opisanych zatracił”	pół kamienia wosku
pomówienie współbrata	beczka piwa, dwa funty wosku
„jeżeliby się brat nieuczciwie sprawował przy brackiej skrzynce i schadze”	pół beczki piwa
nieobecność (podwójna) na zebraniu	3 grosze (6 groszy) do skrzynki
skarga do urzędu przeciwko bratu „bracią pogardziwszy w bractwie”	3 grzywny do skrzynki i dwa funty wosku
nieobecność podczas służby kościelnej	3 grosze do skrzynki
zdradzenie tajemnicy cechowej	pół kamienia wosku
„któryby brat na brata wiedział występki jai, a onegoby zataił, a potem by go na niego w gniewie wywołał”	dwa funty wosku
nieuczestniczenie w pogrzebie współbrata	6 groszy do skrzynki
„jeżeliby który brat snował albo fajty wił w niedzielę albo szlichtował, co się ma rozumieć o innych świętach”	beczka piwa, 12 groszy do szpitala
wykonywanie rzemiosła na wsi	4 funty wosku
„jeżeliby który brat bratu czeladnika odmówił, a byłby przedwieszczon”	dwa funty wosku
„któryby brat albo siostra ważył się przyjąć przędzę na robotę, któraby przędza była już u drugiego brata”	jeden funt wosku
wzięcie przędzy z gospody	dwa funty wosku
pożyczenie narzędzi <i>fusarzowi</i> (tj. <i>partaczowi</i>)	dwa funty wosku
zwada przy kartach, przejście przez rynek bez czapki trzeźwo lub pijanym	12 groszy
wyniesienie piwa brackiego przez próg bez woli brackiej	pół beczki piwa

⁵⁶⁹ M. Szczepaniak, *Dzieje gnieźnieńskiego rzemiosła cechowego*, s. 18.

⁵⁷⁰ J. Kądziołka, *Rzemiosło średzkie*, s. 18.

rozlanie piwa lub zabicie szklanicy	funt wosku, zakup szklanicy
nieuczciwe sprawowanie u mistrza	pół beczki piwa
wejście na zebranie z nożem lub bronią	4 grosze do skrzynki

Opracowanie własne na podstawie: Cechy miasta Środa, 7.

W związku z tym, że czeladnicy stanowili dość liczną grupę rzemieślników, ich funkcjonowanie w cechu oprócz statutów cechowych regulowały odrębne statuty czeladnicze, które doprecyzowywały zasadnicze przepisy⁵⁷¹. W 1733 r. średzcy czeladnicy szewscy przyjęli swój statut, który regulował kwestie zachowania się uczniów i czeladników zarówno wewnątrz, jak i na zewnątrz cechu. Miejskami, gdzie mogli przebywać, były gospoda i mieszkanie, a w szczególności warsztat mistrza. Poza tymi miejscami zabraniano spotkań. Zważano, aby czeladnik i uczeń pochodzili z prawych związków małżeńskich. Regulacje te nakazywały czeladnikom i uczniom szacunek wobec własnego mistrza, innych mistrzów, jak również wobec władz miejskich, osób duchownych i szlachty. Czeladź była zobowiązana również do uczestnictwa we wszystkich uroczystościach kościelnych oraz pogrzebach zmarłych mistrzów i czeladników. Co ważne, czeladnikom nie zezwalano na zakładanie rodziny, gdyż wówczas mogli oni gorzej świadczyć swoją pracę na rzecz mistrzów. W przypadku naruszenia przepisów statutu czeladnik był zobowiązany do uiszczenia określonej opłaty w pieniądzu lub wosku. Dokument ten ponadto ustalał terminy płatności wynagrodzenia za pracę u mistrza: trzy dni po Bożym Narodzeniu, Poniedziałek Wielkanocny, dwa tygodnie po św. Janie Chrzcicielu i dwa tygodnie po św. Michale. W przypadku przyjęcia czeladnika na sześć tygodni przed terminem płatności, pierwsza płatność miała nastąpić po dwóch tygodniach, a gdyby zdecydował się przenieść do innego miasta na dwa tygodnie przed terminem płatności, wówczas groziła mu tzw. trybówka⁵⁷².

Czeladź bardzo często uskarżała się na ciężkie warunki pracy u swoich mistrzów, stąd też od czasu do czasu dochodziło do otwartych buntów, wskutek czego np. w 1785 r. magistrat poznański podjął uchwałę zabraniającą strajkowania⁵⁷³. Nieco innej natury było wystąpienie w 1783 r. kilku czeladników młynarskich, którzy skutecznie unieruchomili wiatraki, a następnie:

⁵⁷¹ Odrębne statuty czeladzi rzemieślniczej były znane na ziemiach polskich już w średniowieczu (por. J. Wyrozumski, *Związki czeladnicze w Polsce średniowiecznej*, *Przegląd Historyczny*, 68/1 (1977), s. 5-7).

⁵⁷² Cechy miasta Środa, 31.

⁵⁷³ J. Kądziołka, *Rzemiosło średzkie*, s. 23; Cz. Łuczak, *Poznańska ustawa antystrajkowa z 1785 r.*, *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*, 13 (1951), s. 199-214.

[...] przez swoją zuchwałość dni kilka u swych majstrów nie byli, tylko sobie upatrzili miejsce, w którym jedli i pili na konto sław. Ofierskiego [cechmistrza].

Wezwani do sądu czeladnicy zeznali, że główną przyczyną ich buntu, do którego miał ich namówić Dymiński, drugi stołowy młynarski, było pojawienie się w młynie należącym do Wojciecha Bogulskiego niejakiego Tomasza Ruteckiego, który „bez testimonium do miasta przyszedł miejskiego [prawa] nie przyjął i do cechu się nie dokupił”, dopuszczając się ponadto obiekcji względem cechmistrza Ofierskiego. Sąd, z powodu niedostatku chleba i mąki dla miasta, postanowił, aby młynarczykowie odebrali swoją karę w sądzie cechowym, ponownie uruchomili wiatraki i wrócili do pracy u swoich mistrzów, zaś Dymiński jako prowodyr buntu został ukarany trzema grzywnami do sądu⁵⁷⁴.

O tym, jak bardzo dbano o interes i monopol cechów, narażając się czasem wręcz na pomyłki na niekorzyść rzemieślników, pokazuje sprawa z przełomu 1757 i 1758 r. tocząca się między mistrzem szewskim Tomaszem Sadowiczem a cechmistrzami szewskimi. Sadowicz oskarżył cech szewski o zabranie mu podczas jarmarku po św. Małgorzacie sześciu par trzewików, które cech uznał za niewyprodukowane przez niego, i zatrzymanie możliwości produkcji. Sąd nakazał, aby poszkodowany pod okiem starszych cechowych wykonał dodatkową parę obuwia celem sprawdzenia, czy zajęte buty rzeczywiście były wykonane przez niego. Ostatecznie nie stwierdzono sprzedaży towaru obcego pochodzenia, wobec czego sąd wójtowski wyznaczył, aby w ramach przeprosin i odszkodowania cech wypłacił Sadowiczowi z kasy brackiej 10 grzywien oraz zapłacił za każdą zajętą parę obuwia po trzy złote oraz jednego złotego za parę wykonaną w cechu. Ponadto cech miał oddać na światło do Grobu Pańskiego w farze oraz do Różańca Świętego w kościele dominikanów po trzy grzywny⁵⁷⁵.

Odrębną organizacją, działającą podobnie jak inne korporacje cechowe, jednak nie zajmującą się produkcją rzemieślniczą, było bractwo strzeleckie, które w Środzie funkcjonowało na mocy przywileju króla Władysława IV z 15 czerwca 1637 r.⁵⁷⁶ Głównym celem bractwa było utrzymanie zdolności samoobronnych mieszczan poprzez m.in. ćwiczenia strzeleckie. Na czele bractwa stał tzw. król, który był wyłaniany podczas strzelania królewskiego, wraz z dwoma tarczowymi, których można przyrównać do pierwszego i drugiego rycerza, występujących we współczesnych bractwach kurkowych. Król posiadał prawo do noszenia stosownych insygniów, czyli klejnotu brackiego, stanowiącego łańcuch z

⁵⁷⁴ AmŚ I/24, k. 171v-172 (27 VI 1783).

⁵⁷⁵ AmŚ I/41, s. 145-146 (16 XII 1757), 151-152 (10 III 1758).

⁵⁷⁶ J. Kądziołka, *Bractwo strzeleckie (kurkowe) w Środzie w okresie od 1637 r. do 1939 r.*, s. 3.

orłem w koronie oraz pasa, na którym mocowano srebrne monety lub blaszki z nazwiskami wszystkich królów brackich⁵⁷⁷. Podobnie jak w przypadku innych korporacji cechowych, członkowie bractwa strzeleckiego byli zobowiązani do posłuszeństwa wobec władz cechowych i miejskich oraz do dokonywania regularnych popisów i pokazów ręcznego rymunku. Opis takiego wydarzenia można znaleźć m.in. w księgach miejskich z 1767 r.:

Na generalną publikę przybywszy wszystkie Trzy Porządki [...] miasta JKM Środy obywatele [...], jako kiedy i samych zgodna ochota i rekwizycya j. wielm. jm. p. Kazimierza Zabłockiego, deputata natenczas z województwa kaliskiego na Prześwietny Trybunał Koronny przystąpiła, wzajem i magistrat miasta Środy zbiera(?) do trwalszego na dalsze czasy popisu, biorą to na siebie z miasta całym i sukcesorów swoich *in aevum*, jako w dzień Matki Najświętszej Nawiedzenia w kilkanaście osób z cechu strzeleckiego staną i ognia z tegoż ręcznego rymunku na rannym i popołudniowym nabożeństwie dadzą w Koszutach, wsi dziedzicznej wyżej wyrażonego j. wielm. jm. p. Kazimierza Zabłockiego⁵⁷⁸.

Przestrzegano, by w bractwie zachowywać się godnie i należycie, czyniąc wszystko na chwałę Bożą, jednak i tutaj dochodziło do różnego rodzaju nadużyć. Do najgłośniejszego doszło podczas królowania Wojciecha Bogulskiego, który w 1772 r. został oskarżony przez całą społeczność miasta o liczne bezprawia i szkody na rzecz miasta. Z jednego z punktów oskarżenia możemy się dowiedzieć, że:

[...] Klejnot Bractwa Strzeleckiego. Niedosyć, że przez lat kilkanaście był królem tarczowym, ale tenże klejnot, w którym próba srebra dwunasta była kazał przelać, z niego sobie lichтары cztery i cukierniczki dwie zrobił, pospółstwo, aby zaćmić, inne na miejsce i pośledniejsze, bo tylko próby trzeciej dawszy srebro kazał odrobić, talerów bitych pięć starych przy klejnocie zawieszonych odciął, a inne podłego srebra, bo tylko próby trzeciej ułać kazał⁵⁷⁹.

Do tego procederu Bogulski wykorzystał zapewne średzkiego złotnika, Michała Bogulińskiego, którego najprawdopodobniej najpierw przymusił do fałszerstwa klejnotu, a potem uwięził go w ratuszu⁵⁸⁰. Ostatecznie po kilkuletnim sporze trwającym w grodzie

⁵⁷⁷ W zbiorach Muzeum Ziemi Średzkiej znajduje się pas króla kurkowego, będący w użytku od 1713 r., wykonany przez wybitnego poznańskiego złotnika, Michała Meissnera (MZS 12). Dzięki niemu możemy poznać nazwiska XVIII-wiecznych królów kurkowych: (uzupełnić). Ponadto księgi miejskie odnotowują następujących cechmistrzów strzeleckich: 1753 – Walenty Obrębowicz (AmŚ I/44, s. 16), 1780/1781 – Piotr Neyman (AmŚ I/24, k. 105v-107), 1781/1782 – Mikołaj Śmiśniewicz (AmŚ I/24, k. 119-119v), 1782/1783 – Piotr Neyman (AmŚ I/24, k. 144v-145, 163v), 1791/1792 – [Sylwester] Konikiewicz, Badowski (AmŚ I/72, s. 72).

⁵⁷⁸ AmŚ I/52, s. 130 (26 IX 1767).

⁵⁷⁹ AP Poznań, Poznań Gr. 1128, k. 132v (12 IX 1772).

⁵⁸⁰ Tamże.

poznańskim zawarta została ugoda, na mocy której zasądzono rekompensatę na rzecz miasta w wysokości 5000 złp i zwrot bezprawnie zagarniętego mienia. Klejnot bracki, zapewne z powodu niemożliwości pełnej naprawy szkody wyrządzonej bractwu kurkowemu, pozostawiono bez zmian⁵⁸¹.

Król tarczowy otrzymywał od miasta wynagrodzenie roczne w wysokości 100 zł⁵⁸², które pierwotnie pochodziło z podatku czopowego. Jednak z powodu przekazania tego podatku w całości na rzecz Skarbu Koronnego, jak również zaniedbania bractwa, w 1791 r. została podjęta uchwała magistratu, która przywracała wynagrodzenia dla króla tarczowego w tej samej wysokości, pochodzące z środków miejskich⁵⁸³.

⁵⁸¹ AmŚ I/54, s. 310-312 (29 III 1777).

⁵⁸² AmŚ I/24, k. 141 (1782/1783).

⁵⁸³ AmŚ I/72, s. 67-68 (17 VI 1791).

3. Społeczeństwo

3.1. Demografia

3.1.1. Liczba ludności

Ustalenie konkretnej liczby mieszkańców Środy w badanym okresie, jak również jej zmian w konkretnych latach, jest bardzo trudnym zadaniem. Wynika to przede wszystkim z dość słabej podstawy źródłowej, przez co wszelkie dane należy traktować szacunkowo. O ile jeszcze tzw. ankieta pruska z 1793 r. podaje dokładną liczbę 1009 mieszkańców⁵⁸⁴, o tyle dla lat wcześniejszych braki w materiale źródłowym, zarówno proveniencji kościelnej (luki w rejestrach małżeństw czy brak rejestru zgonów do 1776 r.⁵⁸⁵), jak również miejskiej (m.in. braki w spisach przyjęć do prawa miejskiego⁵⁸⁶) sprawiają, że wszelka rekonstrukcja jest niedoskonała i niepełna. W świetle tak zachowanej podstawy źródłowej jesteśmy w stanie zatem prześledzić w miarę dokładnie zmiany liczby ludności na przestrzeni niespełna ostatnich 20 lat przed drugim rozbiorem Polski, kiedy to Środa znalazła się pod pruskim panowaniem⁵⁸⁷.

Według szacunkowych danych Środa w szczytowym momencie swego rozwoju w połowie XVII w. mogła liczyć około 1600-1700 mieszkańców⁵⁸⁸, jednak po zniszczeniach związanych z „potopem” szwedzkim liczba zamieszkałych domostw spadła o ponad 60%. Tak wielkich strat z pewnością nie odrobiono do czasu wielkiej wojny północnej, która ponownie spowodowała ubytek liczby ludności. Dramatu dopełniło morowe powietrze panujące od lipca 1709 r. do początku 1710 r., które w samej tylko Środzie pochłonęło łącznie przynajmniej 465 ofiar⁵⁸⁹. Dla porównania, w okolicznych miastach straty przedstawiały się następująco: Bnin –

⁵⁸⁴ *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, cz. 1, s. 478.

⁵⁸⁵ W zespole ksiąg metrykalnych parafii Środa w Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu brakuje księgi małżeństw z lat 1718-1764, natomiast najstarsza zachowana księga zgonów (PM 298/7) rozpoczyna się od zapisów z listopada 1776 r.

⁵⁸⁶ W badanym okresie odnotowano 317 osób przyjętych do prawa miejskiego w latach 1729-1793, których wpisy odnotowywano mniej lub bardziej konsekwentnie, gdyż zdarzają się luki jedno-, dwu- lub trzyletnie w prowadzeniu tego typu zapisów. Wpisy te były wprowadzane w księgach pomiędzy innymi sprawami, co może świadczyć o tym, że w Środzie nie prowadzono odrębnej księgi dla nowoprzyjętych obywateli (por. Aneks 9).

⁵⁸⁷ Z powodu niepełnej i dość wąskiej podstawy źródłowej dla Środy zastosowanie takich metod statystycznych, jak metoda retrogresywna (por. M. Kustra, *Rekonstrukcja liczby ludności Pobiedzisk w przeszłości*, Studia Lednickie, 10 (2010), s. 151 i n.), czy metoda projekcji odwróconej (por. C. Kukło, *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*, Warszawa 2009, s. 195-197), jest obarczone zbyt dużym ryzykiem błędnych obliczeń, które mogłyby wypaczyć interpretację źródeł.

⁵⁸⁸ H. Dąbrowski, *Od lokacji miasta do wojen szwedzkich w połowie XVII w.*, [w:] *Dzieje Środy Wielkopolskiej i jej regionu*, cz. 1, s. 61.

⁵⁸⁹ Taką informację podaje protokolarz kapituły kolegiackiej, natomiast pisarz miejski w jednej z ksiąg wspomina o ponad 500 zmarłych osobach. Wśród wielu ofiar zarazy należy wymienić m.in. kanonika Sebastiana Żaglewskiego (zm. 5 IX 1709) i dziekana Franciszka Balcerowicza (zm. 11 XI 1709), jak również przedstawicieli

385 osób (38 w 1708 r., 347 w 1709 r.)⁵⁹⁰, Gostyń – 670 osób (z 1000 mieszkańców)⁵⁹¹, Jarocin – 329 osób (z niespełna 500 mieszkańców)⁵⁹², Śrem – do 1000 osób (z 1200-1300 mieszkańców)⁵⁹³. Tak przedstawione liczby mogą świadczyć o tym, że straty ludności w Środzie prawdopodobnie sięgnęły ponownie minimum 60%.

Kryzys demograficzny z początku XVIII w. jest widoczny w Środzie m.in. w liczbie chrzczonych dzieci. O ile jeszcze przed 1708 r. odnotowywano około 30-40 chrztów dzieci z miasta, to w okresie epidemii widać wyraźny spadek liczby chrztów, do poziomu nieco ponad 10 w skali roku⁵⁹⁴. W tym czasie zdarzały się jednak przypadki chrztów dzieci mieszczan średzkich w odleglejszych parafiach, co wynikało zapewne z obaw mieszkańców przed zbyt szybkim powrotem do miasta⁵⁹⁵.

Po wygaśnięciu epidemii liczba chrztów wróciła do średniego poziomu około 25 na rok i z biegiem lat systematycznie wzrastała⁵⁹⁶, by w latach 50. XVIII w. regularnie osiągać poziom ponad 45 chrztów rocznie. Oczywiście szacunki te są niedoskonałe, gdyż nie uwzględniają one śmiertelności wśród dzieci z tego okresu⁵⁹⁷, co jest spowodowane zarówno brakiem księgi zmarłych ze Środy, jak również faktem, że zdarzały się okresy pewnej niekonsekwencji w dokumentowaniu chrztów⁵⁹⁸.

władz miejskich – wójta Marcina Węglarczyka i burmistrza Tomasza Pieprzyka (AAP, Środa B 1, s. 151: „A mense iunio nullum aperiebatur capitulum propter pestilentiam quae Srodae incepta est in ipsa vigilia s. Jacobi Apostoli, quam defuncti sunt AR. Sebastianus Zaglewski Canonicus die 5 septembris et AR. Franciscus Balcerowicz decanus Srodensis die 11 Novembris” oraz na marginesie „quam peste sublati homines 465, duravit usque ad Januarium”; AmŚ I/37, s. 459: „Anno Domini 1709 die 23 iulii in crastino sanctae Mariae Magdalenae in civitate Sroda orta est pestis. Mortuus est spectabilis ac famatus Thomas Pieprzyk proconsul et advocatus nomine Martinus Węglarczyk et nonnulli consules et scabini, praeterea ultra quam quingenti homines utriusque sexus in Christo vitam cum morte commutaverunt. Requiem aeternam dona eis Domine.”).

⁵⁹⁰ AAP, PM 11/5, k. 1.

⁵⁹¹ M. Drozdowski, *W dobie Rzeczypospolitej Szlacheckiej (do 1793 r.)*, [w:], *Dzieje Ziemi Gostyńskiej*, red. S. Sierpowski, Poznań 1979, s. 137.

⁵⁹² *Dzieje Jarocina*, red. Cz. Łuczak, Poznań 1998, s. 64-65.

⁵⁹³ *Dzieje Śremu*, red. M. Rezler, Poznań 2003, s. 76-77.

⁵⁹⁴ Wyliczenia własne w oparciu o zapisy w księdze chrztów z lat 1698-1758 (AAP, PM 298/3).

⁵⁹⁵ Np. AAG, AP 92/2, k. 19 (4 II 1710, Miłosław): Maciej, s. Szymona i Anny Juskiewiczów obyw. średz. Chrzestni: Wojciech Osiecki, Anna Kobelińska obyw.

⁵⁹⁶ Wyjątek stanowią lata 1732-1733 i 1738, kiedy odnotowano odpowiednio 14, 14 i 19 chrztów dzieci z Środy.

⁵⁹⁷ I. Gięsztorowa, *Niebezpieczeństwa metodyczne polskich badań metrykalnych XVII-XVIII wieku*, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, 19 (1974), s. 584.

⁵⁹⁸ Okresy bez odnotowanych chrztów, np.: VI 1730 (AAP, PM 298/3, s. 143 – przerwa między 29 V a 2 VII), XII 1733 (AAP, PM 298/3, s. 158 – przerwa między 15 XI 1733 a 1 I 1734), VIII 1736 (AAP, PM 298/3, s. 170 – przerwa między 9 VII a 16 IX), VI 1737 (AAP, PM 298/3, s. 174 – przerwa między 29 V a 26 VII).

7. Wahania liczby chrztów dzieci z Środy w ujęciu dziesięcioleci w XVIII w.

Lata	1701- 1710	1711- 1720	1721- 1730	1731- 1740	1741- 1750	1751- 1760	1761- 1770	1771- 1780	1781- 1790
Liczba	(11)	(14)	(19)	(14)	(23)	(29)	(30)	(31)	(41)
chrztów	31-42	21-35	23-33	21-38	26-37	34-48	36-54	36-63	47-63

Oprac. własne na podstawie: AAP, PM 298/3, 298/4. W nawiasie podano skrajną najniższą liczbę chrztów.

Stopniowy wzrost liczby chrztów, jak również osiedlanie się w Środzie i przyjmowanie prawa miejskiego przez nowych obywateli sprawiały, że wzrastała ogólna liczba mieszkańców, a co za tym idzie, wzrastał odsetek zasiedlonych gruntów i nieruchomości. Podczas wizji miasta w 1756 r., w trakcie której ustalano wysokość czynszów na rzecz kościoła kolegiackiego, odnotowano 104 parcele wewnątrz murów i 134 parcele na przedmieściach⁵⁹⁹, w których ogólnie żyło 70 rodzin wewnątrz murów oraz 65 rodzin na przedmieściach. To w połączeniu z osobami duchownymi, pensjonariuszami szpitala, czeladzią rzemieślniczą, komornikami na gruntach kościelnych i starościńskich oraz najemnikami i wszelką służbą, mogło dawać mniej więcej 960 mieszkańców⁶⁰⁰.

Ważnym czynnikiem utrudniającym powrót do stanu liczby ludności sprzed wojen i epidemii była wysoka śmiertelność wśród dzieci. Opierając się o jedyną zachowaną księgę zgonów z parafii średzkiej i nie wykluczając, że zjawisko to miało miejsce we wcześniejszych latach, można stwierdzić, że pomimo z reguły dodatniego bilansu pomiędzy odnotowywanymi chrztami a zgonami, to zdarzały się lata (np. 1781, 1792), w których był on zaledwie minimalnie dodatni, co ilustruje poniższa tabela.

⁵⁹⁹ Por. Aneks 8.

⁶⁰⁰ J. Kądziołka, *Od „potopu” szwedzkiego do drugiego rozbioru Polski*, s. 73.

8. Bilans pomiędzy odnotowanymi chrztami a zgonami z Środy.

Rok	1776	1777	1778	1779	1780	1781	1782	1783	1784
Chrzty	33	63	36	52	56	43	52	52	57
Zgony	7*	17	26	43	35	36	33	31	28
Bilans	+26*	+46	+10	+9	+21	+7	+19	+21	+29
Rok	1785	1786	1787	1788	1789	1790	1791	1792	1793
Chrzty	63	56	53	47	54	41	43	40	59
Zgony	36	25	12	12	14	20	24	36	14
Bilans	+27	+31	+41	+35	+40	+21	+19	+4	+45

Opracowanie własne na podstawie: AAP, PM 298/4, PM 298/7 (* - dane niepełne z powodu rozpoczęcia księgi zgonów w listopadzie 1776 r.).

Nie bez wpływu na liczbę ludności pozostawała również migracja, którą można uchwycić chociażby opierając się o wpisy przyjęć do prawa miejskiego, gdzie oprócz tzw. „rodowiczów” średzkich odnotowywano nowo przybyłe osoby z różnych zakątków Wielkopolski, a od czasu do czasu również z odleglejszych miejsc⁶⁰¹.

Początkowo jednolita pod względem etnicznym i wyznaniowym społeczność Środy, zaczęła ulegać stopniowym przeobrażeniom poprzez osiedlanie się w mieście zarówno ewangelików, jak i Żydów, choć ci drudzy z racji zakazu zamieszkiwania wewnątrz murów, mieli zajmować nieruchomości na tzw. Żydówce, czyli części Przedmieścia Góreckiego znajdującej się pod jurysdykcją starosty średzkiego⁶⁰². Według wykazu parafii diecezji poznańskiej, powstałego między 1777 a 1785 r., parafię średzką zamieszkiwało 5 „dysydentów” oraz 29 Żydów⁶⁰³. Z kolei przeprowadzona w 1781 r. lustracja głów żydowskich w powiecie pyzdrskim wykazała, że w siedmiu domach w Środzie mieszkało łącznie 27

⁶⁰¹ Por. Aneks 9. O kierunkach migracji szerzej w rozdziale 3.1.2.

⁶⁰² Por. rozdział 1.2. Żydzi mieli zamieszkiwać na Żydówce jeszcze w VIII 1793, o co w związku z ich działaniem na szkodę interesów miasta magistrat monitował u Adama Malczewskiego, który dzierżawił te tereny od starosty średzkiego (AmŚ I/27, s. 48-49).

⁶⁰³ AAP, EL 10, k. 4v-5.

Żydów⁶⁰⁴. Niektórzy z nich w pełni asymilowali się z mieszkańcami, dokonując konwersji na katolicyzm, zajmując z biegiem lat znaczniejsze pozycje w lokalnej społeczności⁶⁰⁵.

Coraz szybszy wzrost liczby mieszkańców, w szczególności od lat 80. XVIII w., powodował coraz większą ciasnotę, dlatego też magistrat uchwalił w 1789 r. rezolucję dotyczącą zasad przyjmowania „w dom swój bądź szlachcica, bądź skąd inąd obywatela, jako i chłopą”. Nakładała ona na właścicieli domów obowiązek informowania władz miejskich o pomieszkujących u nich osobach, które mogły przebywać w mieście wyłącznie za posiadaniem *testimonium*. W przypadku braku odpowiedniego świadectwa lub ukrywania faktu wynajmowania mieszkania groziła kara 20 grzywien⁶⁰⁶.

Ostatecznie w momencie wkroczenia Prusaków do Środy liczba mieszkańców wyniosła 1009 osób. W tej liczbie znajdowało się 192 mężczyzn lub wdowców, 203 żony lub wdowy, 55 nieżonatych synów powyżej 10. roku życia, 86 synów poniżej 10. roku życia, 55 nieżonatych córek powyżej 10. roku życia, 140 córek poniżej 10. roku życia, 16 czeladników, 12 uczniów, 83 mężczyzn domowników, 55 kobiet domowniczek oraz 112 obcych⁶⁰⁷.

9. Porównanie liczby mieszkańców Środy w 1793 r. na tle okolicznych miast i miasteczek

Miasto	Liczba ludności ogółem	Katolicy	Ewangelicy (w tym reformowani)	Żydzi	Inni
Środa	1009	897	10	102	-
Bnin	885	570	315	-	-
Czempiń	608	357	93	158	-
Czarniejewo	787	384	265	138	-
Jarocin	965	605	39	321	-
Kostrzyn	771	-	-	-	-
Kórnik	1518	632	250	636	-
Książ	577	347	166	64	-
Mieszków	647	204	316	127	-
Miłosław	1104	672	221	211	-

⁶⁰⁴ AP Poznań, Pyzdry Gr. 103, k. 618-618v. Żydzi wymienieni w spisie to: Moško Mośkowicz z żoną i trójką dzieci, Abram Abramowicz z żoną i synem, Szymon cyrulik z żoną i dwójką dzieci, Gieclik rzeźnik z żoną, trójką dzieci i służącym, Józef Jozefowicz z żoną i dwójką dzieci, Salomon krawiec z żoną i dwójką dzieci oraz Abraham Skornik, wdowiec.

⁶⁰⁵ Konwertytami w Środzie byli m.in. Józef Lewicki, cyrulik i burmistrz (konwersja 23 XI 1763 w Koszutach, świadkami konwersji byli Kazimierz Zabłocki, dziedzic Koszut i starosta trzebiśławski, Teofila Dzierżbińska z Januszewa, Dzierżbiński, dożywotni dziedzic Januszewa, Helena ze Zbijewskich Zabłocka starościna trzebiśławska, Mikołaj Koszutki, kapitan wojsk koronnych JKM i dziedzic Strzeszek, Wagnerowa – AAP, PM 134/1, s. 48) oraz złotnik Michał Boguliński (konwersja 28 X 1766 w Środzie, świadkami byli Ignacy Leszczyński, Brzeska podstolina łomżyńska oraz cały magistrat średzki – AAP, PM 298/4, s. 50).

⁶⁰⁶ AmŚ I/72, s. 3-4 (28 IV 1789).

⁶⁰⁷ *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, cz. 1, s. 478 (punkt 29.).

Mosina	419	375	24	20	-
Nowe Miasto	606	410	17	179	-
Pobiedziska	791	537	162	92	-
Pyzdry	1070	452	-	618	-
Stęszew	545	522	-	23	-
Śrem	1105	717	368	19	1
Swarzędz	2508	290	845	1373	-
Września	1216	417	142	657	-
Zaniemyśl	745	126	412	207	-
Żerków	349	241	3	105	-

Oprac. na podstawie: *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, wyd. J. Wąsicki, Poznań 1962.

W zestawieniu z pobliskimi miastami Środa stanowiła znaczniejszy ośrodek miejski, stojący niemal na równi z takimi miastami jak Miłosław, Śrem czy Września, jak również Pyzdry, które pomimo dalszego spełniania funkcji administracyjnych jako stolica powiatu, czasy swojej świetności miały już za sobą. Znacznie bardziej rozwiniętymi miastami były Kórnik, gdzie wpływ na ten stan miała m.in. działalność Teofili z Działyńskich, która stworzyła bardzo dogodne warunki do osiedlania się rzemieślników i Żydów⁶⁰⁸, czy Swarzędz, gdzie Żydzi, działający przede wszystkim w handlu, stanowili przeszło połowę ogółu mieszkańców miasta⁶⁰⁹.

3.1.2. Kierunki migracji

Migracja jest nieodłącznym, naturalnym elementem istnienia ludzkiego, polegającym na zmianie miejsca zamieszkania lub pobytu w rozmaitych celach. Obok przyrostu naturalnego jest czynnikiem bezpośrednio wpływającym na przyrost bądź ubytek liczby ludności.

Podstawowym źródłem, które pozwala uchwycić ruchy migracyjne, jest rejestr przyjęć do prawa miejskiego, przybierający formę wyodrębnionej księgi wpisów lub zapisek wprowadzanych na bieżąco do ksiąg radzieckich z racji posiadanych przez radę kompetencji do przyjmowania nowych obywateli⁶¹⁰. W średzkiej kancelarii miejskiej nie powstała odrębna

⁶⁰⁸ S. K. Potocki, W. Karkucińska, *W czasach staropolskich*, [w:] *Z dziejów Kórnik i Bnina*, t. 1, red. J. Fogel, Poznań 2007, s. 89-148.

⁶⁰⁹ J. Kądziołka, *Od lokacji miasta do 1793 r.*, [w:] *Dzieje Swarzędza 1638-1988*, red. S. Nawrocki, Swarzędz 1988, s. 37-39, 44-50.

⁶¹⁰ Por. M. Król, M. Schmidt, *Krakowskie libri iuris civilis z lat 1392–1800 na tle zachowanych rejestrów przyjęć do prawa miejskiego w Polsce i wybranych ośrodkach europejskich*, *Krakowski Rocznik Archiwalny*, 21 (2015), s. 41; S. Gierszewski, *Obywatele miast Polski przedrozbiorowej*, Warszawa 1973, s. 15-30.

księga nowo przyjętych obywateli, a wszystkie tego typu wpisy były wprowadzane na bieżąco do ksiąg czynności rady miejskiej.

W badanym okresie zachowały się zapisy nowych obywateli Środy z lat 1729-1793⁶¹¹. Warunkiem przyjęcia do prawa miejskiego było spełnienie określonych wymogów, takich jak dostarczenie listu prawego urodzenia, nabycie nieruchomości w mieście czy ożenek, które przywiązywały kandydata na pełnoprawnego obywatela do miejsca, w którym chciał zamieszkać oraz uiszczenie stosownej opłaty. W przypadku osób miejscowych wymagania te były łagodzone⁶¹². Następnie na podstawie rekomendacji i wniosku minimum dwóch osób, w obecności burmistrza i rady miejskiej oraz ewentualnie innych świadków, kandydat składał przysięgę na wierność miastu i królowi, stając się obywatelem miasta, co dawało mu prawo do pełnej aktywności w życiu społecznym miasta.

Formuła takiego zapisu w księgach miejskich była w zasadzie niezmienna i składała się z następujących elementów: listy świadków (np. „in praesentia [...] proconsulis et [...] consulum”, rzadziej ogólnikowego stwierdzenia „in praesentia spectabilium ac famatorum proconsulis et consulum”), listy wnioskujących („ad instantiam...”), imienia i nazwiska przyjmującego prawo miejskie, niekiedy z podaniem dodatkowych informacji (np. imienia ojca, profesji czy dodatkowych okoliczności związanych z przyjęciem prawa miejskiego⁶¹³) oraz końcowej formuły informującej o przyjęciu do prawa miejskiego, złożeniu przysięgi i opłaceniu urzędu za tę czynność („ius civile suscepit praestito iuramento, pro quo officio solutum”). Od 1774 r. wpisy do prawa miejskiego zaczęto wprowadzać w języku polskim, a treść polskojęzycznego formularza była wiernym tłumaczeniem jego łacińskiego pierwowzoru⁶¹⁴.

Niestety, w przypadku średzkich zapisek podawanie informacji o miejscu pochodzenia nowego obywatela nie było regułą. Na 317 odnotowanych osób w latach 1729-1793 miejsce pochodzenia znane jest w odniesieniu do 75 z nich, gdzie znaczną część stanowią obywatele wywodzący się z Środy. W gronie przybyszów z kolei możemy spotkać przeważnie osoby pochodzące z miejscowości leżących w promieniu do 30 km od Środy, takich jak Bnin, Kórnik, Poznań, Niezamyśl (Zaniemyśl), Nowe Miasto, Nietrzanowo, Miłosław, Września,

⁶¹¹ Por. Aneks 9.

⁶¹² Por. S. Gierszewski, *Obywatele miast Polski przedrozbiorowej*, s. 48 i n.

⁶¹³ Np. AmŚ I/24, k. 54v (6 VI 1778 – Jerzy Buch): „po którym przyjęciu tenże sław. Jerzy dopraszał się o wyznaczenie miejsca pod murem na budynek za Bramą Gorecką po lewej ręce, której prośbie będąc przychylny magistrat, uważając potrzebę rzemieślnika w mieście wyszedł i zaraz przy samej bramie rzeczonyj Goreckiej po lewej ręce od muru do kołka wymierzył”.

⁶¹⁴ Pierwsza zapiska w języku polskim z 21 II 1774 (AmŚ I/54, s. 200).

Czarniejewo, choć znane są przypadki nowych obywateli z takich miast jak Milicz⁶¹⁵, Kalisz⁶¹⁶, podwarszawska Praga⁶¹⁷, czy też znacznie odleglejszy Gdańsk⁶¹⁸ lub miejscowość „Czayc”⁶¹⁹.

Pobieżna kwerenda w aktach pobliskich miast pozwoliła również na uchwycenie emigrujących średzian. I tak w 1729 r. w Bninie do prawa miejskiego został przyjęty Marcin Kordos, będący na służbie u tamtejszego obywatela Jakuba Koźlińskiego⁶²⁰. W 1773 r. do listy obywateli zapisał się, określając się mianem *nobilis*, „biegły w prawie” (*iurisperitus*) Walenty Łaniecki z Środy⁶²¹. Z kolei w 1793 r. obywatelem Kórnika został Franciszek Mrozikiewicz⁶²². Jako ciekawostkę należy przyjąć odnotowanie w rejestrze przyjętych do prawa miejskiego w Zaniemyślu urzędującego burmistrza Środy, Józefa Mayzickiego, co najprawdopodobniej wynikało z prowadzonej tam sprawy majątkowej po śmierci jego matki⁶²³.

3.2. Stratyfikacja społeczna

Interes miasta był czynnikiem spajającym wszystkich mieszkańców bez względu na wykonywany zawód czy pełnioną w określonym momencie funkcję. Niemniej, podobnie jak w całym społeczeństwie stanowym, mieszczaństwo posiadało swoją wewnętrzną hierarchię, którą determinowały przede wszystkim stosunki własnościowe, czyli posiadane nieruchomości, areal ziemi oraz ruchomości⁶²⁴, a dalej funkcje pełnione w mieście.

W księgach miejskich najczęściej spotykanymi określeniami osób tam występujących są obywatel/obywatelka (*civis*, *civissa*), mieszczanin/mieszczka (*oppidanus*, *oppidana*), przedmieszczanin (*suburbanus*), poddany (*subditus*), choć równie często można spotkać określenie „mieszkaniec” (*incola*). Spośród wyżej wymienionych wyrażenń zwykło się przyjmować, że słowo „obywatel” świadczyło o możliwości korzystania z pełni praw i

⁶¹⁵ AmŚ I/41, s. 46 (8 VIII 1738) – Jan Raderski z Milicza.

⁶¹⁶ AmŚ I/27, k. 49v (16 II 1793) – Paweł Liebe z Kalisza.

⁶¹⁷ AmŚ I/41, s. 41 (26 X 1743) – Franciszek Krajewski z Pragi.

⁶¹⁸ AmŚ I/39, s. 83 (27 X 1730) – Jan Hernort z Gdańska. Później zapisywany w księgach miejskich jako „Ernard”, „Ernard”.

⁶¹⁹ AmŚ I/41, s. 388 (23 III 1747) – Augustyn Berkendler z „Czayc”. Najprawdopodobniej chodzi o miejscowość Čejč (niem. Tscheitsch) w południowych Czechach.

⁶²⁰ AP Poznań, AmBnin I/3, s. 397-398 (15 I 1729): Marcin Kordos, syn Bartłomieja i Reginy. Zmarł tamże 26 VIII 1729 (AAP, PM 11/4, k. 19).

⁶²¹ AP Poznań, AmPoznań I/273, s. 666 (19 VII 1773).

⁶²² AP Poznań, AmKórnik I/9, s. 67 (3 VII 1793).

⁶²³ AP Poznań, AmZaniemyśl I/2, k. 12 v (19 VII 1781). Wspomniana sprawa: AmZaniemyśl I/2, k. 23 (19 VII 1781).

⁶²⁴ O majątku ruchomym jako jednym z wyznaczników stratyfikacji społecznej w miastach szerzej: F. Leśniak, *Ruchomości mieszczań jako atrybuty stratyfikacji społecznej (XVI-XVIII w.)*, Res Gestae. Czasopismo Historyczne, 1 (2015), s. 90 i n.

przywilejów miejskich⁶²⁵. Oprócz przytoczonych określeń w ustaleniu pozycji w hierarchii miejskiej pomocne są tzw. predykaty, czyli tytuły doprecyzowujące, odnotowywane przed nazwiskiem. W użyciu przez średzkich pisarzy w księgach miejskich były wyrażenia *honestus* – uczciwy, *providus* – opatrny, *famatus* – sławetny, *honoratus* – zacny oraz *spectabilis* – godny⁶²⁶, natomiast dla podkreślenia rangi osób zasiadających we władzach miejskich używano często łacińskiego sformułowania łączonego *spectabilis ac famatus* lub polskiego odpowiednika „zacnie sławetny”⁶²⁷. Pod koniec XVIII w. praktyką było określanie urzędującego burmistrza (nazywanego również „prezydentem”) mianem „szlachetnego”⁶²⁸.

W ramach miejskiej społeczności Środy możemy wyróżnić kilka zasadniczych grup. Najmniejszą z nich, liczącą zaledwie kilka rodzin legitymujących się największym majątkiem, można określić, nieco na wyrost, mianem patrycjatu⁶²⁹. Do tego wąskiego grona z pewnością można zaliczyć Antoniego Tylewicza, burmistrza oraz cechmistrza rzeźnickiego i piwowarskiego, którego majątek w chwili jego śmierci w 1770 r. był wyceniany na ponad 7000 złp, w skład którego wchodziły: liczny inwentarz żywy, 4,5 kwarty roli, browar z mielcuchem, sprzęt piwowarski⁶³⁰ oraz dwie nieruchomości przy rynku i trzy ogrody na przedmieściach⁶³¹. Inną, nie mniej zamożną osobą, był organista farny oraz burmistrz średzki Józef Mayzicki, który dorobił się swojej pozycji majątkowej poprzez dzierżawę wiatraka, gorzelnii oraz pięciu karczem, tj. Giełda, przy zamku, w Żrenicy, Murzynowie i Sabaszczewie, należących do starosty średzkiego⁶³². W następnych latach pomnażał swój majątek, skupując role⁶³³ i nieruchomości w mieście⁶³⁴. Do średzkiego patrycjatu, mimo towarzyszących temu licznych

⁶²⁵ P. Miodunka, *Spółeczność małych miast południowej Małopolski od końca XVI do końca XVIII wieku*, Kraków 2021, s. 113-114; S. Gierszewski, *Obywatele miast Polski przedrozbiorowej*, s. 31-38.

⁶²⁶ Taką kolejność proponuje W. Dworzaczek (*Genealogia*, Warszawa 1959, s. 29-30), gdzie *honestus* jest rangą najniższą, a *spectabilis* najwyższą.

⁶²⁷ Np. AmŚ I/39, s. 8 (9 XI 1729): „In praesentia spectabili ac famati Joannis Snayder proconsulis”; AmŚ I/24, k. 4v (23 VI 1777): „W przytomności zacnie sław. pp.”. Por. też: P. Miodunka, *Spółeczność małych miast*, s. 115.

⁶²⁸ Np. AmŚ I/27, k. 49v (18 I 1793): „W przytomności szl. Piotra Węckiego prezydenta”.

⁶²⁹ Mimo, że patrycjat z definicji odnosi się przede wszystkim do dużych miast, to zamożność najbogatszych mieszczan oraz sprawowane przez nich funkcje dają asumpt do używania tego sformułowania również w mniejszych ośrodkach (por. P. Miodunka, *Elity w małych miastach prywatnych Małopolski w XVII i XVIII wieku*, *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*, 77 (2016), s. 299; M. Stępnia-Lis, *Mieszkańcy Pleszewa w XVI wieku*, s. 96, 139, 169).

⁶³⁰ AmŚ I/53, s. 177-178.

⁶³¹ Por. Aneks 8.

⁶³² AmŚ I/52, s. 78-83 (25 V 1765).

⁶³³ Np. AmŚ I/52, s. 119-120 (13 IV 1767): Sław. Franciszek i Ewa małż. Rzeznikiewiczowie mieszcz. średz. kwartę proboszczowską sw. roli ku Błotu między rolami Sylwestra Konikiewicza z 1-ej i Kazimierza Janickiego z 2-ej strony sław. pp. Józefowi i Mariannie małż. Mayzickim mieszcz. średz. za 600 złp sprzed.

⁶³⁴ Np. AmŚ I/51, s. 84, 87-88 (12 X 1763): Sław. Antoni i Franciszka małż. Rzeznikiewiczowie dom w rynku kupiony po Migdałach między pierwszym domostwem Antoniego Tylewicza od rogu od WW.OO. Dominikanów po lewej ręce z 1-ej a sław. p. Antonim Zimińskim z 2-ej strony sław. pp. Józefowi i Mariannie z Borzęckich małż. Mężickim za 1200 złp sprzed.

kontrowersji, należy zaliczyć rodzinę Bogulskich, w szczególności zaś braci Wojciecha, Jakuba i Pawła wraz z ich rodzinami, którzy dzięki swoim powiązaniom rodzinnym, jak również pełnionym przez wiele lat funkcjom urzędniczym, zbudowali potężną fortunę rodzinną. Jednakże ich działalność oraz częste łamanie prawa, m.in. przywłaszczanie majątków po śmierci mieszczan, niewywiązywanie się z opieki nad sierotami i wdowami czy wymuszanie korzystnych transakcji i przejmowanie dóbr miejskich, doprowadziły do sporu z mieszkańcami Środy, w efekcie którego utracili większość majątku⁶³⁵.

Kolejną, znacznie liczniejszą grupę stanowili pozostali właściciele nieruchomości i ról uprawnych, a także mistrzowie rzemieślniczy i przekupnie, okreśłani mianem pospólstwa, której to grupy przedstawiciele również dostępowali miejsca w strukturach władzy. Wśród tych rodzin można wymienić m.in. rody Jewasków i Otomańczyków, które funkcjonowały w Środzie już od XVI w.⁶³⁶

Wreszcie najliczniejszą, choć z drugiej strony najmniej uchwytną źródłowo część mieszkańców Środy stanowią osoby pozbawione prawa miejskiego, czyli wszelkiego rodzaju służba, pracownicy najemni czy żebracy.

Odrębną kategorię osób zamieszkujących miasto, które powinny przynależeć do siebie właściwych grup społecznych, byli przedstawiciele szlachty i duchowieństwa. W odniesieniu do tych pierwszych należy powiedzieć, że zgodnie z kolejnymi konstytucjami sejmowymi zabraniano im osiedlania się w mieście oraz parania się rzemiosłem i handlem czy zasiadania we władzach miejskich⁶³⁷. Jednak w praktyce możemy znaleźć osoby legitymujące się szlacheckim pochodzeniem. W Środzie należy do nich m.in. osoba pisarza miejskiego Józefa Kozłowskiego, który był określany predykatem *generosus* albo *urodzony*⁶³⁸. Do duchowieństwa wchodził zaś przedstawiciel średzkiej kapituły kolegiackiej oraz zakonnik ze średzkiego konwentu dominikanów.

Na uboczu znajdowali się również Żydzi zamieszkujący tereny poza murami miejskimi, których w przypadku konieczności ich stawienia się przed księgami miejskimi, określano jako *infideli* albo *niewierni*⁶³⁹. Dopiero dokonanie przez nich konwersji na katolicyzm i przyjęcie

⁶³⁵ AP Poznań, Poznań Gr. 1128, k. 131v-132v; AmŚ I/24, k. 29v-48.

⁶³⁶ Jewaskowie (Jebaskowie) po raz pierwszy pojawiają się w księgach miejskich na początku XVI w. (np. AmŚ I/30, k. 12). Otomańczykowie znani są z kolei od początku XVII w. jako Otomanowie.

⁶³⁷ S. Gierszewski, *Obywatele miast Polski przedrozbiorowej*, s. 82.

⁶³⁸ AmŚ I/24, k. 87, 88 (11 I 1780, 12 I 1780).

⁶³⁹ AmŚ I/24, k. 64 (20 X 1778): Niewierni Samuel Wolf kupiec i Lewek Izrael przeciwko Gertrudzie mieszkającej z Aleksandrem Lenkowem i Ewie mieszkającej z Szymonem Polakow.

prawa miejskiego dawało możliwość korzystania z pełni praw przysługujących obywatelom miast⁶⁴⁰.

3.3. Stosunki rodzinne

Zgodnie z dotychczasowym stanem badań, typowa rodzina miejska w okresie staropolskim składała się w pary małżonków oraz ich dzieci, które jeszcze nie założyły swoich rodzin⁶⁴¹. Bardzo często zdarzało się jednak, że na wspólne gospodarstwo domowe składały się również inne współzamieszkujące i spokrewnione osoby (np. dziadkowie, teściowie czy inni krewni) oraz służba⁶⁴².

Momentem powstania rodziny było nie, wbrew obiegowej opinii, zawarcie sakramentalnego związku małżeńskiego w obliczu Kościoła, a zawarcie umowy przedmałżeńskiej lub dokonanie zapisów zabezpieczających małżonków finansowo, tj. oprawy wiana i posagu. Przyszła żona w ramach posagu mogła wnieść posiadane lub otrzymane od swojej rodziny nieruchomości, choć wygodniejszym sposobem było zapisanie posagu w formie pieniężnej. I tak w końcu 1770 r. Agnieszka z Lubaszewskich Kośmicka zapisała swojemu mężowi Mikołajowi Kośmickiemu posag 3000 złp, które wyznaczył jej zmarły stryj Łukasz Lubaszewski, który był plebanem w Czerlejnii oraz dziekanem foralnym kostrzyńskim⁶⁴³. Jest to oczywiście skrajny przykład, ponieważ w większości przypadków zapisywane kwoty były dużo niższe. Przykładem zapisu posagu łączącego ruchomości wraz z ekwiwalentem pieniężnym jest zapis dokonany przez Teresę Jurczakównę w 1756 r., kiedy to pojmując za męża niejakiego Józefa Szocińskiego, kawalera z Pszczewa, zapisała mu dwie kwarty roli, 38 owiec, krowę, cztery świnie oraz 150 złp⁶⁴⁴. Po stronie przyszłego małżonka z kolei leżał obowiązek wniesienia wiana, czyli równowartości posagu oraz ewentualna dopłata tzw. przywianku, czyli zwielokrotnienia posagu⁶⁴⁵. Dla przykładu, podczas sprzedaży półkwarcia roli przez Bartłomieja Warczyńskiego w 1772 r. okazało się, że było na nim zapisane 100 zł wiana i tyleż samo posagu przez jego żonę Zofię z Iwadowiczów⁶⁴⁶.

⁶⁴⁰ Np. AmŚ I/52, s. 39 (17 X 1764) – Franciszek Wronowski przyjęty do prawa miejskiego po wcześniejszej konwersji religijnej.

⁶⁴¹ P. Miodunka, *Spółeczność małych miast południowej Małopolski*, s. 358.

⁶⁴² C. Kukło, *Wielkość i struktura gospodarstwa domowego w Polsce wczesnonowoczesnej. Próba charakterystyki*, [w:] *Cała historia to dzieje ludzi...*, red. C. Kukło, Białystok 2004, s. 168.

⁶⁴³ AmŚ I/54, s. 75-76 (31 XII 1770).

⁶⁴⁴ AmŚ I/44, s. 127-128 (4 VIII 1756).

⁶⁴⁵ Por. J. Rafacz, *Dawne prawo sądowe polskie w zarysie*, Warszawa 1936, s. 230.

⁶⁴⁶ AmŚ I/54, s. 111-113 (11 II 1772).

Legalność związku małżeńskiego potwierdzały kościelne księgi małżeństw, do których prowadzenia zobowiązani byli duchowni od czasów soboru trydenckiego⁶⁴⁷. W badanym okresie zachowało się 441 wpisów zawarcia związków małżeńskich z lat 1697-1718 i 1764-1793, gdzie przynajmniej jeden z nupturientów został odnotowany jako pochodzący ze Środy albo jako miejscowość odnotowaną w nagłówku lub na marginesie podano właśnie Środę. Częstotliwość ich zawierania była jednak bardzo zróżnicowana, ponieważ ich liczba w ciągu roku wahała się od dwóch w 1790 r.⁶⁴⁸ do szesnastu w 1706 i 1783 r.

W celu próby rekonstrukcji modelu rodziny w Środzie analizie poddano rodzinę Bogulskich oraz Kośmickich i Neymanów jako rodziny powiązane poprzez małżeństwa⁶⁴⁹. Wymienione rodziny przez niemal cały badany okres miały realny wpływ na kształt miasta poprzez zasiadanie ich członków we władzach miejskich. Pierwszymi przedstawicielami rodziny Bogulskich, odnotowanymi zarówno w księgach metrykalnych, jak i księgach miejskich, byli małżonkowie Wojciech i Anna, pochodząca ze średzkiej rodziny Szadowiczów. Doczekali się oni dziesiątki dzieci: Stanisława (chrz. 20 maja 1707), Reginy (ur. ok. 1710⁶⁵⁰), Grzegorza (chrz. 9 marca 1712), Wojciecha (chrz. 16 kwietnia 1714), Agnieszki (chrz. 12 stycznia 1717), Heleny (chrz. 24 maja 1719), Apolonii (chrz. 12 lutego 1722), Jakuba (chrz. 9 lipca 1724), Pawła Józefa (chrz. 30 stycznia 1728) i Marcjanny (chrz. 7 stycznia 1731). Z nich wieku dorosłego dożyli na pewno⁶⁵¹:

- Regina, później zamężna z Józefem Mrozikiem (Mrozikiewiczem), z których związku pochodził m. in. Jan Mrozikiewicz (1742-1803)⁶⁵², pleban w Łukowie, oraz Małgorzata, żona Mateusza Strzelewicza;

- Wojciech – wieloletni burmistrz średzki, czterokrotnie żonaty, o którym dalej;

- Agnieszka – później żona Jakuba Danielewicza;

- Jakub – wieloletni wójt średzki, dwukrotnie żonaty, najpierw z Barbarą z Jurczaków, a następnie z Elżbietą z Wojciechowskich;

- Paweł – pisarz miejski średzki, żonaty z Magdaleną Wachałką 1v. Brzęczkiewicz, będący szwagrem ks. Tomasza Wąchalskiego, dziekana kapituły średzkiej;

⁶⁴⁷ R. Kotecki, *Rejestracja metrykalna wiernych w świetle potrydenckiego ustawodawstwa Kościoła katolickiego*, *Nasza Przyszłość*, 112 (2009), s. 145-147.

⁶⁴⁸ Podobne liczby odnotowano w latach 1713-1718, jednak okres ten jest niemiernodajny z powodu złego stanu końcowych kart księgi małżeństw z lat 1615-1718 i niemożliwości odczytania pełnych danych (AAP, PM 298/2).

⁶⁴⁹ Aneks 4.

⁶⁵⁰ Urodziła się prawdopodobnie podczas zarazy lub przed powrotem rodziców do Środy, stąd brak jej metryki chrztu.

⁶⁵¹ Jest to jednocześnie lista osób wymienionych w sprawie o sukcesję po Wojciechu i Annie Bogulskich, toczącej się przed sądem burmistrzowskim w Środzie (AmŚ I/24, k. 17v-18: wyrok z 7 II 1778).

⁶⁵² Chrz. 18 V 1742 (AAP, PM 298/3, s. 190).

- Marcjanna – dwukrotnie zamężna, najpierw z Wojciechem Dymińskim, a następnie z Łukaszem Rzeźnikiewiczem zw. Badowskim.

Syn Wojciecha i Anny, Wojciech, po raz pierwszy zawarł związek małżeński około 1738 r. z Agnieszką z Kondysewiczów, córką Adama, burmistrza średzkiego, i Anny z Migdałów. Mieli oni piątkę dzieci, z których tylko córka Barbara (chrz. 4 grudnia 1742) dożyła wieku dorosłego i zawarła związek małżeński z Mikołajem Kośmickim. Małżeństwo to zakończyło się śmiercią Agnieszki ok. 1753 r., po czym Wojciech ponownie się ożenił. Jego żoną została Zuzanna Jewasek, córka Sebastiana zw. Byczek oraz Anny z Lampartów 2v. Migdałowej. Z tego związku urodziły się dwie córki, które najprawdopodobniej zmarły w wieku dziecięcym – Rozalia (chrz. 23 sierpnia 1753) i Franciszka (chrz. 7 października 1755). I w tym przypadku małżeństwo zostało przerwane przez przedwczesną śmierć Zuzanny. W związku z tym owdowiały Wojciech po raz kolejny zawarł związek małżeński. Tym razem jego żoną została Urszula Sierzawska, córka poznańskiego kowala Stanisława oraz Łucji z Kaszubskich. Poprzez to małżeństwo Wojciech został szwagrem m. in. Karola Świerzawskiego, jednego z najbardziej znanych aktorów polskich doby stanisławowskiej⁶⁵³, oraz Kaspra, plebana w Długiej Kościelnej pod Warszawą⁶⁵⁴.

Ze związku Wojciecha i Urszuli urodziła się dziewiątka dzieci, z których czworo dożyło wieku dorosłego:

- Jan (1759-1824), zamieszkały w późniejszych latach w Warszawie;
- Marcjanna (1762?-1851), żona Mateusza Tatomira, również mieszkająca później w Warszawie;
- Katarzyna Barbara (1766-1852), żona poznańskiego mieszczanina Karola Au;
- Teresa Urszula (1768-?), żona Jana Skalskiego.

Urszula zmarła 1 września 1781 r. przy narodzinach swojego dziewiątego dziecka, Franciszka Ludwika. Będący już w starszym wieku Wojciech Bogulski po raz czwarty zawarł związek małżeński, tym razem z Zofią Kotońską. To małżeństwo jednak nie doczekało się już potomstwa, a Wojciech zmarł 26 października 1785 r. w Środzie.

Córka Wojciecha z pierwszego małżeństwa, Barbara, około 1763 r. zawarła związek małżeński z pochodzącym z podpoznańskiej Śródki Mikołajem Kośmickim, synem Michała, krawca i burmistrza śródeckiego, oraz Łucji Studzińskiej⁶⁵⁵. Mikołaj bardzo szybko wszedł w

⁶⁵³ K. Kurek, *Karol Świerzawski (1735-1806)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 51/3, Warszawa 2017, s. 354-356.

⁶⁵⁴ Tamże.

⁶⁵⁵ AAP, PM 228/3, s. 29 (7 XII 1738).

krąg elit miejskich Środy, zostając wkrótce po ślubie ławnikiem, a z czasem wójtem i następnie burmistrzem średzkim. Z małżeństwa Mikołaja i Barbary urodziła się czwórka dzieci, z których wyłącznie najstarsza córka, Agnieszka (chrz. 29 grudnia 1763) dożyła dorosłości i zawarła związek małżeński z pochodzącym z Kórnika Piotrem Necą, z którym następnie opuściła Środę i w latach 80. XVIII w. wraz z mężem jest określana jako „obywatelka nowodworska”. Barbara Kośmicka zmarła w 1768 lub 1769 r., przez co Mikołaj był zmuszony zawrzeć kolejny związek małżeński. Jego żoną została Agnieszka Lubaszewska, bratanica ks. Łukasza Lubaszewskiego, plebana w Czerlejni i dziekana foralnego kostrzyńskiego. Data zawarcia przez nich związku pozostaje nieznana, jednak Mikołaj 1 sierpnia 1770 r. dokonał jej zapisu wiana w księgach grodzkich gnieźnieńskich⁶⁵⁶. Z ich związku urodziła się trójka dzieci: Marcjanna (chrz. 1 stycznia 1771), Feliks Antoni (chrz. 4 lutego 1772) i Marcin (chrz. 10 listopada 1774), jednak prawdopodobnie żadne z nich nie dożyło wieku dorosłego. Sam Mikołaj wkrótce również musiał podupaść na zdrowiu, gdyż 1 marca 1776 r. sporządził testament, a 12 marca 1776 r. wymieniany jest już jako zmarły.

Owdowiała Agnieszka, pozostała ze swoją małoletnią pasierbicą, zawarła 21 sierpnia 1777 r. w Środzie związek małżeński z Piotrem Neymanem, który również rozpoczynał wchodzić w kręgi elit mieszczańskich Środy, by w latach 1788-1789 być burmistrzem. Z ich związku urodziło się siedmioro dzieci, co do których wiemy, że piątka dożyła dorosłości, a czworo z nich założyło rodziny:

- Kajetan Wawrzyniec (chrz. 10 sierpnia 1778), mąż Gertrudy Gaiert;
- Tekla (chrz. 25 września 1780), zmarła jako panna w 1802 r.;
- Stanisław (chrz. 16 listopada 1782), mąż Franciszki Szubiakiewicz;
- Marianna (chrz. 2 lipca 1787), żona Antoniego Laskowskiego;
- Jan (chrz. 3 września 1789), mąż Marianny Łączyńskiej.

3.4. Socjotopografia miasta

Rozbudowa miasta wynikała z wielu nakładających się na siebie czynników. Oprócz wzrostu liczby ludności, zarówno poprzez przyrost naturalny, jak i saldo migracji zewnętrznej, na zmiany w strukturze zabudowy miejskiej miały wpływ czynniki gospodarcze, takie jak osiedlanie się określonych grup rzemieślników i lokalizacji ich warsztatów pracy, przez co w miastach powstawały ulice lub kwartały skupiające osoby wykonujące te same profesje.

⁶⁵⁶ AP Poznań, Gniezno Gr. 297, k. 152.

W celu podjęcia próby analizy socjotopograficznej Środy wykorzystano przede wszystkim jako punkt wyjścia wizję miasta z 1756 r., zawierającą najwięcej informacji o poszczególnych właścicielach nieruchomości i gruntów⁶⁵⁷, a w celu uzupełnienia informacji o profesji lub pełnionej funkcji wykorzystano księgi wójtowsko-ławnicze z okresu poprzedzającego i następującego po wizji w ciągu 10 lat.

W Środzie niekwestionowanym śladem po osiedlaniu się konkretnych rzemieślników w obrębie jednej części miasta była ulica Garncarska, nazywana również rynkiem lub zaułkiem garncarskim. Analiza XVIII-wiecznych średzkich ksiąg miejskich przynosi jednak dość zaskakujący wynik, gdyż wówczas przy tej ulicy nie mieszkał ani jeden garncarz, zaś w jej rejonie występowała koncentracja licznych mielcuchów i browarów służących do produkcji słodu i piwa⁶⁵⁸. Niemniej tego typu procesy pozwalały na powstawanie w miastach swego rodzaju stref prestiżu i majętności, które w dalszej kolejności definiowały pozycję społeczną mieszkańców.

Bezdyskusyjnie najbardziej prestiżową częścią miasta był rynek. W wyżej wyznaczonym dwudziestoleciu możemy spotkać tu posiadających swoje nieruchomości:

- burmistrzów: Franciszka Sznaydera (dom w północnej pierzei u wylotu ul. Pyzdrowskiej⁶⁵⁹ oraz dwie parcele w zachodniej pierzei⁶⁶⁰), Piotra Czaplickiego (dom w południowej pierzei⁶⁶¹), Wojciecha Bogulskiego (dom w północnej pierzei⁶⁶²) i Adama Płonkiewicza (dom w zachodniej pierzei⁶⁶³);

- rajców: Antoniego Tylewicza (również jako cechmistrz rzeźniczy i piwowarski; domy we wschodniej i w południowej pierzei⁶⁶⁴) i Marcina Niemczewskiego (również jako cechmistrz pospolity; dom w północnej pierzei⁶⁶⁵);

- ławników: Tomasza Danielewicza (dom we wschodniej pierzei⁶⁶⁶), Franciszka Paprockiego (dom w północnej pierzei⁶⁶⁷), Mikołaja Kordzińskiego (dom we wschodniej

⁶⁵⁷ AAP, Środa A 24 (patrz: Aneks 8).

⁶⁵⁸ Aneks nr 8: nieruchomości nr 63 i 65 (w oryginale nie wyszczególniono ulicy Garncarskiej).

⁶⁵⁹ Aneks nr 8: nieruchomość nr 7.

⁶⁶⁰ Aneks nr 8: nieruchomości nr 24 i 25.

⁶⁶¹ Aneks nr 8: nieruchomość nr 17.

⁶⁶² Aneks nr 8: nieruchomość nr 1.

⁶⁶³ Aneks nr 8: nieruchomość nr 28.

⁶⁶⁴ Aneks nr 8: nieruchomości nr 8 i 15.

⁶⁶⁵ Aneks nr 8: nieruchomość nr 4.

⁶⁶⁶ Aneks nr 8: nieruchomość nr 13.

⁶⁶⁷ Aneks nr 8: nieruchomość nr 2.

pierzei⁶⁶⁸), Pawła Mochwy vel Otomańczyka (dom we wschodniej pierzei⁶⁶⁹) i Jana Nowickiego (dom we wschodniej pierzei⁶⁷⁰).

Oprócz wyżej wymienionych przy rynku swoje nieruchomości posiadali również Jakub Śmiśniewicz, nauczyciel szkoły parafialnej⁶⁷¹, Walenty Obrębowicz, dzierżawca wiatraka szpitalnego⁶⁷², jak również starosta średzki⁶⁷³. Przy rynku mieszkał również pisarz miejski Paweł Bogulski⁶⁷⁴.

Znacznie skromniej wypadają na tle rynku wychodzące od niego ulice. I tak przy ulicy Pyzdrskiej możemy znaleźć domostwo ławnika Piotra Gniotczyka⁶⁷⁵, nieruchomości cechmistrza krawieckiego Wojciecha Kostanowicza⁶⁷⁶, dom cechmistrza rzeźniczego Dominika Śremowicza⁶⁷⁷ czy domostwo Anny Migdałki, jednej z bogatszych obywaterek Środy w latach 50. XVIII w., wdowy po burmistrzu Janie Migdale⁶⁷⁸. Przy ulicy Kapłańskiej (od Waltyńna ku rynkowi) mieszkał burmistrz Mateusz Węglarczyk⁶⁷⁹. Z kolei na ulicy Poznańskiej znajdował się dom rajcy Tomasza Borzęckiego⁶⁸⁰.

Przedmieścia były zdominowane przez osoby mniej zamożne, choć i tam wśród właścicieli nieruchomości możemy znaleźć znaczniejsze postaci. Na Przedmieściu Pyzdrskim swój domek posiadał cechmistrz krawiecki Marcin Wojciechowski⁶⁸¹, natomiast na Przedmieściu Poznańskim znajdował się m. in. spichlerz i ogrody pisarza miejskiego Konstantego Tarnawskiego⁶⁸². Z kolei na Przedmieściu Góreckim można znaleźć

⁶⁶⁸ Aneks nr 8: nieruchomość nr 11.

⁶⁶⁹ Aneks nr 8: nieruchomość nr 12.

⁶⁷⁰ Aneks nr 8: nieruchomość nr 10.

⁶⁷¹ Aneks nr 8: nieruchomość nr 6.

⁶⁷² Aneks nr 8: nieruchomość nr 19.

⁶⁷³ Aneks nr 8: nieruchomość nr 23.

⁶⁷⁴ Aneks nr 8: nieruchomość nr 9; AmŚ I/44, s. 203-205 (29 III 1758): PP. Grzegorz, Kazimierz i Melchior Janiccy mieszcz. średz., p. Szymon Janicki mieszcz. szamotulski i Marianna z Janickich Rozmarynowiczowa w asyście sw. męża p. Marcina Rozmarynowicza bracia i siostra rodz. dom po sw. rodzicach Wojciechu i Małgorzacie Janickich mieszcz. średz. w rynku między domami sław. p. Jana Nowickiego z 1-ej i sław. Antoniego Tylewicza z 2-ej strony na rogu idąc w ul. Pyzdrską p. Małgorzacie (! – winno być Magdalenie) Brzęczkiewiczowej wdowie po Pawle Brzęczkiewiczu powzdali i za 600 złp sprzed. Brzęczkiewiczowa to żona Pawła Bogulskiego (AmŚ.I/51, s. 13 – 18 V 1764: Sław. p. Magdalena z Wąchalskich 1v. Brzęczkiewiczowa obecnie 2v. żona sław. Pawła Bogulskiego wójta średz. w asyście sw. męża udzieliła mu plenipotencji we wszystkich sprawach dotyczących ruchomości, nieruchomości i sum pieniężnych).

⁶⁷⁵ Aneks nr 8: nieruchomość nr 54.

⁶⁷⁶ Aneks nr 8: nieruchomości nr 47 i 48.

⁶⁷⁷ Aneks nr 8: nieruchomość nr 52.

⁶⁷⁸ Aneks nr 8: nieruchomość nr 42.

⁶⁷⁹ Aneks nr 8: nieruchomość nr 101 w pobliżu domu Węglarczyka.

⁶⁸⁰ Aneks nr 8: nieruchomość nr 79.

⁶⁸¹ Aneks nr 8: nieruchomość nr 110.

⁶⁸² Aneks nr 8: nieruchomości nr 179 i 194.

nieruchomości należące do wspominanych już wcześniej rodzin Bogulskich, Jana Nowickiego, Mikołaja Kordzińskiego, Antoniego Tylewicza czy burmistrza Franciszka Szaydera⁶⁸³.

⁶⁸³ Aneks nr 8: nieruchomości nr 200, 201, 202, 205, 207 i 216.

4. Gospodarka

4.1. Rolnictwo i hodowla zwierząt

Jedną z podstawowych form finansowego funkcjonowania miasta było rolnictwo⁶⁸⁴. Badając to zagadnienie należy jednak odpowiedzieć na pytanie, czy zjawisko „agraryzacji”, czyli odchodzenia od typowych dla miasta funkcji rzemieślniczych, handlowych i usługowych, było oznaką regresu, czy też stanowiło efektywne uzupełnienie struktury gospodarczej⁶⁸⁵. Punktem wyjścia do rozważań o stopniu agraryzacji Środy oraz odpowiedzi na pytanie, czy rolnictwo stanowiło podstawową formę utrzymania bądź było uzupełnieniem źródeł dochodów, niech będzie wykaz ról mieszczan średzkich z 1756 r., stanowiący część wizji miasta (Aneks 8).

Podstawową formą wymiaru posiadanych ról uprawnych były kwarty i półkwarcia, które znajdowały się w następujących lokalizacjach: na północ ku Zielnikom, w pobliżu stawu miejskiego, na zachód nad Jeziorkiem i przy Drodze Poznańskiej oraz na południe ku Błotu. Źródła wspominają również o tzw. przymiarkach, czyli niewielkich gruntach wymierzonych poza zasadniczymi łanami roli, stanowiącymi uzupełnienie posiadanego areału, najczęściej o wielkości kilku zagonów⁶⁸⁶. Analizując rzeczony wykaz, znacząca część właścicieli posiadała jedną kwartę roli, choć kumulacje ról w rękach jednego właściciela nie należały do rzadkości. Wśród osób skupiających największy areał należy wymienić... burmistrza Franciszka Sznaydera, który posiadał łącznie 9,5 kwarty roli w pięciu częściach⁶⁸⁷. Niewiele ustępowali mu Wojciech Bogulski, posiadający 7,5 kwarty roli⁶⁸⁸ oraz Adam Płonkiewicz, posiadający w jednej części 6,5 kwarty roli ku Błotu⁶⁸⁹. Całą wyżej wymienioną trójkę łączy fakt, że od końca lat 40. do początku lat 70. XVIII w. pełnili funkcję burmistrza. Znaczny areał posiadali również średzcy dominikanie (łącznie 9,5 kwarty roli) oraz szpital (9 kwart). Pozostałe osoby wymienione w wykazie posiadały zazwyczaj od jednego półkwarcia do dwóch kwart.

W uprawie ziemi, podobnie jak w przypadku folwarków szlacheckich i gospodarstw kmiecych, stosowano system płodozmianu trójpolowego, dzieląc role na trzy części obsiewane

⁶⁸⁴ Taką informację podaje m. in. ankieta pruska z 1793 r. (*Opisy miast polskich*, cz. 1, s. 479).

⁶⁸⁵ Por. P. Miodunka, *Spółeczność małych miast południowej Małopolski*, s. 201-225, gdzie mowa o mieszczanach-rolnikach.

⁶⁸⁶ Np. AmŚ I/39, s. 50 (14 IV 1730): przymiarek „trzema składy idący czworogiem stai od Podolufi aż do granic na prost Bęnic [Bojnic] przy sław. Łukaszu Konstantym Tarnawskim z jedną w drugą pustej roli”.

⁶⁸⁷ Aneks nr 8: dwie kwarty ku Zielnikom i cztery pola ku Błotu (1,5 kwarty i trzykrotnie dwie kwarty).

⁶⁸⁸ Aneks nr 8: cztery kwarty ku Zielnikom (1,5 kwarty, pół kwarty z roli współdzielonej z Józefem Obrębowiczem i dwie kwarty), dwie kwarty przy Drodze Poznańskiej, 2,5 kwarty przy Jeziorku.

⁶⁸⁹ Aneks nr 8: role leżące między rolami Szymona Otomańczyka i Otomańczykowej.

zbożem jarym i oziminą, a resztę pozostawiając do ugorowania. Roślinami, które wysiewano na pola, były żyto, pszenica, jęczmień, owies, rzadziej proso, a ponadto również groch, gryka (zwana „taterką”) oraz rzepik.

W 1788 r. rajca Jakub Brzozowski dokonał zestawienia zbiorów z pięciu kwart roli należących do miasta, na które składały się: 90 wiertel oziminy, 160 wiertel jęczmienia, 15 wiertel grochu, 18 wiertel owsa, 15 wiertel prosa, 50 wiertel „taterki” oraz 8 wiertel rzepiku, które dostarczyły łącznie 4944 złp zysku⁶⁹⁰.

W mieście uprawiano również chmiel, o czym może świadczyć m. in. należność 28 zł, które Franciszek Płonkiewicz był winien za zakupiony chmiel Walentemu Obrębowiczowi według testamentu z 1771 r.⁶⁹¹

Do uprawy ziemi niezbędne były określone narzędzia. W 1698 r. Stanisław Lutoszka posiadał następujący sprzęt gospodarski: dwa wozy z dobrym porządkiem, z barkami okuwanymi i barczkiem okuwanym, pług i żelaza do niego, wici, grzędzielnia żelazna, dwie jarzemne (tj. jarzemnice, czyli jarzma używane w transporcie wołami), dwa żelazne nasienniki, jeden łańcuch, dwie radlice, dwie kosy (jedna z ładą, a druga do trawy), siekiera, żelaza kośne, babka do kosy i młotek⁶⁹². Z kolei w 1703 r. Andrzej Jewasek otrzymał w dziale z rodzeństwem po śmierci ich ojca łańcuch, siekierę, łopatę, kraj (tj. ostrze pługa), radlicę, dwoje wici jarzemnych i wić grzędzielną oraz dwa wozy⁶⁹³. Natomiast w 1756 r. Stanisław Jurczak wykazał w testamencie dwa żelaza płużne, dwie radlice, wici jarzemne i wić grzędzielną⁶⁹⁴.

Część mieszczan posiadała również ogrody i sady zlokalizowane na przedmieściach, w których rosły m. in. drzewa owocowe, takie jak śliwy czy grusze. W 1783 r. kozy należące do wójta Jakuba Brzozowskiego poczyniły szkody w sadach rajcy Jakuba Bogulskiego i Antoniego Brukczyńskiego, które zniszczyły kilkanaście szczepów oraz śliwy⁶⁹⁵. Z kolei w 1774 r. jedna z grusz stanowiła punkt orientacyjny na granicy ogrodów Heleny Dąbkowej i Walentego Mrozika na Przedmieściu Pyzdrowskim⁶⁹⁶.

Obok uprawiania roli zajmowano się również hodowlą zwierząt. O ich liczebności dowiadujemy się przed wszystkim z inwentarzy powstających przy okazji spisywania testamentów lub działów dokonywanych już po śmierci pomiędzy sukcesorami. W 1703 r. wspominany już Andrzej Jewasek otrzymał z działu pomiędzy rodzeństwem dwa woły, dwie

⁶⁹⁰ AP Poznań, Pyzdry Gr. 114, k. 3.

⁶⁹¹ Patrz Aneks 6.9.

⁶⁹² AmŚ I/44, s. 65-67.

⁶⁹³ AmŚ I/37, s. 161-162 (14 IV 1703).

⁶⁹⁴ AmŚ I/44, s. 108-111 (5 III 1756).

⁶⁹⁵ AmŚ I/24, k. 179v (30 X 1783).

⁶⁹⁶ AmŚ I/54, s. 230-231 (7 XI 1774).

krowy i trzy konie⁶⁹⁷. W 1710 r. na inwentarz pozostały po Agnieszce Otomance składały się: cztery krowy, para joińców (byków lub wołów) dwuletnich, troje cieląt łośskich (tj. zeszłorocznych), jedna kłacz, 11 owiec, dwie świnie, jeden wieprz i sześć prosiąt⁶⁹⁸. Znacznym inwentarzem mogła poszczycić się również Teresa Jurczakówna, która w 1756 r. w posagu wniosła 38 owiec, krowę i cztery świnie⁶⁹⁹.

Zwierzęta wypasano przede wszystkim na łąkach i nieużytkach, w szczególności w pobliżu terenów podmokłych, jak Błoto czy Jeziorko⁷⁰⁰, oraz na ugorowanych rolach. Starano się tego ściśle przestrzegać, aby nie czynić szkód w zasiewach i innych uprawach, choć np. w przypadku ciężkich zim dopuszczano, aby owce były wypasane na oziminach⁷⁰¹.

W świetle przytoczonych przykładów, co wydaje się być zgodnym ze spostrzeżeniami P. Miodunki w odniesieniu do miast Małopolski, według którego zjawisko skupiania większego areалу w jednych rękach było dość częste, szczególnie w miastach królewskich⁷⁰², Środa nie odstawała od tego trendu, a posiadanie znacznej ilości ziemi nie przeszkadzało w posiadaniu nieruchomości w ścisłym centrum miasta i wykonywaniu zupełnie innych, pozarolniczych profesji, jak również współtworzeniu lokalnej elity. Dobitnym przykładem jest tutaj osoba Franciszka Szneydera, który oprócz faktu bycia burmistrzem i posiadania największego areálu spośród wszystkich mieszczan, był właścicielem przynajmniej jednego domu i dwóch innych parcel w rynku, dwóch gruntów w mieście oraz mielcucha i trzech ogrodów na przedmieściach.

4.2. Rzemiosło

Produkcja i działalność rzemieślnicza koncentrowała się przede wszystkim na zaspokajaniu lokalnych potrzeb, a dopiero w dalszej kolejności na ewentualnym dalszym handlu⁷⁰³. Spośród dziewięciu cechów funkcjonujących w Środzie pod koniec XVIII w., które posiadali piwowarzy, rzeźnicy, szewcy, krawcy, kuśnierze, płóciennicy, piekarze, młynarze oraz pozostali rzemieślnicy skupieni w cechu łączonym (pospolitym), w niniejszej części skoncentrowano się na tych, których działalność jest najbardziej widoczna w źródłach miejskich.

⁶⁹⁷ AmŚ I/37, s. 161-162 (14 IV 1703).

⁶⁹⁸ AmŚ I/37, s. 475-477 (3 IV 1710).

⁶⁹⁹ AmŚ I/44, s. 127-128 (4 VIII 1756).

⁷⁰⁰ Do Jeziorka prowadziło „przeganowisko”, służące zapewne do przepędzania bydła (por. AmŚ I/44, s. 25-26).

⁷⁰¹ AmŚ I/24, k. 13-13v (15 XII 1778).

⁷⁰² Por. P. Miodunka, *Spoleczność małych miast południowej Małopolski*, s. 215-217.

⁷⁰³ J. Łojko, P. Wojtyniak, *Cechy i rzemiosło miast Wielkopolski*, s. 33-34.

Jednym z najprężniej działających był cech rzeźniczy, który posiadał ugruntowaną pozycję już od 2. połowy XV w. Zgodnie z obowiązującymi regulacjami cechowymi, rzeźnicy dokonywali uboju zwierząt oraz dzielenia mięsa i jego sprzedaży w jatkach rzeźniczych, przez co nie można było prowadzić handlu przy własnych domach⁷⁰⁴. Była to dość dochodowa profesja, dzięki czemu rzeźnicy zaliczali się do elity miejskiej. Jednym z najważniejszych przedstawicieli tego rzemiosła był Antoni Tylewicz, będący jednocześnie mistrzem piwowarskim. Na jego inwentarz w 1770 r. składało się 8 krów, cztery woły, 20 świń i trzy konie, a ponadto przechowywał beczkę łożu⁷⁰⁵.

Drugim, bardzo dochodowym rzemiosłem funkcjonującym w Środzie, było piwowarstwo, zajmujące się produkcją piwa i wódek. Z uwagi na bezpieczeństwo pożarowe produkcja odbywała się w oddzielnych budynkach, czyli mielcuchach i browarach, które były zlokalizowane najczęściej poza zwartą zabudową⁷⁰⁶. Na wyposażenie browaru składały się kadzie, kotły oraz garnce z pokrywami i rurami do produkcji wódek oraz beczki do piwa. W mielcuchu winien znajdować się również młynek do mielenia słodu. W 1753 r. Antoni Rzeźnikiewicz zw. Badowski sprzedał Walentemu Obrębowiczowi w kwocie 120 tynfów, czyli 152 zł, mielcuch z pełnym wyposażeniem, tj. „studnią wyreperowaną z rynną przy niej z żurawiem alias [... – nieczytelne – przyp. W. L.] z sochą, korytem zalewnym, piecem do suszenia, z przyciesiami nowymi dwiema, jedną dębową przerżniętą wzdłuż i drugą sosnową całą”⁷⁰⁷. Znacznie bardziej szczegółowy opis wyposażenia pochodzi z inwentarza z 1762 r., kiedy to Józef Mayzicki dzierżawił mielcuch zamkowy⁷⁰⁸:

Wchodząc do ozdobni drzwi na zawiasach żelaznych. Piec w ozdorni do suszenia słodów wyreperowany ze wszystkim z tegoż suszenia. Drzwi do mielcucha także na żelaznych zawiasach. W izbie mielcuchowej koryto złe. W tejże izbie piec z kominkiem dobry. Z tej izby się mielcuchowa, w której drzwi dwoje na żelaznych zawiasach. W tejże sieni kozioł *de novo* wyreperowany i nowo wmurowany. Kadzie dwie dobre wielkie z wszystkimi obręczami i trzecia pomocnica także dobra. Nalewki do wybijania z kotła dwie. Lej dobry. Beczek dobrych 33. Drybusów dwa nowo wyreperowane. Na górze sypanie wylepione z zamknięciem.

⁷⁰⁴ J. Kądziołka, *Rzemiosło średzkie*, s. 11.

⁷⁰⁵ AmŚ I/53, s. 177-178.

⁷⁰⁶ Najwięcej tego typu urządzeń znajdowało się w południowej części miasta przy murze miejskim oraz na Przedmieściu Poznańskim (por. Aneks 8, nieruchomości nr 55, 56, 63, 65, 96, 147, 166-169, 189).

⁷⁰⁷ AmŚ I/44, s. 26-28 (16 VII 1753).

⁷⁰⁸ AmŚ I/52, s. 81 (14 XI 1762).

Roczna produkcja piwa w latach 1761-1766 wynosiła około 1500 beczek. Wśród nazwisk osób zajmujących się produkcją znajdziemy takie osoby jak: Jakub Śmieśniewicz (nauczyciel), Dominik Śremowicz (równocześnie mistrz cechu rzeźniczego), Ludwik Andrzejewicz (pisarz miejski), Jakub Bogulski (wójt)⁷⁰⁹.

Prawo do sprzedaży piwa posiadali oczywiście producenci, jednak posiadali oni silną konkurencję w postaci klasztoru dominikanów, który przez długi czas unikał płacenia opłat od wyszynku. W związku z tym magistrat w 1783 r. podjął uchwałę nakładającą na konwent obowiązek zapłaty 1 zł 6 gr od każdej beczki piwa przywiezionej ze wsi i przeznaczonej na sprzedaż⁷¹⁰.

W mieście istniało również realne zapotrzebowanie na usługi kowalskie. Kuźnie zlokalizowane były przede wszystkim w pobliżu bram miejskich, gdzie odbywał się największy ruch. W 1757 r. z powodu dotychczasowego braku kowala niejaki Filip Kokociński sprzedał swój domek, czyli kuźnię, na Przedmieściu Poznańskim mistrzowi kowalskiemu Tomaszowi Obrębowiczowi⁷¹¹. Z kolei w 1780 r. mistrz kowalski Wojciech Węglarczyk otrzymał od miasta grunt na kuźnię po prawej stronie za Bramą Górecką⁷¹².

Dostrzegając potrzebę dalszej odbudowy i rozwoju miasta, dzierżawiący część gruntów miejskich Adam Skarbek Malczewski w 1792 r. otrzymał zgodę na postawienie cegielni i sprowadzenie do miasta strycharza. Cegielnia miała znajdować się „za stawem za wiatrakami na dawno zwanych i znajdujących się glinkach”, w której miano zbudować „domek dla strycharza, szopę, piec postawić”, w zamian za co Malczewski został zwolniony na 18 lat od jakichkolwiek opłat z tytułu cegielni⁷¹³.

4.3. Handel

Rytm życia handlowego Środy odmierzany był poprzez odbywające się regularnie jarmarki, których liczba w 1746 r., na mocy przywileju króla Augusta III, ustaliła się na poziomie 12 rocznie, oraz cotygodniowe targi. Przestrzeniami, w których można było skutecznie obrót handlowy w Środzie, były przede wszystkim rynek, a zwłaszcza znajdujące się w pobliżu ratusza budy, kramy i jatki, a także Targowisko, znajdujące się na Przedmieściu

⁷⁰⁹ AmŚ I/89, s. 3 (IX 1761).

⁷¹⁰ AmŚ I/24, k. 179v-180 (4 XI 1783).

⁷¹¹ AmŚ I/44, s. 165-166 (28 IV 1757).

⁷¹² AmŚ I/24, k. 103-103v (9 IX 1780): „wymierzyło się miejsca wzdłuż przy tej bramie [Góreckiej], idąc z miasta po prawej ręce, wzdłuż łokci 15 nad drogą ciągnącą się nad waltynem, wszcz od muru przy bramie łokci 10, a ku filarowi w końcu łokcia piętnastego łokci 8 wszcz od muru”.

⁷¹³ AmŚ I/72, s. 111-112 (6 IV 1792).

Poznańskim. Był to sporych rozmiarów plac o kształcie odwróconej litery „L”⁷¹⁴, dający m. in. możliwość handlu żywym inwentarzem⁷¹⁵.

Zgodnie z przywilejem królewskim dochód z jarmarków zasiliał skarb miasta lub starosty. Jarmarki „starościńskie” odbywały się w poniedziałki po święcie Trzech Króli (6 stycznia), po św. Stanisławie (8 maja), po św. Idzim (1 września), po św. Szymonie i Judzie Apostołach (28 października) i po św. Andrzeju (30 listopada). Z kolei „miejskimi” były targi roczne sprawowane w poniedziałek po święcie Oczyszczenia NMP (2 lutego), po św. Macieju (24 lutego), po Białej Niedzieli (tj. pierwszej niedzieli po Wielkanocy), w oktawie Bożego Ciała (maj-czerwiec; termin ruchomy uzależniony od daty Wielkanocy), po św. Małgorzacie (13 lipca), po św. Annie (26 lipca) oraz po św. Michale (29 września)⁷¹⁶.

Zwyczajowo cotygodniowe targi odbywały się w niedziele, jednak w tej materii istotna zmiana nastąpiła na początku 1777 r. Wówczas uchwałą magistratu zdecydowano się przenieść „targi niedzielne, to jest na zboże, drzewo i inne przedaże” na poniedziałki i piątki, aby handel nie odbywał się w dzień święty⁷¹⁷. Ceny towarów zasadniczo były regulowane przez radę miejską. W 1790 r. cena za wiertel zboża na targu została ustalona w następujący sposób: żyto – 5 zł, pszenica – 8 zł, jęczmień – 3 zł, groch – 5 zł⁷¹⁸. Z kolei w 1791 r. ceny kształtowały się następująco: żyto – 9 zł, pszenica – 9 zł 15 gr, owies – 5 zł, jęczmień – 6 zł⁷¹⁹.

Sporych dochodów do kasy miejskiej dostarczały wszelkiego rodzaju opłaty targowe. Najbardziej dochodowym był targ solny, odbywający się na rynku pod ratuszem, z którego tytułu w 1775 r. skarb miasta otrzymywał od 12 zł 15 gr do 26 zł⁷²⁰. Mniejszego, ale regularnego dochodu dostarczał handel bydłem, dostarczający przeważnie około 4 zł od każdego odbywającego się targu⁷²¹. W mieście handlowali również rzemieślnicy i kupcy z odleglejszych kierunków, m. in. sukiennicy ze Śląska, którzy mieli płacić po cztery szóstaki za zezwolenie i miejsce na handel suknem⁷²².

Kontakty handlowe mieszczan koncentrowały się przede wszystkim na zaspokajaniu bieżących, lokalnych potrzeb. Podstawowych informacji dotyczących przedmiotów handlu

⁷¹⁴ Śladem po Targowisku jest układ dzisiejszych ulic Kilińskiego i Kościuszki.

⁷¹⁵ W XVI-wiecznych księgach miejskich Środy (np. AmŚ I/30, k. 23v, 25v, 31 i in.) można znaleźć wzmianki o bliżej niezlokalizowanym targu świńskim („forum scrophinum”, „forum porcorum”), który m. in. ze względów higienicznych mógł zostać w późniejszym czasie zniesiony i przeniesiony na tereny przedmiejskie.

⁷¹⁶ AmŚ I/21, k. 3.

⁷¹⁷ AmŚ I/54, s. 305 (20 I 1777).

⁷¹⁸ AmŚ I/72, s. 35 (5 I 1790).

⁷¹⁹ AmŚ I/72, s. 51-52 (13 I 1791).

⁷²⁰ AmŚ I/56, s. 158, 159, 161, 162.

⁷²¹ Np. AmŚ I/56, s. 160

⁷²² Informację tę podaje J. Kądziołka (*Od „potopu” szwedzkiego do drugiego rozbioru Polski*, s. 90), jednak bez wskazania podstawy źródłowej.

dostarczają m. in. testamenty, w których wykazywane były należności za zakupione i sprzedawane towary. Np. w 1701 r. Walenty Jadecki w swoim testamencie wskazywał m. in. na 14 zł za stronę mięsa od pewnego owczarza z pobliskiego Januszewa, 4 zł 12 gr oraz dwa wiertele jęczmienia od kmięcia Dolaty z Jarosławca za 11 sztuk płótna czy 10,5 zł za stronę mięsa od niejakiego Józefa z Babina⁷²³.

Intratnym zajęciem był handel zwierzętami, w szczególności bydłem, choć średzianie handlowali również owcami. W 1760 r. Bonawentura Cichoński dokonał w Mikuszewie koło Miłosławia zakupu skopów od Ignacego Zabłockiego, „które także może jako swoją własność sprzedać”⁷²⁴.

Średzcy mieszczenie trudnili się również handlem dalekosiężnym, jednak w tej materii dysponujemy jedynie pośrednią wzmianką z 1771 r. z testamentu Walentego Obrębowicza z której wynika, że Paweł Bogulski dopłacał na komorze celnej w Toruniu dwa stare szóstaki⁷²⁵.

⁷²³ AmŚ I/37, s. 146-148 (29 IX 1701).

⁷²⁴ AmŚ I/51, s. 7 (2 VII 1760).

⁷²⁵ AmŚ I/ 54, s. 168 (patrz Aneks 6.9.).

5. Kultura

5.1. Życie religijne

Sercem życia religijnego mieszkańców Środy był kościół farny pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Początki średzkiej parafii sięgają najpewniej momentu lokacji miasta w XIII w., natomiast pierwsze wzmianki o średzkich plebanach pochodzą z lat 1276 i 1281⁷²⁶. Według J. Nowackiego na wczesnośredniowieczny rodowód parafii wskazuje również jej zasięg⁷²⁷, gdyż w XVIII w. w jej skład, oprócz Środy, wchodziło 14 miejscowości: Jarosławiec, Topola, Żabikowo, Słupia Mała, Słupia Wielka, Pętkowo, Strzeszki, Kijewo, Włostowo, Żrenica, Zielniki, Babin, Pławce i Zdziechowice⁷²⁸.

Zgodnie z aktem erekcyjnym kapituły kolegiackiej, na czele kapituły stał prepozyt. O ile jeszcze od XV do XVII w. prepozytami były osoby wielce zasłużone w skali kraju, a kilkoro z nich dostąpiło później godności arcybiskupa gnieźnieńskiego i prymasa Polski⁷²⁹, to w XVIII w. stan ten uległ znaczącej zmianie, choć nadal stosowano się do pewnej reguły, aby prepozyt wywodził się ze stanu szlacheckiego⁷³⁰. W przypadku pozostałych członków kapituły kryterium stanowe nie było już wymagane. Niemniej o ile jeszcze w 1. połowie XVIII w. kapituła nie miała większych problemów z pełną obsadą, poza nielicznymi wyjątkowymi sytuacjami⁷³¹, o tyle 2. połowa XVIII w., a w szczególności jej ostatnie lata, to okres, kiedy co raz częściej kanonie wakowały, co w połączeniu z sekularyzacją majątków kościelnych przez Prusaków sprawiło, że na początku XIX w. dokonano redukcji kapituły do trzech prałatur i trzech kanonii⁷³².

Prepozyt nie był zobowiązany do stałego pobytu przy parafii, mimo że dysponował majątkiem proboszczowskim, tj. wsią Topola, gdzie znajdowała się jego rezydencja. Stąd też sprawami duszpasterskimi zajmowała się pozostała część kapituły, tj. dziekan, kustosz oraz kanonicy⁷³³. Do nich należało odprawianie nabożeństw, takich jak codzienne oficjum o Najświętszej Maryi Pannie wraz ze mszą wotywną, odprawianie niedzielnych mszy świętych,

⁷²⁶ *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 1, nr 460, 500.

⁷²⁷ J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. 2, s. 361.

⁷²⁸ P. F. Neumann, *Kościół*, s. 82. Dokument nie wymienia

⁷²⁹ Prepozytami średzkimi z XV-XVII w., którzy zostali prymasami Polski, byli: Władysław Oporowski, Jan Łaski, Andrzej Krzycki i Maciej Łubieński (J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. 2, s. 604).

⁷³⁰ Por. Aneks 3.

⁷³¹ W. Lis, *Skład osobowy kapituły kolegiackiej w Środzie*, s. 227-228 (wykaz posiadaczy prebend).

⁷³² J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. 2, s. 606.

⁷³³ W. Lis, *Skład osobowy kapituły kolegiackiej w Środzie*, s. 225.

jak również uczestnictwo w nakazanych procesjach⁷³⁴. Z tego tytułu przysługiwały im dochody *iuris stolae*, na które składały się wszelkie dobrowolne ofiary, opłaty za sprawowanie sakramentów, jak również wpływy z czynszów i legatów na rzecz kapituły czy pieniądze ze skarboni kościelnej⁷³⁵.

Niestety nie jest znana pełna taryfa wpływów za sprawowanie sakramentów oraz innych czynności, choć pewnych wskazówek dostarczają spisy dochodów odnotowywane w księdze zgonów od 1776 r. Wynika z nich, że opłatami objęte były takie rzeczy, jak dzwonne, czyli uruchomienie dzwonu podczas pogrzebu lub rocznicy śmierci oraz światło, czyli zapalenie świec na ołtarzach⁷³⁶.

Religijność mieszkańców objawiała się w rozmaity sposób. Jedną z podstawowych form aktywności religijnej była przynależność do bractw, które były przywiązane po poszczególnych ołtarzy. Przy średzkiej farze funkcjonowało przynajmniej kilka takich korporacji. Jednym z największych i najaktywniejszych było bractwo św. Anny, które zostało założone w 1640 r. przez warszawskich bernardynów⁷³⁷ na wzór Arcybractwa św. Anny, którzy posiadali prawo do erygowania podobnych bractw w innych miejscach⁷³⁸. Bractwo to było przywiązane do ołtarza o tym samym wezwaniu i za główny cel stawiało sobie obronę bóstwa Chrystusa i Ducha Świętego, mając niekiedy antyprotestancki charakter⁷³⁹. Równie prężne było bractwo Szkaplerza Świętego, które działało w farze średzkiej od 1683 r. przy ołtarzu Najświętszej Maryi Panny⁷⁴⁰. Z kolei organizacją zrzeszającą osoby umiejące czytać, dzięki czemu mogły uświetniać liturgię poprzez śpiewy łacińskie, było funkcjonujące od 1668 r. bractwo literackie, również przypisane do ołtarza Najświętszej Maryi Panny⁷⁴¹. Oprócz nich przy szpitalu Św. Ducha od 1729 r. działało bractwo św. Barbary, która była patronką osób oczekujących na śmierć bądź narażonych na utratę zdrowia⁷⁴².

Szczególnym kultem jednak średzianie otaczali wizerunek Najświętszej Maryi Panny Różańcowej, który znajdował się w ołtarzu głównym dominikańskiego kościoła Św. Krzyża.

⁷³⁴ P. F. Neumann, *Kościół*, s. 80.

⁷³⁵ W. Lis, *Skład osobowy kapituły kolegiackiej w Środzie*, s. 225.

⁷³⁶ Przykłady wpływów w 1777 r.: „Odprawiła się rocznica za śp. Mikołaja Kosmickiego. Za trzy dzwon[y] i lamp kilkanaście – 5 zł 24 gr”, „Podczas rocznicy za x. Sebastjana Jankiewicza za dzwonne i światło – 5 zł 10 gr”, „Odprawił się aniwersarz za śp. Chojniewicza. Z wiliami i mszami kościołowi za dzwonne dwa i światło – 6 zł 16 gr” (AAP, PM 298/7, s. 2, 4).

⁷³⁷ P. F. Neumann, *Kościół*, s. 73.

⁷³⁸ J. Flaga, *Bractwa religijne w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku*, Lublin 2004, s. 140.

⁷³⁹ S. Litak, *Bractwa religijne w Polsce przedrozbiorowej XIII-XVIII wiek. Rozwój i problematyka*, Przegląd Historyczny, 88/3-4 (1997), s. 520.

⁷⁴⁰ P. F. Neumann, *Kościół*, s. 61.

⁷⁴¹ Tamże.

⁷⁴² P. F. Neumann, *Kościół*, s. 91.

Przez wielu mieszkańców obraz ten uznawany był za słynący łaskami, stąd też znajdowało się przy nim wiele wotów dziękczynnych za wysłuchane modlitwy⁷⁴³. Stąd też po kasacie klasztoru przez Prusaków w 1. połowie XIX w. obraz Matki Bożej Różańcowej trafił do kościoła kolegiackiego, jednak jako wymagający pilnej konserwacji z powodu licznych zniszczeń, został przesłany w 1861 r. przez ks. Augustyna Szamarzewskiego do ks. Bernarda Preibisza z gostyńskiej kongregacji filipinów, który podjął się jego naprawy⁷⁴⁴.

Wyrazem troski wiernych o Kościół były również liczne pobożne zapisy i jałmużny oraz fundacje czynszów na rzecz poszczególnych ołtarzy czy kościołów, jak również innych form pobożności. W 1709 r., będący w obliczu śmierci podczas zarazy Marcin Węglarczyk, wyznaczył 50 zł na postawienie kapliczki św. Barbary ku Mącznikom oraz 200 zł na aniwersarz za dusze swoją i jego małżonki Reginy⁷⁴⁵. W 1748 r. Julianna Michalska postanowiła z kolei ufundować poczęstunek dla ubogich po jej pogrzebie, wyznaczając 3 zł 24 gr na biały chleb i 25 gr na wódkę⁷⁴⁶. Ciekawy zapis uczynił w 1771 r. Walenty Obrębowicz, który pieniądze z długu posiadanego u wdowy Migdałki oraz 138 zł należące się od Franciszka Płonkiewicza przeznaczył na remont organów w kościele farnym⁷⁴⁷. Jest to najprawdopodobniej przykład w pełni zrealizowanego zapisu testamentowego, gdyż podczas wizytacji w 1777 r. wspomina się o organach, które zostały powiększone o cztery głosy⁷⁴⁸. Ponadto uczynił też pewien zapis pieniężny na msze święte przed wizerunkiem Matki Boskiej Tuleckiej, co świadczy o tym, że za życia musiał odbywać do tego miejsca liczne pielgrzymki⁷⁴⁹. Z kolei w 1776 r. będący na łożu śmierci rajca średzki Mikołaj Kośmicki wyznaczył 500 zł na aniwersarz w farze⁷⁵⁰.

5.2. Kultura intelektualna i piśmiennictwo

Księgi miejskie Środy dostarczają, niestety, niewiele informacji na temat życia kulturalnego czy kultury intelektualnej mieszczan, choć funkcjonowanie w kręgach miejskich określonych osób pozwala na uchwycenie, przynajmniej w niewielkim stopniu, tego zagadnienia.

⁷⁴³ Rozdział 1.3.5.

⁷⁴⁴ Archiwum Parafii Kolegiackiej w Środzie Wielkopolskiej, 3, k. 76.

⁷⁴⁵ Aneks 6.2.

⁷⁴⁶ Aneks 6.5.

⁷⁴⁷ Aneks 6.9.

⁷⁴⁸ P. F. Neumann, *Kościół*, s. 60.

⁷⁴⁹ Aneks 6.9.

⁷⁵⁰ Aneks 6.10.

Bez wątpienia wpływ na poziom intelektualny czy kulturalny miało szkolnictwo, przynajmniej w podstawowym wymiarze. Z reguły odpowiadały za to szkoły parafialne, które mimo faktu, że były słabiej zorganizowane niż np. szkolnictwo zakonne, to stanowiły miejsce, w którym można było zagwarantować niższemu warstwowi społecznemu opanowanie czytania i pisania, jak również podstaw języka łacińskiego, a w niektórych przypadkach również podstaw arytmetyki⁷⁵¹.

Środa borykała się z problemami związanymi z obsadą posady nauczyciela, jak również samym miejscem na budynek szkolny. Pierwotnie sprawująca formalną opiekę nad szkolnictwem kapituła kolegiacka z biegiem lat starała się o przerzucenie tego obowiązku na magistrat, na co wskazują m. in. protokoły wizytacyjne. Już w 1696 r. sygnalizowana była konieczność budowy nowej szkoły oraz zaangażowania nauczyciela, czym miał się zająć magistrat⁷⁵². Ostatecznie nie wiadomo, jak wyegzekwowano odbudowę szkoły, niemniej już pod koniec lat 30. XVIII w. w szkole pracował nauczyciel, którym był kantor kolegiaty średzkiej, Jakub Śmiśniewicz⁷⁵³. W związku z jego podeszłym wiekiem w połowie lat 70. XVIII w. ponownie pojawiła się konieczność obsadzenia wakującej posady. Od tego momentu istotnie opiekę nad szkołą w pełni sprawował magistrat, który w 1778 r. na stanowisko nauczyciela powołał średzianina Piotra Gniotczyka⁷⁵⁴. Wkrótce podjęto też decyzję o budowie nowej szkoły w pobliżu kościoła farnego⁷⁵⁵. Po rezygnacji Gniotczyka w 1789 r. nauczycielem został mianowany Krystian Krygier, będący w tym czasie jednocześnie ławnikiem⁷⁵⁶.

Wychowanie w kręgu kościelnym nie pozostawało bez wpływu na wybór drogi życiowej dla części młodych osób, które postanowiły związać swoje życie ze stanem duchownym, m. in. zasilając szeregi średzkiej kapituły. Ścieżkę duchowną postanowili obrać m. in. Michał Leporowski, będący kustoszem kapituły w latach 1735-1740, który urodził się pod nazwiskiem... Zajac⁷⁵⁷. Zmiany nazwiska dokonał najprawdopodobniej wstępując w stan duchowny, a źródłem nowego nazwiska było łacińskie słowo *lepus*, oznaczające właśnie zajaca.

⁷⁵¹ Por. S. Litak, *Szkoły parafialne w Polsce w XVIII w. przed powstaniem Komisji Edukacji Narodowej*, *Roczniki Humanistyczne*, 25/2 (1977), s. 161.

⁷⁵² AAP, AV 18, k. 314.

⁷⁵³ Śmiśniewicz bezpośrednio został wymieniony jako nauczyciel po raz pierwszy w 1741 r. (AmŚ I/40, s. 271), jednak w oparciu o świadectwo wystawione przez dziekana, kustosa i kanoników kolegiaty średzkiej w 1774 r., gdzie mowa o ponad 36-letniej służbie jako kantor i zakrystian, w której „wiernie, sprawiedliwie i w niczym nieposzlakowanie sprawował się” (AmŚ I/54, s. 209-210 – 18 IV 1774), początek pracy jako nauczyciela można przesunąć na okres około 1737-1738 r.

⁷⁵⁴ Piotr Antoni Gniotczyk (chrz. 5 V 1757), syn Stefana i Małgorzaty (AAP, PM 298/3, s. 252).

⁷⁵⁵ Patrz rozdział 1.3.4.

⁷⁵⁶ AmŚ I/72, s. 26 (7 IX 1789); Aneks 1.

⁷⁵⁷ AAP, PM 298/3, s. 8 (2 X 1699); Aneks 3, nr 21.

Oprócz niego do kapituły weszli Tomasz Wąchański, urodzony pod nazwiskiem Wachańka⁷⁵⁸, oraz Kazimierz Borzęcki⁷⁵⁹. W gronie niższego duchowieństwa z kolegiatą związany był z kolei Wojciech Gniotczyk, który jako subdiakon został altarystą altarii św. Anny⁷⁶⁰. Karierę duchownego obrał również wspomniany już wcześniej Jan Mroziński, który od przyjęcia święceń do swojej śmierci był plebanem w Łukowie w dekanacie obornickim⁷⁶¹.

Młodzi średzianie kierowali również swoje kroki do zgromadzeń zakonnych. W badanym okresie, jak również później, w czasie bezpośrednio poprzedzającym kasatę zakonów w zaborze pruskim, znani są następujący zakonnicy pochodzący z Środy:

- dominikanie: w Poznaniu Wincenty Leporowski⁷⁶² i Benedykt Gawarzewski⁷⁶³; w Środzie Franciszek Kordziński⁷⁶⁴;
- karmelita Albin Woyciechowski, przeor poznańskiego klasztoru karmelitów⁷⁶⁵;
- bernardyni w Toruniu: Andrzej (imię świeckie: Walenty Jan Kanty) Derdowski⁷⁶⁶, Poncjjan (imię świeckie: Franciszek) Śremowicz⁷⁶⁷, Wenancjusz (imię świeckie: Wojciech) Śremowicz⁷⁶⁸, Piotr (imię świeckie: Józef) Śremowicz⁷⁶⁹.

Wyznacznikiem poziomu kultury intelektualnej była ogólnie pojęta piśmienność mieszczan⁷⁷⁰. Umiejętność władania piórem znacznie różnicowała poszczególne osoby. W wielu przypadkach ograniczała się ona zaledwie do postawienia odręcznych znaków krzyża, choć znacznie częstszą praktyką w odniesieniu do osób niewładających na co dzień piórem, był podpis tzw. ręką trzymaną. Z kolei do grona *litterati* należeli przede wszystkim urzędnicy miejscy oraz znaczniejsi mieszczanie. W 1772 r. pod manifestem złożonym w księdze grodzkiej poznańskiej przeciwko burmistrzowi Wojciechowi Bogulskiemu na 51 osób deklarujących swój podpis, 24 podpisało się samodzielnie („manu propria”, „ręką własną”). W tym gronie

⁷⁵⁸ Aneks 3, nr 45.

⁷⁵⁹ Aneks 3, nr 7.

⁷⁶⁰ Chrz. 23 IV 1751, syn Stefana i Małgorzaty (AAP, PM 298/3, s. 221); P. F. Neumann, *Kościół*, s. 73. Jego dalsze losy pozostają nieznane.

⁷⁶¹ AAP, EL 1, k. 13v.

⁷⁶² P. F. Neumann, *Wykaz personalny*, s. 407.

⁷⁶³ Tamże, s. 408.

⁷⁶⁴ Tamże.

⁷⁶⁵ Tamże, s. 409.

⁷⁶⁶ M. Stawiski, *Klasztor Bernardynów toruńskich w XVIII wieku. Dzieje, ludzie i specyfika jednego z czołowych konwentów Prowincji Wielkopolskiej*, niepublikowana rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem dr. hab. Adama Kucharskiego, prof. UMK, Toruń 2024, s. 752.

⁷⁶⁷ Tamże, s. 654.

⁷⁶⁸ Tamże, s. 656.

⁷⁶⁹ Tamże, s. 844.

⁷⁷⁰ Próby zbadania stopnia piśmienności w miastach Małopolski podjął się W. Urban (*Sztuka pisanie w województwie krakowskim w XVII i XVIII wieku*, Przegląd Historyczny, 75/1 (1984), s. 39-82). Obecnie w tej dziedzinie konieczność badań dotyczących piśmienności mieszczan postuluje A. Bartoszewicz, specjalizująca się przede wszystkim w piśmienności okresu późnego średniowiecza (np. *Piśmienność mieszczańska w późnośredniowiecznej Polsce*, Warszawa 2012, s. 9-32).

znaleźli się m. in. wójt Mikołaj Kośmicki, rajcy Tomasz Danielewicz i Mateusz Węglarczyk, ławnicy Antoni Gniotczyk, Franciszek Płonkiewicz, Antoni Zimnicki i Łukasz Sadowicz, jak również niektórzy cechmistrzowie, tacy jak krawiec Kazimierz Kozłowski czy kuśnierz Maciej Sabiniewicz. Z kolei pozostałe 27 osób złożyło podpis ręką trzymaną (oznaczoną jako „Rt.”, niekiedy z dodaniem znaków krzyża). Co ciekawe, w tym gronie znalazł się m. in. cechmistrz kuśnierski Stanisław Iwandowicz⁷⁷¹.

9. Podpisy mieszczan średzkich pod manifestem przeciwko Wojciechowi Bogulskiemu (AP Poznań, Poznań Gr. 1128, k. 145v)

⁷⁷¹ AP Poznań, Poznań Gr. 1128, k. 145v.

W miarę przemiany struktury wyznaniowej i narodowościowej Środy stopniowo zaczęły pojawiać się podpisy w innych językach. I tak w 1769 r. pod zobowiązaniem długu podpisuje się w języku hebrajskim Żyd, Salomon rzeźnik. Nie byłoby w tym nic nadzwyczajnego, gdyby nie fakt, że z podpisu wynika, iż owym rzeźnikiem jest... Issachar Ber syn Pana Ya'akowa. Prawdopodobnie zabieg ten wynikał z faktu ewentualnego unikania w przyszłości odpowiedzialności przed sądami przez Żydów⁷⁷².

W księgach miejskich możemy znaleźć również przykłady kobiet, które posiadały umiejętność pisania. W 1770 r. pod jednym z wpisów do księgi miejskiej podpisują się Małgorzata Metlerowa i Katarzyna Konikiewicz⁷⁷³, a rok później podpis składa Anna z Leporowskich Wegnerowa⁷⁷⁴.

Obok piśmienności niezwykle istotną sprawą było czytelnictwo. W tej materii dysponujemy pojedynczymi, bardzo luźnymi wzmiankami. Największym zbiorem książek w mieście mogła poszczycić się kapituła kolegiacka, która według inwentarza księgozbioru z 1675 r. posiadała przynajmniej 45 woluminów różnych dzieł, głównie o tematyce filozoficznej i teologicznej⁷⁷⁵. Z kolei według inwentarza ruchomości sporządzonego na początku 1759 r. po śmierci Franciszka Sznaydera, w jego podręcznych zbiorach znajdowało się 14 książek o tematyce medycznej⁷⁷⁶.

5.3. Wpływ sejmików na wizerunek miasta

Odbывające się od końca XIV w. sejmiki ziemskie⁷⁷⁷ w Środzie nie pozostawały bez wpływu na funkcjonowanie i wizerunek miasta. Ranga sejmiku średzkiego, porównywalna do sejmiku szlachty małopolskiej w Proszowicach⁷⁷⁸ sprawiała, że w szczególnie ważnych

⁷⁷² Za odczyt nazwiska i wskazówkę interpretacyjną dziękuję mgr. Mikołajowi Wojciechowskiemu.

⁷⁷³ AmŚ I/53, s. 134.

⁷⁷⁴ AmŚ I/53, s. 222.

⁷⁷⁵ AAP, PA 425/2, s. 415-416. Jest to zapewne część zbiorów bibliotecznych kapituły, które uległy zniszczeniu podczas II wojny światowej w Poznaniu, o czym wspomina J. Nowacki (*Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. 2, s. 607).

⁷⁷⁶ AmŚ I/46, s. 73 (21 I 1759): „Po uczynionej wizji oddała p. Andrzejewiczowa książek doktorskich różnych *in numero* 14, które wzięli panowie opiekuni do siebie”.

⁷⁷⁷ Umowną datą, kiedy odnotowano w Środzie pierwszy zjazd szlachty o charakterze sejmikowym, jest 15 VIII 1378, kiedy to wystawiony został dokument, w którym wystąpili najważniejsi przedstawiciele szlachty województw wielkopolskich, na czele z ówczesnym starostą generalnym Wielkopolski i wojewodą kaliskim (*Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 3, nr 1753).

⁷⁷⁸ O wpływie sejmiku szlachty małopolskiej na Proszowice pisze F. Leśniak w monografii Proszowice (F. Leśniak, *W okresie Polski szlacheckiej*, [w:] *Proszowice. Zarys dziejów do 1939 roku*, red. F. Kiryk, Kraków 2000, s. 101-113).

okresach liczba osób przebywających jednocześnie na terenie Środy wzrastała przynajmniej dwukrotnie, co wynikało ze sporej frekwencji obradującej braci szlacheckiej⁷⁷⁹.

Dzięki obecności szlachty, Środa była otaczana szczególną opieką i troską, która objawiała się w rozmaity sposób poprzez bezpośrednie lub pośrednie działania. Wynikało to przede wszystkim z konieczności zapewnienia dogodnych warunków obradowania oraz pobytu szlachty w mieście, względnie w jego najbliższej okolicy, co zasadniczo jest uchwytne źródłowo już od końca XVI w.⁷⁸⁰

W pierwszej kolejności dbano o komfort i wygodę podczas obradowania sejmiku na terenie fary. Kościół ten, co zostało już podkreślone w rozdziale poświęconym topografii miasta i budynkom charakterystycznym, wymagał ciągłych nakładów finansowych na nieustające prace renowacyjne, co znajdowało odzwierciedlenie w protokołach wizytacyjnych. Z racji faktu, że kapituła regularnie borykała się z problemami finansowymi⁷⁸¹, w latach 1682 i 1735 obradująca szlachta wyasygnowała znaczne kwoty na prace remontowe w farze⁷⁸². Wyrazem troski o miejsce, jak również własną wygodę sejmikujących, była zmiana dotychczasowego miejsca, w którym zataczano koło obradujące. Pierwotne miejsce obrad musiało znajdować się po północnej stronie kościoła, pomiędzy jego murami a murem miejskim, gdzie istotnie szlachta mogła uskarżać się na ciasnotę, gdyż i obecnie jest to stosunkowo niewielki teren. Dlatego też podczas sejmiku w 1764 r. ustalono, iż zmienione zostanie dotychczasowe miejsce obrad na południową stronę kościoła, najpewniej na teren pomiędzy wieżą kościelną a dzwonnica⁷⁸³. Jednocześnie podjęto decyzję o zakupie nowych ław przeznaczonych typowo na potrzeby szlachty, gdyż wcześniej prawdopodobnie wykorzystywano stare ławy kościelne, choć część szlachty korzystała z własnych krzesełek, co znajduje potwierdzenie chociażby w inwentarzach szlacheckich⁷⁸⁴.

⁷⁷⁹ Według relacji biskupa krakowskiego Jana Aleksandra Lipskiego, przytaczanej przez T. Kościńskiego (*Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1733-1763*, Poznań 2024, s. 89), w sejmiku z VIII 1734 miało brać udział ponad 2000 przedstawicieli szlachty i kilku senatorów.

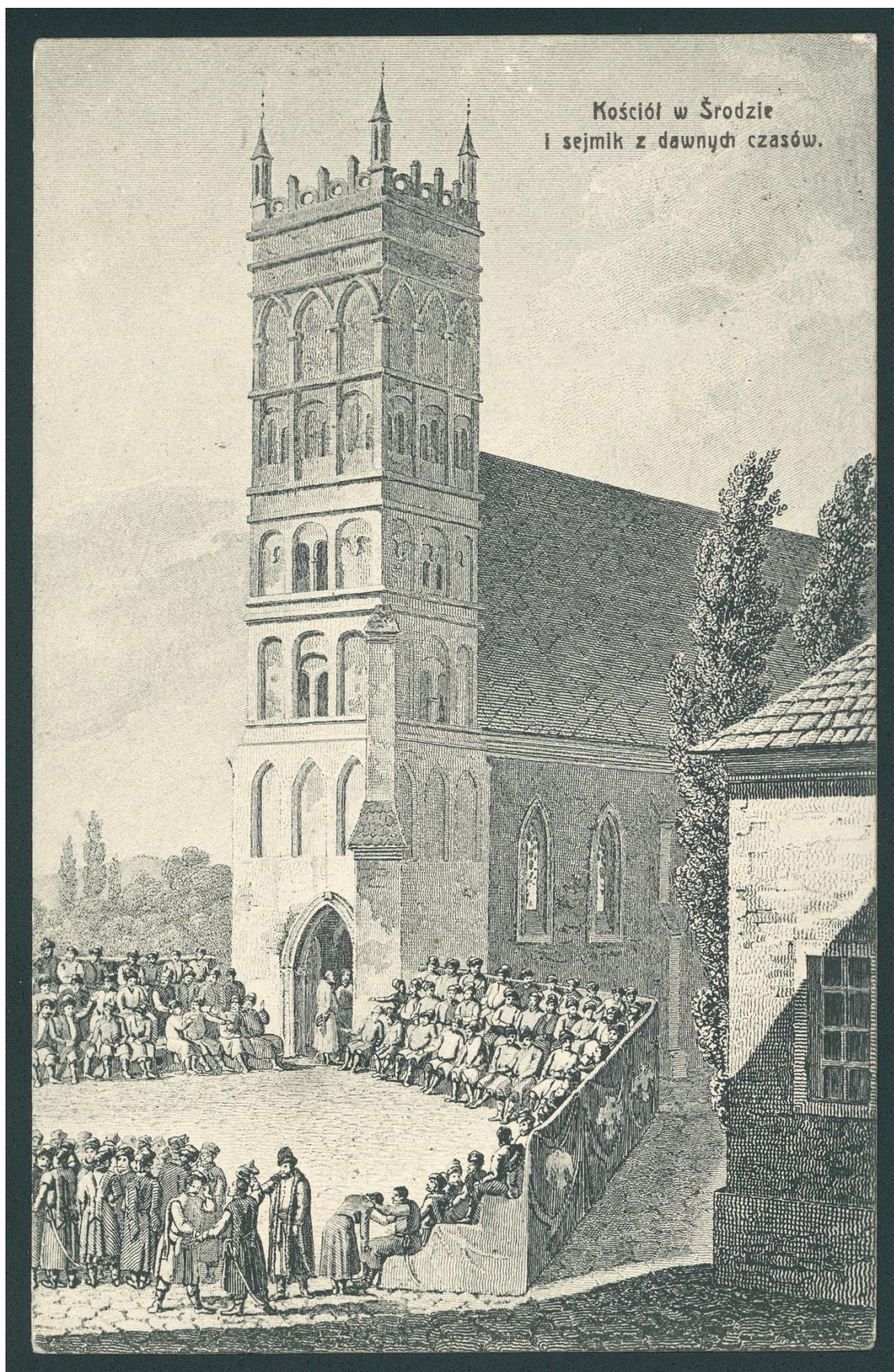
⁷⁸⁰ W tej materii nieocenione są ustalenia K. Bulińskiej poczynione w ramach przygotowywania rozprawy doktorskiej poświęconej polityce sejmików wielkopolskich względem miast od XVI do XVIII w.

⁷⁸¹ Efektem tego była m. in. decyzja o wszczęciu sprawy przed sądem biskupim poznańskim w 1702 r. dotyczącej wezwania do spłaty zaległych czynszów kościelnych (AAP, Środa B 1, s. 132).

⁷⁸² *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1676-1695*, s. 280 (1682): „Przypisują i to wielkiej słuszności województwa nasze, aby miejsce to, na którym obrady nasze odprawujemy, w swoich murach i porządku konserwowane było, przeto do rąk jm. księdza proboszcza nowomiejskiego, dziekana średzkiego, za wiadomością jednak jm. pana starosty średzkiego **zł dwanaścieset na mury, a zł 300 na ławki w kościele** za asygnacją j.w. jm. pana komisarza naszego, kandy videbitur jm., deklarujemy”; *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733-1763*, s. 201 (1735): „Na poprawę kościoła farnego średzkiego z miasta Śrrody na lat 4 czopowe i szelężne dysponujemy”.

⁷⁸³ AAP, Poznań Gr. 1221, k. 158-159v.

⁷⁸⁴ Por. M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696-1732*, Poznań 2010, s. 31-32.

Kościół w Środzie
i sejmik z dawnych czasów.

10. Kartka pocztowa z reprodukcją miedziorytu J. Passiniego *Kościół w Środzie i sejmik z dawnych czasów* (ze zbiorów M. Zwierzykowskiego)

Miejscem, które cieszyło się również szczególnym względem szlachty, był średzki konwent dominikanów, który podczas sejmików stanowił najpewniej miejsce noclegowe. W latach 1699-1712 na rzecz klasztoru szlachta przekazała łącznie 1900 zł⁷⁸⁵, a w 1737 r. kolejne 1000 zł na remont kościoła klasztorowego i konwentu⁷⁸⁶.

Podobnie postąpiono w 1748 r., kiedy to obradująca szlachta zadeklarowała pomoc finansową w odbudowie średzkiego ratusza⁷⁸⁷. Niestety nie wiadomo, czy obietnica została spełniona, niemniej po 1752 r., kiedy ratusz został odbudowany, było to kolejne miejsce, w którym udzielano stancji ważniejszym gościom podczas sejmików.

Szlachta również indywidualnie zabiegała o jak najlepsze miejsca na czas swojego pobytu w Środzie. Sytuacja uległa niestety pogorszeniu w 1697 r. po wielkim pożarze, w związku z czym zawarty został szereg indywidualnych, bezzwrotnych pożyczek pomiędzy szlachtą a mieszczanami. Jedynym warunkiem, dzięki któremu mieszczanie nie musieli zwracać otrzymanych na odbudowę swoich domostw pieniędzy, było zagwarantowanie dla wierzyciela, jego krewnych czy spadkobierców prawa do stancji podczas sejmików. Najwięcej tego typu umów zawarto w pierwszych kilku latach po wielkim pożarze, choć w późniejszym czasie również możemy znaleźć długi zaciągane przez mieszczan w podobny sposób.

10. Zapiski dotyczące udzielenia pożyczki z prawem stancji wpisane do średzkich ksiąg miejskich

Data zapisu i sygnatura	Pożyczający	Dłużnik	Kwota	Krótki opis
28 VII 1698 (I/37, s. 130-131)	Andrzej Tuczyński starosta powidzki	Bartłomiej Kaczara	150 złp	zabudowa placu przy rynku
16 IX 1698 (I/37, s. 77-78)	Jerzy Unrug	małżonkowie Augustyn Bniński i Dorota Łopionowna	200 złp	zgoda na budowę domu na gruncie dziedzicznym Unruga
6 VIII 1699 (I/37, s. 199)	Zygmunt Franciszek z Żydowa i Stanisław Franciszek Jaraczewscy (bracia)	Stanisław Krysztowczyk	200 złp	wszystko „dla wygody ichm. z stajnią obszerną”
16 IX 1700 (I/37, s. 205-206)	Bogusław na Międzychodzie	Jan Filipowicz	220 złp	domostwo dziedziczne przy rynku

⁷⁸⁵ *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696-1732*, s. 161 (1699: marszałek miał wyasygnować 1000 zł na konwent zniszczony w pożarze z 1697 r.), 548 (1709: 300 zł „pro fabrica” konwentu), 689 (1712: 600 zł „na poprawienie kościoła”).

⁷⁸⁶ *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733-1763*, s. 241 (1737: 1000 zł na reparację konwentu).

⁷⁸⁷ Tamże, s. 442.

	Unrug starosta obornicki			
18 II 1701 (I/37, s. 211-213)	Władysław Radomicki starosta wałeckii	małżonkowie Franciszek i Regina Gniotczykowie	600 złp szelągami	domostwo przy ul. Pyzdrowskiej obok drogi publicznej i pustego placu zw. Bednarzewski, w szczególności „izbę słuszną z alkierzem, izdebkę z kuchnią, piwnicą, stajnią wygodną”
28 VI 1701 (I/37, s. 180-181)	Walerian Naramowski cześnik wschowski	małżonkowie Grzegorz i Regina Szadowiczowie (za pośrednictwem magistratu)	300 złp	prawo do izby wielkiej z alkierzem i stajni przy ul. Pyzdrowskiej obok domu Błażeja Mochwy i pustego placu zw. Smurawiński
12 IX 1701 (I/37, s. 145-146)	Aleksander z Sienna Potworowski	Józef Otomańczyk	100 złp	by „pod sejmik gospodę swoją wygodną, to jest izbę, komorę i stajnię na tym gruncie ustawicznie mieli”
1701, 1702, 1703, 1704 (I/37, s. 502-503)	Wojciech Rydzyński czeńnik kaliski	Kazimierz Kowal	po 100 złp rocznie	dostęp do izby, alkierza, ustępu i stajni
12 VI 1713 (I/37, s. 479-480)	Adam Żychliński kasztelan międzyrzecki	małżonkowie Franciszek i Anna Lutoszkowie, Marcin Lutoszka (brat Franciszka)	150 złp	domostwo trzymane w działach
1 X 1716 (I/39, s. 17-18)	Aleksander z Grabia Psarski burgrabia ziemski kaliski	małżonkowie Jan i Regina Jewaskowie	150 złp	na odbudowę spalonego domostwa na gruncie miejskim
16 III 1729 (I/39, s. 18-19)	Stanisław Psarski	Marcin Kierzkowski i Regina wdowa po zm. Janie Jewasku	50 złp	na budowę podwórka i stajen z wjazdem
30 I 1730 (I/39, s. 27)	Jan Szczygielski	Tomasz Zelczyk	300 złp	domostwo ku farze z sadzawką i stodołą
24 III 1733 (I/39, s. 259-261)	Wojciech Bniński kasztelan kowalski	małżonkowie Tomasz i Ewa Zelczykowie	150 złp	nowe domostwo; w razie przyjazdu na sejmik wojewody

				czernichowskiego Zelczykowie mają wynająć Bnińskiemu inne domostwo z takimi samymi wygodami
23 III 1781 (I/24, k. 108-109)	Ksawery Kęszycki starosta mosiński i russowski	Franciszek Płonkiewicz	600 złp	domostwo w rogu rynku przy ul. Krzyżowej ku Dominikanom

Oprac. własne na podstawie: AmŚ I/24, I/37, I/39.

W razie rozmaitych klęsk elementarnych czy szkód wywołanych m. in. przemarszami wojsk, miasto również mogło liczyć na liczne ulgi, związane ze zwolnieniami od podatków, które mogły zostać przeznaczone przez miasto na szybszą odbudowę. W ten sposób z powodu pożaru w 1697 r. miasto zostało najpierw zwolnione „od chleba zimowego i od konsystencji” dla wojska, a następnie udzielono sześcioletniego zwolnienia z płacenia czopowego i szelężnego⁷⁸⁸. Podobnie postąpiono w latach 1709, 1712 i 1714⁷⁸⁹ z powodu licznych ruchów wojsk oraz w 1737 r., ponownie zwalniając miasto z podatków po pożarze, tym razem na okres czterech lat⁷⁹⁰.

Czas sejmików stanowił również dobrą okazję do sprzedaży towarów szlachcie. O ile źródła nie wspominają o handlu z mieszczanami, o tyle na podstawie rachunków miejskich dowiadujemy się, że podstawowymi towarami, na które istniało zapotrzebowanie, były owies i siano, służące do wyżywienia koni⁷⁹¹.

Być może pośrednim efektem odbywania się sejmików w kościele kolegiackim, jednak w sposób nieuchwytny źródłowo, był fakt rozwoju kultu wizerunku Matki Bożej Różańcowej w średnim kościele dominikańskim, o którym była już wcześniej mowa. Mogło wynikać to z faktu, że na czas odbywania się sejmików w mieście, kościół farny był wyłączony z możliwości korzystania przez wiernych, przez co funkcje głównej świątyni miejskiej, przynajmniej na czas obrad, przejmował kościół Św. Krzyża. To w połączeniu z aktywną działalnością zakonu dominikanów na rzecz szerzenia kultu maryjnego poprzez modlitwę różańcową mogło

⁷⁸⁸ *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696-1732*, s. 168, 199.

⁷⁸⁹ Tamże, s. 680, 755, 780.

⁷⁹⁰ *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733-1763*, s. 240.

⁷⁹¹ Por. rozdział 2.4.

niewątpliwie wpłynąć na kult tegoż wizerunku, który z czasem zaczęto uważać za słynący łaskami⁷⁹².

⁷⁹² Za tę wskazówkę dziękuję Zbigniewowi Józwiakowi.

Zakończenie

Niniejsza rozprawa doktorska z pewnością nie zamyka ani nie wyczerpuje poruszonych w niej zagadnień. Wykorzystany materiał źródłowy, w szczególności zaś materiały proveniencji miejskiej, pozwoliły na uchwycenie najważniejszych zagadnień związanych z funkcjonowaniem miasta.

Księgi miejskie, stanowiące podstawowe źródło w badaniach dziejów miasta, dostarczyły ogromnej ilości informacji dotyczących spraw z życia codziennego mieszkańców, takich jak obrót nieruchomościami, relacje finansowe pomiędzy mieszkańcami wynikające ze wzajemnych zobowiązań dłużnych, egzekwowanie postanowień testamentowych czy rozmaite konflikty, spory i waśnie sąsiedzkie, które pozwoliły na odtworzenie swego rodzaju kroniki kryminalnej miasta.

Pomimo niezachowanych w komplecie not elekcyjnych, udało się w możliwie jak najdokładniejszym stopniu zrekonstruować składy władz miejskich, co pozwoliło na odtworzenie lokalnej elity stanowiącej o kształcie i wizerunku miasta. Przypadek błyskotliwej kariery, a następnie upadku wieloletniego burmistrza Wojciecha Bogulskiego pokazał, jakie konsekwencje mogą wynikać z nadużywania swojej funkcji publicznej.

Analiza ksiąg miejskich rzuciła nowe światło na zagadnienia związane z topografią miasta oraz budownictwem miejskim. Dzięki szczegółowym opisom sąsiedztw i lokalizacji poszczególnych obiektów można było stwierdzić, jakie obiekty znajdowały się na danym obszarze miasta i kto był ich właścicielem. To z kolei pozwoliło na podjęcie wstępnej próby analizy socjotopograficznej, która w przypadku jej pomyślnej kontynuacji może doprowadzić do wyciągnięcia określonych wniosków związanych chociażby z ustaleniem stref prestiżu czy obszarów gospodarczych miasta.

Analizie poddano również gospodarkę finansową miasta. Już wstępnie uchwycone dane pozwoliły stwierdzić, że w odniesieniu do Środy, w zasadzie cały XVIII w. był okresem mozolnej odbudowy miasta po zniszczeniach spowodowanych licznymi wojnami, epidemiami i pożarami.

Badany okres był również czasem powolnych przemian społecznych Środy, która z jednolitego etnicznie miasta na przełomie XVII i XVIII w. stopniowo stawała się miastem, w którym zaczęły funkcjonować mniejszości takie jak „dysydenci”, czyli najpewniej protestanci, jak również Żydzi, którzy co prawda zamieszkiwali obszar poza murami miejskimi, to regularnie zaczęli się pojawiać w różnych dziedzinach życia mieszkańców Środy.

Poruszone zostały również zagadnienia związane z handlem, rzemiosłem i rolnictwem, które były możliwe do uchwycenia przede wszystkim dzięki inwentarzom. W kwestii rolnictwa niezwykle pomocnym okazał się wykaz ról z 1756 r., który do tej pory pozostawał całkowicie niewykorzystanym źródłem, gdyż w przypadku jego dalszego zbadania i przeanalizowania w oparciu o dane z Środy oraz okolicznych miast i miasteczek, możliwym będzie ustalenie m. in. rentowności gospodarstw mieszczańskich.

Sejmiki szlacheckie miały istotny wpływ na funkcjonowanie miasta. Choć z reguły stanowiły poważne wyzwanie dla mieszkańców Środy, szczególnie natury logistycznej, to roztaczana nad miastem opieka, szczególnie w trudnych okresach i instytucjonalne udzielanie libertacji podatkowych przez sejmik czy też udzielanie indywidualnych pożyczek przez szlachtę mieszczanom sprawiało, że miasto potrafiło przetrwać nawet najcięższe czasy.

Źródła kościelne w postaci ksiąg metrykalnych pozwoliły z kolei podjąć próbę analizy demograficznej, choć w tej materii konieczne są dalsze, pogłębione badania. Podobnie rzecz się ma w stosunku do funkcjonującej przy kościele farnym kapituły kolegiackiej, której strukturę możemy poznać dzięki załączonemu aneksowi.

W toku prac pojawiły się kolejne postulaty badawcze, które będą możliwe do zrealizowania w ramach dalszej pracy nad zgromadzonym materiałem oraz pozyskiwaniem informacji z dotąd jeszcze nie w pełni wykorzystanych.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne:

Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie (AAG):

Akta parafii: 19/1, 42/3, 86/12

Akta wizytacji: A. Cons. E 18

Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu (AAP):

Acta capituli Posnaniensis (CP): 429, 434

Acta causarum consistorii Posnaniensis (AC): 3, 6, 126, 177, 183, 184, 185, 186, 188, 190, 194, 195, 197, 198, 200, 202, 203, 207, 208, 210, 212, 214, 217, 220

Acta episcopalia (AE): I, XLI

Acta sacrorum ordinationum (ASO): 7, 8, 11

Acta visitationum (AV): 18, 20, 23, 28

Akta dekanatu średzkiego: DA XXXII/1

Akta parafii Środa: PA 425/2, 425/3

Dokumenty kolegiaty w Środzie: DSperg. 14

Dokumenty papierowe kolegiaty w Środzie: DSpap 123

Elenchi (EL): 1, 10

Księgi metrykalne parafii katolickich (PM):

Bnin: 11/4, 11/5

Czempiń: 54/1, 54/4

Gogolewo: 80/1

Koszuty: 134/1

Kórnik: 138/1

Lwówek: 161/8

Mączniki: 169/1

Poznań – Św. Małgorzata: 228/3

Poznań – kolegiata św. Mikołaja: 228a/1

Poznań – kolegiata św. Marii Magdaleny: 229/8

Poznań – Św. Marcin: 232/4

Śnieciska: 296/1

Śrem: 297/3

Środa: 298/2, 298/3, 298/4, 298/7, 298/9

Pozostałe:

Środa A 24, Środa B 1

Archiwum Diecezjalne w Kielcach:

Księga ochrzczonych parafii Miechów 1676-1730

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD):

Metryka Koronna:

Księgi pieczętne (Sigillata): S 20, S 25, S 32, S 38

Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie:

Akta czynności biskupich: AEp 79

Archiwum Państwowe w Poznaniu (AP Poznań):

Akta miasta Bnin: I/3

Akta miasta Gniezno: I/21

Akta miasta Kórnik: I/9

Akta miasta Poznań: I/273

Akta miasta Środa:

I/13 – Or. - Stefan (Batory) król polski - potwierdza i transumuje przywilej króla Zygmunta (Starego) z 1545. 3. VII zatwierdzający miastu Środzie na podstawie badań specjalnej komisji powołanej do stwierdzenia przywilejów tegoż miasta, wolności i prawa gospodarcze, prawo własnościowe do wsi Zielniki, Urniszewo i Roszkowo, wolności od obowiązku płacenia z ról miejskich należności na utrzymanie wojska

I/20 – Or. - August II, król polski elektor saski potwierdza i transumuje przywilej króla Zygmunta z 1545. 3. VII, którym potwierdza miastu Środzie prawo magdeburskie, uprawnienia gospodarcze i określa obowiązki mieszkańców tegoż miasta. Nadto nadaje uprawnienie odbywania w Środzie 12 jarmarków rocznie na przedmieściu Poznańskim

I/21 – Or. - August III, król polski elektor saski potwierdza i transumuje przywilej króla Augusta II z 1732. 23. VI wraz z transumptami przywileju króla Zygmunta (Starego) z 1545. 3. VII, którym potwierdza miastu Środzie prawo magdeburskie, uprawnienia gospodarcze, określa obowiązki mieszkańców Środy oraz prawo do odbywania 12 jarmarków rocznie. Nadto określa obecnie sposób wyboru władz miejskich w Środzie

I/23 – Księga radziecka (1762-1763)

I/24 – *Protocollon officii proconsularis...* (1777-1784)

I/25 – Księga radziecka (1784-1785)

I/26 – *Protokół, w którym znajdują się same tylko manifesta, obdukcje, remanifesta, relacje zapozwów i innych czynności, które sposobem relacyjnym do akt miasta J.Kr.Mci Środy wchodzić zwykły za burmistrzostwa zacnie sławetnego Józefa Lewickiego, wójtostwa zacnie Sławetnego Pawła Ottomańczyka miasta Środy zaczęty przez zacnie sławetnego Wojciecha Boińskiego na ten czas pisarza spisany* (1786-1788)

I/27 – Protokolarz sądu pierwszej instancji i radziecki (1792-1795)

I/29 – Ekstrakty z ksiąg radzieckich miasta Środy (1700-1794)

I/30 – Księga ławnicza (1505-1554)

I/33 – Księga wójtowska (1617-1633)

I/34 – *Acta officii advocatialis Civitatis Srzodensis* (1633-1670)

I/35 – Księga wójtowska i ławnicza (1642-1693)

I/37 – Księga wójtowska i ławnicza (1685-1719)

I/38 – *Liber inscriptionum civitatis S.R. Mtis Srodensis*. Księga wójtowska (1720-1727)

I/39 – Księga wójtowska (1729-1735)

I/40 – Księga wójtowska (1736-1741)

I/41 – *Liber inscriptionum civitatis Sacrae Regiae Maiestatis Szroda anno Domini 1738 die 6ta Julii sub spectabili et famato Joanne Christophoro Schneyder advocato inceptus per me Lucam Constantinum Tarnawski notarium Srzodensem* (1738-1753)

I/42 – *Liber inscriptionum sub spectabili ac famato Adalberto Bogulski advocato S. R. Mtis Szroda* (1749-1756)

I/43 – Księga wójtowska (1744-1754)

I/44 – *Liber actorum civitatis Sroda continens in se testamenta, resignationes, concordias bonorum, inceptus foeliciter in Dei gratia per generosum Josephum Kozłowski notarium huius civitatis sub spectabili Adamo Moszkiewicz advocato 1753 anno ante Dominicam Palmarum undecimal mensis Aprilis* (1753-1758)

I/45 – *Liber inscriptionum sub spectabili ac famato Francisco Szneyder advocato S.R. Mtis Szrodae* (1756-1760)

I/46 – Księga wójtowska (1758-1759)

I/47 – Księga wójtowska (1758-1761)

I/48 – Księga wójtowska (1759)

I/50 – Księga wójtowska (1761-1763)

I/51 – *Protocollon transactionum civitatis Sae Rae Mtis Srodae sub spectabili et famato Jacobo Bogulski advocato*. Księga wójtowska (1761-1764)

- I/52 – *Protocollon resignationum, inscriptionum sub spectabili Paulo Bogulski advocato* (1764-1769)
- I/53 – *Liber actorum officii advocatialis civitatis S.R. Mtis Środa sub spectabili et famato Adalberto Bogulski advocato* (1769-1772)
- I/54 – *Protocollon resignationum, inscriptionum - que sub spectabili Alberto Bogulski advocato et aliis lateri eius assidentibus annus Domini 1769 inceptus per Paulum Bogulski notarium juratum* (1769-1776)
- I/55 – Księga wójtowska (1774-1777)
- I/56 – 1. Księga wójtowska, 2. *Protokół zacnie sławetnego pana Pawła Otomańczyka w roku 1773 miasta J.K. Mci Środy bormistrza, kończący się w czwartym, od czwartego w piątym wyrażający percepty i ekspensy tegoż miasta dla łatwości z siebie dania rachunków swym prokurowany sumptem* (1773-1781)
- I/57 – *Protokół urzędu wójtowskiego za funkcji zacnie sławetnego pana Pawła Otomańczyka zamykający w sobie decreta, manifesta, obdukcje, wizje* (1778-1780)
- I/58 – *Protokół zamykający w sobie dekreta, wizje, manifesta, obdukcje urzędu wójtowskiego za funkcji zacnie sławetnego pana Jakuba Brozoskiego wójta miasta J.K. Mci Środy rozpoczęty roku Pańskiego 1780* (1780-1782)
- I/59 – Księga wójtowska (1781-1783)
- I/60 – Księga wójtowska (1781-1792)
- I/64 – Księga wójtowska i sądu I-ej instancji (1780-1796)
- I/65 – *Protokół w którym znajdują się intromisje, wizje, taksy dóbr, plenipotencje, transfuzje i inne oblaty* (1786-1789)
- I/71 – Ekstrakty z ksiąg wójtowskich i ławniczych miasta Środy (1560-1791)
- I/72 – Protokolarz sesji trzech porządków (1789-1792)
- I/73 – Księga dochodów i wydatków miejskich (1545-1564)
- I/74 – *Regesta ułożone miejskiej percepty i expensy* (1750-1751)
- I/75 – Dochody i wydatki miasta Środy (1751-1752)
- I/77 – *Regesta percepty i expensi* (1755-1756)
- I/79 – *Regesta burmistrzowskie percepty i ekspensy za urzędu sławetnego pana Wojciecha Bogulskiego zaczęte w 1758 do roku 1759*
- I/81 – Dochody i wydatki miasta Środy ex anno 1761-1762
- I/82 – Dochody i wydatki miasta Środy (1763-1764)
- I/83 – *Regesta miejskie percepty i expensy w roku 1765 kończąc z urzędu sławetnego pana Wojciecha Bogulskiego, burmistrza na ten czas* (1765)

- I/84 – Dochody i wydatki miasta Środy (1768)
- I/85 – Regest dochodów i wydatków miasta Środy (1770-1771)
- I/86 – Dochody i wydatki miasta Środy (1772-1773)
- I/88 – *Księga pokwitowań otrzymanych pieniędzy podatkowych i innych, uiszczonych przez miasto Środę* (1773-1816)
- I/89 – *Ułożone rejestra robienia piwa od roku 1761 dnia 15. IX ile się wyrobiło beczek* (1761-1766)
- I/90 – Taksy hiberny, uniwersały w sprawach podatkowych (1709-1808)
- I/91 – *Zbiór praw i przywilejów brackich miasta J.K. Mci Szrody* (1460-1826)
- I/94 – *Regestr krescencji szpitala miejskiego J.K. Mci Środy od roku 1773* (1773-1778)
- I/95 – Korespondencja, rachunki, zestawienia dochodów, zarządzenia i uprawnienia dotyczące kolegiaty w Środzie (1625-1790)
- I/97 – Ekstrakty z ksiąg grodzkich poznańskich dotyczące miasta Środy, mieszczan średzkich i instytucji działających na terenie miasta (1611-1778)
- I/100 – Ekstrakty z ksiąg grodzkich pyzdrowskich dotyczące miasta Środy i jego mieszkańców (1602-1790)
- 651 - Abbruch und Verkauf der hiesigen desolaten Hospitalskirche (1837)
- 844 – [Licytacja kamieni z fundamentów kościoła św. Idziego w Środzie] (1819)
- 845 – Verkauf des Grundstücks auf welchen die Allerheiligen Kirche gestanden hat (1821-1838)
- 1001 – Dokumenty i przywileje - opisy miasta, powiatu, fotografie, czasopisma dotyczące między innymi Środy [herb miasta Środy] (1832-1936)
- 2012 – [Rozbiórka murów miejskich i sprzedaż cegły z tychże] (1795-1873)
- Akta miasta Zaniemyśl: I/2
- Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Mącznikach: 5
- Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej św. Wojciecha w Poznaniu: 132
- Cechy miasta Środa: 7, 31, 32
- Księgi sądu i urzędu grodzkiego w Gnieźnie: Gniezno Gr. 297
- Księgi sądu i urzędu grodzkiego w Koninie: Konin Gr. 82, 83, 84, 85, 86
- Księgi sądu i urzędu grodzkiego w Poznaniu: Poznań Gr. 390, 405, 581, 587, 1128, 1217, 1221, 1243
- Księgi sądu i urzędu grodzkiego w Pyzdrach: Pyzdry Gr. 103, 108, 114
- Zbiór tabel podatkowych i lustracji: Kościan Tab. 7, Pyzdry Tab. 44, Pyzdry Tab. 45

Archiwum Parafii Kolegiackiej w Środzie Wielkopolskiej: 3, 21

Muzeum Ziemi Średzkiej „Dwór w Koszutach”:

A/PNMS/74, AG/A 409, M4/31, MZŚ 1687

Źródła drukowane:

Acta capitulorum nec non iudiciorum ecclesiasticorum selecta, t. 2., wyd. B. Ulanowski, Kraków 1901

Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1676-1695, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, A. Kamieński, Poznań 2018

Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696-1732, wyd. M. Zwierzykowski, Poznań 2008.

Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733-1763, wyd. M. Zwierzykowski, Warszawa 2015

Directorium Divini Officii Ac Missarum Juxta Rubricas Generales Breviarii et Missalis Romani necnon Decreta S.R. C. Ad Usus Almae Ecclesiae Metropolitanae Gnesnensis Accommodatum Pro Anno Domini 1789. Post Bissexilem primo, Łowicz 1789

„Gazeta Południowo-Pruska” (1797): nr 94, 95, 96

Groicki B., *Artykuły prawa majdeburckiego. Postępek sądów około karania na gardle. Ustawa placej u sądów*, wyd. K. Koranyi, Warszawa 1954

Groicki B., *Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburckiego w Koronie Polskiej*, wyd. K. Koranyi, Warszawa 1953

Groicki B., *Tytuły prawa majdeburckiego*, wyd. K. Koranyi, Warszawa 1954

Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski, t. 1, wyd. I. Zakrzewski, Poznań 1877

Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski, t. 3, wyd. I. Zakrzewski, Poznań 1879

Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski, t. 5, wyd. F. Piekosiński, Poznań 1908

Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski, t. 6, wyd. A. Gąsiorowski, H. Kowalewicz, Warszawa-Poznań 1982

Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski, t. 9, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jasiński, Warszawa-Poznań 1989

Kościół ze wspomnień wielkopolskich wydanych przez Edwarda hrabię Raczyńskiego wyjęte, Poznań 1857

Księga landwójtowsko-ławnicza Koła 1480-1544, oprac. M. Starzyński, Kraków 2023

Księga ławników myślenickich z lat 1700-1725, wyd. M. Mikuła, Kraków 2022

Księga testamentów miasta Bnina. Zapiski z lat 1574-1688 (1729), wyd. N. Delestowicz, Poznań 2023

Księga uposażenia diecezji poznańskiej z roku 1510, wyd. J. Nowacki, Poznań 1950

Księga wójtowska miasta Jarocina. Zapiski z lat 1571-1611, wyd. N. Delestowicz, Poznań 2021

Księga wójtowska miasta Żerkowa. Zapiski z lat 1708-1795, wyd. N. Delestowicz, Poznań 2024

Księgi ławnicze Starej Warszawy z lat 1453-1535, red. A. Bartoszewicz, Warszawa 2021

Lites ac res gestae inter Polonos ordinemque Cruciferorum, wyd. I. Zakrzewski, t. 1, Poznań 1892

Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1659-1665, cz. 1, *Województwa poznańskie i kaliskie*, wyd. Cz. Ohryzko-Włodarska, Wrocław 1978

Matricularum Regni Poloniae summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur, contextuit indicesque adiecit Theodorus Wierzbowski. P. 3, Alexandri regis tempora complectens (1501-1506), wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1908

Matricularum Regni Poloniae summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur, contextuit indicesque adiecit Theodorus Wierzbowski. P. 4, Sigismundi I regis tempora complectens (1507-1548). Vol. 2, Acta vicecancellariorum 1507-1535, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1912

Matricularum Regni Poloniae summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur. Ps 5, Sigismundi Augusti regis tempora complectens, 1548-1572. Vol. 2, Acta vicecancellariorum, 1548-1572. Warszawa 1961

Opisy miast polskich z lat 1793-1794, wyd. J. Wąsicki, cz. 1, Poznań 1962

Raporty szkół niższych i o szkołach parafialnych 1776-1793, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1908

Receptiones seu installationes ad episcopatum, praelaturas et canonicatus Ecclesiae Cathedralis Posnaniensis ab anno 1532 usque ad annum 1800, wyd. R. Weimann, Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego, 35 (1909), s. 1-167

Rozkład województw, ziem y powiatow, z oznaczeniem miast, a w nich mieysc konstytucyinych dla seymikow w prowincyach koronnych y W. X. Litewskim: prawo w roku 1791 uchwalone
Städtebuch des Landes Posen, wyd. H. Wuttke, Lipsk 1877

Źródła elektroniczne:

Najstarsze księgi miejskie Kalisza z lat 1537-1556, red. U. Sowa (Sowina), oprac. W. Lis (<https://atlasfontium.pl/ksiegi-miejskie-kalisza/>)

Źródła kartograficzne:

Archiwum Państwowe w Poznaniu:

Karte von der Stadt-Feldmark Schroda (Starostwo Powiatowe w Środzie, L.Śro. 112)

Muzeum Ziemi Średzkiej „Dwór w Koszutach”:

MZŚ 93: *Planta miasta IKM Środy z przedmieściami r. 1783*

Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz:

SBB IIC Kart N 729, Blatt 2066

SBB IIC Kart N 14431, Blatt 26

SBB IIC Kart Q 16940-5, Blatt 15

Opracowania:

Adamczewski M., *Heraldyka miast wielkopolskich do końca XVIII wieku*, Warszawa 2000

Aleksandrowicz M., *Duchowieństwo parafialne archidiakonatu gnieźnieńskiego na początku XVIII wieku*, *Roczniki Humanistyczne*, 22 (1974), z. 2, s. 61-100

Bańkowski P. (red.), *Straty bibliotek i archiwów warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych*, t. 3, *Biblioteki*, Warszawa 1955

Bartoszewicz A., *Piśmienność mieszczańska w późnośredniowiecznej Polsce*, Warszawa 2012

Biuletyn Polskiego Towarzystwa Badań nad Wiekiem Osiemnastym, 29 (2025)

Bober S., *Kult św. Idziego w Polsce w świetle wezwań kościołów*, Opole 2004

Bogucka M., Samsonowicz H., *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław 1986

Braszak M., *Nasze rzeki: Moskawa, Żrenica i Struga Średzka*, *Średzki Kwartalnik Kulturalny*, 3/59 (2011), s. 21-27

Brzeziński A., *Pamiętka jubileuszu dwuchsetletniego Zgromadzenia XX. Filipinów na Górze Świętej Gostyńskiej roku pańskiego MDCCCLXVIII*, t. 1, Poznań 1869

Callier E., *Powiat pyzdrowski w XVI stuleciu. Szkic geograficzno-historyczny*, Poznań 1888

Chłapowski K., *Starostowie niegrodowi w Koronie 1565-1795 (materiały źródłowe)*, Warszawa 2017

Cieplucha Z., *Z przeszłości ziemi kościańskiej*, Kościan 1929

Czteroletnie kadencje i Jana Sobieskiego władze dożywotnie Poznania, *Kronika Miasta Poznania*, 1/1999

Dąbrowski H., *Od lokacji miasta do wojen szwedzkich w połowie XVII w.*, [w:] *Dzieje Środy Wielkopolskiej i jej regionu*, cz. 1, red. S. Nawrocki, Środa Wielkopolska 1990, s. 47-68

- Dembiński P., *Poznańska kapituła katedralna schyłku wieków średnich. Studium prozopograficzne 1428-1500*, Poznań 2012,
- Drobig B., *Geschichte der Stadt Schroda*, Schroda 1904
- Drozdowski M., *W dobie Rzeczypospolitej Szlacheckiej (do 1793 r.)*, [w:], *Dzieje Ziemi Gostyńskiej*, red. S. Sierpowski, Poznań 1979, s. 89-180
- Dworzaczek W., *Genealogia*, Warszawa 1959
- Ereciński T., *Prawo przemysłowe miasta Poznania*, Poznań 1934
- Flaga J., *Bractwa religijne w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku*, Lublin 2004
- Frąs M., *Kancelarie miast szlacheckich Wielkopolski w okresie nowożytnym*, Poznań-Bydgoszcz 2024
- Gach P. P., *Krakowskie prawodawstwo cechowe w XV, XVI i na początku XVII stulecia*, *Roczniki Humanistyczne*, 48/2 (2000), s. 145-164
- Gąsiorowski A., *Starostowie wielkopolskich miast królewskich w dobie jagiellońskiej*, Warszawa-Poznań 1981
- Gierszewski S., *Obywatele miast Polski przedrozbiorowej*, Warszawa 1973
- Gieysztor A., Rosłanowski T. (red.), *Miasta doby feudalnej w Europie środkowo-wschodniej*, Warszawa 1976
- Gieysztorowa I., *Niebezpieczeństwa metodyczne polskich badań metrykalnych XVII-XVIII wieku*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 19 (1974), s. 557-603
- Glabisz G., *Sejmiki Wielkopolski w latach 1764-1793*, Poznań 2022
- Gogulski A., *Dzieje powiatu i ziemi średzkiej, cz. 1: Zanim wytyczono granice powiatu*, Środa Wielkopolska 2018
- Gogulski A., *Dzieje powiatu i ziemi średzkiej, cz. 2, Od pruskiej landratury do powiatu Niepodległej*, Środa Wielkopolska 2021
- Gołaszewski Ł., *Knyszyńskie testamenty składane ustnie wobec władz miejskich na przełomie XVII i XVIII wieku – teksty autorstwa umierających, czy też pisarzy miejskich?*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 62/3 (2014), s. 345-366
- Gomolec L., *Dzieje kolegiaty średzkiej i jej piękno*, Środa Poznańska 1954
- Gomolec L., *Opis geograficzno-historyczny miasta Środa*, cz. 1-10, Środa Wlkp. 1987-1989
- Gomolec L., *Ziemia Średzka*, Środa 1935
- Gomolec, S. Nawrocki, *Pod zaborem pruskim 1793-1918*, [w:] *Dzieje Środy Wielkopolskiej i jej regionu*, t. 1, red. S. Nawrocki, Środa Wielkopolska 1990, s. 97-186
- Górczak Z., *Najstarsze lokacje miejskie w Wielkopolsce (do 1314 r.)*, Poznań 2002

- Guldon Z., *Żydzi wśród chrześcijan w miastach małopolskich w XVI-XVIII wieku*, Nasza Przeszłość, 78 (1992), s. 187-222
- Guldon Z., Wijaczka J., *Żydzi wśród chrześcijan w miastach wielkopolskich w okresie przedrozbiorowym*, Nasza Przeszłość, 79 (1993), s. 149-197
- Inventarium omnium et singulorum privilegiorum, litterarum, diplomatum, scripturarum et monumentorum quaecunque in Archivio regni in arce Cracoviensi continentur*, Paryż 1862
- Jabczyński J., *Rys historyczny miasta Dolska i jego okolic*, Poznań 1857
- Jaromin H., *Zarys historii kongregacji oratorium św. Filipa Neri w Polsce (1668-1968)*, Nasza Przeszłość, 32 (1970), s. 5-143
- Józwiak Z., *Cieki wodne w rejonie dawnej Środy*, Średzki Kwartalnik Kulturalny, 4 (1998), s. 34-41
- Józwiak Z., *Średzka kaplica p.w. św. Marii Magdaleny, zwana też kaplicą Pampowskich lub Grzymułtowskich*, Średzki Kwartalnik Kulturalny, 1/5 (1999), s. 28-35
- Jurek T., *Dokument erekcyjny szpitala Świętego Ducha w Środzie Wielkopolskiej*, [w:] *Pars Aquilae parsque Leonis. Prace ofiarowane Profesorowi Zenonowi Piechowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. W. Drelicharz, A. Marzec, M. Rokosz, J. Rogulski, M. Starzyński, Kraków 2025, s. 223-236
- Kaczmarczyk Z., Leśnodorski B., *Historia państwa i prawa Polski. Tom II od połowy XV wieku do r. 1795*, Warszawa 1966
- Karbownik H., *Sprawa uposażenia i opodatkowania dochodów duchowieństwa w zaborze pruskim w latach 1772-1807*, Prawo Kanoniczne: kwartalnik prawnohistoryczny, 39/3-4 (1996), s. 243-268
- Karpiński A., *Pożary w miastach Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku i ich następstwa ekonomiczne, społeczne i kulturowe. Katalog*, Warszawa 2020
- Karta ewidencyjna zabytku architektury i budownictwa*, Nr 16473, oprac. M. Żuk-Piotrowska – PL.1.9.ZIPOZ.NID_N_30_EN.152039
- Karwowski S., *Komandorya i kościół św. Jana Jerozolimskiego w Poznaniu*, Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego, 36 (1911), s. 1-104
- Kądziołka J., *Bractwo strzeleckie (kurkowe) w Środzie w okresie od 1637 r. do 1939 r.*, Środa Wlkp. 1988
- Kądziołka J., *Od lokacji miasta do 1793 r.*, [w:] *Dzieje Swarzędza 1638-1988*, red. S. Nawrocki, Swarzędz 1988, s. 31-52
- Kądziołka J., *Od „potopu” szwedzkiego do drugiego rozbioru Polski*, [w:] *Dzieje Środy Wielkopolskiej i jej regionu*, t. 1, red. S. Nawrocki, Środa Wielkopolska 1990, s. 69-96

- Kądziołka J., *Rzemiosło średzkie (w okresie od XV do XVIII wieku)*, Środa Wlkp. 1989
- Kiełbasiewicz J., *Podatek czopowego i szelężnego w funkcjonowaniu sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego za panowania Augusta II*, niepublikowana praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Michała Zwierzykowskiego, Poznań 2021
- Kilarski J., *Kolegiata pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Środzie*, Poznań b.d. [po 1936]
- Kitowski P., *Zarzut czarostwa jako kalumnia w praktyce sądowej mniejszego miasta pomorskiego w drugiej połowie XVII i XVIII wieku*, *Zapiski Historyczne*, 81 (2016), s. 59-72
- Kołodziej R., Zwierzykowski M., *Bibliografia parlamentaryzmu Rzeczypospolitej Szlacheckiej*, Poznań 2012
- Konarski M., *Powinności podwodowe w świetle przekazu pierwszych sześciu tomów „Volumina Legum”*, *Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, t. 14, 16/2 (2019), s. 63-86
- Korytkowski J., *Pralaci i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej od roku 1000 aż do dni naszych. Podług źródeł archiwalnych*, t. 2-3, Gniezno 1883
- Kościński T., *Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1733-1763*, Poznań 2024
- Kotecki R., *Rejestracja metrykalna wiernych w świetle potrydenckiego ustawodawstwa Kościoła katolickiego*, *Nasza Przeszłość*, 112 (2009), s. 135-179
- Kowalski J., *Gotyk wielkopolski*, Poznań 2010
- Kozak A., *Jak udostępniać szerszej publiczności późnośredniowieczne księgi sądowo-urzędowe? Kilka uwag na marginesie wydania najstarszej księgi ławniczej Koła z lat 1502–1544 z fragmentem księgi radzieckiej z lat 1480–1493 (Księga landwójtowsko-ławnicza Koła 1480–1544, oprac. Marcin Starzyński, Avalon, Kraków 2023, ss. 774)*, *Średniowiecze Polskie i Powszechne*, 16/20 (2024), s. 417-441
- Kozak A., *Pleszew w późnym średniowieczu i u progu epoki nowożytnej (koniec XIV-początek XVI wieku)*, Poznań 2020
- Kozierowski S., *Szematyzm historyczny ustrojów parafialnych dzisiejszej Archidiecezji Poznańskiej*, Poznań 1935
- Król M., Schmidt M., *Krakowskie libri iuris civilis z lat 1392–1800 na tle zachowanych rejestrów przyjęć do prawa miejskiego w Polsce i wybranych ośrodkach europejskich*, *Krakowski Rocznik Archiwalny*, 21 (2015), s. 19-52
- Krystkowiak A., Lis W., *Dzieje parafii pw. św. Jana Chrzciciela w Murzynowie Kościelnym*, Poznań 2017

- Kujawiński J., *Przyjęcia do prawa miejskiego w Poznaniu w latach 1716-1730*, *Nasze Historie*, 8 (2003/2004), s. 45-64
- Kukło C., *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*, Warszawa 2009
- Kukło C., *Wielkość i struktura gospodarstwa domowego w Polsce wczesnonowożytnej. Próba charakterystyki*, [w:] *Cała historia to dzieje ludzi...*, red. C. Kukło, Białystok 2004, s. 167-181
- Kurek K., *Karol Świerżawski (1735-1806)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 51/3, Warszawa 2017, s. 354-356
- Kustra M., *Rekonstrukcja liczby ludności Pobiedzisk w przeszłości*, *Studia Lednickie*, 10 (2010), s. 151-159
- Kuś P., *Powstanie i rozwój kapituły kolegiackiej w Środzie Wielkopolskiej*, praca magisterska napisana w ramach seminarium z Historii Kościoła pod kierunkiem ks. dra Konrada Lutyńskiego, Poznań 1996
- Kutrzeba S., *Historia ustroju Polski w zarysie, t. 1: Korona*, Lwów 1920
- Lepszy K. (red.), *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, Wrocław 1953
- Leśniak F., *Ruchomości mieszczan jako atrybuty stratyfikacji społecznej (XVI-XVIII w.)*, *Res Gestae. Czasopismo Historyczne*, 1 (2015), s. 90-106
- Leśniak F., *W okresie Polski szlacheckiej*, [w:] *Proszowice. Zarys dziejów do 1939 roku*, red. F. Kiryk, Kraków 2000, s. 101-252
- Licau K., *Toruńskie partactwo szewskie w XVIII wieku*, *Rocznik Toruński*, 35 (2008), s. 27-53
- Lis W. (rec.), P. Miodunka, *Spółeczność małych miast południowej Małopolski od końca XVI do końca XVIII wieku*, Universitas, Kraków 2021, ss. 556, *Studia Geohistorica*, 10 (2022), s. 245-249
- Lis W., *Skład osobowy kapituły kolegiackiej w Środzie w pierwszej połowie XVIII w.*, *Saeculum Christianum*, 29 (2022), z. 1, s. 221-232
- Lis W., *Średzianie na kartach XV-wiecznych ksiąg konsystorza poznańskiego*, *Średzki Kwartalnik Kulturalny*, 1/100 (2021), s. 9-23
- Lis W., *Wieś szlachecka Koszuty w XVIII wieku w świetle źródeł kościelnych*, niepublikowana praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. UAM dr hab. M. Zwierzykowskiego, Poznań 2018
- Lis W., Sowina U., Panecki T., Słoń M., *Wykorzystanie aplikacji INDXR w badaniach przestrzeni miejskiej Kalisza w czasach nowożytnych*, *Studia Geohistorica*, 12 (2024), s. 141-149

- Litak S., *Bractwa religijne w Polsce przedrozbiorowej XIII-XVIII wiek. Rozwój i problematyka*, Przegląd Historyczny, 88/3-4 (1997), s. 499-523
- Litak S., *Szkoły parafialne w Polsce w XVIII w. przed powstaniem Komisji Edukacji Narodowej*, Roczniki Humanistyczne, 25/2 (1977), s. 137-162
- Łojko J., Wojtyniak P., *Cechy i rzemiosło miast Wielkopolski od XIII do XVIII wieku (zarys badań źródłowych nad rzemiosłem municypalnym)*, [w:] *Wielkopolska brać cechowa w okresie staropolskim. Katalog wystawy*, Gniezno 2005, s. 33-42
- Łuczak Cz. (red.), *Dzieje Jarocina*, Poznań 1998
- Łuczak Cz., *Poznańska ustawa antystrajkowa z 1785 r.*, Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych, 13 (1951), s. 199-214
- Łuczak R., *Sejmiki średzkie w XVIII wieku i ich wpływ na rozwój miasta*, niepublikowana praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. UAM dr. hab. Mariana Drozdowskiego, Poznań 2002
- Łukaszewicz J., *Krótki opis historyczny kościołów parochialnych, kościółków, kaplic, klasztorów, szkółek parochialnych, szpitali i innych zakładów dobroczynnych w dawnej diecezji poznańskiej*, t. 1-2, Poznań 1858-1859
- Makowski A., *Życie codzienne mieszkańców Pleszewa w 2. połowie XVIII wieku*, Poznań 2022
- Makowski K. A., *Przedmowa*, [w:] *O nowy model historycznych badań regionalnych*, red. K.A. Makowski, Poznań 2007, s. 7-12
- Matusik P., *Dzieje Poznania*, t. 1-4, Poznań 2021
- Mikołajczyk M., *Proces kryminalny w miastach Małopolski*, Katowice 2013
- Mikołajczyk M., „*Stosując się do prawa wyraźnego...*”. Podstawy prawne wyroków kryminalnych grodzkiego sądu miejskiego w latach 1702-1756, *Studia Iuridica Lublinensia*, 19 (2013), s. 201-216.
- Mikulski D., *Historia Murzynowa Kościelnego czyli krótka rozprawa pomiędzy panem, wójtem a plebanem*, Bydgoszcz 2014
- Miodunka P., *Elity w małych miastach prywatnych Małopolski w XVII i XVIII wieku*, Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych, 77 (2016), s. 297-318
- Miodunka P., *Społeczność małych miast południowej Małopolski od końca XVI do końca XVIII wieku*, Kraków 2021
- Münch H., *Geneza rozplanowania miast wielkopolskich XIII i XIV wieku*, Kraków 1946
- Münch H., Linette E., Pic J., *Studium historyczno-urbanistyczne. Tekst. Miasto: Środa. Województwo: Poznańskie*, Poznań 1960

- Neumann P. F., *Kapituła kolegiacka św. Mikołaja w Poznaniu na Zagórzu w latach 1728-1802. Struktura i skład personalny, posiedzenia, służba Boża*, Ecclesia. Studia z Dziejów Wielkopolski, 7 (2012), s. 47-81
- Neumann P. F., *Kościoły Środy Wielkopolskiej według akt wizytacji Franciszka Ksawerego Rydzyńskiego z 1777 roku*, Ecclesia. Studia z Dziejów Wielkopolski, 12 (2017), s. 27-99
- Neumann P. F., *Wykaz personalny klasztorów diecezji poznańskiej z 1812 roku. Rękopis OA II 40 w Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu*, Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne, 79 (2003), s. 391-428
- Nowacki J., *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. 2, *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, Poznań 1964
- Nowicki M., *Działalność oświatowa i naukowa Akademii Lubrańskiego w XVII i XVIII wieku*, niepublikowana praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. D. Żołędź-Strzelczyk, Poznań 2011
- Pazyra S., *Geneza i rozwój miast mazowieckich*, Warszawa 1959
- Pilarczyk P. M., *Relikty staropolskiej skarbowości na ziemiach polskich po rozbiorach – rekonesans*, Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego, 26 (2023), s. 13-34
- Pilaszek M., *Procesy czarownic w Polsce w XVI-XVIII w. Nowe aspekty. Uwagi na marginesie pracy B. Baranowskiego*, Odrodzenie i Reformacja w Polsce, 42 (1998), s. 81-103
- Płonka M. A., *Testamenty mieszczan bocheńskich (XV-XVIII wiek)*, rozprawa doktorska przygotowana pod kierunkiem prof. dr. hab. Z. Nogi, Kraków 2022
- Potocki S. K., Karkucińska W., *W czasach staropolskich*, [w:] *Z dziejów Kórnika i Bnina*, t. 1, red. J. Fogel, Poznań 2007, s. 89-148
- Ptaśnik J., *Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce*, Kraków 1934
- Pukianiec M., *Organizacja i funkcjonowanie poznańskiej kapituły katedralnej w XVII wieku*, niepublikowana praca doktorska napisana pod kierownictwem naukowym prof. dr hab. J. Jurkiewicza w Zakładzie Historii Nowożytnej do XVIII wieku, Poznań 2013
- Rafacz J., *Dawne prawo sądowe polskie w zarysie*, Warszawa 1936
- Rezler M. (red.), *Dzieje Śremu*, Poznań 2003
- Richling A., Solon J., Macias A., Balon J., Borzyszkowski J., Kistowski M. (red.), *Regionalna geografia fizyczna Polski*, Poznań 2021
- Rolbiecki J., *Prawo przemysłowe miasta Wschowy w XVIII wieku*, Poznań 1951
- Rusiński W., *Gospodarka w dobie regresu.*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, t. 1, *Do roku 1793*, red. J. Topolski, Poznań 1969, s. 706-723
- Ruszczyńska T., Sławska A. (red.) *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 5, z. 24, Warszawa 1964

- Rybarski R., *Skarb i pieniądz za Jana Kazimierza, Michała Korybuta i Jana III*, Warszawa 1939
- Rybarski R., *Skarbowość Polski w dobie rozbiorów*, Kraków 1937
- Schmidt W., *Historia miasta Środy*, „Dziennik Poznański”, 79-81, 83, 86, 90 (1904)
- Słomski M., *Życie po śmierci. Wykonywanie zapisów testamentowych w kulturze prawnej i przestrzeni społecznej mniejszych miast wielkopolskich na przykładzie Dolska oraz Krzywina i Książa (druga połowa XVI w.–pierwsza połowa XVII w.)*, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, 68/1 (2020), s. 51-68
- Sowina U., *Sieradz. Układ przestrzenny i społeczeństwo miasta w XV-XVI w.*, Warszawa-Sieradz 1991
- Stankiewicz Z., *Zamość pod okupacją austriacką w latach 1772-1809*, Archiwariusz Zamojski, 18 (2020), s. 69-162
- Stawiski M., *Klasztor Bernardynów toruńskich w XVIII wieku. Dzieje, ludzie i specyfika jednego z czołowych konwentów Prowincji Wielkopolskiej*, niepublikowana rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem dr. hab. Adama Kucharskiego, prof. UMK, Toruń 2024
- Stępniań-Lis M., *Mieszkańcy Pleszewa w XVI wieku*, rozprawa doktorska napisana w Instytucie Historii UAM pod kierunkiem prof. dra hab. Tomasza Jasińskiego, Poznań 2024
- Strugarek B., *Historia parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Środzie Wielkopolskiej w latach 1945-2000*, niepublikowana praca magisterska pisana na seminarium naukowym z historii Kościoła u ks. dr. hab. Bernarda Kołodzieja pod kierownictwem ks. dr. Leszka Wilczyńskiego, Poznań 2005
- Suproniuk J., *Charakter i wielkość osiedli: miasta i miasteczka w Wielkopolsce w drugiej połowie XVI wieku*, [w:] *Atlas historyczny Polski. Wielkopolska w drugiej połowie XVI wieku*, cz. 2: *Komentarz, indeksy*, red. K. Chłapowski, M. Słoń, Warszawa 2017
- Suproniuk J., *Żydzi w miastach Wielkopolski*, [w:] *Atlas historyczny Polski. Wielkopolska w drugiej połowie XVI wieku*, cz. 2: *Komentarz, indeksy*, red. K. Chłapowski, M. Słoń, Warszawa 2017
- Syrokomla W., *Podróż swojaka po swojszczyźnie*, Warszawa 1914
- Szczepaniak M., *Dzieje gnieźnieńskiego rzemiosła cechowego*, niepublikowana praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. K. Strykowski, Gniezno 2019
- Środa (woj. poznańskie). *Studium historyczno-urbanistyczne*, oprac. H. Münch, E. Linette, J. Pic, Poznań 1960
- Tandecki J., *Dokumenty i kancelarie miejskie*, [w:] *Dyplomatyka staropolska*, red. T. Jurek, Warszawa 2015, s. 407-446

- Topolski J., *Badania nad dziejami miast w Polsce*, Studia i Materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza, 6/2 (1960), s. 28-31
- Topolski J., *Procesy osadnicze i urbanizacyjne. Bilans demograficzny Wielkopolski w XVIII w.*, [w:], *Dzieje Wielkopolski*, t. 1, red. J. Topolski, Poznań 1969, s. 795-814
- Ujma M., *Sądownictwo w dobrach magnackich w XVII wieku*, Studia z dziejów państwa i prawa polskiego: badania nad rozwojem instytucji politycznych i prawnych, 10 (2007), s. 77-95
- Urban W., *Sztuka pisania w województwie krakowskim w XVII i XVIII wieku*, Przegląd Historyczny, 75/1 (1984), s. 39-82
- Urbańska B., *Cmentarz średzki*, Środa Wielkopolska 2004
- Urbańska B., *Kolegiata w Środzie Wielkopolskiej*, Środa Wlkp. 2021
- Urbańska B., *Ludzie i historia w nazwach ulic Środy Wielkopolskiej*, Środa Wlkp. 2000
- Wędzki A., *Okres starożytności i wczesnego średniowiecza*, [w:] *Dzieje Środy Wielkopolskiej i jej regionu*, t. 1, Środa Wielkopolska 1990
- Weymann S., *Ze studiów nad zagadnieniem dróg w Wielkopolsce od X do XVIII w.*, Przegląd Zachodni, 9/2 (1953), s. 194-253
- Widawski J., *Miejskie mury obronne w państwie polskim od początku XV wieku*, Warszawa 1973
- Wiesiołowski J., *Krakowscy profesorowie Akademii Lubrańskiego. Materiały*, Kronika Miasta Poznania, 2/1999, s. 299-324
- Wiesiołowski J., *Socjotopografia późnośredniowiecznego Poznania*, Warszawa-Poznań 1982
- Witczak H., *Z dziejów kościoła świętego Wojciecha w Koninie (Morzysławiu)*, Studia Włocławskie, 11 (2009), s. 304-315
- Władze miasta Poznania*, t. 1, 1253-1793, oprac. J. Wiesiołowski, Z. Wojciechowska, Poznań 2003
- Wyrozumski J., *Związki czeladnicze w Polsce średniowiecznej*, Przegląd Historyczny, 68/1 (1977), s. 1-15
- Zaleski Z., *Środa Poznańska*, Kronika Miasta Poznania, 5/3 (1927), s. 213-226
- Zierhofferowie Z. i K., *Nazwy miast Wielkopolski*, Poznań 1987
- Zwierzykowski M., Tacka E., *Miejsca obrad sejmików województw Wielkopolski właściwej od XVI do XVIII wieku*, Res Historica 42 (2016), s. 75-100
- Żurek D., *Przestrzeń i społeczeństwo Chrzanowa średniowiecznego i nowożytnego*, Kraków 2015

Aneksy

1. Urzędnicy miejscy Środy w latach 1697-1793.

Konstrukcja niniejszego wykazu wzorowana jest na spisie urzędników miejskich Poznania (*Władze miasta Poznania*, t. 1, 1253-1793, oprac. J. Wiesiołowski, Z. Wojciechowska, Poznań 2003). Podane daty oznaczają rok wyboru, a w przypadku zachowanej noty o elekcji podano również (o ile odnotowano) datę dzienną. Do aneksu załączony jest indeks osobowy ułatwiający odnalezienie poszczególnych osób i ilustrujący przebieg kariery urzędniczej.

1697

burmistrz: Wojciech Falbierczyk

rajcy: Paweł Migdał, Andrzej Malchrowicz, Bartłomiej Kociembowicz, Jan Ślatański, Tomasz Pieprzyk, Antoni Danielewicz

wójt: Tomasz Krzęciek

wicewójt: Mikołaj Adamowicz

ławnicy: Mikołaj Adamowicz, Jan Kondyszewicz, Mikołaj Śmieszniwicz, Grzegorz Szadowicz, Wojciech Pieprzyk, Andrzej Jewasek, Błażej Mochwa

AmŚ I/37, s. 64, 208-210, 327-328, 332-334

1698

burmistrz: Wojciech Falbierczyk

wiceburmistrz: Paweł Migdał

rajcy: Andrzej Malchrowicz, Bartłomiej Kociembowicz, Paweł Migdał, Jan Ślatański, Błażej Mochwa, Tomasz Pieprzyk, Antoni Danielewicz

wójt: Tomasz Krzęciek

wicewójt: Andrzej Malchrowicz

ławnicy: Piotr Wałęsik, Grzegorz Szadowicz, Jan Kondyszewicz, Wojciech Danielczyk, Andrzej Jewasek, Andrzej Malchrowicz

instygator: Maciej Kęspańczyk

AmŚ I/37, s. 78-79, 337-340, 344-346, 348-349, 351-354, 371-373; PM 298/3, s. 7

1699

burmistrz: Wojciech Falbierczyk

rajcy: Mikołaj Adamowicz, Jan Ślatański, Jan Kondyszewicz, Tomasz Pieprzyk, Bartłomiej Otoman, Bartłomiej Kociembowicz, Błażej Mochwa

wójt: Tomasz Krzęciek

wicewójt: Mikołaj Adamowicz

ławnicy: Antoni Daniel (Danielewicz), Mikołaj Adamowicz

AmŚ I/29, s. 2; AmŚ I/37, s. 143-145, 200-201, 355-357, 367-369; PM 298/2, s. 208; PM 298/3, s. 13

1700

burmistrz: Wojciech Falbierczyk

wiceburmistrz: Mikołaj Adamowicz

rajcy: Jan Ślatański, Grzegorz Szadowicz, Paweł Migdał, Bartłomiej Kociembowicz, Jan Kondyszewicz, Bartłomiej Otoman, Mikołaj Adamowicz

wójt: Tomasz Krzęciek

ławnicy: Marcin Falbierczyk

AmŚ I/37, s. 96-97, 98, 99-102, 106-107, 115-116, 213-215, 376-377; AmŚ I/97, s. 18; PM 298/3, s. 15, 16, 19, 23

1701

burmistrz: Wojciech Falbierczyk

rajcy: Jan Kondyszewicz, Mikołaj Adamowicz, Paweł Migdał, Bartłomiej Otoman

wójt: Tomasz Krzęciek

wicewójt: Grzegorz Szadowicz

ławnicy: Piotr Jewasek, Błażej Otomańczyk vel Mochwa, Piotr Wałęsik, Grzegorz Szadowicz

AmŚ I/37, s. 118-122, 125-126, 153-155, 180-183, 381-382, 443-445; PM 298/2, s. 213

1702

burmistrz: Marcin Węglarczyk

rajcy: Tomasz Pieprzyk

wójt: Wojciech Falbierczyk

ławnicy: Grzegorz Szadowicz, Marcin Falbierczyk, Piotr Wałęsik, Bartłomiej Otoman,
Wojciech Węglarczyk, Jan Organiściak

AmŚ I/37, s. 128-129, 382 (*Acta sub spectabili...*); PM 298/3, s. 24, 25

1703

rajcy: Mikołaj Adamowicz, Mikołaj Śmieśniewicz

wójt: Wojciech Falbierczyk

ławnicy: Walenty Filakowicz, Piotr Wałęsik

AmŚ I/37, s. 170-171, 174-176; PM 298/3, s. 29, 31

1704

rajcy: Tomasz Krzęciek

wójt: Tomasz Pieprzyk

ławnicy: Piotr Wałęsik, Marcin Falbierczyk, Wojciech Węglarczyk

AmŚ I/37, s. 181-182, 390-395

1705

burmistrz: Marcin Węglarczyk

rajcy: Mikołaj Adamowicz

wójt: Tomasz Pieprzyk

AmŚ I/37, s. 401-403, 417-419

1706

burmistrz: Marcin Węglarczyk

rajcy: Tomasz Krzęciek, Franciszek Gniotczyk, Mikołaj Adamowicz, Wojciech Węglarczyk,
Jakub Śremowicz, Franciszek Starosz

wójt: Tomasz Pieprzyk

AmŚ I/37, s. 411-415, 417-419, 426-427

1707

wójt: Tomasz Krzęciek

AmŚ I/37, s. 439-440

1708

burmistrz: Tomasz Pieprzyk

rajcy: Wojciech Węglarczyk, Wawrzyniec Smurawicz, Jan Niemczewski

wójt: Jan Niemczewski

wicewójt: Franciszek Gniotczyk

ławnicy: Piotr Wałęsik, Wawrzyn Zelczyk, Franciszek Lutoszka, Franciszek Gniotczyk

AmŚ I/37, s. 450-451, 454-457; PM 298/2, s. 225, 226; PM 298/3, s. 52

1709

burmistrz: Wawrzyniec Smurawicz

AmŚ I/37, s. 460-461

1710

burmistrz: Wawrzyniec Smurawicz

wójt: Franciszek Lutoszka

ławnicy: Grzegorz Szadowicz

AmŚ I/37, s. 467-468, 472-473; PM 298/2, s. 229, 230; PM 298/3, s. 54, 55, 56, 57

1711

burmistrz: Wawrzyniec Szadkowski

wójt: Jan Organiściak

wicewójt: Grzegorz Szadowicz

ławnicy: Grzegorz Szadowicz

AmŚ I/37, s. 471-474, 500-501; PM 298/2, s. 230; PM 298/3, s. 58

1712

burmistrz: Wawrzyniec Smurawicz (Smurawiński)

wójt: Jan Organiściak

AmŚ I/37, s. 511-513; PM 298/3, s. 66, 68

1713

burmistrz: Jakub Śremowicz

wiceburmistrz: Józef Otomańczyk

rajcy: Marcin Falbierczyk, Wawrzyniec Szatkowski, Józef Otomańczyk

wójt: Wawrzyniec Smurawicz

wicewójt: Piotr Wałęsik

ławnicy: Piotr Wałęsik, Franciszek Lutoszka

AmŚ I/37, s. 278-280, 483-484

1714

rajcy: Józef Otomańczyk, Piotr Wałęsik

wójt: Wawrzyniec Smurawicz

AmŚ I/37, s. 495-497

1715

burmistrz: Michał Jurczak

PM 298/2, s. 237

1716

brak zapisek

1717

burmistrz: Wojciech Bogulski

wójt: Wawrzyniec Smurawicz

wicewójt: Piotr Wałęsik

ławnicy: Kazimierz Wieczorek, Wojciech Węglarczyk, Jan Jędrzejewski, Piotr Wałęsik

AmŚ I/37, s. 501, 503-506, 509-511, 513-519; AmŚ I/97, s. 33; Poznań Gr. 1217, k. 277v

1718

burmistrz: Marcin Falbierczyk

wójt: Wawrzyniec Smurawicz

AmŚ I/37, s. 520-521; AmŚ I/38, s. 23-24; AmŚ I/44, s. 97-98; AmŚ I/97, s. 29

1719

burmistrz: Marcin Falbierczyk

wójt: Wawrzyniec Smurawicz

wicewójt: Wojciech Bogulski

ławnicy: Tomasz Szadowicz, Wojciech Bogulski

AmŚ I/38, s. 1, 10-11; PM 298/3, s. 97

1720

burmistrz: Marcin Falbierczyk

rajcy: Maciej Śmieśniewicz, Grzegorz Gniotczyk

wójt: Wawrzyniec Smurawicz

ławnicy: Szymon Juskiewicz

AmŚ I/38, s. 17, 19-21, 77-78; PM 298/3, s. 104

1721

burmistrz: Marcin Falbierczyk

rajcy: Józef Otomańczyk, Kazimierz Wieczorek

wójt: Wawrzyniec Smurawicz

AmŚ I/38, s. 26-28, 67-68; PM 298/3, s. 108

1722

burmistrz: Adam (Jan) Kundyszewicz

PM 298/3, s. 109, 111, 112

1723

burmistrz: Wojciech Bogulski

rajcy: Józef Otomańczyk, Adam Kundyszewicz, Wawrzyniec Szadkowski, Andrzej Ząbkowicz,
Wawrzyniec Smurawicz

wójt: Jan Migdał

wicewójt: Tomasz Szadowicz

ławnicy: Tomasz Szadowicz, Kazimierz Wieczorek, Bartłomiej Tragarczyk

AmŚ I/38, s. 39-39b, 71-73

1724

burmistrz: Jan Migdał*

rajcy: Adam Kundyszewicz, Józef Otomańczyk, Wawrzyniec Szadkowski, Wojciech Bogulski,
Jakub Śremowicz, Andrzej Ząbkowicz

wójt: Wawrzyniec Smurawicz*

wicewójt: Tomasz Szadowicz

ławnicy: Kazimierz Wieczorek, Bartłomiej Tragarczyk, Grzegorz Niemczewski, Grzegorz
Gniotczyk, Maciej Śmieszniwicz

AmŚ I/38, s. 40-41

* AmŚ I/38, s. 80-81 (14 VI 1725) – Migdał wójtem, Smurawicz burmistrzem

1725

burmistrz: Jan Migdał

rajcy: Józef Otomańczyk, Adam Kundyszewicz, Wawrzyniec Szadkowski, Andrzej Ząbkowicz,
Wojciech Bogulski, Jakub Śremowicz

wójt: Wawrzyniec Smurawicz

wicewójt: Tomasz Szadowicz

ławnicy: Kazimierz Wieczorek, Tomasz Szadowicz

AmŚ I/38, s. 43-46, 48-49, 57-58; I/71, s. 79-80

1726

burmistrz: Adam Kundyszewicz

rajcy: Wojciech Bogulski, Józef Otomańczyk, Jan Migdał, Grzegorz Gniotczyk

wójt: Wawrzyniec Smurawicz

ławnicy: Bartłomiej Tragarczyk, Kazimierz Wieczorek, Jan Sznayder

AmŚ I/38, s. 59-60, 65-66, 68-71, 73-77

1727

burmistrz: Wawrzyniec Smurawicz

rajcy: Mikołaj Jurczak

wójt: Jan Migdał

ławnicy: Adam Szadowicz, Jan Jędrzejewski

AmŚ I/37, s. 275; AmŚ I/38, s. 85-86

1728

burmistrz: Jan Krzysztof Sznayder

wójt: Wojciech Bogulski

wicewójt: Tomasz Sadowicz

ławnicy: Tomasz Sadowicz

DS pap 66, 143; AC 197, k. 37 (54)

1729

burmistrz: Jan Sznayder

rajcy: Wawrzyniec Szadkowski, Andrzej Ząbkowicz, Piotr Czaplicki, Adam Kondysiewicz, Jan Migdał, Józef Otomańczyk

wójt: Melchior Hoyniewicz

wicewójt: Tomasz Szadowicz

ławnicy: Sebastian Byczkowicz, Mikołaj Jurczak, Grzegorz Gniotczyk, Franciszek Warczyński, Franciszek Bankiewicz, Tomasz Szadowicz

instygator: Mikołaj Jurczak

I/39, s. 26, 28-29, 39, 43-47; DS pap 66

11 VII 1730

burmistrz: Jan Sznayder

rajcy: Jan Migdał, Józef Otomańczyk, Melchior Hoyniewicz, Wawrzyniec Szadkowski, Piotr Czaplicki

wójt: Adam Kondysiewicz

wicewójt: Tomasz Szadowicz

ławnicy: Tomasz Szadowicz, Wojciech Ząbkowicz, Kazimierz Wieczorek, Grzegorz Gniotczyk, Jakub Boniński, Adam Pieprzyk

instygator: Mikołaj Jurczak

AmŚ I/39, s. 61-62 (*Ad maiorem Dei gloriam et B. V. Mariae sine labe originali conceptae honorem. Electio maistratus dominorum scilicet proconsulis, consulum, advocati et scabinorum die 11 Julii Anno Domini 1730*), 66, 67

18 VII 1731

burmistrz: Jan Krzysztof Sznayder

rajcy: Jan Migdał, Józef Otomańczyk, Wawrzyniec Szadkowski, Piotr Czaplicki

wójt: Melchior Hoyniewicz

wicewójt: Andrzej Ząbkowicz (Ząbek)

ławnicy: Grzegorz Gniotczyk, Kazimierz Wieczorek, Józef Mrozik, Adam Pieprzyk, Andrzej Ząbkowicz (Ząbek)

AmŚ I/39, s. 136 (*Acta incipiuntur sub spectabili ac famato...*), 147-149, 179-180, 189, 196-198; PM 298/3, s. 152

1732

burmistrz: Jan Krzysztof Sznayder

rajcy: Piotr Czaplicki, Jan Migdał, Józef Otomańczyk, Melchior Choyniewicz

wójt: Andrzej Ząbkowicz

wicewójt: Wojciech Bogulski

ławnicy: Kazimierz Wieczorek, Józef Mrozik, Grzegorz Gniotczyk, Jakub Boniński, Adam Pieprzyk, Wojciech Bogulski

AmŚ I/39, s. 219 (*Incipiuntur acta sub spectabili ac famati...*), 252, 263-264, 274-276, 287-288

1733

burmistrz: Jan Sznayder

rajcy: Melchior Choyniewicz, Kazimierz Wieczorek, Józef Sudarski, Wawrzyniec Szadkowski

wójt: Andrzej Ząbek (Ząbkowicz)

ławnicy: Adam Pieprzyk, Jan Jędrzejowski, Mikołaj Jurczak, Maciej Węglarczyk, Józef Mrozik, Franciszek Ząbkowicz

AmŚ I/39, s. 297, 302, 333, 335; AmŚ I/71, s. 82

21 VII 1734

burmistrz: Andrzej Ząbkowicz

rajcy: Jan Migdał, Wawrzyniec Szadkowski, Mikołaj Jurczak, Józef Otomańczyk, Sebastian Byczek

wójt: Piotr Czaplicki

wicewójt: Wojciech Bogulski

ławnicy: Wojciech Bogulski

AmŚ I/39, s. 365 (*Incipiuntur acta sub spectabili ac famato advocato...*), 401, 417-418

9 VII 1735

burmistrz: Jan Sznayder

rajcy: Wojciech Bogulski, Jan Jędrzejowski, Jakub Śmiśniewicz

wójt: Piotr Czaplicki

wicewójt: Andrzej Ząbkowicz

ławnicy: Andrzej Ząbkowicz, Adam Pieprzyk, Franciszek Ząbek, Józef Mrozik, Maciej Węglarczyk

instygator: Wojciech Michalski

AmŚ I/29, s. 3, 8; AmŚ I/39, s. 424-425 (*Post renovationem officii die nona Julii sub spectabili ac famati...*), 432-434; AmŚ I/71, s. 93, 97

1736

burmistrz: Jan Migdał

rajcy: Piotr Czaplicki, Wojciech Bogulski, Wojciech Jurczak

wójt: Adam Pieprzyk

wicewójt: Maciej Węglarczyk

ławnicy: Franciszek Ząbek, Mikołaj Jurczak, Maciej Węglarczyk

AmŚ I/40, s. 29-32; AmŚ I/41, s. 46

1737

burmistrz: Adam Pieprzyk

rajcy: Jan Sznayder, Melchior Chojniewicz, Franciszek Ząbkowicz

AmŚ I/40, s. 48; PM 298/3, s. 175

6 VII 1738

burmistrz: Adam Płonkiewicz

rajcy: Piotr Czaplicki, Adam Pieprzyk, Jan Migdał, Tomasz Szadowicz

wójt: Jan Krzysztof Sznayder

wicewójt: Andrzej Ząbkowicz

ławnicy: Andrzej Ząbkowicz, Wojciech Bogulski, Adam Szadowicz, Mikołaj Jurczak, Józef Mrozikiewicz, Franciszek Ząbkiewicz

ekonomowie kościoła: Stanisław Jurczak, Wawrzyniec Wiewiórka

ekonomowie szpitalni: Adam Płonkiewicz dzierżawca

szafarze miejscy: Franciszek Zielętkiewicz, Maciej Szabinowicz

AmŚ I/40, s. 81; AmŚ I/41, s. 3-4 (*Sequuntur officia varia. Primo sequitur officium proconsulare Srodense...*); PM 298/3, s. 177, 178, 179

15 VII 1739

burmistrz: Adam Płonkiewicz

rajcy: Jan Szneyder, Andrzej Ząbkowicz, Jan Migdał* / Franciszek Ząbkowicz

wójt: Piotr Czaplicki

ławnicy: Adam Szadowicz, Józef Mrozykiewicz, Franciszek Ząbkowicz

AmŚ I/40, s. 173 (*Officium spectabile sub famato...*); AmŚ I/41, s. 44; PM 298/3, s. 182, 183

* Prawdopodobnie nie dokończył kadencji, zapewne w jego miejsce wszedł Franciszek Ząbkowicz.

1740

burmistrz: Adam Pieprzyk

wiceburmistrz: Adam Płonkiewicz

rajcy: Piotr Czaplicki, Wojciech Bogulski, Adam Płonkiewicz

wójt: Jan Szneyder

wicewójt: Tomasz Szadowicz

ławnicy: Tomasz Szadowicz

AmŚ I/40, s. 239; AmŚ I/41, s. 43; AmŚ I/97, s. 56

1741

burmistrz: Mateusz Węglarczyk

rajcy: Melchior Choyniewicz, Tomasz Borzęcki, Tomasz Szadowicz, Wojciech Bogulski

wójt: Jan Szneyder

ławnicy: Franciszek Ząbkowicz, Mikołaj Jurczak

AmŚ I/40, s. 219 (*Officium advocatiale incipitur sub spectabili ac famato...*); AmŚ I/41, s. 42, 43; PM 298/3, s. 188; DS pap 71, 72

1742

burmistrz: Wojciech Bogulski

wiceburmistrz: Melchior Choyniewicz

rajcy: Melchior Choyniewicz, Piotr Czaplicki, Tomasz Szadowicz, Tomasz Borzęcki, Mateusz Węglarczyk, Mikołaj Jurczak

wójt: Jan Szneyder

wicewójt: Andrzej Ząbkowicz

ławnicy: Franciszek Ząbkowicz, Antoni Danielewicz, Andrzej Ząbkowicz, Franciszek Bankiewicz, Antoni Zielętkiewicz, Adam Pieprzyk

instygator: Antoni Zielętkiewicz

AmŚ I/41, s. 41, 42, 43, 81, 82, 83, 84, 89, 92, 95, 103, 109, 114

1743

burmistrz: Adam Płonkiewicz

rajcy: Tomasz Szadowicz, Adam Pieprzyk, Józef Mrozikiewicz, Józef Otomańczyk, Franciszek Sznyder, Tomasz Borzęcki

wójt: Jan Szneyder

wicewójt: Andrzej Ząbkiewicz

ławnicy: Franciszek Bankiewicz, Andrzej Ząbkiewicz, Franciszek Ząbkiewicz, Antoni Danielewicz, Antoni Tylewicz

instygator: Antoni Tylewicz

AmŚ I/41, s. 41, 134, 136, 142, 151, 153, 174-175, 178

1744

burmistrz: Piotr Czaplicki

rajcy: Jan Szneyder, Wojciech Bogulski, Józef Mrozikiewicz, Antoni Rzeźnikiewicz

wójt: Andrzej Ząbek

wicewójt: Adam Pieprzyk

ławnicy: Tomasz Szadowicz, Franciszek Ząbek, Józef Mrozik*, Mikołaj Jurczak, Stefan Gniotczyk, Walenty Jewasek, Antoni Danielewicz, Adam Pieprzyk

AmŚ I/41, s. 202, 210-212, 262; AmŚ I/43, k. 107-107v

* Awans do rady

1745

burmistrz: Adam Płonkiewicz

wiceburmistrz: Wojciech Bogulski

rajcy: Józef Sudarski, Józef Mrozik, Antoni Tylewicz, Andrzej Ząbkiewicz, Wojciech Bogulski, Franciszek Szneyder

wójt: Jan Krzysztof Szneyder

wicewójt: Tomasz Szadowicz

ławnicy: Tomasz Szadowicz, Józef Mrozik, Antoni Danielewicz, Walenty Maiński, Antoni Rzeźnikiewicz, Mikołaj Kordziński

AmŚ I/41, s. 229, 284, 288-289, 294, 299, 359; AmŚ I/43, k. 99v-100; AmŚ I/97, s. 66

1746

burmistrz: Piotr Czaplicki

rajcy: Adam Pieprzyk, Tomasz Borzęcki, Mateusz Węglarczyk, Adam Płonkiewicz, Andrzej Ząbek, Franciszek Szneyder, Józef Sudarski, Marcin Niemczewski, Antoni Rzeźnikiewicz

wójt: Jan Krzysztof Szneyder

wicewójt: Wojciech Bogulski

ławnicy: Wojciech Bogulski, Tomasz Szadowicz, Mikołaj Jurczak, Józef Mrozik, Józef Szudarski, Stefan Gniotczyk

AmŚ I/21, k. 4; AmŚ I/41, s. 372, 395; AmŚ I/43, k. 100-101v, 107v-108v

16 VII 1747

burmistrz: Mateusz Węglarczyk

rajcy: Adam Płonkiewicz, Piotr Czaplicki, Adam Pieprzyk, Tomasz Borzęcki, Franciszek Szneyder, Andrzej Ząbek*

wójt: Jan Krzysztof Szneyder

wicewójt: Wojciech Bogulski

ławnicy: Wojciech Bogulski, Tomasz Szadowicz, Józef Mrozik, Antoni Tylewicz, Mikołaj Kordziński, Stefan Gniotczyk

AmŚ I/41, s. 403-404 (*Renovatio novi magistratus Srodensis. In nomine Domini 1747. Post festum sanctorum Petri et Pauli Apostolorum die 16 Julii*); AmŚ I/43, k. 108v

* † 1748

22 VII 1748

burmistrz: Adam Płonkiewicz

rajcy: Jan Krzysztof Sznayder, Piotr Czaplicki, Maciej Węglarczyk, Adam Pieprzyk, Franciszek Sznayder, Tomasz Borzęcki

wójt: Wojciech Bogulski

wicewójt: Tomasz Szadowicz

ławnicy: Tomasz Szadowicz, Mikołaj Kordziński, Franciszek Ząbek, Józef Mrozik, Stefan Gniotczyk

instygator: Tomasz Danielewicz

AmŚ I/41, s. 489 (*Renovatio officii proconsularis consularis feria quarta die 22 Julii ante festum sancti Jacobi Apostoli. Spectabiles ac famati...*); AmŚ I/43, k. 106v-107; PM 298/3, s. 212, 213

24 VII 1749

burmistrz: Wojciech Bogulski

rajcy: Jan Krzysztof Sznayder, Adam Płonkiewicz, Mateusz Węglarczyk, Franciszek Szneyder, Tomasz Borzęcki

wójt: Adam Pieprzyk

wicewójt: Tomasz Szadowicz

ławnicy: Tomasz Szadowicz, Franciszek Ząbek, Józef Mrozik, Mikołaj Kordziński, Stefan Gniotczyk

instygator wójtowski: Antoni Rzeźnikiewicz

AmŚ I/41, s. 588-589 (*Renowacya urzędu bormistrzowskiego radzieckiego dnia 24 lipca 1749*); AmŚ I/43, k. 111-112; PM 298/3, s. 216

1750

burmistrz: Piotr Czaplicki

rajcy: Adam Pieprzyk, Tomasz Borzęcki, Franciszek Szneyder

wójt: Wojciech Bogulski

wicewójt: Tomasz Szadowicz

ławnicy: Mikołaj Kordziński, Stefan Gniotczyk, Tomasz Szadowicz

instygator: Antoni Rzeźnikiewicz

AmŚ I/42, s. 23-26, 29-31; PM 298/3, s. 217

1751

burmistrz: Franciszek Sznyder

wójt: Wojciech Bogulski

wicewójt: Tomasz Szadowicz

ławnicy: Mikołaj Kordziński, Stefan Gniotczyk, Franciszek Ząbek, Antoni Rzeźnikiewicz,
Tomasz Szadowicz

instygator: Jakub Bogulski

AmŚ I/42, s. 31-41, 44-50; PM 298/3, s. 223, 225, 226, 228

1752

rajcy: Franciszek Ząbek

wójt: Adam Płonkiewicz

wicewójt: Tomasz Szadowicz

ławnicy: Mikołaj Kordziński, Stefan Gniotczyk, Tomasz Danielewicz, Tomasz Szadowicz

instygator: Piotr Gniotczyk

AmŚ I/41, s. 639-640; AmŚ I/42, s. 50-55; AmŚ I/44, s. 3-4

1753

burmistrz: Piotr Czaplicki

wiceburmistrz: Adam Pieprzyk

rajcy: Adam Pieprzyk, Wojciech Bogulski, Mateusz Węglarczyk, Tomasz Borzęcki, Franciszek
Szneyder, Antoni Tylewicz

wójt: Adam Płonkiewicz

ławnicy: Konstanty Tarnawski, Mikołaj Kordziński, Tomasz Danielewicz, Stefan Gniotczyk,
Piotr Gniotczyk

AmŚ I/42, s. 63-64, 69, 71-72; AmŚ I/44, s. 43 (*Renovatio officiorum anno Domini 1753 S. R. Mtis Civ. Srod.*)

1754*

burmistrz: Wojciech Bogulski

wójt: Piotr Czaplicki

wicewójt: Mateusz Węglarczyk

ławnicy: Mikołaj Kordziński, Tomasz Sadowicz, Stefan Gniotczyk, Piotr Gniotczyk, Mateusz Węglarczyk

AmŚ I/44, s. 72, 73, 77-79; PM 298/3, s. 241

*AmŚ I/44, s. 69 (*Renovatio officiorum anno Domini 1754. Niezapisana renowacya urzędu dla między sobą kontrowersyi urzędników*)

1755

burmistrz: Wojciech Bogulski

rajcy: Adam Płonkiewicz, Piotr Czaplicki, Maciej Węglarczyk, Tomasz Borzęcki, Konstanty Tarnawski, Józef Mrozik

wójt: Franciszek Szneyder

wicewójt: Adam Pieprzyk

ławnicy: Tomasz Szadowicz, Stefan Gniotczyk, Mikołaj Kordziński, Jakub Bogulski, Adam Pieprzyk

AmŚ I/42, s. 368; AmŚ I/44, s. 88 (*Inhoatio actorum sub spectabilibus dd. Francisco Szneyder advocato, Adamo Pieprzyk subdelegato caeterisque scabinis lateri eius assidentibus anno Domini 1756*), 99-100, 123-124; PM 298/3, s. 242, 247

7 VIII 1756

burmistrz: Franciszek Szneyder

rajcy: Adam Płonkiewicz, Piotr Czaplicki, Adam Pieprzyk, Wojciech Bogulski, Tomasz Borzęcki, Józef Mrozik

wójt: Wojciech Bogulski

wicewójt: Adam Pieprzyk

ławnicy: Tomasz Sadowicz, Mikołaj Kordziński, Stefan Gniotczyk, Jakub Bogulski, Antoni Gniotczyk, Adam Pieprzyk

szafarze miejscy: Paweł Otomańczyk, Danielewicz

szafarze młyna i stawu: Antoni Tylewicz, Antoni Rzeźnikiewicz

AmŚ I/45, s. 39-40 (*Renovatio officiorum proconsularis et advocatialis Sabbatho ante festum s. Laurentii praesbiteri et m. anno Domini 1756to*), 279-280; PM 298/3, s. 248, 250, 251, 252, 253

1757

burmistrz: Piotr Czaplicki

rajcy: Łukasz Konstanty Tarnawski

wójt: Adam Płonkiewicz

wicewójt: Łukasz Konstanty Tarnawski

ławnicy: Jakub Bogulski, Mikołaj Kordziński, Stefan Gniotczyk, Antoni Gniotczyk, Łukasz Konstanty Tarnawski

instygator: Łukasz Rzeźnikiewicz

AmŚ I/44, s. 185, 194-195, 199-205; AmŚ I/45, s. 280

21 VII 1758

burmistrz: Wojciech Bogulski

rajcy: Adam Płonkiewicz, Adam Pieprzyk, Piotr Czaplicki, Tomasz Borzęcki, Maciej Węglarczyk, Konstanty Tarnawski

wójt: Adam Płonkiewicz

wicewójt: Łukasz Konstanty Tarnawski

ławnicy: Łukasz Konstanty Tarnawski, Mikołaj Kordziński, Jakub Bogulski, Stefan Gniotczyk, Antoni Gniotczyk, Łukasz Rzeźnikiewicz

instygator radziecki: Józef Mrozik

instygator wójtowski: Franciszek Paprocki

szafarze: Jakub Danielewicz, Piotr Spychalczyk

AmŚ I/45, s. 274-278; AmŚ I/46, s. 12-13; PM 298/4, s. 3

1759

burmistrz: Wojciech Bogulski

rajcy: Adam Płonkiewicz, Maciej Węglarczyk, Łukasz Konstanty Tarnawski, Józef Mrozik, Jakub Bogulski*, Paweł Bogulski*

wójt: Adam Płonkiewicz

wicewójt: Łukasz Konstanty Tarnawski

ławnicy: Mikołaj Kordziński, Paweł Otomańczyk, Franciszek Paprocki, Stefan Gniotczyk, Antoni Rzeźnikiewicz, Łukasz Konstanty Tarnawski

instygatorzy: Antoni Zimnicki, Franciszek Paprocki

AmŚ I/45, s. 236-241, 250-253, 259-263, 282; PM 298/4, s. 12

* AmŚ I/45, s. 236 (26 VI 1760: *Electio spectabilium dominorum consulum seu potius laudum post electionem*)

1760

burmistrz: Adam Płonkiewicz

rajcy: Wojciech Bogulski, Konstanty Tarnawski

wójt: Jakub Bogulski

wicewójt: Mikołaj Kordziński

ławnicy: Józef Grochalski, Ludwik Andrzejewicz, Antoni Badowski, Mikołaj Kordziński

instygatorzy: Stefan Gniotczyk, Antoni Zimnicki

AmŚ I/51, s. 4-9, 11-16, 18-20

25 IX 1761

burmistrz: Wojciech Bogulski

wójt: Mateusz Węglarczyk

wicewójt: Ludwik Andrzejewicz

ławnicy: Ludwik Andrzejewicz, Antoni Tylewicz, Jan Nowicki, Tomasz Danielewicz, Antoni Ziemiński

instygator wójtowski: Jakub Brzozowski

AmŚ I/51, s. 20 (*Renovatio officiorum tam proconsularis quam advocatialis. In proconsulem...*)

1762

burmistrz: Mateusz Węglarczyk

wiceburmistrz: Adam Płonkiewicz

rajcy: Adam Płonkiewicz

wójt: Jakub Bogulski

wicewójt: Ludwik Andrzejewicz

ławnicy: Ludwik Andrzejewicz, Tomasz Danielewicz, Antoni Tylewicz, Antoni Zimiński, Jakub Brzozowski

instygator: Piotr Węglarczyk

AmŚ I/23, s. 4, 8, 20-21; AmŚ I/51, s. 43 (*Electio novi et perpetui magistratus ad mentem privilegii serenissimi Augusti Tertii regis Poloniae*)

1 X 1763

burmistrz: Wojciech Bogulski

wiceburmistrz: Adam Płonkiewicz

rajcy: Adam Płonkiewicz, Mateusz Węglarczyk, Józef Mrozik, Konstanty Tarnawski, Jakub Bogulski, Paweł Bogulski

wójt: Paweł Bogulski

wicewójt: Stefan Gniotczyk

ławnicy: Stefan Gniotczyk, Tomasz Danielewicz, Antoni Gniotczyk, Paweł Otomańczyk Mochwiński, Antoni Rzeźnikiewicz

instygator radziecki: Mikołaj Kordziński

instygator wójtowski: Jakub Brzozowski

AmŚ I/51, s. 78 (*Renovatio officiorum tam proconsularis quam advocatialis. In proconsulem...*)

1764

burmistrz: Wojciech Bogulski

rajcy: Adam Płonkiewicz, Mateusz Węglarczyk, Konstanty Tarnawski, Józef Mrozik, Jakub Bogulski, Paweł Bogulski

wójt: Paweł Bogulski

wicewójt: Stefan Gniotczyk

ławnicy: Stefan Gniotczyk, Tomasz Danielewicz, Mikołaj Kośmicki, Antoni Gniotczyk, Paweł Mochwiński

instygator radziecki: Mikołaj Kordziński

instygator wójtowski: Jakub Brzozowski

AmŚ I/52, s. 33 (*Renovatio officiorum 1764*); PM 298/4, s. 38; PM 298/9, s. 2, 4

1765

burmistrz: Jakub Bogulski

rajcy: Józef Mrozik

wójt: Wojciech Bogulski

wicewójt: Stefan Gniotczyk

ławnicy: Stefan Gniotczyk, Tomasz Danielewicz, Mikołaj Kośmicki, Antoni Gniotczyk, Paweł Otomańczyk

instygator radziecki: Antoni Tylewicz

instygator wójtowski: Łukasz Sadowicz

AmŚ I/52, s. 84 (*Renovatio officiorum in anno 1765to*); PM 298/4, s. 45; PM 298/9, s. 4, 5

1766

burmistrz: Antoni Tylewicz

rajcy: Adam Płonkiewicz, Mateusz Węglarczyk, Wojciech Bogulski, Józef Mrozik, Jakub Bogulski, Paweł Bogulski

wójt: Mikołaj Kośmicki

wicewójt: Stefan Gniotczyk

ławnicy: Tomasz Danielewicz, Mikołaj Kordziński, Paweł Otomańczyk, Antoni Gniotczyk, Jakub Brzozowski, Stefan Gniotczyk

instygator radziecki: Antoni Zimiński

instygator wójtowski: Łukasz Sadowicz

szafarze miejscy: Józef Jewasek, Tomasz Otomańczyk* / Wojciech Niemczewski

AmŚ I/52, s. 106-107 (*Renovatio officiorum anno 1766*); PM 298/4, s. 50, 51, 52; PM 298/9, s. 8

* Wykreślony

1767

burmistrz: Mikołaj Kośmicki

wiceburmistrz: Wojciech Bogulski

rajcy: Wojciech Bogulski, Mateusz Węglarczyk, Adam Płonkiewicz, Józef Mrozik, Jakub Bogulski, Paweł Bogulski, Antoni Tylewicz

wójt: Jakub Bogulski

wicewójt: Ludwik Andrzejewicz

ławnicy: Ludwik Andrzejewicz, Stefan Gniotczyk, Tomasz Danielewicz, Antoni Gniotczyk, Mikołaj Kordziński, Jakub Brzozowski

instygator radziecki: Antoni Zimiński

instygator wójtowski: Łukasz Sadowicz

szafarze miejscy: Mateusz Niemczewski, Walenty Obrembowicz, Mikołaj Śmieszniwicz, Jakub Leporowski

AmŚ I/52, s. 128-129 (*Renovatio officiorum anno Domini millesimo septingentesimo sexagesimo septimo*); PM 298/4, s. 56, 58, 59; PM 298/9, s. 11, 12

1768

burmistrz: Antoni Tylewicz

wiceburmistrz: Jakub Bogulski

rajcy: Jakub Bogulski, Adam Płonkiewicz, Mateusz Węglarczyk, Wojciech Bogulski, Józef Mrozik, Paweł Bogulski, Mikołaj Kośmicki

wójt: Wojciech Bogulski

wicewójt: Jakub Brzozowski

ławnicy: Jakub Brzozowski, Stefan Gniotczyk, Tomasz Danielewicz, Antoni Gniotczyk, Paweł Otomańczyk, Mikołaj Kordziński

instygator radziecki: Paweł Otomańczyk

instygator wójtowski: Paweł Bogacki

szafarze miejscy: Wawrzyniec Wegner, Jan Janicki

AmŚ I/52, s. 164-166 (*Renovatio offitiorum annus Domini 1768*); PM 298/4, s. 60; Poznań Gr. 1243, k. 397v-398

1769

burmistrz: Wojciech Bogulski

wiceburmistrz: Adam Płonkiewicz

rajcy: Adam Płonkiewicz, Mateusz Węglarczyk, Józef Mrozik, Jakub Bogulski, Mikołaj Kosmicki, Paweł Bogulski

wójt: Mikołaj Kosmicki

wicewójt: Jakub Brzozowski

ławnicy: Jakub Brzozowski, Stefan Gniotczyk, Tomasz Danielewicz, Antoni Gniotczyk, Paweł Otomańczyk, Mikołaj Kordziński

instygator radziecki: Paweł Otomańczyk

instygator wójtowski: Paweł Bogacki

szafarze miejscy: Michał Pieczyński, Jakub Zieliński

AmŚ I/54, s. 3-4 (*Renovatio officiorum anno 1769*); PM 298/4, s. 70

1770

burmistrz: Wojciech Bogulski

wiceburmistrz: Adam Płonkiewicz

rajcy: Adam Płonkiewicz, Mateusz Węglarczyk, Józef Mroziak, Jakub Bogulski, Mikołaj Kosmicki, Stefan Gniotczyk, Paweł Bogulski

wójt: Jakub Bogulski

wicewójt: Mikołaj Kordziński

ławnicy: Mikołaj Kordziński, Tomasz Danielewicz, Antoni Gniotczyk, Paweł Otomańczyk, Jakub Brzozowski, Łukasz Sadowicz

instygator radziecki: Paweł Otomańczyk

instygator wójtowski: Franciszek Płonkiewicz

szafarze miejscy: Michał Pieczyński, Michał Bolewicz

AmŚ I/54, s. 44-46 (*Annus Domini 1770. Renovatio offitiorum*), PM 298/4, s. 79, 80; PM 298/9, s. 17

1771

burmistrz: Wojciech Bogulski

wiceburmistrz: Adam Płonkiewicz

rajcy: Adam Płonkiewicz, Mateusz Węglarczyk, Józef Mroziak, Jakub Bogulski, Mikołaj Kośmicki, Stefan Gniotczyk, Paweł Bogulski

wójt: Mikołaj Kośmicki

wicewójt: Mikołaj Kordziński

ławnicy: Mikołaj Kordziński, Tomasz Danielewicz, Antoni Gniotczyk, Paweł Otomańczyk, Jakub Brzozowski, Łukasz Sadowicz

instygator radziecki: Paweł Otomańczyk

instygator wójtowski: Franciszek Płonkiewicz

szafarze miejscy: Mikołaj Śmieśniewicz, Szczepan Wronowicz

AmŚ I/54, s. 106-107 (*Renovatio offitiorum in pretorio*); PM 298/4, s. 82, 84; PM 298/9, s. 22

17 VIII 1772

burmistrz: Wojciech Bogulski

rajcy: Mikołaj Kośmicki, Mateusz Węglarczyk, Jakub Bogulski, Stefan Gniotczyk, Tomasz Danielewicz, Paweł Otomańczyk, Jakub Brzozowski

wójt: Mikołaj Kośmicki

wicewójt: Mikołaj Kordziński

ławnicy: Mikołaj Kordziński, Antoni Gniotczyk, Łukasz Sadowicz, Franciszek Płonkiewicz, Antoni Zimiński, Józef Meyzicki

instygator wójtowski: Kazimierz Kozłowski

szafarze miejscy: Augustyn Barański, Wojciech Janicki

AmŚ I/54, s. 129-131 (*Renovatio offitiorum*); PM 298/4, s. 85, 87; PM 298/9, s. 23

1773

burmistrz: Paweł Otomańczyk

wiceburmistrz: Wojciech Bogulski

rajcy: Wojciech Bogulski, Mateusz Węglarczyk, Mikołaj Kośmicki, Jakub Bogulski, Tomasz Danielewicz, Jakub Brzozowski, Stefan Gniotczyk* / Mikołaj Kordziński

wójt: Jakub Bogulski

wicewójt: Antoni Zimnicki

ławnicy: Antoni Zimnicki, Antoni Gniotczyk, Józef Mayzicki, Franciszek Płonkiewicz, Łukasz Sadowicz, Kazimierz Kozłowski

instygator radziecki: Mikołaj Śmieśniewicz

instygator wójtowski: Józef Lewicki

szafarze miejscy: Wojciech Janicki, Piotr Ankiewicz

szafarz szpitalny: Łukasz Sadowicz

AmŚ I/54, s. 182-183 (*Renovatio offitiorum anno D. 1773*); PM 298/4, s. 100, 101, 102; PM 298/9, s. 26, 28

* Formalnie wybrany na rajcę, jednak z powodu niepewnego stanu zdrowia i podeszłego wieku podziękował za wybór, nie przyjmując go. W jego miejsce rajcą wybrano Mikołaja Kordzińskiego.

16 VII 1774

burmistrz: Paweł Otomańczyk

wiceburmistrz: Mateusz Węglarczyk

rajcy: Mateusz Węglarczyk, Wojciech Bogulski, Jakub Bogulski, Mikołaj Kośmicki, Tomasz Danielewicz, Mikołaj Kordziński

wójt: Mikołaj Kośmicki

wicewójt: Antoni Zimnicki

ławnicy: Antoni Zimnicki, Józef Mayzicki, Antoni Gniotczyk, Franciszek Płonkiewicz, Łukasz Sadowicz, Kazimierz Kozłowski

instygator radziecki: Mikołaj Śmiśniewicz

instygator wójtowski: Józef Lewicki

szafarze miejscy: Piotr Ankiewicz, Tomasz Grylus

AmŚ I/54, s. 219-220 (*Renovatio officiorum civitatis Sacrae Regiae Maiestatis Sroda die decima sexta Julii anno Domini millesimo septingentesimo septuagesimo quarto*); PM 298/4, s. 105, 110; PM 298/9, s. 32, 33

23 VII 1775

burmistrz: Mikołaj Kordziński

wiceburmistrz: Tomasz Danielewicz

rajcy: Tomasz Danielewicz, Wojciech Bogulski* / Józef Mayzicki, Mikołaj Kośmicki** / Franciszek Płonkiewicz, Jakub Bogulski, Paweł Otomańczyk, Mateusz Węglarczyk*** / Antoni Gniotczyk, Jakub Brzozowski

wójt: Tomasz Danielewicz

wicewójt: Franciszek Płonkiewicz

ławnicy: Franciszek Płonkiewicz, Antoni Zimnicki, Antoni Gniotczyk, Józef Mayzicki, Łukasz Sadowicz, Kazimierz Kozłowski

instygator radziecki: Mikołaj Śmiśniewicz

instygator wójtowski: Józef Lewicki

szafarze miejscy: Wojciech Janicki, Antoni Brukczyński

szafarze szpitalni: Mikołaj Kośmicki**, Franciszek Płonkiewicz

AmŚ I/54, s. 251-252 (*Renowacya urzędów miasta Jego Królewskiej Mości Środy 1775 D. 23 lipca*); PM 298/4, s. 112a; PM 298/9, s. 34, 35, 36

* Ustąpił 18 VII 1776 (AmŚ I/54, s. 280, 285). W jego miejsce wybrano Józefa Mayzickiego.

** † między 1 a 12 III 1776 (AmŚ I/54, s. 268-271). W jego miejsce 28 VI 1776 wybrano Franciszka Płonkiewicza (AmŚ I/54, s. 280, 285).

*** Rezygnacja 18 VII 1776 (AmŚ I/54, s. 280, 285). W jego miejsce wybrano Antoniego Gniotczyka

24 VII 1776

burmistrz: Tomasz Danielewicz

wiceburmistrz: Józef Mayzicki

rajcy: Józef Mayzicki, Jakub Bogulski, Mikołaj Kordziński, Paweł Otomańczyk, Jakub Brzozowski, Franciszek Płonkiewicz, Antoni Gniotczyk* / Wojciech Kostanowicz

wójt: Paweł Otomańczyk

wicewójt: Mateusz Węglarczyk

ławnicy: Mateusz Węglarczyk, Antoni Zimnicki, Mikołaj Śmiśniewicz, Jakub Brykczyński, Łukasz Sadowicz, Wojciech Kostanowicz** / Józef Lewicki

instygator radziecki: Piotr Węglarczyk

instygator wójtowski: Jan Kordziński

szafarze miejscy: Antoni Brukczyński, Piotr Ankiewicz

AmŚ I/54, s. 287-288 (*Renowacya*); AmŚ I/24, k. 1; PM 298/4, s. 118, 120, 121, 122, 123, 126, 127; PM 298/9, s. 38, 39

* Rezygnacja 5 IX 1777 (AmŚ I/24, k. 9v-10), jego miejsce zajął Wojciech Kostanowicz.

** Po awansie do rady jego miejsce zajął Józef Lewicki.

10 IX 1777

burmistrz: Wojciech Kostanowicz

wiceburmistrz: Józef Mayzicki

rajcy: Józef Mayzicki, Tomasz Danielewicz, Mikołaj Kordziński, Paweł Otomańczyk, Jakub Bogulski, Jakub Brzozowski, Franciszek Płonkiewicz

wójt: Paweł Otomańczyk

wicewójt: Mateusz Węglarczyk

ławnicy: Mateusz Węglarczyk, Antoni Zimnicki, Mikołaj Śmiśniewicz, Józef Lewicki, Mikołaj Jewasek, Łukasz Sadowicz

instygator radziecki: Kazimierz Kozłowski

instygator wójtowski: Piotr Węglarczyk

szafarze miejscy: Piotr Ankiewicz, Antoni Brukczyński

AmŚ I/24, k. 10-10v (*Renowacya urzędów 1777. Roku Pańskiego 1777 dnia dziesiątego miesiąca września...*); AmŚ I/29, s. 12; PM 298/4, s. 129, 130, 132, 134, 135; PM 298/9, s. 44, 45

25 VIII 1778

burmistrz: Wojciech Kostanowicz

wiceburmistrz: Paweł Otomańczyk

rajcy: Paweł Otomańczyk, Józef Mayzicki, Tomasz Danielewicz, Mikołaj Kordziński, Jakub Bogulski, Jakub Brzozowski, Franciszek Płonkiewicz

wójt: Józef Mayzicki

wicewójt: Mateusz Węglarczyk

ławnicy: Mateusz Węglarczyk, Antoni Zimnicki, Mikołaj Śmiśniewicz, Józef Lewicki, Mikołaj Jewasek, Łukasz Sadowicz

instygator radziecki: Piotr Węglarczyk

instygator wójtowski: Wojciech Janicki

szafarze miejscy: Piotr Ankiewicz, Józef Zielętkiewicz

AmŚ I/24, k. 59v-60 (*Renowacya urzędów 1778 d. 25 Augusti*); AmŚ I/100, s. 38, 42; PM 298/4, s. 140, 141, 142, 144, 145; PM 298/9, s. 47, 49, 50, 51

12 VII 1779

burmistrz: Tomasz Danielewicz

wiceburmistrz: Wojciech Kostanowicz

rajcy: Wojciech Kostanowicz, Paweł Otomańczyk* / Antoni Zimnicki, Józef Mayzicki* / Mikołaj Śmiśniewicz, Mikołaj Kordziński, Jakub Bogulski, Jakub Brzozowski, Franciszek Płonkiewicz

wójt: Jakub Brzozowski

wicewójt: Mateusz Węglarczyk

ławnicy: Mateusz Węglarczyk, Antoni Zimnicki** / Antoni Lisowski, Mikołaj Śmiśniewicz** / Kazimierz Kozłowski, Józef Lewicki, Mikołaj Jewasek, Łukasz Sadowicz

instygator radziecki: Wojciech Janicki

instygator wójtowski: Jan Kordziński

szafarze miejscy: Piotr Ankiewicz, Kasper Bolewicz

szafarze szpitalni: Józef Mayzicki, Józef Lewicki, Łukasz Sadowicz

kwatermistrzowie: Józef Lewicki, Jan Preczkoski

AmŚ I/24, k. 76v-77 (*Renowacya urzędów. Actum in praetorio feria secunda ante festum s. Margarethae virginis et martiris proxima die scilicet 12 mensis Julii a. D. 1779*); PM 298/4, s. 145, 147, 149, 152, 153, 158, 159; PM 298/9, s. 52, 53, 54, 55

* Zrezygnowali 20 IX 1779 (AmŚ I/24, k. 86).

** Awansowani do urzędu radzieckiego 20 IX 1779 (AmŚ I/24, k. 86).

VII 1780

burmistrz: Wojciech Kostanowicz

wiceburmistrz: Paweł Otomańczyk

rajcy: Paweł Otomańczyk, Tomasz Danielewicz, Józef Mayzicki, Mikołaj Kordziński, Jakub Bogulski, Jakub Brzozowski, Antoni Zimnicki

wójt: Józef Mayzicki

wicewójt: Mateusz Węglarczyk* / Józef Lewicki

ławnicy: Mateusz Węglarczyk* / Wojciech Janicki** / Jakub Brykczyński, Antoni Lisowski, Mikołaj Śmiśniewicz*** / Dominik Przepierczyński, Józef Lewicki, Mikołaj Jewasek, Kazimierz Kozłowski

instygator obojga urzędów: Wojciech Janicki* / Jan Kordziński

szafarze miejscy: Piotr Ankiewicz, Antoni Brodzyński

AmŚ I/24, k. 101v-102 (*Elekcya nowego urzędu 1780*); PM 298/4, s. 161, 162, 168; PM 298/9, s. 55, 56, 57

* AmŚ I/24, k. 105-105v (5 XII 1780): W związku z podeszłym wiekiem Mateusza Węglarczyka wicewójtem mianowano Józefa Lewickiego, w miejsce Węglarczyka w ławie ustanowiono Wojciecha Janickiego instygatora, a na urząd instygatora wybrano Jana Kordzińskiego.

** † 19 I 1781, Środa (PM 298/7, s. 24), zastąpiony 7 III 1781 przez Jakuba Brykczyńskiego (AmŚ I/58, s. 60).

*** AmŚ I/24, k. 102: *Na miejsce jego przez magistrat obrany sław. Dominik Przepierczyński.*

10 VII 1781

burmistrz: Józef Mayzicki* / Paweł Otomańczyk

wiceburmistrz: Paweł Otomańczyk

rajcy: Paweł Otomańczyk** / Józef Lewicki, Wojciech Kostanowicz, Tomasz Danielewicz, Mikołaj Kordziński*** / Antoni Lisowski, Jakub Bogulski, Jakub Brzozowski, Antoni Zimiński

wójt: Antoni Zimiński (Zimnicki)

wicewójt: Józef Lewicki** / Mikołaj Śmiśniewicz

ławnicy: Józef Lewicki** / Mikołaj Śmiśniewicz, Antoni Lisowski*** / Piotr Węglarczyk, Dominik Przepierczyński, Kazimierz Kozłowski, Mikołaj Jewasek, Jakub Brykczyński

instygator radziecki: Sebastian Laskowski

instygator obojga urzędów: Jan Kordziński****

szafarze miejscy: Piotr Ankiewicz, Antoni Brodzyński

kwatermistrzowie: Jan Preczkoski, Urban Otomańczyk

AmŚ I/24, k. 120 (*Renowacya urzędów*); PM 298/4, s. 172, 176, 177, 178, 179, 180, 181

* † 27 XI 1781, Środa (PM 298/7, s. 30), zastąpiony 11 XII 1781 przez wiceburmistrza Pawła Otomańczyka (AmŚ I/24, k. 127v-128).

** AmŚ I/24, k. 127v-128 (11 XII 1781) – w związku z awansem na burmistrzostwo zastąpiony przez Józefa Lewickiego. W miejsce Lewickiego w ławie zasiadł Mikołaj Śmiśniewicz.

*** † 10 XII 1781, Środa (PM 298/7, s. 30), zastąpiony 11 XII 1781 przez Antoniego Lisowskiego. W miejsce Lisowskiego w ławie zasiadł Piotr Węglarczyk.

**** Od 11 XII 1781 jako instygator wójtowski (AmŚ I/24, k. 127v-128).

1782

burmistrz: Józef Lewicki

wiceburmistrz: Jakub Brzozowski

rajcy: Jakub Brzozowski, Paweł Otomańczyk, Wojciech Kostanowicz, Jakub Bogulski, Antoni Zimnicki, Tomasz Danielewicz, Antoni Lisowski

wójt: Paweł Otomańczyk

wicewójt: Mikołaj Śmiśniewicz

ławnicy: Mikołaj Śmiśniewicz, Jakub Brykczyński, Dominik Przepierczyński, Kazimierz Kozłowski, Piotr Węglarczyk, Jan Kordziński

instygator obojga urzędów: Andrzej Otomańczyk

szafarze miejscy: Piotr Ankiewicz, Tomasz Powałowski

kwatermistrz: Jan Preczkowski

AmŚ I/24, k. 140v-141 (*Postanowienie nowych urzędów w mieście JKM Średzie w roku 1782*); PM 298/4, s. 182, 185, 186, 187, 188, 189, 191, 192

1783

burmistrz: Józef Lewicki

wiceburmistrz: Antoni Zimnicki

rajcy: Antoni Zimnicki, Paweł Otomańczyk, Jakub Bogulski, Tomasz Danielewicz, Wojciech Kostanowicz, Antoni Lisowski

wójt: Jakub Brzozowski

ławnicy: Jakub Brykczyński

instygator: Andrzej Otomańczyk

kwatermistrz: Jan Preczkowski

AmŚ I/24, k. 175, 179, 183-183v; AmŚ I/25, k. 2, 3, 4v, 7v, 14, 16, 21v, 23v, 30v; PM 298/4, s. 193, 194, 195, 197, 199, 200, 201, 202

1784

burmistrz: Józef Lewicki

wiceburmistrz: Antoni Zimnicki

rajcy: Antoni Zimnicki, Jakub Bogulski, Jakub Brzozowski, Paweł Otomańczyk, Tomasz Danielewicz, Wojciech Kostanowicz

wójt: Antoni Lisowski

wicewójt: Mikołaj Śmieśniewicz

ławnicy: Mikołaj Śmieśniewicz, Jakub Brykczyński, Piotr Neyman, Dominik Przepierczyński, Piotr Węcki, Sebastian Laskowski

instygator: Piotr Węglarczyk, Andrzej Otomańczyk

AmŚ I/25, k. 26v, 28v, 34, 37, 41, 48v, 49, 53-53v, 54, 55, 60v; PM 298/4, s. 203, 206, 207, 209, 210, 211, 212; Pyzdry Gr. 108, k. 471-471v

1785

burmistrz: Jakub Brzozowski

wiceburmistrz: Antoni Zimnicki

rajcy: Paweł Otomańczyk, Antoni Zimnicki, Jakub Bogulski, Józef Lewicki, Wojciech Kostanowicz

wójt: Tomasz Danielewicz

wicewójt: Mikołaj Śmieśniewicz

ławnicy: Mikołaj Śmieśniewicz, Dominik Przepiórczyński, Piotr Węcki, Sebastian Laskowski, Piotr Neyman, Jakub Brykczyński

instygator: Daniel Badowski

tribunus plebis: Wojciech Boiński

AmŚ I/25, k. 69, 71v, 74v, 75v, 80v, 82v, 87v, 90v-91, 96v; PM 298/4, s. 213, 214, 215, 218, 219, 220; Pyzdry Gr. 108, k. 888

1786

burmistrz: Józef Lewicki

wiceburmistrz: Tomasz Danielewicz

rajcy: Tomasz Danielewicz, Antoni Zimnicki, Jakub Brzozowski, Jakub Bogulski, Wojciech Kostanowicz

wójt: Paweł Otomańczyk

ławnicy: Jakub Brykczyński, Sebastian Laskowski

AmŚ I/65, s. 14, 15; PM 298/4, s. 223, 224, 227

1787

wiceburmistrz: Paweł Otomańczyk

rajcy: Paweł Otomańczyk, Jakub Brzozowski

wójt: Józef Lewicki

wicewójt: Piotr Neyman

ławnicy: Piotr Neyman, Piotr Węcki, Sylwester Konikiewicz

instygator: Franciszek Płonkiewicz

AmŚ I/26, s. 165, 166, 172, 176-177; PM 298/4, s. 231

1788

burmistrz: Piotr Neyman

wiceburmistrz: Antoni Zimnicki

rajcy: Antoni Zimnicki, Paweł Otomańczyk, Jakub Bogulski, Józef Lewicki

wójt: Tomasz Danielewicz

wicewójt: Dominik Przepiórczyński

ławnicy: Dominik Przepiórczyński, Sebastian Laskowski, Sylwester Konikiewicz, Krystian Krygier, Piotr Węcki, Daniel Badowski

instygator: Franciszek Płonkiewicz

tribunus plebis: Kazimierz Kozłowski

I/72, s. 1, 4, 6, 7; PM 298/4, s. 237, 239, 240, 242

1789

burmistrz: Piotr Neyman

wiceburmistrz: Tomasz Danielewicz

rajcy: Tomasz Danielewicz, Antoni Zimnicki, Paweł Otomańczyk, Józef Lewicki, Dominik Przepiórczyński

wójt: Jakub Bogulski

wicewójt: Piotr Węcki

ławnicy: Sylwester Konikiewicz, Krystian Krygier, Jan Preczkowski, Sebastian Laskowski, Piotr Węcki, Kazimierz Kozłowski

instygator: Franciszek Płonkiewicz

tribunus plebis: Kazimierz Kozłowski

AmŚ I/29, s. 22; AmŚ I/72, s. 25, 31, 32-33, 38; PM 298/4, s. 243, 246

10 VII 1790

burmistrz: Paweł Otomańczyk

wiceburmistrz: Józef Lewicki

rajcy: Józef Lewicki, Jakub Bogulski, Jakub Brzozowski, Tomasz Danielewicz, Piotr Neyman, Dominik Przepiórczyński

wójt: Piotr Węcki

wicewójt: Sylwester Konikiewicz

ławnicy: Sylwester Konikiewicz, Daniel Badowski, Jan Preczkowski, Kazimierz Kozłowski, Krystian Krygier, Urban Otomańczyk

instygator obojga urzędów: Antoni Jewasek

kwatermistrzowie: Franciszek Jewasek, Walenty Brzozowski

kasjer: Sebastian Laskowski

tribunus plebis: Andrzej Otomańczyk

podwodowy: Grzegorz Będlewicz

AmŚ I/72, s. 42, 49, 51, 53, 60, 61, 63; PM 298/4, s. 248, 250, 251

29 VI / 3 VII 1791

burmistrz: Józef Lewicki

wiceburmistrz: Paweł Otomańczyk

rajcy: Paweł Otomańczyk

kasjer: Tomasz Gryllus

podkasjerzy: Józef Bogulski, Franciszek Jewasek

kwatremistrz: Grzegorz Będlewicz
prowizor szpitala Św. Ducha: Urban Otomańczyk
AmŚ I/29, s. 18; AmŚ I/72, s. 71-72

22 XI 1792

burmistrz: Piotr Węcki
wiceburmistrz: Paweł Otomańczyk
rajcy: Paweł Otomańczyk, Tomasz Danielewicz, Józef Lewicki, Dominik Przepierczyński,
Sebastian Laskowski, Jakub Brzozowski
wójt: Piotr Neyman
wicewójt: Sylwester Konikiewicz
ławnicy: Sylwester Konikiewicz, Krystian Krygier, Daniel Badowski, Jan Preczkowski,
Kazimierz Kozłowski
AmŚ I/27, k. 47-47v, 49, 54

1793

burmistrz: Piotr Węcki
PM 298/4, s. 269, 271, 272

Indeks osobowy

ADAMOWICZ

- Mikołaj: wiceburmistrz 1700/01; rajca 1699/1700, 1701/02, 1703/04, 1705/06-1706/07;
wicewójt 1697/98, 1699/1700-1700/01; ławnik 1697/98, 1699/1700

ANDRZEJEWICZ

- Ludwik: wicewójt 1761/62-1762/63, 1767/68; ławnik 1760/61-1762/63, 1767/68

ANKIEWICZ

- Piotr: szafarz miejski 1773/74-1774/75, 1776/77-1782/83

BADOWSKI

- Antoni (→ Rzeźnikiewicz)
- Daniel: ławnik 1788/89, 1790/91, 1792/93; instygator 1785/86

BANKIEWICZ

- Franciszek: ławnik 1729/30, 1742/43-1743/44

BARAŃSKI

- Augustyn: szafarz miejski 1772/73

BĘDLEWICZ

- Grzegorz: podwodowy 1790/91; kwatermistrz 1791/92

BOGACKI

- Paweł: instygator wójtowski 1768/69-1769/70

BOGULSKI

- Jakub: burmistrz 1765/66; wiceburmistrz 1768/69; rajca 1759/60, 1763/64-1764/65, 1766/67-1786/87, 1788/89, 1790/91; wójt 1760/61, 1762/63, 1767/68, 1770/71, 1773/74, 1789/90; ławnik 1755/56-1758/59; instygator 1751/52

- Józef: podkasjer 1791/92

- Paweł: rajca 1759/60, 1763/64-1764/65, 1766/67-1771/72; wójt 1763/64-1764/65

- Wojciech (I): burmistrz 1717/18, 1723/24; rajca 1724/25-1726/27, 1735/36-1736/37, 1740/41-1741/42; wójt 1728/29; wicewójt 1719/20, 1732/33, 1734/35; ławnik 1719/20, 1732/33, 1734/35, 1738/39

- Wojciech (II): burmistrz 1742/43, 1749/50, 1754/55-1755/56, 1758/59-1759/60, 1761/62, 1763/64-1764/65, 1769/70-1772/73; wiceburmistrz 1745/46, 1767/68, 1773/74; rajca 1744/45-1745/46, 1753/54, 1756/57, 1760/61, 1766/67-1768/69, 1773/74-1775/76; wójt 1748/49, 1750/51-1751/52, 1756/57, 1765/66, 1768/69; wicewójt 1746/47-1747/48; ławnik 1746/47-1747/48

BOIŃSKI

- Wojciech: *tribunus plebis* 1785/86

BOLEWICZ

- Kasper: szafarz miejski 1779/80

- Michał: szafarz miejski 1770/71

BONIŃSKI

- Jakub: ławnik 1730/31, 1732/33

BORZECKI

- Tomasz: rajca 1741/42-1743/44, 1746/47-1750/51, 1753/54, 1755/56-1756/57, 1758/59

BRUKCZYŃSKI (*Brodczyński*)

- Antoni: szafarz miejski 1775/76-1777/78, 1780/81-1781/82

BRYKCZYŃSKI

- Jakub: ławnik 1776/77, 1780/81-1786/87

BRZozowski

- Jakub: burmistrz 1785/86; wiceburmistrz 1782/83; rajca 1772/73-1773/74, 1775/76-1782/83, 1784/85, 1786/87-1787/88, 1790/91; wójt 1779/80, 1783/84; wicewójt 1768/69-1769/70; ławnik 1762/63, 1766/67-1771/72; instygator wójtowski 1761/62, 1763/64-1764/65
- Walenty: kwatermistrz 1790/91

BYCZEK (*Byczkowicz*)

- Sebastian: rajca 1734/35; ławnik 1729/30

CHOYNIEWICZ (*Hoynieuwicz*)

- Melchior: wiceburmistrz 1742/43; rajca 1730/31, 1732/33-1733/34, 1737/38, 1741/42-1742/43; wójt 1729/30, 1731/32

CZAPLICKI

- Piotr: burmistrz 1744/45, 1746/47, 1750/51, 1753/54, 1757/58; rajca 1729/30-1732/33, 1736/37, 1738/39, 1740/41, 1742/43, 1747/48-1748/49, 1755/56-1756/57, 1758/59; wójt 1734/35-1735/36, 1739/40, 1754/55

DANIEL, DANIELCZYK, DANIELEWICZ

- Antoni (I): rajca 1697/98-1698/99; ławnik 1699/1700
- Antoni (II): ławnik 1742/43-1745/46
- Jakub: szafarz 1758/59
- NN: szafarz miejski 1756/57
- Tomasz: burmistrz 1776/77, 1779/80; wiceburmistrz 1775/76, 1786/87, 1789/90; rajca 1772/73-1775/76, 1777/78-1778/79, 1780/81-1784/85, 1786/87, 1789/90-1790/91, 1792/93; wójt 1775/76, 1785/86, 1788/89; ławnik 1752/53-1753/54, 1761/62-1771/72; instygator 1748/49
- Wojciech: ławnik 1698/99

FALBIERCZYK

- Marcin: burmistrz: 1718/19-1721/22; rajca 1713/14; ławnik 1700/01, 1702/03, 1704/05
- Wojciech: burmistrz 1697/98-1701/02; wójt 1702/03-1703/04

FILAKOWICZ

- Walenty: ławnik 1703/04

GNIOTCZYK

- Antoni: rajca 1775/76-1776/77; ławnik 1756/57-1758/59, 1763/64-1775/76
- Franciszek: rajca 1706/07; wicewójt 1708/09; ławnik 1708/09
- Grzegorz: rajca 1720/21, 1726/27; ławnik 1724/25, 1729/30-1732/33
- Piotr: ławnik 1753/54-1754/55; instygator 1752/53

- Stefan: rajca 1771/72-1772/73; wicewójt 1763/64-1766/67; ławnik 1744/45, 1746/47-1759/60, 1763/64-1770/71; instygator 1760/61

GROCHALSKI

- Józef: ławnik 1760/61

GRYLUS (*Gryllus*)

- Tomasz: szafarz miejski 1774/75; kasjer 1791/92

JANICKI

- Jan: szafarz miejski 1768/69
- Wojciech: ławnik 1780/81; szafarz miejski 1772/73-1773/74, 1775/76; instygator radziecki 1779/80; instygator wójtowski 1778/79; instygator obojga urzędów 1780/81

JEWASEK

- Andrzej: ławnik 1697/98-1698/99
- Antoni: instygator obojga urzędów 1790/91
- Franciszek: kwatermistrz 1790/91; podkasjer 1791/92
- Józef: szafarz miejski 1766/67
- Mikołaj: ławnik 1777/78-1781/82
- Piotr: ławnik 1701/02
- Walenty: ławnik 1744/45

JĘDRZEJEWSKI, JĘDRZEJOWSKI

- Jan: rajca 1735/36; ławnik 1717/18, 1727/28, 1733/34

JURCZAK

- Michał: burmistrz 1715/16
- Mikołaj: rajca 1727/28, 1734/35, 1742/43; ławnik 1729/30, 1733/34, 1736/37, 1738/39, 1741/42, 1744/45, 1746/47; instygator 1729/30-1730/31
- Stanisław: ekonom kościelny 1738/39
- Wojciech (również jako Michalski): rajca 1736/37; instygator 1735/36

JUSZKIEWICZ

- Szymon: ławnik 1720/21

KĘSPAŃCZYK

- Maciej: instygator 1698/99

KOCIEMBOWICZ

- Bartłomiej: rajca 1697/98-1700/01

KONDYSZEWICZ (*Kondysiewicz, Kundyszewicz*)

- Adam: burmistrz 1722/23, 1726/27; rajca 1723/24-1725/26, 1729/30; wójt 1730/31

- Jan: rajca 1699/1700-1701/02; ławnik 1697/98-1698/99

KONIKIEWICZ

- Sylwester: wicewójt 1790/91, 1792/93; ławnik 1787/88-1790/91, 1792/93

KORDZIŃSKI

- Jan: ławnik 1782/83; instygator wójtowski 1776/77, 1779/80; instygator obojga urzędów 1780/81-1781/82

- Mikołaj: burmistrz 1775/76; rajca 1773/74-1774/75, 1776/77-1781/82; wicewójt 1760/61, 1770/71-1772/73; ławnik 1745/46, 1747/48-1760/61, 1766/67-1772/73; instygator radziecki 1763/64-1764/65

KOSTANOWICZ

- Wojciech: burmistrz 1777/78-1778/79, 1780/81; wiceburmistrz 1779/80; rajca 1776/77, 1779/80, 1781/82-1786/87; ławnik 1776/77

KOŚMICKI

- Mikołaj: burmistrz 1767/68; rajca 1768/69-1775/76; wójt 1766/67, 1769/70, 1771/72-1772/73, 1774/75; ławnik 1764/65-1765/66; szafarz szpitalny 1775/76

KOZŁOWSKI

- Kazimierz: ławnik 1773/74-1775/76, 1779/80-1782/83, 1789/90-1790/91, 1792/93; instygator radziecki 1777/78; instygator wójtowski 1772/73; *tribunus plebis* 1788/89-1789/90

KRYGIER

- Krystian: ławnik 1788/89-1790/91, 1792/93

KRZĘCIEK

- Tomasz: rajca 1704/05, 1706/07; wójt 1697/98-1701/02, 1707/08

LASKOWSKI

- Sebastian: rajca 1792/93; ławnik 1784/85-1786/87, 1788/89-1789/90; instygator radziecki 1781/82; kasjer 1790/91

LEPOROWSKI

- Jakub: szafarz miejski 1767/68

LEWICKI

- Józef: burmistrz 1782/83-1784/85, 1786/87, 1791/92; wiceburmistrz 1790/91; rajca 1781/82, 1785/86, 1788/89-1790/91, 1792/93; wójt 1787/88; wicewójt 1780/81-1781/82; ławnik 1776/77-1781/82; instygator wójtowski 1773/74-1775/76; szafarz szpitalny 1779/80; kwatermistrz 1779/80

LISOWSKI

- Antoni: rajca 1781/82-1783/84; wójt 1784/85; ławnik 1779/80-1781/82

LUTOSZKA

- Franciszek: wójt 1710/11; ławnik 1708/09, 1713/14

MAIŃSKI

- Walenty: ławnik 1745/46

MALCHROWICZ

- Andrzej: rajca 1697/98-1698/99, wicewójt 1698/99, ławnik 1698/99

MAYZICKI (*Meyzicki*)

- Józef: burmistrz 1781/82; wiceburmistrz 1776/77-1777/78; rajca 1775/76-1780/81; wójt 1778/79, 1780/81; ławnik 1772/73-1775/76; szafarz szpitalny 1779/80

MICHALSKI

- Wojciech (→ Jurczak)

MIGDAŁ

- Jan: burmistrz 1724/25-1725/26, 1736/37; rajca 1726/27, 1729/30-1732/33, 1734/35, 1738/39-1739/40; wójt 1723/24, 1727/28

- Paweł: wiceburmistrz 1698/99, rajca 1697/98-1698/99, 1700/01-1701/02

MOCHWA, MOCHWIŃSKI

- Błażej (→ Otomańczyk)

- Paweł (→ Otomańczyk)

MROZIK (*Mrozikiewicz, Mrozyk, Mrozykiewicz*)

- Józef: rajca 1743/44-1745/46, 1755/56-1756/57, 1759/60, 1763/64-1771/72; ławnik 1731/32-1733/34, 1735/36, 1738/39-1739/40, 1744/45-1749/50; instygator radziecki 1758/59

NEYMAN

- Piotr: burmistrz 1788/89-1789/90; rajca 1790/91; wójt 1792/93; wicewójt 1787/88; ławnik 1784/85-1785/86, 1787/88

NIEMCZEWSKI

- Grzegorz: ławnik 1724/25

- Jan: rajca 1708/09; wójt 1708/09

- Marcin: rajca 1746/47

- Mateusz: szafarz miejski 1767/68

- Wojciech: szafarz miejski 1766/67

NOWICKI

- Jan: ławnik 1761/62

OBREBOWICZ (*Obrembowicz*)

- Walenty: szafarz miejski 1767/68

ORGANIŚCIAK

- Jan: wójt 1711/12-1712/13; ławnik 1702/03

OTOMAN, OTOMAŃCZYK

- Andrzej: instygator 1783/84-1784/85; instygator obojga urzędów 1782/83; *tribunus plebis* 1790/91

- Bartłomiej: rajca 1699/1700-1701/02; ławnik 1702/03

- Błażej (również jako Mochwa): rajca 1699/1700; ławnik 1697/98, 1701/02

- Józef: wiceburmistrz 1713/14; rajca 1713/14-1714/15, 1721/22, 1723/24-1726/27, 1729/30-1732/33, 1734/35, 1743/44

- Paweł: burmistrz 1773/74-1774/75, 1781/82, 1790/91; wiceburmistrz 1778/79, 1780/81-1781/82, 1787/88, 1791/92-1792/93; rajca 1772/73, 1775/76-1785/86, 1787/88-1789/90, 1791/92-1792/93; wójt 1776/77-1777/78, 1782/83, 1786/87; ławnik 1759/60, 1763/64-1766/67, 1768/69-1771/72; szafarz miejski 1756/57; instygator radziecki 1768/69-1771/72

- Tomasz: szafarz miejski 1766/67

- Urban: ławnik 1790/91; kwatermistrz 1781/82; prowizor szpitala Św. Ducha 1791/92

PAPROCKI

- Franciszek: ławnik 1759/60; instygator wójtowski 1758/59; instygator 1759/60

PIECZYŃSKI

- Michał: szafarz miejski 1769/70-1770/71

PIEPRZYK

- Adam: burmistrz 1737/38, 1740/41; wiceburmistrz 1753/54; rajca 1738/39, 1743/44, 1746/47-1748/49, 1750/51, 1753/54, 1758/59; wójt 1736/37, 1749/50, 1756/57; wicewójt 1744/45, 1755/56-1756/57; ławnik 1730/31-1733/34, 1735/36, 1742/43, 1744/45, 1755/56-1756/57

- Tomasz: burmistrz 1708/09; rajca 1697/98-1699/1700, 1702/03; wójt 1704/05-1706/07

- Wojciech: ławnik 1697/98

PŁONKIEWICZ

- Adam: burmistrz 1738/39-1739/40, 1743/44, 1745/46, 1748/49, 1760/61; wiceburmistrz 1740/41, 1762/63-1763/64, 1769/70-1771/72; rajca 1740/41, 1746/47-1747/48, 1749/50, 1755/56-1756/57, 1758/59-1759/60, 1762/63-1764/65, 1766/67-1771/72; wójt 1752/53-1753/54, 1757/58-1759/60; ekonom szpitalny 1738/39

- Franciszek: rajca 1775/76-1779/80; wicewójt 1775/76; ławnik 1772/73-1775/76; instygator wójtowski 1770/71-1771/72; instygator 1787/88-1789/90; szafarz szpitalny 1775/76

POWAŁOWSKI

- Tomasz: szafarz miejski 1782/83

PRECZKOWSKI (*Preczkoski, Przeczkowski*)

- Jan: ławnik 1789/90-1790/91, 1792/93; kwatermistrz 1779/80, 1781/82-1783/84

PRZEPIERCZYŃSKI (*Przepiórczyński*)

- Dominik: rajca 1789/90-1790/91, 1792/93; wicewójt 1788/89; ławnik 1780/81-1782/83, 1784/85-1785/86, 1788/89

RZEŹNIKIEWICZ

- Antoni (również jako Badowski): rajca 1744/45, 1746/47; ławnik 1745/46, 1751/52, 1759/60-1760/61, 1763/64; instygator 1749/50-1750/51; szafarz młyna i stawu 1756/57

- Łukasz: ławnik 1758/59; instygator 1757/58

SABINIEWICZ (*Szabinowicz*)

- Maciej: szafarz miejski 1738/39

SMURAWICZ (*Smurawiński*)

- Wawrzyniec: burmistrz 1709/10-1710/11, 1712/13, 1727/28; rajca 1708/09, 1723/24; wójt 1713/14-1714/15, 1717/18-1721/22, 1724/25-1726/27

SPYCHALCZYK

- Piotr: szafarz 1758/59

STAROSZ

- Franciszek: rajca 1706/07

SUDARSKI (*Szudarski*)

- Józef: rajca 1733/34, 1745/46-1746/47; ławnik 1746/47

SZADKOWSKI (*Szatkowski*)

- Wawrzyniec: burmistrz 1711/12; rajca 1713/14, 1723/24-1725/26, 1729/30-1731/32, 1733/34-1734/35

SZADOWICZ (*Sadowicz*)

- Adam: ławnik 1727/28, 1738/39-1739/40

- Grzegorz: rajca 1700/01; wicewójt 1701/02, 1711/12; ławnik 1697/98-1698/99, 1701/02-1702/03, 1710/11-1711/12

- Łukasz: ławnik 1770/71-1779/80; instygator wójtowski 1765/66-1767/68; szafarz szpitalny 1773/74, 1779/80

- Tomasz (I): wicewójt 1723/24-1725/26, 1728/29-1730/31; ławnik 1719/20, 1723/24-1725/26, 1728/29-1730/31,

- Tomasz (II): rajca 1738/39, 1741/42-1743/44; wicewójt 1740/41, 1745/46, 1748/49-1752/53; ławnik 1740/41, 1744/45-1752/53, 1754/55-1756/57

SZNAYDER (*Szneyder*)

- Franciszek: burmistrz 1751/52, 1756/57; rajca 1743/44, 1745/46-1750/51, 1753/54; wójt 1755/56

- Jan Krzysztof: burmistrz 1728/29-1733/34, 1735/36; rajca 1737/38, 1739/40, 1744/45, 1748/49-1749/50; wójt 1738/39, 1740/41-1743/44, 1745/46-1747/48; ławnik 1726/27

ŚLATALSKI

- Jan: rajca 1697/98-1700/01

ŚMIEŚNIEWICZ (*Śmiśniewicz, Śmieszniiewicz*)

- Jakub: rajca 1735/36

- Maciej: rajca 1720/21; ławnik 1724/25

- Mikołaj (I): rajca 1703/04; ławnik 1697/98

- Mikołaj (II): rajca 1779/80; wicewójt 1781/82-1782/83, 1784/85-1785/86; ławnik 1776/77-1782/83, 1784/85-1785/86; szafarz miejski 1767/68, 1771/72; instygator radziecki 1773/74-1775/76

ŚREMOWICZ

- Jakub: burmistrz 1713/14; rajca 1706/07, 1725/26

TARNAWSKI

- Łukasz Konstanty: rajca 1755/56, 1757/58-1760/61, 1763/64-1764/65; wicewójt 1757/58-1759/60; ławnik 1753/54, 1757/58-1759/60

TRAGARCZYK

- Bartłomiej: ławnik 1723/24-1724/25, 1726/27

TYLEWICZ

- Antoni: burmistrz 1766/67, 1768/69; rajca 1745/46, 1753/54, 1767/68; ławnik 1743/44, 1747/48, 1761/62-1762/63; instygator 1743/44; instygator radziecki 1765/66; szafarz młyna i stawu 1756/57

WAŁĘSIK

- Piotr: rajca: 1714/15; wicewójt 1713/14, 1717/18; ławnik 1698/99, 1701/02-1704/05, 1708/09, 1713/14, 1717/18

WARCZYŃSKI

- Franciszek: ławnik 1729/30

WEGNER

- Wawrzyniec: szafarz miejski 1768/69

WĘCKI

- Piotr: burmistrz 1792/93, 1793; wójt 1790/91; wicewójt 1789/90; ławnik 1784/85-1785/86, 1787/88-1789/90

WĘGLARCZYK

- Maciej (Mateusz): burmistrz 1741/42, 1747/48, 1762/63; wiceburmistrz 1774/75; rajca 1742/43, 1746/47, 1748/49-1749/50, 1753/54, 1758/59-1759/60, 1763/64-1764/65, 1766/67-1775/76; wójt 1761/62; wicewójt 1736/37, 1754/55, 1776/77-1780/81; ławnik 1733/34, 1735/36-1736/37, 1754/55, 1776/77-1780/81
- Marcin: burmistrz 1702/03, 1705/06-1706/07
- Piotr: ławnik 1781/82-1782/83; instygator 1762/63, 1784/85; instygator radziecki 1776/77, 1778/79; instygator wójtowski 1777/78
- Wojciech: rajca 1706/07, 1708/09; ławnik 1702/03, 1704/05, 1717/18

WIECZOREK

- Kazimierz: rajca 1721/22, 1733/34; ławnik 1717/18, 1723/24-1726/27, 1730/31-1732/33

WIEWIÓRKA

- Wawrzyniec: ekonom kościelny 1738/39

WRONOWICZ

- Szczepan: szafarz miejski 1771/72

ZĄBEK (ZĄBKOWICZ, ZĄBKIEWICZ)

- Andrzej: burmistrz 1734/35; rajca 1723/24-1725/26, 1729/30, 1739/40, 1745/46-1747/48; wójt 1732/33-1733/34, 1744/45; wicewójt 1731/32, 1735/36, 1738/39, 1742/43-1743/44; ławnik 1731/32, 1735/36, 1738/39, 1742/43-1743/44
- Franciszek: rajca 1737/38, 1739/40, 1752/53; ławnik 1733/34, 1735/36-1736/37, 1738/39-1739/40, 1741/42-1744/45, 1748/49-1749/50, 1751/52
- Wojciech: ławnik 1730/31

ZELCZYK (ZYLCZYK, ŻYLCZYK)

- Wawrzyniec: ławnik 1708/09

ZIEŁĘTKIEWICZ

- Antoni: ławnik 1742/43; instygator 1742/43
- Franciszek: szafarz miejski 1738/39
- Józef: szafarz miejski 1778/79

ZIELIŃSKI

- Jakub: szafarz miejski 1769/70

ZIMIŃSKI (Ziemiński, Zimnicki)

- Antoni: wiceburmistrz 1783/84-1785/86, 1788/89; rajca 1779/80-1786/87, 1788/89-1789/90; wójt 1781/82; wicewójt 1773/74-1774/75; ławnik 1761/62-1762/63, 1772/73-1779/80; instygator 1759/60-1760/61; instygator radziecki 1766/67-1767/68

2. Cechmistrzowie średzcy w latach 1697-1793

Data wyboru	Cech piwowarski [mielcarski]	Cech rzeźnicki	Cech szewski	Cech krawiecki	Cech kuśnierski	Cech płócienniczy	Cech piekarski	Cech młynarski	Cech pospolity
1698	Michał Jurczak Bartłomiej Otoman	Jan Sołtysik Maciej Kęspańczyk	Piotr Wałęsik Marcin Węglarczyk	Wojciech Orłowicz	Piotr Jewasek Wojciech Danielczyk	Bartłomiej Tragarczyk	-	-	Kazimierz Borzęcki Adam Paprocki
1708	-	-	-	-	-	Szymon Juszkiewicz	-	-	-
11 VII 1730	Adam Kondysiewicz Piotr Czaplicki	Jakub Śrzemowicz Szymon Juskiewicz	Adam Pieprzyk Adam Szadowicz	Melchior Hoynewicz Franciszek Ząbkowicz	Jan Migdał Antoni Dąbek	Jan Jaskółka	-	-	Kazimierz Wieczorek Tomasz Borzęcki
1731	-	-	-	-	Antoni Dąbek	-	-	-	-
6 VII 1738	Jan Krzysztof Szneyder Andrzej Ząbkowicz	Franciszek Smurawicz	Jan Pieprzykiewicz Adam Szadowicz	Melchior Hoynewicz Franciszek Ząbkowicz	Jan Migdał Mateusz Węglarczyk	Andrzej Kądziołka Stefan Jerzykiewicz	-	-	Tomasz Borzęcki
1747	Marcin Niemiczewski Walenty Jewasek	Dominik Szremowicz Franciszek Śmieśniewicz	Tomasz Danielewicz Walenty Maiński	Franciszek Ząbek Wojciech Zelczyk	Szymon Romańczyk Tomasz Zelczyk	Andrzej Spychalczyk Józef Zelichowicz	-	-	Franciszek Bankiewicz Piotr Mrozik
1748	-	-	Wawrzyniec Wiewiórka Walenty Maiński	-	Szymon Zelczyk Szymon Otomańczyk	-	-	-	-
1749	Marcin Niemiczewski Tomasz Szadowicz	Antoni Tylewicz Dominik Śremowicz		Franciszek Ząbek Wojciech Kaliski	Szymon Otomańczyk Tomasz Zelczyk	Andrzej Spychalczyk Andrzej Dobiorek			Mikołaj Kordziński
1753	Wojciech Bogulski Tomasz Danielewicz	-	Adam Pieprzyk Stefan Ankiewicz	Wojciech Kaliski Franciszek Ząbek	Szymon Otomańczyk Tomasz Zilczyk	Andrzej Spychalczyk Andrzej Dankiewicz	-	-	Mikołaj Kordziński Franciszek Bankiewicz

1755	-	Antoni Tylewicz Dominik Szremowicz	Adam Pieprzyk Wojciech Kostanowicz	-	-	-	-	-	-
1756	Adam Płonkiewicz Piotr Czaplicki	Antoni Tylewicz Dominik Szremowicz	[Wojciech] Kostanowicz [Józef] Borzejewski	[Wojciech] Kaliski Jan Ernart	[Maciej] Węglarczyk [Paweł] Zelbertowicz	[Andrzej] Spychalczyk [Szymon] Zielętkiewicz	-	-	[Mikołaj] Kordziński [Marcin] Niemczewski
1757	Mikołaj Kordziński Jakub Bogulski	Antoni Tylewicz Dominik Szremowicz	Wojciech Kostanowicz Józef Borzejewski	Wojciech Kaliski Jan Hernard	Maciej Węglarczyk Paweł Zelbertowicz	Andrzej Spychalczyk Szymon Zielętkiewicz	-	-	Tomasz Borzęcki Marcin Rozmarynowicz
1758	Jakub Bogulski Antoni Tylewicz	Antoni Tylewicz Dominik Szremowicz	Marcin Wojciechowski Piotr Powałowski	Wojciech Kaliski Kazimierz Kozłowski	Szymon Otomańczyk Paweł Zelbertowicz	Szymon Zielętkiewicz Grzegorz Jewasek	-	-	Mikołaj Kordziński Marcin Niemczewski
1759	-	Antoni Tylewicz Dominik Szremowicz	Wojciech Kostanowicz Piotr Powałowski	Wojciech Kaliski Kazimierz Kozłowski	Szymon Otomańczyk Paweł Zelbertowicz	Grzegorz Jewasek Andrzej Spychalczyk	-	-	Marcin Rozmarynowski Paweł Otomańczyk
1760	-	-	Wojciech Kostanowicz Piotr Powałowski	-	Szymon Otomańczyk	-	-	-	-
25 IX 1761	Paweł Bogulski Mikołaj Kordziński	Antoni Tylewicz Dominik Szremowicz	Józef Borzejewski Maciej Manicki	Kazimierz Kozłowski Franciszek Kozłowski	Stanisław Iwandowicz Paweł Zelbertowicz	Grzegorz Jewasek Andrzej Spychalczyk	-	-	Jan Janczurski Franciszek Warocz
VII 1762	Paweł Bogulski Mikołaj Kordziński	Antoni Tylewicz Dominik Szremowicz	Józef Borzejewski Maciej Manicki	Kazimierz Kozłowski Franciszek Kozłowski	Stanisław Iwandowicz Paweł Zelbertowicz	Grzegorz Jewasek Andrzej [Spychalczyk]	-	-	Jan Janczur Franciszek Warocz
1 X 1763	Mikołaj Kordziński Marcin Niemczewski	Antoni Tylewicz Dominik Szremowicz	Józef Borzejewski Wojciech Kostanowicz	Kazimierz Kozłowski Franciszek Kozłowski	Stanisław Iwandowicz Paweł Zelbertowicz	Grzegorz Jewasek Andrzej Spychalczyk	-	-	Jan Janczur Marcin Rozmarynowicz
1764	Jakub Bogulski Antoni Gniotczyk	Dominik Szremowicz	Józef Borzejewski	Kazimierz Kozłowski	Szymon Otomańczyk	Andrzej Spychalczyk	-	-	Paweł Otomańczyk

		Bonawentura Cichoński	Wojciech Kostanowicz	Wojciech Kaliski	Stanisław Iwandowicz	Szymon Zielętkiewicz			Mateusz Strzelewicz
X 1765	Antoni Gniotczyk Paweł Bogulski	Antoni Tylewicz Dominik Szremowicz	Wojciech Kostanowicz Piotr Powałowski	Kazimierz Kozłowski Wojciech Kaliski	Szymon Otomańczyk Paweł Zelbertowicz	Andrzej Spychalczyk Szymon Zielętkiewicz	-	-	Paweł Otomańczyk Marcin Rozmarynowicz
IX 1766	Jakub Śmieśniewicz Mikołaj Kordziński	Jakub Brzozowski Dominik Szremowicz	Wojciech Kostanowicz Tomasz Hałaski	Franciszek Kozłowski Wojciech Kaliski	PawełZelbertowicz Maciej Sabiniewicz	Grzegorz Jewasek Szymon Zielętkiewicz	-	-	Paweł Otomańczyk Jan Janczurski
1767	Antoni Tylewicz Paweł Bogulski	Jakub Brzozowski Dominik Szremowicz	Tomasz Danielewicz Piotr Powałowski	Franciszek Kozłowski Wojciech Kaliski	Paweł Zelbertowicz Jakub Skrzyński	Grzegorz Jewasek Szymon Zielętkiewicz	-	-	Mateusz Strzelewicz Paweł Otomańczyk
1768	Paweł Bogulski Jakub Śmieśniewicz	Jakub Brzozowski Bonawentura Cichoński	Wojciech Kostanowicz Tomasz Chałaski	Wojciech Kaliski Grzegorz Sadowicz	Paweł Zelbertowicz Stanisław Tacikowski	Szymon Zielętkiewicz Jakub Zieliński	-	-	Mateusz Strzelewicz Marcin Pospieszalski
1769	Paweł Bogulski Mikołaj Kordziński	Jakub Brzozowski Dominik Śremowicz	Piotr Powałowski Florian Manicki	Kazimierz Kozłowski Franciszek Kozłowski	Stanisław Iwandowicz Maciej Sabiniewicz	Szymon Zielętkiewicz Grzegorz Jewasek	-	-	Mateusz Strzelewicz Wojciech Pawlicki
1770	Paweł Bogulski Mikołaj Kordziński	Dominik Śremowicz Bonawentura Cichoński	Piotr Powałowski Florian Maiński	Kazimierz Kozłowski Franciszek Kozłowski	Stanisław Iwandowicz Maciej Sabiniewicz	Szymon Zielętkiewicz Grzegorz Jewasek	-	-	Mateusz Strzelewicz Wojciech Pawlicki
1771	Paweł Bogulski Mikołaj Kordziński	Dominik Śremowicz Bonawentura Cichoński	Piotr Powałowski Florian Maiński	Kazimierz Kozłowski Franciszek Kozłowski	Stanisław Iwandowicz Maciej Sabiniewicz	Szymon Zielętkiewicz Grzegorz Jewasek	-	-	Mateusz Strzelewicz Wojciech Pawlicki
1773	Jakub Śmieśniewicz Mikołaj Kośmicki	Dominik Śremowicz Bonawentura Cichoński	Wojciech Kostanowicz Marcin Piechocki	Franciszek Kozłowski Wojciech Kaliski	Paweł Zelbertowicz Stanisław Iwandowicz	Szymon Zielętkiewicz Grzegorz Jewasek	Tomasz Otomańczyk Augustyn Sudarski	-	Mateusz Strzelewicz Mikołaj Kordziński
16 VII 1774	Jakub Śmieśniewicz Józef Mayzicki	Karol Śremowicz Jakub Brykczyński	Tomasz Świdorski Piotr Wojciechowski	Kazimierz Kozłowski Grzegorz Sadowicz	Paweł Zelbertowicz Stanisław Iwandowicz	Szymon Zielętkiewicz Grzegorz Jewasek	Tomasz Otomańczyk Augustyn Sudarski	-	Szczepan Wronowicz Marcin Garsztka

23 VII 1775	Jakub Śmiśniewicz Józef Mayzicki	Karol Śremowicz Dominik Śremowicz	Wojciech Kostanowicz Piotr Wojciechowski	Kazimierz Kozłowski	Paweł Zelbertowicz Stanisław Iwandowicz	Szymon Zielętkiewicz Grzegorz Jewasek	Michał Pieczyński Tomasz Otomańczyk	-	Jan Janczurski Mateusz Strzelewicz
24 VII 1776	Bonawentura Cichoński	Dominik Śremowicz Wojciech Kostanowicz	Marcin Piechocki Wojciech	Wojciech Kaliski Kazimierz Kozłowski	Paweł Zelbertowicz Stanisław Iwandowicz	Szymon Zielętkiewicz Grzegorz Jewasek	Augustyn Sudarski Antoni Danielewicz	-	Mateusz Strzelewicz Tomasz Otomańczyk
10 IX 1777	Tomasz Zilczyk Józef Lewicki	Dominik Śremowicz Bonawentura Cichoński	Piotr Wojciechowski Sebastian Gniotczyk	Wojciech Kaliski Kazimierz Kozłowski	Michał Pieczyński Maciej Sabiniewicz	Szymon Zielętkiewicz Jakub Zieliński	Piotr Węglarczyk Tomasz Otomańczyk	-	Marcin Pospieszalski Antoni Maciejewski
25 VIII 1778	Tomasz Zilczyk Józef Lewicki	Dominik Śremowicz Bonawentura Cichoński	Piotr Wojciechowski Sebastian Gniotczyk	Wojciech Kaliski Kazimierz Kozłowski	Michał Pieczyński Maciej Sabiniewicz	Szymon Zielętkiewicz Jakub Zieliński	Piotr Węglarczyk Tomasz Otomańczyk	-	Marcin Pospieszalski Antoni Maciejewski
12 VII 1779	Mikołaj Śmiśniewicz Dominik Przepierczyński	Karol Śremowicz Jakub Leporowski	Sebastian Gniotczyk Tomasz Grylus	Wojciech Kaliski Kazimierz Kozłowski	Stanisław Iwandowicz Stanisław Tacikowski	Szymon Zielętkiewicz Jakub Zieliński	Michał Pieczyński Tomasz Otomańczyk	-	Mateusz Strzelewicz Mateusz Niemczewski
1780	Dominik Przepierczyński Józef Lewicki	-	Sebastian Gniotczyk Tomasz Grylus	Andrzej Jankowski Grzegorz Sadowicz	Paweł Zelbertowicz Tadeusz Jewasiński	Szymon Zielętkiewicz Grzegorz Jewasek	Tomasz Otomańczyk Antoni Maciejewski	-	Mateusz Strzelewicz Mateusz Niemczewski
10 VII 1781	Dominik Przepierczyński Piotr Węglarczyk	Jakub Brykczyński Józef Majewski	Sebastian Piechocki Szymon Wojciechowski	Kazimierz Kozłowski Andrzej Jankowski	Paweł Zelbertowicz Wawrzyniec Iwandowicz	Szymon Zielętkiewicz Wojciech Świątkowski	Antoni Maciejewski Michał Pieczyński	-	Mateusz Strzelewicz Jakub Waroczewski
1782	Sylwester Konikiewicz Jakub Śmiśniewicz	Karol Śremowicz	Piotr Wojciechowski Florian Maiński	Andrzej Jankowski Grzegorz Sadowicz	Tadeusz Jewasiński Wawrzyniec Iwandowicz	Szymon Zielętkiewicz Jakub Zieliński	Antoni Maciejewski Franciszek Dymiński	Andrzej Jax Franciszek Ofierski	Mateusz Strzelewicz Jakub Waroczewski
1786	-	-	-	-	-	-	-	Andrzej Jax	-
1787	-	-	-	Andrzej Jankowski	-	-	-	-	-
1789	-	Jakub Leporowski	Piotr Powałowski	-	-	-	Tomasz Otomańczyk	-	-

			Adam Kobyliński						
3 VII 1791	-	Walenty Brzozowski Jakub Leporowski	Florian Maiński Adam Kobyliński	Józef Bogulski Zielętkiewicz	Sabiniewicz Iwandowicz	Jakub Zieliński Rychlicki	Tomasz Otomańczyk Iwandowicz	-	Garstka Strzelewicz
1792	-	-	Michał Węglarczyk	-	-	Wojciech Świątkowski	Jan Żołnierkiewicz Jan Czerniejewski	Michał Ladwich	Walenty Przymusiński
1793	-	Walenty Brzozowski	Michał Węglarczyk Tomasz Powałowski	Józef Bogulski	Szymon Iwandowicz Kazimierz Sywiński	Wojciech Świątkowski	Jan Żołnierkiewicz Jan Czerniejewski	Franciszek Dymiński	Ignacy Gorczyckiewicz Walenty Przymusiński

3. Prałaci i kanonicy kolegiaty średzkiej w latach 1697-1793

Konstrukcja niniejszego wykazu nawiązuje do schematu zastosowanego przez P. Dembińskiego w monografii dotyczącej poznańskiej kapituły katedralnej w średniowieczu⁷⁹³, po niezbędnym dostosowaniu go do realiów kapituły średzkiej.

Nazwisko i imię

1. Data i miejsce urodzenia, dane o rodzinie, data i miejsce śmierci (ew. miejsce pochówku)
2. Wykształcenie
3. Święcenia
4. Prebendy i funkcje sprawowane w kapitule średzkiej
5. a) Urzędy sprawowane w diecezji poznańskiej; b) Inne prebendy w diecezji poznańskiej
6. Beneficja poza diecezją poznańską
7. Funkcje i urzędy kościelne sprawowane poza diecezją poznańską oraz funkcje i urzędy sprawowane w administracji świeckiej
8. Publikowane biogramy

Wykaz stosowanych skrótów (w przypadku publikacji pełne opisy w bibliografii):

AAP – Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu

AC – Akta konsystorza poznańskiego w AAP

A. Cons. E – Akta wizytacji w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie

AE – Akta biskupów poznańskich w AAP

AEP – Akta czynności biskupów krakowskich w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie

Aleksandrowicz – M. Aleksandrowicz, *Duchowieństwo parafialne archidiakonu gnieźnieńskiego...*

AP – Akta parafii w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie

ASC – Akta stanu cywilnego parafii w AP Poznań

AV – Akta wizytacji w AAP

CP – Akta kapituły katedralnej poznańskiej w AAP

Cieplucha – Z. Cieplucha, *Z przeszłości ziemi kościańskiej*

DA XXXII – Akta dekanatu średzkiego w AAP

⁷⁹³ P. Dembiński, *Poznańska kapituła katedralna schyłku wieków średnich. Studium prozopograficzne 1428-1500*, Poznań 2012, s. 333-335.

DAP – J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*

EL – Elenchusy w AAP

Gr. – Księgi grodzkie w Archiwum Państwowym w Poznaniu (skrót poprzedza nazwa miejscowości będącej siedzibą grodu)

Installationes – Receptiones seu installationes..., wyd. R. Weimann

Jaromin – H. Jaromin, *Zarys historii kongregacji oratorium św. Filipa Neri w Polsce (1668-1968)*

Komandoria – S. Karwowski, *Komandorya i kościół św. Jana Jerozolimskiego w Poznaniu*

Koszuty – W. Lis, *Wieś szlachecka Koszuty w XVIII wieku...*

KPKŚ – Księga uchwał kapitularnych kolegiaty średzkiej z lat 1660-1758 w AAP

Krakovscy profesorowie – J. Wiesiołowski, *Krakovscy profesorowie Akademii Lubrańskiego*

Łukaszewicz – J. Łukaszewicz, *Krótki opis historyczny kościołów parochialnych...*

Morzysław – H. Witczak, *Z dziejów kościoła świętego Wojciecha w Koninie (Morzysławiu)*

Murzynowo – A. Krystkowiak, W. Lis, *Dzieje parafii pw. św. Jana Chrzciciela w Murzynowie Kościelnym*

Neumann, *Kapituła* – P.F. Neumann, *Kapituła kolegiacka św. Mikołaja w Poznaniu...*

Neumann, *Kościół* – P.F. Neumann, *Kościół Środy Wielkopolskiej...*

NowickiAkad. – M. Nowicki, *Działalność oświatowa i naukowa Akademii Lubrańskiego...*

PM – Księgi metrykalne w AAP

Prałaci i kanonicy – J. Korytkowski, *Prałaci i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej...*

PrCP – *Producta in Consistorio Posnaniensi* (AAP)

Pukianiec – M. Pukianiec, *Organizacja i funkcjonowanie poznańskiej kapituły katedralnej w XVII wieku*

Sig. – AGAD, Metryka Koronna, Księgi pieczętnie (Sigillata)

ŚwGóra – *Pamiętka Jubileuszu Dwuchsetletniego Zgromadzenia XX. Filipinów na Górze Świętej Gostyńskiej*

TD – Teki Dworzaczka

WK – Projekt „Wielkopolscy Książa od XVIII do XX wieku” realizowany przez Wielkopolskie Towarzystwo Genealogiczne „Gniazdo” (<http://www.wtg-gniazdo.org/ksieza>)

1) Balcerowicz Franciszek

1. Zm. 11 XI 1709, Środa, poch. Środa – kościół Św. Ducha (KPKŚ, s. 151).

4. Kanonia średzka *fundi* Murzynowo (II): przyjęty 23 IX 1680 na mocy prowizji Franciszka Mielżyńskiego (KPKŚ, s. 88); rezygnacja 6 VIII 1703 wskutek awansu na dziekanę (AC 183, k. 71).

Kustodia średzka (nieobjęta): wybrany przez kapitułę 6 II 1699 po odebraniu prawa do objęcia kustodii przez Ludwika Bogurskiego (KPKŚ, s. 127), najprawdopodobniej zrezygnował ze starań.

Dziekania średzka: ustanowiony 24 VII 1703 na mocy prowizji Stanisława Sierakowskiego oficjała poznańskiego (KPKŚ, s. 133); w dożywotnim posiadaniu.

5. b) Komenda w Murzynowie Kościelnym: wzmiankowany II 1681 (PM 298/2, s. 162); rezygnacja 24 VII 1703 w związku z awansem na dziekanę średzką (KPKŚ, s. 133).

Altaria św. Mikołaja w kolegiacie średzkiej: ustanowiony 14 X 1695 razem z Bartłojem Borzęckim na wakat po zm. Stanisławie Korniewicz (KPKŚ, s. 116).

Prepozytura Wszystkich Świętych w Środzie: 3 I 1703 mianuje prokuratora celem objęcia prepozytury (AC 183, k. 43v).

Altaria Wniebowzięcia NMP w kolegiacie średzkiej: 1710 wspominany jako zm. poprzednik Tomasza Piotrowskiego (AC 184, k. 49).

8. *Murzynowo*, s. 38.

2) Bętkowski Florian

4. Kanonia średzka *fundi* Brodowo: wzmiankowany 1777 (Neumann, *Kościół*, s. 80; EL 10, k. 4v-5).

3) Bialecki Mateusz Michał (COr)

1. Zm. V 1752 (DA XXXII/1, k. 51v).
4. Kanonia średzka *fundi* Murzynowo: instytuowany 3 XII 1749 na wakat po zm. Łukaszu Wiśniewiczu (AC 217, k. 171-171v; KPKŚ, s. 268 – tu po opuszczeniu beneficjum przez Sebastiana Jankiewicza); w dożywotnim posiadaniu.
5. b) Wikariat w Żerkowie: XI 1746-1749 (AP 86/12, s. 161; AC 217, k. 171-171v)
Komenda w Murzynowie Kościelnym: 1749-1752 (AC 217, k. 171-171v; DA XXXII/1, k. 51v).

4) Bodoński v. Bogdański Bartłomiej

4. Kanonia średzka *fundi* Murzynowo (II): prezentowany 7 III 1704 (KPKŚ, s. 135), ustanowiony 2 IV 1704 (KPKŚ, s. 136); opuścił ją przed II 1712 (KPKŚ, s. 158).

5. b) Wikariat w Miłosławiu: IX 1699-X 1700 (AP 92/2, s. 39-43).
Wikariat w Śnieciskach: 1701 (PM 296/1, s. 65-68, 198).
Komenda w Murzynowie Kościelnym: ustanowiony 2 V 1704 (KPKŚ, s. 136); opuścił ją przed II 1712 (KPKŚ, s. 158).
6. Plebania w Żegocinie: od II 1712 (KPKŚ, s. 158-159).
8. *Murzynowo*, s. 38.

5) Bogurski Ludwik Wojciech h. Suchekomnaty

1. Syn Samuela i Salomei Janeczusz (TD – Monografie). Zm. 3 VI 1729 (DA XXXII/1, k. 39).
4. Kustodia średzka: wybrany przez kapitułę 10 X 1698 (KPKŚ, s. 125); 12 X 1698 wybór zaskarżony przez Stanisława Antoniego Korniewicza i Jakuba Mędelskiego kanoników średzkich jako nieprawowity (KPKŚ, s. 126); 6 II 1699 pozbawiony prawa objęcia kustodii na rzecz Franciszka Balcerowicza (KPKŚ, s. 127); 7 V 1700 ponownie prezentowany na kustodię (KPKŚ, s. 130), wymieniany wśród członków kapituły od 14 VIII 1702 (KPKŚ, s. 133); rezygnacja z kustodii 1708 (KPKŚ, s. 145).
Prokurator kapituły średzkiej: 6 X 1702-? (KPKŚ, s. 133, 134).
5. b) Plebania w Śnieciskach: instytuowany 21 VII 1677 na mocy prowizji Hieronima Wierzbowskiego bpa sufragana poznańskiego, wprowadzony 29 VII 1677 (AV 18, k. 341v); w dożywotnim posiadaniu.
Plebania w Koszutach: 1677 (PM 296/1, k. 1).
Kapelania kaplicy Grzymułtowskich w kolegiacie średzkiej: rezygnacja 1708 (KPKŚ, s. 145).
Altaria Miłosierdzia w kolegiacie średzkiej: rezygnacja 1708 (KPKŚ, s. 145).
Komenda w Gogolewie: V-XII 1709 (PM 80/1, s. 37-38).

6) Borzęcki Bartłomiej

1. Zm. 30 XI 1706 (KPKŚ, s. 143).
4. Kanonia średzka *fundi* Brodowo: przyjęty 10 VII 1679 na mocy prowizji Franciszka Mielżyńskiego scholastyka włocławskiego i kanonika poznańskiego (KPKŚ, s. 82).
Notariusz kapituły średzkiej: 14 VIII 1679-14 VIII 1690 (KPKŚ, s. 83, 87, 89, 90, 91, 95, 99, 100, 102, 103, 104), 14 VIII 1692-3 IX 1697 (KPKŚ, s. 111, 112, 113, 115, 122).
Prokurator kapituły średzkiej: 11 X 1690-3 X 1692 (KPKŚ, s. 105, 108, 111).

5. b) Altaria patronatu rzeźników w kolegiacie średzkiej: ustanowiony 21 III 1679 (KPKŚ, s. 82); w dożywotnim posiadaniu.

Altaria św. Katarzyny w kolegiacie średzkiej: ustanowiony 10 VII 1679 (KPKŚ, s. 82); w dożywotnim posiadaniu.

Altaria św. Mikołaja w kolegiacie średzkiej: ustanowiony 14 X 1695 razem z Franciszkiem Balcerowiczem na wakant po zm. Stanisławie Korniewicz (KPKŚ, s. 116); w dożywotnim posiadaniu.

7) Borzęcki Kazimierz

1. Ur. ok. 3 III 1730, Środa, syn Tomasza i Reginy Jankiewicz (PM 298/3, s. 142; AmŚ I/43, k. 8v-9 – nazwisko matki). Zm. 3 X 1794, Środa (PM 298/7, s. 71).

3. Diakonat: I 1754 (ASC Poznań-Św. Wojciech 132, s. 263).

4. Kanonia średzka *fundi* Murzynowo:

5. b) Altaria Św. Krzyża w kolegiacie średzkiej: 1753

Altaria Św. Trójcy [zw. Kwaczyńskie] w kolegiacie średzkiej: prezentowany 10 VII 1762 przez magistrat średzki po rezygnacji Franciszka Molińskiego (AmŚ I/51, s. 42-43).

Altaria Wniebowzięcia NMP w kolegiacie średzkiej: 1775

8) Cielecki Józef Melchior h. Zaremba

1. Syn Jana Teodora i Anny Woźnickiej; daleki krewny Jana Cieleckiego, prepozyta średzkiego do 1668, i Michała Cieleckiego, również prepozyta średzkiego w latach 1668-1699. Zm. 5 VIII 1710, Lubasz (KPKŚ, s. 153; TD).

4. Prepozytura średzka: ustanowiony 14 XII 1699 zapewne wskutek rezygnacji Michała Cieleckiego, wprowadzony 7 V 1700 (KPKŚ, s. 130); w dożywotnim posiadaniu.

5. b) Plebania w Lubasz: przynajmniej od 1705; w dożywotnim posiadaniu (TD).

6. Kanonia katedralna plocka: wzmiankowany 1705; w dożywotnim posiadaniu (TD).

7. Sekretarz królewski (Poznań Gr. 405, k. 58).

9) Czaplicki Kasper

1. Brat Piotra (?) mieszczanina średzkiego. Zm. 10 IV 1721 (KPKŚ, s. 171b).

4. Kanonia średzka *fundi* Brodowo: instytuowany 14 IV 1717 na długo wakującą kanonię z powodu niedbałości kolatorów (AC 185, k. 214v); w dożywotnim posiadaniu.

Kanonia średzka *fundi* Murzynowo (II?): 1729 wspominany jako zm. poprzedni posesor (AC 198, k. 90).

5. b) Wikariat w Kostrzynie: 1717 (AC 185, k. 214v).

Komenda w Murzynowie Kościelnym: 1717-1721 (DA XXXII/1, k. 26v; *Murzynowo*, s. 39).

8. *Murzynowo*, s. 39.

10) Czumiński Mikołaj Stanisław

1. Zm. 1697 (KPKŚ, s. 124).

4. Kustodia średzka: przyjęty 11 V 1668 (KPKŚ, s. 26); w dożywotnim posiadaniu.

Notariusz kapituły średzkiej: 14 VIII 1673-14 VIII 1675 (KPKŚ, s. 58, 66, 70).

Prokurator kapituły średzkiej: 14 VIII 1673-? (KPKŚ, s. 58).

5. b) Plebania w Mącznikach: 1670 (PrCP 1010) lub 1675 (PrCP 915).

Altaria bractwa ubogich czyli miłosierdzia w kolegiacie średzkiej: X 1670 (PrCP 1010).

11) Foltański Stanisław Ignacy

2. Bakałarz 1737 (*Krakowscy profesorowie*, s. 319).

Doktor 1741 (*Krakowscy profesorowie*, s. 319).

3. Kleryk niższych święceń 1746 (AC 214, k. 47).

4. Kanonia średzka *fundi* Brodowo: instytuowany 15 VI 1746 na „długo wakującą kanonię” po awansie Jakuba Goździckiego na prałaturę [kustodię] (AC 214, k. 47); opuścił kanonię 1749 (AC 217, k. 64).

5. b) Altaria Boga Wszechmogącego i Nawiedzenia NMP w kolegiacie NMP in Summo w Poznaniu: instytuowany 1750 (CP 434, k. 91).

7. Profesor retoryki w Akademii Lubrańskiego: od 26 XI 1743 (*Krakowscy profesorowie*, s. 319); przynajmniej do 1750 (CP 434, k. 91).

12) Goździcki Jakub Józef

1. Zm. 29 V 1751 (DA XXXII/1, k. 51).

3. Subdiakoniat: 10 IV 1729 (ASO 7, k. 74v).

Diakoniat: 16 IV 1729 (ASO 7, k. 75v).

Prezbiter: 11 VI 1729 (AV 23, k. 107v).

4. Kanonia średzka *fundi* Brodowo: 1729-1741; instytuowany 28 III 1729 na długo wakującą kanonię z powodu zaniedbań kolatorów (AC 198, k. 93v), wprowadzony 1 IV 1729 (AV 23, k. 58v-59); w posiadaniu do 9 I 1741 po awansie na kustodię średzką (AC 208, k. 9, 10).

Kustodia średzka: ustanowiony 9 I 1741 na wakat po zm. Michale Leporowskim (AC 208, k. 9); w dożywotnim posiadaniu.

5. b) Komenda w Murzynowie Kościelnym: dwukrotnie pełniący obowiązki między 28 IV-1 VI 1738 oraz 1740-VI 1741 (*Murzynowo*, s. 40).

Altaria św. Katarzyny w kolegiacie średzkiej: prezenta VIII 1729 (PrCP 568), instytuowany 19 VIII 1729 na wakat po zm. Franciszku Wiśniewiczu (AC 198, k. 107); w dożywotnim posiadaniu.

Plebania w Mącznikach: instytuowany 23 III 1735 na wakat po zm. Jakubie Mędelskim (AC 202, k. 46v; AV 23, k. 107v); w dożywotnim posiadaniu.

Altaria św. Hieronima w kolegiacie średzkiej: instytuowany 26 IX 1735 na wakat po zm. Jakubie Mędelskim (AC 202, k. 141).

8. *Murzynowo*, s. 40.

13) Górczyński Stanisław

3. Kleryk 1741 (AC 208, k. 169v).

Diakon 1743 (AC 212, k. 243v).

4. Kanonia średzka *fundi* Kamienicznych-Wnorowskich: instytuowany 29 III 1743 na wakat po rezygnacji Andrzeja Liszkowskiego (AC 212, k. 243v), wprowadzony 3 IV 1743 (KPKŚ, s. 265).

5. b) Prebenda w kolegium rorantystów kolegiaty św. Marii Magdaleny w Poznaniu: ustanowiony IX 1741 na wakat po zm. Jakubie Rzepeckim (AC 208, k. 169v).

Prepozytura Wszystkich Świętych w Środzie: instytuowany 29 III 1743 na wakat po rezygnacji Walentego Kostrzyńskiego (AC 212, k. 243v).

14) Jankiewicz Sebastian

1. Ur. 1714 (?) (EL 1, k. 34v), zm. 17 III 1776 (DA XXXII/1, k. 61v).

3. Prezbiter: 19 III 1729 (ASO 7, k. 77v; AV 23, k. 58v)

4. Kanonia średzka *fundi* Piątkowo: instytuowany 13 XII 1728, wprowadzony 24 XII 1728 (AV 23, k. 58v); w dożywotnim posiadaniu.

Kanonia średzka *fundi* Murzynowo (I?): 1749 wzmiankowany jako ustępujący z beneficjum (KPKŚ, s. 268).

5. b) Prepozytura św. Idziego w Środzie: instytuowany 31 I 1735 na wakat po zm. Jakubie Mędelskim, wprowadzony 1 V 1735 (AC 202, k. 20; AV 23, k. 63v).

Kaznodzieja w kolegiacie średzkiej: 1737 (AV 23, k. 59-59v).

Altaria św. Mikołaja w kolegiacie średzkiej: instytuowany 31 I 1738 na wakat po zm. Łukaszu Wiśniewiczu (AC 203, k. 310v).

Komenda w Murzynowie Kościelnym: do 1749 (KPKŚ, s. 268); od 1755 (*Murzynowo*, s. 41); w dożywotnim posiadaniu.

8. *Murzynowo*, s. 41.

15) Jurdzeński Jan Kanty

1. Ur. ok. 1710, zm. 20 V 1764, Kościan; poch. Kościan – kościół Św. Krzyża (Łukaszewicz II, s. 171-172).

3. Kleryk niższych święceń 1729 (AC 198, k. 90).

4. Kanonia średzka *fundi* Murzynowo (II?): instytuowany 7 III 1729 na wakat po zm. Kasprze Czaplickim (AC 198, k. 90); w posiadaniu 1741 i 1744 (AC 208, k. 186v; AV 28, k. 121v – tu wymieniany pod kanonią Murzynowo I).

5. b) Prepozytura Św. Krzyża w Kościanie: w posiadaniu przynajmniej od 1730 (AC 198, s. 162); w dożywotnim posiadaniu.

Altaria NMP ad Nives w Kościanie: instytuowany 1 IX 1730 (AC 198, k. 162).

Altaria św. Barbary i Anny w Kościanie: instytuowany 4 IV 1739 (AC 207, s. 101); w dożywotnim posiadaniu.

Beneficjat w Kościanie: 1741 (AC 208, k. 186).

Prebenda kolegiaty NMP in Summo w Poznaniu: 1759 prośba do kapituły NMP in Summo o przyjęcie z erygowaniem prałatury dziekana lub primiceriusza (CP 434, k. 122).

Komenda w Kościanie: 1764 (Cieplucha, s. 197, 199).

Dziekania foralna kościańska (Łukaszewicz II, s. 171-172).

16) Kierski Stanisław h. Jastrzębiec

1. Syn Władysława i Teresy z Ponińskich. Zm. 4 V 1730, Poznań, poch. Poznań – katedra, pod kaplicą ŚŚ. Aniołów (CP 429, k. 5).

4. Prepozytura średzka: 1710-1730; ustanowiony 27 VIII 1710 na mocy prowizji bpa Hieronima Wierzbowskiego sufragana poznańskiego na wakat po zm. Józefie Cieleckim (KPKŚ, s. 154; AC 184, k. 61v), wprowadzony *festo s. Stanislai* (zapewne 27 IX⁷⁹⁴) 1710; w posiadaniu do 29 III / 2 IV 1730 (AC 198, k. 140; KPKŚ, s. 220).
5. a) Oficjalat poznański: 13 V 1712-12 VI 1713 (DAP II, s. 219).
Wikariat generalny poznański: 3 VI 1712-12 VI 1713 (DAP II, s. 219).
b) Kanonia poznańska *fundi* Rogalin: instalowany 9 V 1695 na wakat po zm. Adamie Miłaczewskim (*Installationes*, s. 124); rezygnacja 1701 wskutek awansu na dziekanę poznańską (Pukianiec, s. 44).
Dziekania katedralna poznańska: prowizja papieża Innocentego XII z 9 XI 1699 na wakat po awansie Mikołaja Święckiego na biskupstwo poznańskie (AC 188, k. 58v – oblata 1721), instalowany 16 VIII 1701 (*Installationes*, s. 127); 29 XII 1725 bulla rzymska dot. niekompatybilności beneficjów: Kierski winien zrezygnować z dziekanii, na którą prowizję papieską otrzymał Antoni Dobrzycki, doktor obojga praw, kanonik katedralny poznański i prepozyt w Tuliszkowie (diec. gnieźnieńska), lub innego beneficjum (AC 194, k. 68); 10 VII 1726 mianuje prokuratora w sprawie w Kurii Rzymskiej (AC 194, k. 459v); sprawa prawdopodobnie rozstrzygnięta na korzyść Kierskiego, gdyż jest w posiadaniu dziekanii dożywotnio; 9 XI 1727 udziela zgody na koadiutorię dla Antoniego Dobrzyckiego (AC 195, k. 508v).
Plebania w Pile: instytuowany 16 VI 1710 na wakat po rezygnacji Kazimierza Miąskiewicza (AC 184, k. 51); ustąpił 27 VIII 1710 wskutek awansu na prepozyturę średzką (AC 184, k. 61v).
Prepozytura w Ostrorogu: przed 1695 (DAP II, s. 219).
6. Kanonia kolegiaty św. Jerzego na zamku w Gnieźnie: 1702 (AC 183, k. 17).
Biskup sufragan nominat kamieniecki (tyt. Samarii): 1719-1720 (AC 186, k. 156v; AC 188, k. 9v).
Dziekania kamieniecka (AC 186, k. 156v).
7. Deputat kapituły poznańskiej do Trybunału Koronnego: 1695 (Pukianiec, s. 138).
Delegat kapituły poznańskiej na sejmik w Środzie: 1697, 1699 (Pukianiec, s. 131).
Sekretarz królewski (Komandoria, s. 80).
Protonotariusz apostolski: 1713, 1722 (AC 185, k. 1; AC 188, k. 143).

⁷⁹⁴ Święto translacji św. Stanisława.

17) Korniewicz Stanisław Antoni

4. Kanonia średzka *fundi* Szylingów: w posiadaniu przynajmniej od 1689 (KPKŚ, s. 102), a na pewno w 1696 (AV 18, k. 310); rezygnacja 10 X 1702 (AC 183, k. 36v).
Notariusz kapituły średzkiej: 14 VIII 1690-24 VIII 1691 (KPKŚ, s. 104, 108).
5. b) Prepozytura Wszystkich Świętych w Środzie: rezygnacja 10 X 1702 (AC 183, k. 36v).
Kapelania kaplicy Gostomskich w Środzie: rezygnacja 10 X 1702 (AC 183, k. 36v).
6. Plebania w Dębnicy (diec. gnieźnieńska): 1709 (AmŚ I/37, s. 184-188).
Plebania w Czarniejewie (diec. gnieźnieńska): 1714 (A. Cons. A 158a, k. 226).

18) Kostanowicz Michał

1. Zm. 20 XII 1702 (KPKŚ, s. 133).
4. Kanonia średzka *fundi* Chłapowo/Lipe: przyjęty 23 XII 1680 na mocy prowizji Hieronima Wierzbowskiego oficjała poznańskiego (KPKŚ, s. 88); prawdopodobnie w dożywotnim posiadaniu (1696 – AV 18, k. 310).
Prokurator kapituły średzkiej: 7 XI 1681-11 X 1690 (KPKŚ, s. 89, 90, 92, 95, 101, 102, 103, 105), 3 X 1692-3 IX 1697 (KPKŚ, s. 111, 112, 113, 116, 122).
5. b) Komenda w Koszutach: 1696 (AV 18, k. 343v-344v).
Altaria św. Anny w kolegiacie średzkiej: rezygnacja 6 III 1699 (KPKŚ, s. 127-128).

19) Kostrzyński Walenty Maciej

4. Kanonia średzka *fundi* Brodowo: instalowany 9 I 1741 po awansie Jakuba Goździckiego na kustodię średzką (AC 208, k. 10); wprowadzony 6 III 1741 (KPKŚ, s. 260).
5. b) Plebania w Wieszczycynie: 1732 prosi o beneficjum, które zapewne wkrótce otrzymał (PrCP 1079); rezygnacja 12 XI 1734 (AC 200, k. 271).
Komenda w Kamionnej: 1734-1735
Wikariat w Babimoście: 1735-1736
Prepozytura Wszystkich Świętych w Środzie: 1741 prezenta magistratu średzkiego (AmŚ I/40, s. 251), ustanowiony 3 III 1741 po rezygnacji Jana Korybuta Woronieckiego, prepozyta średzkiego i kanonika poznańskiego (AC 208, k. 28v); rezygnacja 1743 (AC 212, k. 243v).
Komenda w Murzynowie Kościelnym: od VI 1741 (*Murzynowo*, s. 40).
6. Plebania w Wyszynie (diec. gnieźnieńska): rezygnacja 3 III 1741 (AC 208, k. 29).

Wikariat w Smogulcu (diec. gnieźnieńska) 1744 (AP 71/27, k. 43).

Wikariat w Powidzu (diec. gnieźnieńska): 1751 (AP 166/1, s. 125-126).

Wikariat we Wrześni (diec. gnieźnieńska): 1756-1757 (AP 42/3, s. 134, 145, 152).

8. *Murzynowo*, s. 40.

20) Kozłowski Ludwik

1. Ur. ok. 27 VIII 1726, Czempiń, syn Jana i Katarzyny Wiśniewskiej (PM 54/1, k. 166v).

Zm. VI 1801, Środa, poch. Środa – kolegiata (PM 298/7, s. 149).

3. Prezbiter 1752 (*Koszuty*, s. 35).

4. Kanonia średzka: od 1791; w dożywotnim posiadaniu.

5. b) Wikariat w Śremie: 1753-1761 (PM 297/3, s. 61, 326, 413)

Komenda w Śnieciskach: 1761-1764 (*Koszuty*, s. 35).

Komenda w Koszutach: IX 1771-V 1772 (*Koszuty*, s. 35).

Plebania w Koszutach: od V 1772, rezygnacja wiosną 1791 (*Koszuty*, s. 35-36).

8. *Koszuty*, s. 35-36.

21) Leporowski (Zajac) Michał

1. Ur. ok. 2 X 1699, Środa, syn Jana Zajaca i Anny (PM 298/3, s. 8), brat Piotra Zajaca mieszczanina średzkiego (AmŚ I/41, s. 209), zm. przed 26 XI 1740 (KPKŚ, s. 259).

3. Kleryk niższych święceń 1724 (AC 190, k. 78).

4. Kanonia średzka *fundi* Szylingów: instytuowany 21 VI 1724 na „długo wakującą kanonię”, wprowadzony 6 VII 1724 (AC 190, k. 78; AV 20, k. 530v).

Kustodia średzka: ustanowiony 28 IV 1735 na wakat po zm. Jakubie Mędelskim (AC 202, k. 67; AV 23, k. 58v).

5. b) Altaria Wniebowzięcia NMP w kolegiacie średzkiej: instytuowany 23 III 1735 na wakat po zm. Macieju Szymańskim (AC 202, k. 47).

Prepozytura św. Sebastiana w Środzie: instytuowany 31 I 1738 na wakat po zm. Łukaszu Wiśniewiczu (AC 203, k. 309v).

22) Liszkowski Andrzej

1. Ur. 28 X 1717. Zm. V 1800 (Morzysław, s. 313).

3. Święcenia: 20 XII 1741 (Morzysław, s. 313).

4. Kanonia średzka *fundi* Kamienicznych-Wnorowskich: wprowadzony 29 IX 1741 (KPKŚ, s. 261); rezygnacja 1743 (AC 212, k. 243v).

5. b) Kanonia czarnkowska: instytuowany 2 X 1743 na wakaty po rezygnacji Macieja Plucińskiego (AC 212, k. 305).
6. Plebania w Gosławicach: od 1742 (Morzysław, s. 313).
Plebania w Morzysławiu: od 1765 (Morzysław, s. 313).
Plebania w Dobroszowie: wymieniany 1749 (Morzysław, s. 313).

23) Łakoński (Łakomski) Jan Chryzostom

1. Ur. 1731 (EL 10, k. 34v).
3. Prezbiter 1756 (EL 10, k. 34v).
4. Kanonia średzka: 1768 (EL 10, k. 34v).
Kaznodzieja: 1767 (AmŚ I/52, s. 152).
5. b) Prepozytura św. Sebastiana w Środzie: 1768 (EL 10, k. 34v).
Wikariat w Kórniku: V 1758-X 1765 (PM 138/1, s. 180-238).

24) Maciejewicz Andrzej

1. Zm. 25 IV 1703, poch. Poznań – kościół św. Małgorzaty (KPKŚ, s. 133).
4. Dziekania średzka: instalowany 4 XII 1679 na mocy prowizji Hieronima Wierzbowskiego oficjała poznańskiego (KPKŚ, s. 85); w dożywotnim posiadaniu (KPKŚ, s. 133).
Prokurator kapituły średzkiej: 7 XI 1681-5 XI 1682 (KPKŚ, s. 89, 90).
5. b) Altaria w kaplicy Grzymałtowskich w kolegiacie średzkiej: instytuowany 9 II 1667 na mocy prowizji Wojciecha Dobrzelewskiego archidiakona poznańskiego (AV 18, k. 306v).
Plebania w Laskówce-Nowym Mieście: wzmiankowany 1679 (KPKŚ, s. 84).
Plebania w Nowym Mieście: ustanowiony 20 X 1688 po rezygnacji Macieja Żerkowskiego (AC 177, k. 200v).
Prepozytura szpitala w Nowym Mieście: wzmiankowany 1688 (AC 177, k. 166v).

25) Madaliński Józef Wojciech h. Laryssa

1. Syn Kazimierza, łowczego nurskiego, i Zofii Wypyskiej (TD – Monografie); brat Stefana, prepozyta średzkiego, stryj Wojciecha, kanonika średzkiego. Zm. przed 8 VI 1739, Poznań; poch. Poznań – katedra (TD).
4. Prepozytura średzka: instalowany 29 III / 2 IV 1730 (AC 198, k. 140; KPKŚ, s. 220), rezygnacja 5 XII 1731 (prawdopodobnie nie doszła do skutku; AC 197, k. 131v);

rezygnacja przed 1 II 1736 na rzecz swojego brata, Stefana (KPKŚ, s. 243; Sig. 25, k. 21v).

5. b) Prepozytura w Rydzynie: wzmiankowany 1722, 1728 (AC 188, k. 105v; AC 197, k. 19); w dożywotnim posiadaniu (TD).

Kanonia katedralna poznańska *fundi* Dalabuszki (?): ustanowiony 7 VII 1710 na wakat po awansie Wojciecha Bardzińskiego na biskupa sufragana wrocławskiego (*Installationes*, s. 130).

Plebania w Mądrych: 1714 (DA XXXII/1, k. 16).

Kanonia katedralna poznańska *fundi* Chwałkowo (?): wzmiankowany 1719-1720 (AC 186, k. 161v, 164v, 183; AC 188, k. 2).

Dziekania katedralna poznańska: 1728 zgoda na koadiutorię (AC 197, k. 19); instalowany 15 V 1730 na wakat po zm. Stanisławie Kierskim (*Installationes*, s. 138).

Kanonia katedralna gnieźnieńska *fundi* Trłąg: instalowany 27 VI 1737 po przejściu Aleksandra Gembarta na kanonię *fundi* Sępólno na mocy prowizji abpa Teodora Potockiego (*Prałaci i kanonicy*, II, s. 579).

8. *Prałaci i kanonicy*, II, s. 579-580.

26) Madaliński Stefan h. Laryssa

1. Zm. 18 IV 1740 (DA XXXII/1, k. 45v). Syn Kazimierza, łowczego nurskiego, i Zofii Wypyskiej (TD – Monografie); brat Józefa, prepozyta średzkiego, stryj Wojciecha, kanonika średzkiego.
3. Prezbiter 1722 (AC 188, k. 105v).
4. Prepozytura średzka: prezentowany 1 II 1736 (Sig. 25, k. 21v); ustanowiony na mocy prowizji bpa poznańskiego Stanisława Hozjusza 1736 po rezygnacji jego brata Józefa (KPKŚ, s. 243); w dożywotnim posiadaniu.
5. b) Wikariat w Rydzynie: 24 IX 1722 prowizja Józefa Madalińskiego prepozyta rydzynskiego (AC 188, k. 105v).
6. Plebania w Stróżyskach (diec. krakowska): prezentowany 10 XI 1724 (Sig. 20, k. 67); instytuowany 13 XI 1724 na wakat po zm. Janie Skwarkiewiczu (AEp 79, k. 80-80v); w dożywotnim posiadaniu (Sig. 25, k. 106v).

27) Madaliński Wojciech h. Laryssa

1. Syn Bonawentury i Konstancji Oraczewskiej (TD – Monografie); bratanek Józefa i Stefana, prepozytów średzkich. Zm. 1787 (*Directorium Divini Officii... Ecclesiae Metropolitanae Gnesnensis... pro Anno Domini 1789*).
3. Kleryk 1739 (AE XLI, k. 268).
Prezbiter: 27 V 1741 (A. Cons. E 18, s. 882).
4. Kanonia średzka *fundi* Murzynowo (II): ustanowiony 3 VIII 1739 po rezygnacji Jana Korybuta Woronieckiego (AE XLI, k. 268), instalowany 11 I 1740 (KPKŚ, s. 255); wymieniany 1741 (AC 208, k. 185v); nieznana data rezygnacji.
Kanonia średzka *fundi* Szylingów: wzmiankowany 1777 i 1785 (Neumann, *Kościół*, s. 80; EL 10, k. 4v-5).
5. b) Komenda w Grobi (ob. Bucz): 1741 (AC 208, k. 185v); do 1754 (AC 220, k. 428).
6. Plebania w Kędzierzynie (diec. gnieźnieńska): instytuowany 30 I 1754 (A. Cons. E 18, s. 882); w dożywotnim posiadaniu.

28) Mazurowicz Wojciech

1. Ur. 1719 (EL 1, k. 34v). Zm. 9 XI 1805, Środa, poch. Środa – kolegiata (PM 298/7, s. 188-189).
3. Prezbiter 1746 (EL 1, k. 34v).
4. Kanonia średzka *fundi* Kamienicznych: rezygnacja 1776, zapewne z powodu objęcia kanonii *fundi* Piątkowo (EL 10, k. 4v-5).
Kanonia średzka *fundi* Piątkowo: 1776-1782 (EL 10, k. 4v-5); ustąpił wskutek awansu na kustodię.
Kustodia średzka: instytuowany 1782 na wakat po zm. Antonim Stablewskim (EL 10, k. 4v-5)
5. b) Altaria św. Marii Magdaleny w kolegiacie średzkiej: od 1763 (Neumann, *Kościół*, s. 75).
Prepozytura św. Idziego w Środzie: ustanowiony 1763 (Neumann, *Kościół*, s. 87).
Komenda w Murzynowie Kościelnym: 1790 (AmŚ I/95, s. 101).

29) Medelski (Mędelski) Jakub (COr)

1. Zm. przed 31 I 1735 (AC 202, k. 19v).
3. Prezbiter 1695 (AV 20, k. 517v).
4. Kanonia średzka: przynajmniej od 1697 (KPKŚ, s. 122).

Kustodia średzka: ustanowiony 2 III 1708 na mocy prowizji bpa Hieronima Wierzbowskiego sufragana poznańskiego (KPKŚ, s. 145).

Prokurator kapituły średzkiej: 3 IX 1697-10 X 1698 (KPKŚ, s. 122, 124).

5. b) Plebania w Mącznikach: instytuowany 10 VIII 1696 (AV 20, k. 518); w dożywotnim posiadaniu (AC 202, k. 17).

Prepozytura św. Idziego na Przedmieściu Pyzdrskim w Środzie: przynajmniej od 1704 (AC 183, k. 92; KPKŚ, s. 161); w dożywotnim posiadaniu (AC 202, k. 20).

Kanonia *fundi* Lipie w kolegiacie NMP in Summo w Poznaniu: prowizja 10 X 1710 na wakat po zm. Szymonie Celińskim (AC 184, k. 71).

Komenda w Rumiejkach: 1710 (DA XXXII/1, k. 15v); w dożywotnim posiadaniu.

Altaria Św. Krzyża w kaplicy Gostomskich w kolegiacie średzkiej: od 1715 (AV 20, k. 526v).

Przełożony kongregacji oratorium św. Filipa Neri w Biechowie: 1721-1725, 1729 (Jaromin, s. 140).

Kanonia *fundi* Kórnik w kolegiacie NMP in Summo w Poznaniu: rezygnacja 14 VI 1727 (AC 195, k. 258v).

Altaria św. Hieronima w kolegiacie średzkiej: 1735 jako zm. posesor (AC 202, k. 141).

30) Moliński Franciszek

1. Zm. 11 XI 1765 (DA XXXII/1, k. 57).

4. Kanonia średzka *fundi* Wnorowskich-Kamienicznych: instytuowany 15 III 1715 na długo wakującą kanonię z powodu zaniedbań kolatorów (AC 185, k. 121v), wprowadzony 11 VI 1715 (AV 20, k. 531); ustąpił wskutek awansu na dziekanię (AC 202, k. 136).

Dziekania średzka: ustanowiony 23 III 1735 na wakat po zm. Macieju Szymańskim (AC 202, k. 46v; AV 23, k. 58v); w dożywotnim posiadaniu.

5. b) Prepozytura Wszystkich Świętych w Środzie: instytuowany 15 III 1715 na długo wakujące beneficjum z powodu zaniedbań kolatorów (AC 185, k. 121v); rezygnacja 1737.

Altaria literacka w kolegiacie średzkiej: instytuowany 18 VII 1721, wprowadzony 24 VII 1721 (AV 20, k. 525).

Altaria Św. Trójcy w kolegiacie średzkiej: 5 IX 1729 prośba o instytucję (AC 198, k. 111).

Dziekania foralna średzka: przysięga 23 III 1735 (AC 202, k. 48).

Komenda w Murzynowie Kościelnym: rezygnacja 28 IV 1738 (KPKŚ, s. 250).

8. *Murzynowo*, s. 40-41.

31) Niklewicz Franciszek Józef Stefan

1. Ur. 14 IX 1722, Miechów. Syn Wojciecha, burmistrza miechowskiego, i Katarzyny Czajowskiej (AD Kielce, Księga ochrzczonych parafii Miechów 1676-1730, s. 192).
Zm. 13 X 1775, Lwówek, poch. Lwówek (PM 161/8, s. 193-194).
2. Doktor filozofii (CP 434, k. 91, 123).
3. Prezbiter 1748 (EL 1, k. 13v).
4. Kanonia średzka *fundi* Kamienicznych-Wnorowskich: rezygnacja 1749 (AC 217, k. 64).
5. a) Pisarz konsystorza generalnego poznańskiego 1755 (WK).
b) Plebania w Parzęczewie: 1749 (CP 434, k. 86).
Altaria w kolegiacie NMP in Summo w Poznaniu: wprowadzony 1748 (CP 434, k. 81).
Kanonia *fundi* Solec w kolegiacie NMP in Summo w Poznaniu: rezygnacja 1750 wskutek awansu na prepozyturę tejże kolegiaty (CP 434, k. 91).
Prepozytura kolegiaty NMP in Summo w Poznaniu: instytuowany 1750 na wakat po zm. Alojzym Duńskim (CP 434, k. 90); rezygnacja 1760 z powodu posiadania kanonii gracialnej w katedrze poznańskiej (CP 434, k. 123).
Plebania w Skórzewie: od 1753 (EL 1, k. 33).
Plebania w Lwówku: od 1760 (EL 1, k. 13v); w dożywotnim posiadaniu.
Kanonia gracialna poznańska (CP 434, k. 123).
7. Notariusz apostolski (CP 434, k. 91).

32) Okęcki Józef Onufry OFM

1. Syn Antoniego i Katarzyny Pilachowskiej (TD).
2. Doktor teologii 1788 (TD).
3. Kleryk niższych święceń: 1790 (Sig. 38, k. 107).
4. Prepozytura średzka: prezentowany 27 IV 1790 po awansie Józefa Wasielewskiego na kanonikę katedralną poznańską (Sig. 38, k. 107).
6. Kapelania w Rzgowie (diec. gnieźnieńska): 1788 (TD).

33) Paruszkiewicz Andrzej Franciszek

3. Prezbiter: 9 XI 1727 (ASO 7, k. 54; AV 23, k. 27v).

4. Kanonia średzka *fundi* Szylingów: instytuowany 3 VIII 1735 wskutek awansu Michała Leporowskiego na kustodię (AC 202, k. 106v); w posiadaniu 1737 (AV 23, k. 59).
5. b) Wikariat w Śnieciskach: 25 X 1727 prowizja Ludwika Bogurskiego, plebana śnieciskiego (AC 195, k. 463).
 Kapelania (II) w Kaplicy Grzymułtowskich w kolegiacie średzkiej: instytuowany 20 VI 1735 na wakat po zm. Macieju Szymańskim (AC 202, k. 89); w posiadaniu w 1737 (AV 23, k. 58).
 Komenda w Koszutach: 1735-1741 (*Koszuty*, s. 34).
 Plebania w Śnieciskach: od 1736 (PM 296/1, s. 148).
 Komenda w Mącznikach: 1754-1755 (PM 169/1, s. 7, 34-35).
8. *Koszuty*, s. 34.

34) Pietrowski (Piotrowski) Tomasz

1. Zm. 13 XII 1712 (KPKŚ, s. 161).
4. Kanonia średzka *fundi* Brodowo: instalowany 1707 (KPKŚ, s. 144).
 Prokurator kapituły średzkiej: do 14 VIII 1708 (KPKŚ, s. 147).
 Notariusz kapituły średzkiej: 14 VIII 1708-? (KPKŚ, s. 147, 153).
5. b) Altaria Wniebowzięcia NMP w kolegiacie średzkiej: instytuowany 6 VI 1710 na wakat po zm. Franciszku Balcerowiczu (AC 184, k. 49).
 Komenda w Murzynowie Kościelnym: objęta II 1712 po opuszczeniu przez Bartłomieja Bogdańskiego (KPKŚ, s. 158).
 Prepozytura Wszystkich Świętych w Środzie: XII 1712 jako zm. posesor (DA XXXII/1, k. 19).
8. *Murzynowo*, s. 39.

35) Rzepnicki Ignacy (Sykstus Jan Nepomucen Ignacy)

1. Ur. ok. 31 III 1759 (?), Czempiń, syn Józefa i Zuzanny Gościńianki (PM 54/4, k. 20; PM 11/4, k. 38 – nazwisko matki). Zm. 11 III 1827, Mączniki (ASC Mączniki 5, s. 51-52).
3. Prezbiter: 1 VI 1776 (ASO 11).
4. Kanonia średzka *fundi* Kamienicznych: 1783 (EL 10, k. 4v-5; PM 229/8, s. 48).
 Kaznodzieja kapituły: 1791 (PM 169/1, s. 168).
5. b) Komenda w Koszutach: I 1798-II 1799 (WK).

Plebania w Mącznikach: instytuowany 4 II 1791 na wakat po rezygnacji Jana Zielętkiewicza, wprowadzony 15 II 1791 (PM 169/1, s. 168); w dożywotnim posiadaniu.

Dziekan foralny średzki: od I 1797 (PM 296/2, s. 211);

36) Smolibowski (Smolbocki, Smolibocki, Smodlibocki) Ksawery OCist.

1. Ur. prawdopodobnie Sieraków⁷⁹⁵. Syn NN i Anny (PM 298/7, s. 26⁷⁹⁶). Zm. VIII 1802, Środa, poch. Środa (PM 298/7, s. 156-157).
3. Prezbiter: 21 VI 1776 (ASO 11).
4. Kanonia średzka *fundi* Murzynowo: ustanowiony 1774 (Neumann, *Kościół*, s. 80); w dożywotnim posiadaniu.
Kaznodzieja kapituły: 1777 (Neumann, *Kościół*, s. 81).
5. b) Prepozytura św. Sebastiana w Środzie: ustanowiony 1774 (Neumann, *Kościół*, s. 88).
Altaria św. Kajetana w kolegiacie średzkiej: 1777 (Neumann, *Kościół*, s. 68).

37) Stablewski Antoni

1. Ur. 1722 (EL 1, k. 34v). Zm. 26 IX 1778, Środa, poch. Środa – kolegiata (PM 298/7, s. 11).
3. Prezbiter 1756 (EL 1, k. 34v).
4. Kanonia średzka: do 1762 (WK); zrezygnował wskutek awansu na kustodię.
Kustodia średzka: ustanowiony 1762 (EL 1, k. 34v); w dożywotnim posiadaniu.
5. b) Altaria Miłosierdzia Bożego w kolegiacie średzkiej: ustanowiony 1763 (WK); w dożywotnim posiadaniu.
Altaria św. Michała Archanioła i św. Mikołaja: ustanowiony 1776 (WK); w dożywotnim posiadaniu.
Altaria św. Hieronima w kolegiacie średzkiej 1777 (EL 10, k. 5v-6).
Prepozytura Wszystkich Świętych w Środzie 1777 (EL 10, k. 5v-6).

38) Szablikiewicz Wojciech

2. Słuchacz filozofii na Akademii Lubrańskiego w Poznaniu 1701 (NowickiAkad., s. 131).

⁷⁹⁵ PM 298/7, s. 29 (29 X 1781): „Dzwoniło się sław. p. Smodliboskiemu mieszczaninowi sierakowskiemu 5 razy”.

⁷⁹⁶ Zapis z księgi zgonów z 6 VI 1781: „Dzwoniło się pięć razy ś.p. Annie Smodliboski[ej], matce J.X. kaznodziei”.

3. Kleryk 1703 (AC 183, k. 67).
4. Kanonia średzka *fundi* Murzynowo: 1712-1717 (DA XXXII/1, k. 15v).
5. b) Wikariat w Śnieciskach: V 1704 prowizja Ludwika Bogurskiego plebana śnieciskiego (AC 183, k. 94v).
Komenda w Murzynowie Kościelnym: 1712-1717 (DA XXXII/1, k. 15v, 26v).
Plebania w Gieczu (DA XXXII/1, k. 15v).
Komenda w Koszutach: po 1709 (DA XXXII/1, k. 16).
6. Plebania w Ostrowążu (diec. gnieźnieńska): 1720 (Aleksandrowicz, s. 82).

39) Szopniewski Maciej

4. Kanonia średzka: wzmiankowany 14 I 1701 (AmŚ I/37, s. 378).

40) Szymański Maciej Antoni

1. Ur. ok. 1678, zm. 16 III 1735 (DA XXXII/1, k. 42).
4. Kanonia średzka *fundi* Piątkowo i Starkówiec: przyjęty 10 X 1695 na mocy prowizji Mikołaja Zalasowskiego, archidiacona poznańskiego (KPKŚ, s. 116).
Dziekania średzka: ustanowiony 6 VI 1710 na mocy prowizji bpa Hieronima Wierzbowskiego sufragana poznańskiego (KPKŚ, s. 153; AC 184, k. 49).
Notariusz kapituły średzkiej: 3 IX 1697-? (KPKŚ, s. 122, 124, 130, 133, 134).
Prokurator kapituły średzkiej: 10 X 1698-?; 14 VIII 1708-? (KPKŚ, s. 124; 147).
5. b) Altaria św. Marii Magdaleny w kolegiacie średzkiej (kaplica Pampowskich): ustanowiony 10 X 1695 (KPKŚ, s. 116).
Plebania w Nietrzanowie: 1708 (KPKŚ, s. 146).
Prepozytura Św. Ducha w Środzie: ustanowiony 6 VI 1710 na mocy prowizji bpa Hieronima Wierzbowskiego sufragana poznańskiego (KPKŚ, s. 153).
Kapelania (I) w kaplicy Grzymułtowskich w kolegiacie średzkiej: instytuowany 16 X 1715 na długo wakujące ministerium (AC 185, k. 158v); w dożywotnim posiadaniu.
Altaria bractwa literatów w kolegiacie średzkiej: rezygnacja 27 VI 1721 (AC 188, k. 43).
Przełożony kongregacji oratorium św. Filipa Neri w Biechowie: 1725-1729 (Jaromin, s. 140; ŚwGóra I, s. 256-257).
Dziekania foralna średzka: od 1710 (DA XXXII/1, k. 15v); dożywotnio.
Altaria Wniebowzięcia NMP w kolegiacie średzkiej: instytuowany 11 VII 1721, wprowadzony 18 VII 1721 (AV 20, k. 525v); w dożywotnim posiadaniu.

41) Tomanowski Wawrzyniec Kajetan

1. Zm. 22 I 1737 (DA XXXII/1, k. 44v).
3. Kleryk 1733 (AC 200, k. 45).
4. Kanonia średzka *fundi* Chłapowo: instalowany 6 VII 1733 na „długo wakującą” kanonię po zm. Wiśniewiczu (AC 200, k. 45).
5. b) Kapelania (I) w kaplicy Grzymułtowskich w kolegiacie średzkiej: instytuowany 28 IV 1735 na wakat po zm. Macieju Szymańskim (AC 202, k. 67v).

42) Turobojski Wojciech h. Bończa (?)

1. Syn Stanisława i Anny Cieleckiej. Zm. 25 XII 1784, Rzgów, poch. Rzgów (WK).
3. Kleryk niższych święceń 1749 (AC 217, k. 64).
4. Kanonia średzka *fundi* Brodowo: instytuowany 17 III 1749 na wakat po opuszczeniu kanonii przez Stanisława Foltńskiego (AC 217, k. 64); w posiadaniu przynajmniej do 1776 (Konin Gr. 84, k. 84).
6. Plebania w Świnicach Warckich: 1750-1752 (WK)
Plebania w Domaniewicach: 1752 (WK).
Plebania w Turku: 1760 (Konin Gr. 82, k. 189v).
Plebania w Rzgowie (diec. gnieźnieńska): przynajmniej od 1767 (WK); w dożywotnim posiadaniu.
Komenda w Sławsku: II 1776 (WK)
Kanonia uniejowska: 1779 (Konin Gr. 85, k. 129v).

43) Waryski Stanisław Grzegorz

1. Syn Franciszka (AC 183, k. 56v). Zm. 28 III 1745, poch. Poznań – katedra (PM 228a/1, s. 378).
2. Bakałarz 1697 (*Krakowscy profesorowie*, s. 314).
Doktor 1698 (*Krakowscy profesorowie*, s. 314).
4. Kanonia średzka *fundi* Murzynowo (II): rekomendowany przez dziekana średzkiego 6 V 1721, przyjęty do kapituły 18 V 1721 (KPKŚ, s. 171b).
5. b) Kanonia w kolegiacie św. Mikołaja w Poznaniu: instytuowany 2 II 1717 na wakat po zm. Goślińskim (AC 185, k. 206); w dożywotnim posiadaniu (Neumann, *Kapituła*, s. 54).

Komenda w Murzynowie Kościelnym: ustanowiony 18 V 1721 (KPKŚ, s. 171b); rezygnacja 1724 (*Murzynowo*, s. 39).

Altaria św. Anny w katedrze poznańskiej: 1722 (AC 188, k. 72).

Komenda w Tulcach: 1725-1727 (AC 194, k. 74; AC 195, k. 223).

Mansjonaria Drogi Krzyżowej w katedrze poznańskiej: instytuowany 23 III 1735 (AC 202, k. 48).

7. Doktor filozofii, profesor kursu filozofii w Akademii Lubrańskiego: 1702-1703 (AC 183, k. 42v, 50, 56).

Profesor gramatyki i matematyki w Akademii Lubrańskiego oraz prefekt seminarium od 17 XI 1707 (DAP II, s. 699, 710; *Krakowscy profesorowie*, s. 314).

8. *Murzynowo*, s. 39.

44) Wasielewski Józef Kajetan

1. Ur. 1737 (EL 1, k. 12). Syn Jana i Joanny Raczyńskiej (TD). Zm. 1806.

3. Prezbiter 1762 (EL 1, k. 12).

4. Prepozytura średzka: prezentowany 25 I 1771 po rezygnacji Jana Korybuta Woronieckiego (Sig. 32, k. 112).

5. b) Plebania w Kaźmierzu: instytuowany 1761 (EL 1, k. 12); rezygnacja wskutek awansu na prepozyturę średzką.

Kanonia katedralna poznańska: instalowany 1 VII 1790 (*Installationes...*, s. 157).

45) Wąchalski (Wąchałka) Tomasz

1. Ur. ok. 19 XII 1729, Środa, syn Marcina i Krystyny (PM 298/3, s. 140). Zm. 24 VI 1805, Środa, poch. Środa (PM 298/7, s. 174-175).

3. Prezbiter 1752 (EL 1, k. 34v).

4. Kanonia średzka *fundi* Kamienicznych: wprowadzony 20 VI 1753 (KPKŚ, s. 269); ustąpił wskutek awansu na dziekanę.

Dziekania średzka: ustanowiony 1765 na wakat po zm. Franciszku Molińskim (EL 10, k. 4v-5).

5. b) Altaria św. Anny matki NMP w kolegiacie średzkiej: 1753 (AmŚ I/44, s. 34-35).

Altaria św. Antoniego w kolegiacie średzkiej: 1764 (AmŚ I/52, s. 27).

Altaria NMP w kolegiacie średzkiej: ustanowiony 1772 (Neumann, *Kościół*, s. 38).

Altaria św. Katarzyny w kolegiacie średzkiej: ustanowiony 1762 (Neumann, *Kościół*, s. 38).

Altaria Szkaplerza Św. w kolegiacie średzkiej 1777 (EL 10, k. 4v-5).

Prepozytura św. Sebastiana w Środzie: wprowadzony 20 VI 1753 (KPKŚ, s. 269).

Plebania w Krerowie: do 1766 (WK).

46) Winniecki Krzysztof

3. Kleryk niższych święceń: wzmiankowany 13 V 1757 (KPKŚ, s. 280).

4. Kanonia średzka *fundi* Brodowo: prezentowany przez kapitułę średzką 13 V 1757 (KPKŚ, s. 280)

47) Wiśniewicz Franciszek Stanisław

1. Zm. 6 VIII 1729 (DA XXXII/1, k. 39v). Brat (?) Łukasza kanonika średzkiego.

4. Kanonia średzka *fundi* Chłapowo: instytuowany 18 V 1703, wprowadzony 5 X 1703 (AV 20, k. 531; KPKŚ, s. 134); w dożywotnim posiadaniu.

Notariusz kapituły średzkiej: 14 VIII 1706-? (KPKŚ, s. 142); wzmiankowany 1718 (AmŚ I/37, s. 505).

Kaznodzieja kapituły: 1718 (AmŚ I/37, s. 506-507).

5. b) Altaria Św. Trójcy w kolegiacie średzkiej: instytuowany 29 I 1703, wprowadzony 31 I 1703 (AV 20, k. 529v).

Altaria św. Katarzyny w kolegiacie średzkiej: instalowany 1706 po śmierci Bartłomieja Borzęckiego (KPKŚ, s. 143); w dożywotnim posiadaniu.

Komenda w Koszutach: po 1709 (DA XXXII/1, k. 16).

48) Wiśniewicz Łukasz

1. Zm. 8 I 1738 (DA XXXII/1, k. 44v). Brat (?) Franciszka kanonika średzkiego.

4. Kanonia średzka *fundi* Murzynowo (I): ustanowiony 10 VI 1699, wprowadzony 18 X 1699 (KPKŚ, s. 130; AV 23, k. 58v).

5. b) Starszy bractwa prezbiterów w kolegiacie średzkiej: 1708 (AmŚ I/37, s. 449).

Prepozytura św. Sebastiana w Środzie: 29 XII 1702 otrzymał prezentę kapituły średzkiej (KPKŚ, s. 133); instytuowany 24 I 1703, wprowadzony 27 I 1703 (AV 23, k. 65); w dożywotnim posiadaniu (AC 203, k. 309v).

Komenda w Murzynowie Kościelnym: 1703-1704, 1713 (*Murzynowo*, s. 38; DA XXXII/1, k. 19v).

Altaria Anioła Stróża w kolegiacie średzkiej: instytuowany 17 XII 1706, wprowadzony 20 XII 1706 (AV 20, k. 529).

Altaria św. Mikołaja w kolegiacie średzkiej: instalowany 1706 po śmierci Bartłomieja Borzęckiego (KPKŚ, s. 143); w dożywotnim posiadaniu (AC 203, k. 310v).

Altaria św. Anny w kolegiacie średzkiej: instytuowany 26 I 1710 (AC 184, k. 31v).

Komenda w Koszutach: po 1709; 1714 (DA XXXII/1, k. 16, 20v).

Plebania w Koszutach: ustanowiony 20 VIII 1727 z prezenty Stanisława Zbijewskiego (AC 195, k. 364).

8. *Murzynowo*, s. 38; *Koszuty*, s. 33.

49) Woroniecki Jan h. Korybut

1. Ur. 1698, syn Władysława i Doroty Lisieckiej; brat Mikołaja (zm. 1748), tenutariusza średzkiego. Zm. przed 19 VI 1775, poch. Poznań – katedra (DAP I, s. 373).
3. Prezbiter: 6 VI 1736 (ASO 8, k. 56v; AV 23, k. 59).
4. Kanonia średzka *fundi* Murzynowo (II): 1736-1739; instytuowany 25 V 1736, wprowadzony 9 IX 1736 (AV 23, k. 59); rezygnacja 5 V 1739 (AE XLI, k. 182v).
Prepozytura średzka: instalowany 14/18 VII 1740 na wakaty po zm. Stefanie Madalińskim (KPKŚ, s. 257; AC 207, s. 541) rezygnacja przed 25 I 1771 (Sig. 32, k. 112).
5. b) Prepozytura Wszystkich Świętych w Środzie: 1737-1741; instytuowany 16 VIII 1737 na wakaty po rezygnacji Franciszka Molińskiego, wprowadzony 17 VIII 1737 (AC 203, k. 198v; AV 23, k. 64v); rezygnacja 9 I 1741 (AC 208, k. 13; AC 210, k. 1).
Kanonia katedralna poznańska *fundi* Wyskoć: instalowany 9 IX 1738 na wakaty po zm. Janie Racińskim (*Installationes*, s. 142).

50) Wulkański Maciej

4. Kanonia średzka *fundi* Wnorowskich-Kamienicznych: instytuowany 23 IX 1735 wskutek awansu Franciszka Molińskiego na dziekanę, wprowadzony 21 VII 1737 (AC 202, k. 136; AV 23, k. 59).
5. b) Plebania w Nietrzanowie: przynajmniej od 1714 (DA XXXII/1, k. 19v); w dożywotnim posiadaniu.
Członek kongregacji św. Filipa Neri w Biechowie (Jaromin, s. 93, 95; ŚwGóra I, s. 257).

51) Wyrzykowski Józef

3. Kleryk niższych święceń 1749 (AC 217, k. 64).

4. Kanonia średzka *fundi* Kamienicznych-Wnorowskich: instytuowany 24 III 1749 na wakant po rezygnacji Józefa Niklewicza (AC 217, k. 64; KPKŚ, s. 268); rezygnacja wskutek awansu na kustodię.

Kustodia średzka: wprowadzony 5 VII 1751 na wakant po zm. Jakubie Goździckim (KPKŚ, s. 269); w posiadaniu do 1762 (PM 298/4, s. 24).

5. b) Altaria św. Katarzyny w kolegiacie średzkiej: instytuowany 4 VI 1751 na wakant po zm. Jakubie Goździckim (AC 217, k. 354).

Kapelania kaplicy Gostomskich w kolegiacie średzkiej: wprowadzony 5 VII 1751 (KPKŚ, s. 269).

52) Zakrzewski Józef h. Wyszogota

1. Syn Jakuba i Heleny z Bronikowskich; przed wstąpieniem w stan duchowny żonaty z Jadwigą Wilczyńską (zm. ok. 1735) (TD)⁷⁹⁷.
4. Kanonia średzka *fundi* Murzynowo (I): instalowany 1 VI 1738 (KPKŚ, s. 251).
5. b) Komenda w Murzynowie Kościelnym: ustanowiony 28 IV 1738 (KPKŚ, s. 250).
6. Plebania w Polanowicach (diec. włocławska): X 1739-1754/1757? (AP 19/1, k. 15v, 74; Poznań Gr. 581, k. 78v).
8. *Murzynowo*, s. 40.

53) Żaglewski Sebastian Franciszek

1. Zm. 5 IX 1709, poch. Środa – kościół Św. Ducha (KPKŚ, s. 151).
4. Kanonia średzka *fundi* Kamienicznych: instalowany X 1708 (KPKŚ, s. 141); w dożywotnim posiadaniu.
5. b) Wikariat w Poznaniu (Św. Marcin): I-VII 1707 (PM 232/4, s. 114, 496-497).

⁷⁹⁷ Za wskazanie dziękuję prof. Igorowi Kraszewskiemu.

4. Karty wybranych rodzin średzkich

Niniejsze karty są wzorowane na aneksie źródłowym *Karty zrekonstruowanych rodzin wojnickich założonych w latach 1757-1767*, stanowiącym załącznik do publikacji Piotra Miodunki, *Spółeczność małych miast południowej Małopolski od końca XVI do końca XVIII wieku*, Kraków 2021 (s. 493-518), ukazujący połączony potencjał ksiąg miejskich oraz ksiąg metrykalnych w badaniach nad dziejami rodziny mieszczańskiej.

Imię i nazwisko męża , zawód, miejsce zamieszkania	Krąg rodzinny męża (rodzice, pełnoletnie rodzeństwo, inne ważne osoby)			Imię i nazwisko żony , miejsce zamieszkania	Krąg rodzinny żony (rodzice, pełnoletnie rodzeństwo, inne ważne osoby)		
Data i miejsce urodzenia (chrztu) męża	Stan cywilny męża	Data i miejsce ślubu				Data i miejsce urodzenia (chrztu) żony	Stan cywilny żony
Stan majątkowy rodziny, kariera męża, posiadane nieruchomości / grunty	Data i miejsce urodzenia (chrztu) dzieci	Imiona dzieci	Data i miejsce śmierci dzieci	Data ślubu dzieci lub innego wydarzenia	Imię i nazwisko małżonka		Stan majątkowy żony
Data i miejsce śmierci męża	Wiek zmarłego męża			Data i miejsce śmierci żony	Wiek zmarłej żony		
Data sprawy związanej z dziedziczeniem (testament, podział majątku, ugoda)				Imiona dziedziczących dzieci			
Uwagi							

Wojciech Bogulski (Bogucki)				Anna Szadowicz (Sadowicz)	c. Grzegorza i Reginy (?); rodzeństwo: Tomasz		
1711 zakup domostwa w rynku za 205 złp 1731 posiada folwark z ogrodem burmistrz 1717, 1723; rajca 1724-26, 1735; wójt 1728; wicewójt 1719, 1732, 1734; ławnik 1738	20 V 1707, Środa	Stanisław					
	ok. 1710?	Regina		ok. 1728	Józef Mrozik (Mrozikiewicz)		
	9 III 1712, Środa	Grzegorz					
	16 IV 1714, Środa	Wojciech	26 X 1785, Środa	ok. 1738 ok. 1752 ok. 1756	Agnieszka Kondysewicz Zuzanna Jewasek Urszula Sierzawska		
	12 I 1717, Środa	Agnieszka		ok. 1738	Jakub Danielewicz		
	24 V 1719, Środa	Helena					
	12 II 1722, Środa	Apolonia					
	9 VII 1724, Środa	Jakub	10 X 1794, Środa	ok. 1752 4 XI 1775, Środa	Barbara Jurczak Elżbieta Wojciechowska		
	30 I 1728, Środa	Paweł Józef	1773	ok. 1759	Magdalena Wachałka / Wachalska 1v. Brzęczkiewicz		
	7 I 1731, Środa	Marcjanna	VI 1778, Środa	ok. 1750 przed 1764	Wojciech Dymiński Łukasz Rzeźnikiewicz v. Badowski		
ok. 1741				po 21 VII 1746			
1741 - testament (treść nieznana, wspomniany 1768 - AmŚ I/52, s. 163)							

Wojciech Bogulski, sławetny, spectabilis, Środa	s. Wojciecha i Anny Szadowicz; rodzeństwo: Agnieszka, Jakub, Paweł, Marcjanna 1v. Dymińska 2v. Rzeźnikiewicz v. Badowska			Agnieszka Kondysewicz	c. Adama, burm. średz., i Anny Migdał; rodzeństwo: Brygida Smurawicz		
16 IV 1714, Środa		ok. 1738				14 I 1718, Środa	
	8 II 1739, Środa	Walenty					
	5 III 1740, Środa	Kazimierz					
	4 XII 1742, Środa	Barbara	po 12 VIII 1768, przed 10 XI 1769	ok. 1763	Mikołaj Kośmicki		
	18 III 1747, Środa	Katarzyna					
	19 II 1750, Środa	Katarzyna					
26 X 1785, Środa	71			przed 15 V 1753			

Wojciech Bogulski, <i>slawetny, spectabilis</i> , Środa	s. Wojciecha i Anny Szadowicz; rodzeństwo: Agnieszka, Jakub, Paweł, Marcjanna 1v. Dymińska 2v. Rzeźnikiewicz v. Badowska; 1. żona Agnieszka Kondysewicz			Zuzanna Jewasek	c. Sebastiana zw. Byczek i Anny Lampart 2v. Migdał; rodzeństwo: Walenty, Barbara Kordzińska		
16 IV 1714, Środa		ok. 1752				29 VII 1734, Środa	
1754 kupuje dom w narożniku rynku za 680 złp	23 VIII 1753, Środa	Rozalia					
	7 X 1755, Środa	Franciszka					
26 X 1785, Środa	71						

Wojciech Bogulski, <i>slawetny, spectabilis, Środa</i>	s. Wojciecha i Anny Szadowicz; rodzeństwo: Agnieszka, Jakub, Paweł, Marcjanna 1v. Dymińska 2v. Rzeźnikiewicz v. Badowska; 1. żona Agnieszka Kondysewicz, 2. żona Zuzanna Jewasek			Urszula Sierzawska	c. Stanisława, kowala, i Łucji Kaszubskiej 2v. Meer; rodzeństwo: Karol, Kasper, Marianna, Katarzyna		
16 IV 1714, Środa		ok. 1756				1738, Miasteczko	
	13 XII 1757, Środa	Franciszek Ksawery					
	2 IX 1759, Środa	Jan	13 XI 1824, Warszawa				
	1762 (?), Żrenica	Marcjanna	16 I 1851, Warszawa	8 VII 1793, Długa Kościelna	Mateusz Tatomir		
	19 II 1764, Środa	Antoni Józef					
	30 XII 1766, Środa	Katarzyna Barbara	18 VII 1852, Poznań	1795, Poznań - św. Maria Magdalena	Karol Au		
	20 X 1768, Środa	Teresa Urszula			Jan Skalski		
	21 VIII 1771, Środa	Augustyn Feliks					
	5 I 1774, Środa	Felicjan Sylwester					
	1 IX 1781, Środa	Franciszek Ludwik	19 I 1787, Środa				
26 X 1785, Środa	71			1 IX 1781, Środa	43		

Jakub Bogulski	s. Wojciecha i Anny Szadowicz; rodzeństwo: Agnieszka, Wojciech, Paweł, Marcjanna 1v. Dymińska 2v. Rzeźnikiewicz v. Badowska			Barbara Jurczak	c. Stefana i Marianny Kondysewicz 2v. Niemczewskiej; rodzeństwo: Agnieszka Zylczyk, Mateusz Niemczewski, Andrzej Niemczewski		
9 VII 1724, Środa		ok. 1752				4 XII 1723, Środa	
	9 I 1753, Środa	Marianna					
	15 IX 1754, Środa	Regina					
	5 II 1757, Środa	Apolonia					
10 X 1794, Środa	70			po 4 IX 1770			

Jakub Bogulski	s. Wojciecha i Anny Szadowicz; rodzeństwo: Agnieszka, Wojciech, Paweł, Marcjanna 1v. Dymińska 2v. Rzeźnikiewicz v. Badowska; 1. żona Barbara Jurczak			Elżbieta Wojciechowska	c. Marcina, cechmistrza szewskiego, i Reginy Kostanowicz; rodzeństwo: Piotr, Szymon, Katarzyna Płonkiewicz, Apolonia Jewasińska		
9 VII 1724, Środa	wdowiec	4 XI 1775, Środa				13 XI 1753, Środa	panna
	11 XI 1776, Środa	Elżbieta		27 I 1796, Środa	Andrzej Manicki		
	18 I 1779, Środa	Kasper	31 XII 1779, Środa				
	2 VII 1785, Środa	Regina					
	15 IV 1791, Środa	Wojciech	27 VIII 1796, Środa				
10 X 1794, Środa	70						

Paweł Józef Bogulski	s. Wojciecha i Anny Szadowicz; rodzeństwo: Agnieszka, Wojciech, Jakub, Marcjanna 1v. Dymińska 2v. Rzeźnikiewicz v. Badowska			Magdalena Wąchalka / Wąchalska 1v. Brzęczkiewicz	c. Marcina i Krystyny; rodzeństwo: x. Tomasz dziekan kol. średz.; 1. mąż Paweł Brzęczkiewicz		
30 I 1728, Środa		ok. 1759				4 VI 1734, Środa	
	22 X 1759, Środa	Urszula		20 XI 1779, Środa	Andrzej Jankowski		
	6 VII 1761, Środa	Jan Paweł					
	16 III 1763, Środa	Grzegorz Józef	5 VI 1807, Środa		Jadwiga		
	22 III 1765, Środa	Marianna					
	17 II 1767, Środa	Chryzostom Jan					
1773	45						

Mikołaj Kośmicki, nobilis, famatus, spectabilis, Śródka	s. Michała, krawca i burm. śródeckiego, i Łucji Studzińskiej; rodzeństwo: ze Studzińskiej Kasper, Anna Czechowicz, Mateusz; z 2. żony Agnieszki Tomasz, Róża			Barbara Bogulska, Środa	c. Wojciecha i Agnieszki Kondysewicz		
7 XII 1738, Śródka		ok. 1763				4 XII 1742, Środa	
grunt w rynku z domem, browarem, gorzelnią i stajniami, 2,5 kwarty roli ławnik 1764-65; wójt 1766, 1771-72, 1774; rajca 1768, 1773, 1775; burmistrz 1767; pisarz miejski 1775-1776	29 XII 1763, Środa	Agnieszka		29 VI 1779, Środa	Piotr Neca (Nez)		sad
	16 III 1765, Środa	Franciszka					
	21 X 1766, Środa	Michał Franciszek					
	2 IV 1768, Środa	Balbina Marianna					
między 1 a 12 III 1776, zapewne Środa	37			po 12 VIII 1768, przed 10 XI 1769			
1 III 1776 – testament				Agnieszka			

Mikołaj Kośmicki, nobilis, famatus, spectabilis, Śródka	s. Michała, krawca i burm. śródeckiego, i Łucji Studzińskiej; rodzeństwo: ze Studzińskiej Kasper, Anna Czechowicz, Mateusz; z 2. żony Agnieszki: Tomasz, Róża; pierwsza żona Barbara Bogulska			Agnieszka Lubaszewska	bratanica x. Łukasza Lubaszewskiego pleb. w Czerlejnzie, dziekana kostrzyńskiego		
7 XII 1738, Śródka	[wdowiec]	prawdopodobnie 1770 (1 VIII 1770 zapis wiana w ks. grodz. gnieźn.)					
grunt z domem, domostwo z browarem, gorzelnią i stajniami, 2,5 kwarty roli, sad, ogród ławnik 1764-65; wójt 1766, 1771-72, 1774; rajca 1768, 1773, 1775; burmistrz 1767; pisarz miejski 1775-1776	1 I 1771, Środa	Marcjanna					31 XII 1770 wnosi 3000 złp posagu
	4 II 1772, Środa	Feliks Antoni					
	10 XI 1774, Środa	Marcin					
między 1 a 12 III 1776, zapewne Środa	37			24 III 1821, Środa	71		
1 III 1776 – testament				Agnieszka (córka z 1. małż.)			

Piotr Neyman				Agnieszka Lubaszewska	bratanica x. Łukasza Lubaszewskiego pleb. w Czerlejnje, dziekana kostrzyńskiego, wdowa po Mikołaju Kośmickim		
	kawaler	21 VII 1777, Środa					wdowa
burmistrz 1788-89; wójt 1792	10 VIII 1778, Środa	Kajetan Wawrzyniec	21 XI 1830, Środa	ok. 1807	Gertruda Gaiert (Gauert)		
	25 IX 1780, Środa	Tekla	14 XII 1802, Środa				
	16 XI 1782, Środa	Stanisław	11 IX 1829, Środa	9 XI 1807, Środa	Franciszka Szubiakiewicz		
	25 II 1785, Środa	Józef					
	2 VII 1787, Środa	Marianna	1 IX 1858, Środa	31 VIII 1808, Środa	Antoni Laskowski		
	3 IX 1789, Środa	Jan	2 II 1846, Mikołajewice	12 IX 1819, Trębki	Marianna Łączyńska		
	26 IV 1792, Środa	Franciszek					
27 II 1805, Środa	52			24 III 1821, Środa	71		

5. Wyrok magistratu średzkiego z 18 lipca 1697 r. dotyczący konfiskaty dóbr Wawrzyna Zawalidroszki za spowodowanie pożaru Środy w dniu 16 maja 1697 r.

Rp. AP Poznań, A. m. Środa I/37, s. 64.

Resignatio scribarum post conflagrationem

Burmistrz z całą radą, wójt z ławicą i wszystko pospółstwo. My, urząd radziecki, wójtowski, ławniczy średzki i całe pospółstwo miasta J.K.M. Śródzy po zgorzeniu miasta przy generalnej publicae renowowanego natenczas urzędu przez dekret Trzech Porządków, stosując się do artykułów prawa maydeburskiego w *Saxonie* opisanego konfiskowaliśmy i wiecznemi czasy konfiskujemy półkwarcie roli proboszczewskie w położeniu ku Jurniszewie i Zielnikom Wawrzyna Zawalidroszki, syna pozostałego ś.p. Pawła Zawalidrogi przedmieszczanina średzkiego, któremu prawem naturalnym po rodzicach w dziale dostało się, z tej przyczyny, że on w dzień Bożego Wstąpienia z swej woli, bo go o to strofowano, jako o tym inkwizycje wywiedzone, dopadszy rusznicę w domu najemnym brata rodzonego natenczas w domu narożnym Gałganowski nazwanym mieszkającego, oknem wystrzelił, z którego wystrzelenia stajnie w tyle zapaliwszy się, całe miasto Śródza z Przedmieściem Poznańskim i z ulicami nasiadłe dworcami pańskimi na zjazdy sejmikowe wybudowane, do tego ratusz ozdoba całego miasta, kościół OO. Dominikanów i kościół Św. Ducha i ludzi troje spaliło się. To tedy półkwarcie *in vim gratitudinis* podjętych prac około miasta p. Marcinowi Falbierczykowi pisarzowi przysiężnemu, póki na tym urzędzie pisarskim zostawać będzie, a po nim *gratis successoribus*, którzy na ten urząd nastąpią, wiecznemi czasy nieodmiennie konferowaliśmy i konferujemy. Ponieważ to miasto do taki znacznej, że tylko ledwie miejsce zostało, przyszło ruiny, ze zasług i dla ustawicznych ciężarów ichm. pp. wojskowych, pisarzom z kąd inąd nie możemy obmyślić i sposobu nie mamy, zaraz i to półkwarcie od płacenia hybernów excypujemy i uwalniamy i wszelką moc onemuż, tak jako do własnego półkwarcia, dajemy *ad vitae tempora* i każdemu pisarzowi wiecznemi czasy rezygnujemy, darujemy, zapisujemy i intromissyjej urzędowej zaraz dopuszczamy *ab actu praesenti* i mocą Trzech Porządków przy podpisach rąk naszych ztwierdzamy. Dnia 18 miesiąca lipca 1697 roku.

Albertus Falbierczyk proconsul, Paulus Migdał, Andreas Malchrowicz, Bartolomaeus Kociembowicz, Joannes Slatalski, Thomas Pieprzyk, Antonius Danielewicz consules, Thomas Krzęciek advocatus, Nicolaus Adamowicz, Joannes Kandyszewicz, Nicolaus Smiesznewicz, Gregorius Szadowicz, Albertus Pieprzyk, Andreas Jewasek scabini

6. Wybrane testamenty mieszczan średzkich

6.1. Testament Bartłomieja Kociembowicza organisty i mieszczanina średzkiego z 13 maja 1701 r.

Rp. AP Poznań, A. m. Środa I/37, s. 148-152 – oblata.

Testamentum famati Bartholomaei Kociembowicz. Actum Srodae die 13 Mai anno 1701.

[149] Ad officium actaque praesentia spectabilium dominorum advocati et scabinorum civitatis Sroda personaliter veniens famata Heduis Kociembowiczowa, consors legitima vidua derelicta olim famati Bartholomaei Kociembowicz, cum assistentia famati Francisci Gniodczyk civis Sredensi tutorum (!) ad hunc actum assumpti et per officium praesens approbati petiit ab eodem officium ultimam dispositionem mariti sui ad acta advocatialis scabinalia Sredensia suscipi ingrossari mandari, quod ex debito officii obtinuit, cuius quidem testamenti series sequitus estque eiusmodo:

In nomine Domini Amen.

Testament albo ostatnia wola sławetnego p. Bartłomieja Kociembowicza, organisty i mieszczanina średzkiego, który będąc chorym na zdrowiu, jednak zdrowym na umyśle, tak rozporządza dobra swoje. Naprzód jeżeliby go Pan Bóg z tego świata zabrał, ciało swoje leguję ziemi, duszę moję Panu Bogu w ręce i Stwórcy mojemu, ciało, aby było według obrzędu katolickiego przy kościele farskim średzkim pochowane. Dobra me zaś, których mi Pan Bóg Wszechmogący powierzył do rąk moich tak dysponuję.

Naprzód chcąc się uwolnić od długów, którem tak przed ogniem, jako i po ogniu zaciągnął: U jm. x. dziekana jest 10 czerwonych zł, pas srebrny, łyżek srebrnych cztery w zastawie w sumie 300 zł. Jm. x. Bartłomiejowi Borzęckiemu winien zostaję za sześć ćwiercień jęczmienia, który natenczas był po złotemu i takem go stargował. Item jemu 50 zł. Item 200 zł. Com zaś wziął u niego na war piwa sześć ćwiercień jęczmienia, wybrał na to piwa beczek 11. Jęczmień natenczas był po 20 gr, piwa beczka po 9 zł 12 gr, który mi przyobiecał czopowe za mnie założyć. Gdyśmy się tak zgodzili, czopowego czyniło 11 zł. Także i młyńskie, owies i młynkowi, co należy 6 gr i dlatego tak on u mnie, jako ja u niego nie powinniśmy się nie upominać, ponieważ ja swoim groszem *kontributie* miejskie zapłacił wszystkie. Żona moja

nieboszczyca⁷⁹⁸ dała mu do schowania ^atalerów bitych^a wiedzieć nie mogę wiele, ale [150] było ich 50, których gdym się upominał, oddał tylko talerów bitych 6 powiadając, że niemasz przy mnie więcej. Według zeznania żony należało mu było oddać 10 zł, więc że mi nie chciał oddać tychże bitych talerów, na pilną potrzebę moję dałechmu w zastaw łańcuszek srebrny, którego łokci dwa i ćwierć, serce srebrne pozłociste, odnóży pary okładziny srebrne i od zegarka pudełko srebrne pozłociste. Jm. p. Toruńskiemu, jako on sam powiada, 60 zł, żona zaś moja nieboszczyca powiadała, że tylko 24 zł. Ja dowodnie nie wiem, ma w zastawie pasek srebrny pozłocisty i nożenki srebrne z łańcuszkiem i łyżkę wielką srebrną. Jm. x. przeorowi legowanych na pozłotę ołtarza Różańcowego 40 zł od Jakuba owczarka z Kijewa. Owczarzowi z Czartek Szymonowi 20 zł. Jm. p. Cybulskiemu 100 zł, ma na to zapis na budzie, na ogrodzie i na gruncie, gdzie mielcuch. Zającowi Janowi 20 zł.

Długi mnie należące od niektórych ludzi. Naprzód u Migdała Szymona 100 zł na roli zapisane *cum provisione per fl.* 7, z działu dóbr Migdałowych zostaje mi prowizje za lat 9, której mi nie płacił. U p. Jana Sołtysika 15 zł. U jm. x. Michała⁷⁹⁹ 18 zł zasłużonych. U x. Jarockiego⁸⁰⁰ 20 zł, wierteli żyta pięć, jest karta na to. Antoniemu Danielewiczowi pożyczyłem dębów dwa, których płacił po 2 zł 15 gr. Także siekiery, za którą dałem złotych cztery. Pogłównego za niego założyłem 6 zł. U p. Marcina Migdała za woły winien mi 90 tynfów. Wykupiłem pas srebrny u x. Stefanowicza⁸⁰¹, który był w zastawie w 15 zł, cena tego pasa 30 zł. Item pożyczyłem mu złotych pięci. Item za kapustę pół kłody złotych cztery.

Grunta w rynku pod ratuszem, którym zapła[151]cił i *resignatią* otrzymał. Drugi, gdzie mielcuch był i tenem zapłacił, na który jest *resignatia*. Ogród podle stodoły x. Michała ku Poznaniowi idąc i tenem zapłacił i *resignatią* otrzymał. Z roli kwarta ciągnąca się od stodół ^baż do granic^b aż do granic Jarosławskich leżąca, z jedną stronę Danielów, z drugą stronę Błażeja Mochwy, którą kupiłem za swoje własne pieniądze takim sposobem, gdyż Malarz wziął pas od nieboszczyka Migdała, który należał, że nie mój. A że Malarz deklarował się nie stracić go synowi swemu Stanisławowi wydałem mu go taką *kondicją*, żem zaprzedał rolę po przyjacielsku. Dałem mu do tego 8 bitych talerów, a on miał mi *resignować* tę kwartę roli. Pół kwarty roli po Szotkach proboszczowskie, którem zapłacił, dałem za nie 100 zł, na które pół kwarty kontrakt stanął nieodmienny pod winną, któraby strona kontraktu dotrzymać nie miała. Ogród wedle stodoły Migdałów, ten należy Katarzynie córce mojej. Buda czysta okrom długu

⁷⁹⁸ Chodzi o Zofię Migdałównę, zm. po 1695 r. (ślub 20 XI 1674, Środa – AAP, PM 298/2, s. 147)

⁷⁹⁹ Michał Kostanowicz (zm. 1702), kanonik średzki.

⁸⁰⁰ Niezidentyfikowany.

⁸⁰¹ Niezidentyfikowany.

zwyż pominionego jm. p. Macieja Cybulskiego. Roli kwarta ku Błotu z jedną stronę Grzegorza Miarki, z drugą stronę Klasztornej po Organiście Walentym, taż rola kosztuje mię 500 zł, a jam na to wziął od x. Bartłomieja półtrzecia sta zł, które już wyżej specyfikowane, to jest 200 zł i przedtym 50 zł.

Inwentarz. Naprzód wieprzów dwa i świnia na oprosieniu, te sprzedać i na pogrzeb obrócić.

Sprzęt domowy, to jest gierada. Naprzód garniec gorzałczany ze wszystkim porządkiem, ten żonie leguję. Także budę i tę jej odkazuję, i ogroda do używania, i z ról krescensy do używania, i z działkami Szymona i Reginy *secundi nuptus*, także *primi nuptus* Marcina, Konegundę, by co rok z tych półtorej kwart kopę zboża dawała. Także na Wojciecha syna mego, aby łaskawa była na pogrzeb albo grunt, gdzie mielcuch stał, albo pół kwarty roli sprzedać. Konegundzie poduszek dwie i pierzynkę. Marcinowi dwie poduszki. Cynę, która jest, tę dzieciom według możności odkazuję. Blochów u zięcia rzniętych 13. Dylów łupanych pół kopy u p. burmistrza. Dąb, za którym dał złotych półtrzecia i drzewo, o którym żona wie, to wszystko żonie odkazuję. Dług jm. p. Lisowskiego, którym mi miasto grozi, protestuję się przed Bogiem, szak na straszny sąd idę i rachunek straszny Panu Bogu oddawać będę nic nie winienem i grosza od jm. nie wziąłem. Obieram sobie za opiekunów wielbnego jm. x. Macieja kanonika średzkiego⁸⁰², p. Grzegorza Szadowicza, p. Franciszka Gniodczyka r. P. 1701 dnia 13 maja.

^{a-a} fragment nadpisany

^{b-b} fragment skreślony

6.2. Testament Marcina Węglarczyka wójta średzkiego zmarłego w czasie zarazy z 4 listopada 1709 r.

Rp. AP Poznań, A. m. Środa I/37, s. 184-188 – oblata.

Honoratus Martinus Falbierczyk protunc notarius juratus testamentum spectabilis ac famati Martini Węglarczyk advocati Srodensis qui tempore pestis in anno millesimo septingentesimo nono [185] in Christo vitam cum morte commutavit ad acticandum obtulit quod ex debito officii obtinuit cuius quidem testamentis series de verbo ad verbum sequitur estque eiusmodi uti executor secundus.

In nomine Domini Amen nostril Jesu Christi.

⁸⁰² Maciej Szymański (zm. 1735), kanonik średzki w latach 1695-1710, dziekan średzki w latach 1710-1735 (por. Aneks 3, nr 40).

Testament albo ostatnia wola sławetnego p. Marcina Węglarczyka wójta natenczas miasta J.K.M. Śrzody obranego, który podczas plagi Pana Boga powietrznej i grassującej bacząc się być na zdrowiu słabym, a na umyśle zdrowym. Duszę swą Bogu w Trójcy Św. jedynemu i Matce Najświętszej i świętym patronom oddawszy, wszystkich dóbr moich, których mi Pan Bóg docześnie w życiu moim powierzał, taką *dyspositiā* czynię.

Domostwo w Rynku ze wszystkim sprzętem domowy, kotłem piwnym, kadziami, garcem gorzałczanym, mielcuch z inszemi pustemi placami, z ogrodami i z stodołą, te wszystkie dobra synowi mojemu Andrzejowi leguję. Budę zaś przy studni sprzedać, a pieniądze synowi oddać wola jest taka. Roli mojej własnej mam kwart cztery. Jedną nad Wleklęm bratu mojemu rodzonemu Wojciechowi na syna Jana leguję, aby za duszę moję dobrze czynił. Kwartę jedną ukupioną u *successorów* nieboszczyka ś.p. Jana Smalca, na którą mam kontrakt i *resignatiā*, na pogrzeb i insze pobożne uczynki sprzedaż rozkazuję. Dwie zaś kwarty synowi mojemu naznaczam. Do OO. Dominikanów tu w Śrzedzie z mojej ciężkiej pracy na ornat i świece proszę wyliczyć 130 zł. Tamże na msze św. 30 zł oddać. Do bractwa kapłańskiego kolegiaty śrzedzkiej 200 zł na anniwersarz, 100 *pro anima Martini*, 100 *pro anima Reinae* naznaczam, aby się msze św. z wiliami za nas oboje odprawowały. Tamże na msze św. *in vim* pogrzebu do fary 100 zł wyliczyć proszę. Na kaplicę św. Barbary ku Mącznikom 50 zł szelągami leguję. Jm. x. Stanisławowi Korniewiczowi plebanowi dembnickiemu⁸⁰³, któregom sobie upraszał za [186] pierwszego exekutora tej ostatniej woli mojej, a drugiego p. Marcina Falbierczyka pisarza śrzedzkiego brata mojego ciotecznego, aby tenże jm. x. Stanisław Korniewicz dusz naszych mszami świętymi ratował 200 tynfów naznaczam. P. Marcinowi Falbierczykowi bratu mojemu ciotecznemu na dwie sztuki jęczmienia namierzyć najpierwej i jako najprędzej będzie mogło być sobie rozkazuję i zupełnie moc daję. I stół poprzeczny z domu mojego naznaczam, jest na to miejsce inszy w budzie. Córce zaś jego Reinie krowę jedną, aby Pana Boga za duszę moję prosiła, odebrać za życia jeszcze mego rozkazuję. P. zaś brata p. pisarza proszę, aby obiad gorący wyprawił zaraz po śmierci mojej. W schowaniu mam w stodole 800 zł albo bez 30 albo bez 40, bom z tych pieniędzy przed schowaniem na różne potrzeby był wziął kilkadziesiąt złotych. W stoliku w domu moim jest 50 zł i 70 tynfów. Co się okroi od sum legowanych, to na pogrzeb. Krescensją w stodole synowi naznaczam i wszystkie role zasiane tak moje, jako i z kopczyzny cudze. Z tej *crescensy* w stodole piwa robić, pieniądze na podatek zbierać i zachowne, czeladzi popłacić i com komu naznaczył i został winien oddać proszę przez Miłosierdzie Boskie, żeby nikt na mnie nie narzekał.

⁸⁰³ Stanisław Antoni Korniewicz, kanonik śrzedzki do 1702, pleban w Dębnicy (por. Aneks 3, nr 17).

Szaty. Kontuszów dwa, jeden chwilowy, drugi ciemnozielony, czapkę zieloną półgranatną, boty czerwone, szubkę adamaszkową, spodnik kałamajkowy synowi oddać, żeby mu tego wszystkiego jm. x. Stanisław Korniewicz dochował proszę. Szubkę powszednią, co jest na górze, p. Wojciechowej Falbierczykowej bratowej i czapkę ogonkową po pani mojej. Samemu zaś p. bratu Wojciechowi Falbierczykowi żupan kałamajkowy i krowę jedną naznaczam.

P. Janowej Organiściakowej za dług pewny czepiec czarny po pani mojej, beczkę piwa i trzy ćwiertnie żyta wydać proszę i zlecam. Długi z *crescencyi* popłacić jm. x. kustoszowi średzkiemu plebanowi mączyńskiemu⁸⁰⁴. Winieniem od stodoły 15 zł p. bratu mojemu rodzonemu. P. Wojciechowi Grellusowi, co mi za żniwa piniędzy wygodził, winieniem 40 zł. Kazmierzowi parobku winieniem [187] myta 15 zł, boty mu kupić i płótno mu na koszule oddaję. Katarzynie służebnicy 10 zł i spodnik papuży po pani mojej naznaczam i za życia mojego ja go sam oddałem. Rupniewskiej 10 zł i szubę po siostrze mojej oddać rozkazuję. Nypowiczowej naznaczam sześć ćwiercień żyta, aby Pana Boga za duszę moję prosiła i za szubkę po siostrze, którą dałem Rupniewskiej, wyliczyć jej 10 zł, żeby nie narzekała na mnie.

Wołów mam 6, konia jednego, krów trzy, na dom mój zostaje bydła jałowego dwoje, świni dziesięcioro, to bydło proszę oddać na syna jm. x. Korniewiczowi, aby mu go dochował. Garniec drugi gorzałczany na górze bez rur i pokrywy, i ten synowi oddać. Mochwinej do krowy 10 zł dopłacić proszę, żeby na mnie nie narzekała. Synom Wiewiórczyny winieniem oddać 1 zł 15 gr. Krysztofowi Przybełkowi zarobnego żyta winieniem wierteli 14, któremu wymierzyć proszę jako najprędzej, com do siewu młócił.

^aZ p. Franciszkiem^a Staroszem *sive* Kamienicznym porachowałem się w chorobie mojej przy dobrym baczeniu, winien mi 100 zł zupełne, com mu na bractwo mielcarskie pożyczył, jest karta na to, ale tylko 100 zł sobie u niego pretenduję, które mi on przyznał i to 100 zł tu do OO. Dominikanów i do inszych klasztorów *pro anima Martini et Reinae* leguję.

Role z kopczyzny zasiane, o czym będzie niżej.

Brat Marka Matis winien mi 18 zł i te odebrawszy na msze św. naznaczam. Jm. x. Franciszkowi Wiśniewiczowi⁸⁰⁵, który mię po trzy razy w chorobie mojej dysponował na śmierć, aby o duszy mojej przy mszach św. 30 zł naznaczam. Jm. x. Tomaszowi Piotrowskiemu⁸⁰⁶ *pro anima Reinae* za 20 mszy św. proszę jako najprędzej piniądze oddać. Zgodziłem Mielcarka imieniem Franciszka do Wielkiej Nocy na 30 tyńfów, któremu *ad*

⁸⁰⁴ Jakub Medelski (zm. 1735), pleban w Mącznikach 1696-1735, kustosz średzki 1708-1735 (por. Aneks 3, nr 29).

⁸⁰⁵ Franciszek Wiśniewicz (zm. 1729), kanonik średzki (por. Aneks 3, nr 47).

⁸⁰⁶ Tomasz Piotrowski (zm. 1712), kanonik średzki (por. Aneks 3, nr 34).

rationem dałem 15 tyńfów i taler bity ma u mnie w schowaniu, który mu wydać proszę, piwo niech robi na podatek i domowe *expensa*. Zboża Woyciechowskiego jest w stodole mojej żyta mędeli 13, owsa mędeli dwa, grochu niemasz, bo go w polu świnię zjadły. Kazmierzowi parobku do jego przysiewku żyta przydają mędeli dwa i jęczmienia mędeli dwa.

[188] Porządek domowy. Wozów dwa, koła u jednego złe zrobione, łańcuch jeden, jermza dwa, wici żelazne, żelaz płużnych dwoje, radlich dwie, krojów dwa etc. Pieła, moździerz, cyny sztuk 6, ponewka. Pościel poduszek 9, pierzyn trzy, spodki dwa i powłoka.

Za exekutorów zaś tej ostatniej woli mojej proszę jm. x. Stanisława Korniewicza, jakom go dawno upraszał, obiecał mi się tu zjechać pod miasto wprętce, i p. Marcina Falbierczyka brata mojego ciotecznego, których przez Miłosierdzie Pana Boga proszę, aby ten testament ostatniej woli mojej tak wykonali, jako w samej rzeczy opisanej jest, i tak go ważny chcę mieć, jakoby już xięgami zapisnymi śrzedzkimi wójtowskimi roborowany był. Który opisany przy obecnościach jm. x. Franciszka Wiśniewicza kanonika śrzedzkiego i przy obecności sławetnych p. Wojciecha Falbierczyka i p. Franciszka Starosza. Co wyraziwszy przy zakończeniu, wszystkich obywatelów przepraszam, aby mi dla Miłości Boskiej odpuścili, siebie zaś samego w ranach Jezusowych zatopiwszy życie moje śmiertelne kończę i on przy zmysłach dobrych ręką moją własną ztwierdzam.

Od bydła pasienia przypomniałem sobie, żem winien złotych trzy. Na gorący obiad zaraz po śmierci wieprza, wolca, cielę zabić i piwo za żywota mego zrobione między ubogich rozdać i każdego nie opuszczać, kto tylko przyjdzie. Proszę, aby wolę moję wykonać. A jeżeliby syn mój miał umrzeć proszę jm. x. Stanisława Korniewicza pierwszego exekutora i p. Marcina Falbierczyka, żeby dobra moje wszystkie sprzedali i fundacją jako najlepszym rozumem baczyć będą tu w kościele farskim śrzedzkim uczynili, taka moja wola wyraźna jest, bratu to, com naznaczył, i siostrze Nypowiczowej. Działo się dnia czwartego *Novembra* 1709 roku.

(-) Marcin Węglarczyk ręką trzymaną

^{a-a} fragment podkreślony w rękopisie

6.3. Testament Doroty Szatkowskiej z 31 stycznia 1718 r.

Rp. AP Poznań, A. m. Środa I/37, s. 505-506 – oblata.

Testamentum Dorotheae Szatkowska

[506] In nomine Domini Amen.

Testament albo ostatnia wola sławetnej p. Doroty Szatkowskiej mieszcзки śrzedzkiej, która bacząc się być słabą i chorą na zdrowiu, na umyśle zaś zdrową, zatopiwszy wolą swoją w ranach Jezusowych, też p. Szatkowska przed samą śmiercią prosiła pozostałego małżonka swojego p. Wawrzyńca Szatkowskiego o to, jeżeli ją Pan Bóg zabierze, aby ciało jej po chrześcijańsku w kościele farskim śrzedzkim pochowane było.

Dobra zaś, których mi Pan Bóg Wszechmogący w życiu moim docześnie powierzył, tak dysponuję przez wyraźną wolą moją tak, a nie inaczej chcę i życzę sobie mieć nieodmiennie. Naprzód domostwo za bramą na Przedmieściu Pyzdryskim, tak jako w granicach swoich zostaje, i z ogrodem, to Wawrzyńcowi małżonkowi mojemu na wieczność leguję i naznaczam, aby długi, które się znajdują, popłacił. Item dom ze wszystkim porządkiem, cokolwiek w nim jest, odkazuję. Do tego onemuż krowę jedną naznaczam, a drugą na wyprawę ciała mego. Trzecią Annie córce męża mego i jałowicę tejsze córce i świni dwoje, a dwoje mężowi. Spiżarnią albo skrzynię Marcinowej Wąchałczynej. Pościel mężowi. Więcej do rozporządzenia nie mam, co dysponować tylko tego chcę *vel* żądam, aby ten testament był już takiej wagi jako by był xięgami wójtowskimi śrzedzkimi roborowany i zeznany. Przy obecności zacnie sławetnego p. Wawrzyńca Smurawicza wójta natenczas śrzedzkiego i bytności uczciwego Marcina Wąchałki i bytności męża mego dnia 31 *Januarii* 1718, który testament prosiła ręką trzymaną ztwierdzić. Działo się w Śrzedzie przed świętem Najświętszej Panny Gromnicznej.

- (-) Dorota Szatkowska mieszcзка śrzedzka ręką trzymaną
- (-) Wawrzyniec Smurawicz wójt miasta JKMc i Śrrody
- (-) Marcin Falbierczyk pisarz przysiężny

6.4. Testament Anny Smurawiczowej z 4 lipca 1741 r.

Rp. AP Poznań, A. m. Środa I/40, s. 293-296 – oblata.

W Imię Pańskie Amen. 4 *Julii* 1741.

Testament albo ostatnia wola p. Anny Smurawiczowej mieszcзки śrzedzkiej wdowy pozostałej.

Rozporządzenie dóbr moich takie czynię. Mam ciało i duszę. Ciało jako popiół niech się w ziemi obróci, z której jest, a dusza niech się do Boga wróci, który ją dał. Powracam tedy ciało moje ziemi na pokarm robactwu i życzę, aby żadnej czci po śmierci nie miało, której niegodne jest. Duszę zaś powracam Bogu Stwórcy mojemu, Odkupicielowi i Najwyższemu Panu,

własności nieodmiennie daję i ofiaruję. Nie śmiem ich tak wielkimi grzechami zmażanej złożyć w rany Zbawiciela mego, więc ją składam pod nogami Jego ukrzyżowanymi, aby z Jego nieprzyjaciela była podnóżkiem nóg Jego. Oraz z duszą temuż Panu mojemu powracam zdrowie moje i wszystkie syty i możliwości moje, cokolwiek jestem, cokolwiek mogę, cokolwiek mam od Jego dobroci. Także wszystkie moje uczynki i wszystkie cierpienia, opuszczenia, jeżeli które z Łaski Jego przez wszystko życie moje były dobre, wszystkie teraz potwierdzam, odnawiam i Krwią Chrystusową poświęcone rękami Jego pobłogosławione składam w ranach Zbawiciela mego. Bo zasługi moje są dary Jego i nie ja je uczyniła, ale Łaska Boska ze mną. Po wyjściu duszy z ciała mego proszę Anioła Stróża mego, aby jako stróż i opiekun mój w życiu całym moim mnie za stróża przydany, duszę skąd mi jest dana, tam ją odprowadziwszy Bogu i Najświętszej Maryi Pannie na ręce złożwszy oddał. Proszę Anny świętej babusi Najświętszej [294] Panny, patronki mojej, której imię na sobie odebrane na chrzcie świętym nosiłam i niemem się szczyciła i szczycić do ostatniego tchu i momentu będę, aby się raczyła za mną do wnuka swego Jezusa Pana mego przyczynić. Ciało moje, aby było na cmentarzu przed wielkimi wrotami pochowane po chrześcijańsku, gdyż z tym się oświadczam, że jestem prawdziwą katoliczką i w tej wierze świętej umierać pragnę.

Na wyprawę ciała mego leguję odkazaniem moim ogród na Targowisku Poznańskim między ogrodami sławetnych pp. Józefa Sudarskiego z jednej, z drugą stroną Marcina Niemczewskiego mieszczan średzkich, ten a nie który inszy ze wszystkim, tak jako w granicach Jego pusto leżący, grodzy na nim żadnej niemasz, na pogrzeb sprzedać. Jeżeli zięć mój p. Konstanty Tarnowski ma sposób mnie pogrzeb wyprawić, niech otrzyma, któremu za dobrodziejstwo w życiu moim życzę i tym testamentem rezygnuję, dając wszelką moc i prawo prosząc ich, aby na duszę naszą z mężem pamiętali. Dobra, z których mi Pan Bóg w życiu moim powierzył, którychem z mężem i po po (!) krewnych Jego i moich nabyła tak dysponuję. Córce mojej Zofii^a odkazuję półkwarcie roli ratuszne Smurawińskie nazwanej podle roli kwarty proboszczewskiej. Tejże Zofii pół domostwa z gruntem, pół stodoły^b, pół ogrodu, pierzynę^b, poduszek cztery i skrzynię wielką. Franciszkowi synowi mojemu półkwarcie roli podle Zofii [295] proboszczowskie, pół domostwa, pół stodoły i pół ogrodu, z którego domostwa, ogrodu i stodoły jedno drugiemu według taksy radzieckiej spłacić będzie powinno, które się przy nim zechce utrzymać albo sprzedawszy na pół się spodzielić, a jeżeli trzymać zechce, na pół profitować będą powinni tak Zofia, jako i Franciszek, w co wejrzeć pp. opiekunów upraszam, aby między nimi poczwarów i przekleństwa nie było. Tenże Franciszek z pościeli pierzynkę i poduszek dwie ma swoje. Kunegundzie półkwarcie roli proboszczewskie nazwane, ^cspizarnię

wielką i szafkę^c odkazuję. ^d To troje półkwarcia żadnym długiem nie onerowane okrom mesznego zwyczajnego.

Pościel Konegunda wzięła należytą, którą (...) ^e straciła. ^f Reginie córce mojej, która jest za p. Konstantym Tarnawskim, grunt narożny, w którym teraz mieszkają, ze wszystkimi przyległościami ukupiony od Kamienicznych jm. pp. opiekunów tak^g czysto bez długu żadnego, jak rezygnacya opiewa, leżący między gruntami z jednej Mochwiczowskiego gruntu, z drugą stroną Rymarzowskiego narożnego teraźniejszego possessora Franciszka Bankiewicza, ten ^h za swojeⁱ dziedzictwo raz na zawsze, jakom dała, tak jej i zięciowi memu tym testamentem daję i stwierdzam. Więcej nie mam jej co dać, gdyżem jej też na dorobek dała była krowę i pościółkę według przepomożenia. Syn mój Marcin, który jest w Poznaniu, ten wiele dobrego po ojcu marnie potracił, tym się kontentować musi szczególnym ^jgruntem na jatkę^j podle sławetnego p. Adama Płonkiewicza, za który wydali 50 zł. Grunt zaś podle sławetnego Tomasza Borzęckiego Zająkowski nazwany [296] siostrze ten lubom ^k podjęła z mężem moim Wawrzynem Smurawiczem, wypłaciwszy długu kilkadziesiąt złotych po nim i za niego ten sprzedać rozkazuję i za dusze umarłych obsekwie wyprawić, a między siebie za ten grunt nie rozierać.

Długu żadnomo ja nie zaciągała będąc kilkanaście lat wdową.

Wielm. jm. p. Hazie burgrabiemu konińskiemu długu talerów bitych 50 wydałam. Na to po nieboszczyku zaraz wprędce piwa beczek 16, wódki kwart 15, wołów parę, jeden siwy, drugi bestry, koni parę należytych dobrych, pieniędzy złotych trzy jejm. p. Krąbrowej, które jm. p. Haza przyjął, co wszystko porachowawszy się jm. będzie mnie jeszcze od niego przychodziło, bo ten rachunek chciałam synem swoim Marcinem z jm. dawno zrobić, ale jm. zawsze zatrudniony. Długu kościelnego jam żadnego niewinna, gdyżem ja ani mąż mój nie zabieraliśmy okrom co rok meszne z ról. ^l Z tym na sąd straszny Pana Boga idę, oddając waszeciów wszystkich Panu Bogu. Jeżeli się zaś naprzykrzyła komukolwiek, przepraszam wiele każdego z osobna, odpuszczam dla miłości Pana Boga (...) ^m za mną. Ten testament takiego waloru mieć chcę, jakoby xięgami jakimkolwiek roborowany był. Za opiekunów upraszam mile sławetnych pp. Adama Płonkiewicza, Mateusza Węglarczyka, którzy mi się z tego, niech im Bóg nagradza, nie wymówili. Na co się piszę ⁿ w domu swoim 29 maja 1741.

(-) Anna Smurawicz

^a następują dwa skreślone, nieczytelne słowa

^b w tym miejscu wykreślone: y

^c fragment nadpisany

- ^d następuje sześć wykreślonych słów
- ^e słowo nieczytelne
- ^f następują dwa wykreślone słowa
- ^g słowo wykreślone
- ^h następuje skreślone słowo
- ⁱ słowo wykreślone
- ^j fragment napisany nad skreślonym słowem
- ^k słowo nieczytelne
- ^l następują cztery skreślone słowa
- ^m słowo nieczytelne
- ⁿ skreślone słowo: *Anna*

6.5. Testament Julianny wdowy po Michale Michalskim czyli Jurczaku spisany w szpitalu średzkim 8 września 1748 r.

Rp. AP Poznań, A. m. Środa I/42, s. 19-22 – oblata.

Stanisław Jurcak testamentum acticat

Veniens ad officium actaque praesentia advocatiali famatus Stanislaus Jurczak, civis Srodensis, petiit ab eodem officio certum testamentum honestae Juliannae olim Michaelis Michalski sive Jurczak, civis Srodensis, cujus praedictae Juliannae ultima dispositio sequitur modi talis:

W Imię Trójcy Przenajświętszej Ojca, i Syna, i Ducha Świętego.

Ja, Julianna, wdowa pozostała po ś.p. Michale Jurczaku, mężu moim zmarłym, mając z nim syna imieniem Wojciecha, a terażniejszą w latach podeszła baba śpitalna, lubom na ciełe chora, alem na umyśle zdrowa, wiedząc dobrze, kto się rodzi umierać musi, tedy zaś zatopiwszy się w ranach Zbawiciela mego, biorąc na pomoc Niepokalaną Najświętszą Pannę, aby za mną suplikowała do Syna Swego [20] i z patronką moją Julianną, mając na chrzcie św. daną imię jej, ażeby mnie raczył zbrodnie moje odpuścić i najprzychylniej pamiętać, tedy ostatnią wolą moję testamentową czynię.

Najprzód ciało moje oddawszy w ręce, duszę Odkupicielowi mojemu, która jest w ciało wlana, oddaję, ciało ziemi leguję prosząc, aby było po chrześcijańsku pochowane przy kościele farnym. Na który pogrzeb żadnego nie mam *depositu*, jednak że od Boga powierzone kilka

złotych z pracy mojej, którem stulała i mieszczanom dobrym pamiętającym śmierć popożyczalam, które *ordynatę* specyfikuję. Z tych mam u p. Marcina Wachałki czerwonych złotych dwa, tynfów 12 i 8 zł szelągami, czyni 57 zł 6 gr. U p. Mikołajowej Michalskiej wdowy terażniejszej tynfów 28, na złote rachując czyni 35 zł 14 gr. Item u tejże p. Michalskiej pierzyna w sztyry poły bez powłoki, też pierzynę p. Stanisławowi zlecam na dzieci jego własne odebrać od p. Mikołajowej. Poduszkę zaś z powłoką synowi memu Wojciechowi niech odda zwyż wyrażona p. Mikołajowa. U p. Antoni Romańskiej tynfów 13, czyniąc 16 zł 14 gr. U p. Jakubowej Smiesniewiczowej tynfów 12, szóstak bity jeden, czyni 15 zł 19 gr bez szeląga. U p. Szy[21]monowej Miarczynty tynfów 8, czyni 10 zł 4 gr. U p. Stanisławowej Badowskiej 6 zł 10 gr. U p. Tomaszowej Zelczykowej 2 zł 16 gr. U jej. p. Krąmbrowej 3 zł 24 gr. U Janowej na Kwaczyńskim 6 gr. U p. Marcinowej Niemczewskiej czerwony złoty 1 tynfów 16, czyni 37 zł 5 gr. U p. Jędrzejowej Ząbkowej 8 zł 26 gr. U p. Antoni Tylewiczowej 1 zł 8 gr. U p. Piotrowej Gniotczykowej 2 zł 16 gr. Summy wszystkiej jest u ludzi 192 zł 23 gr. Z tego dłużku i sumki od sposobniejszych odebrać upraszam i na pogrzeb spendować rejestrzykiem. Cokolwiek po pogrzebie z tej summy zostanie, też wszyst pozostałe pieniądze z innymi niżej specyfikowanymi rzeczami synowi Wojciechowi zlecam. Jest u p. Szymona Zięłkiewicza przedzy cienkiej sztuka jedna i parnik jeden. U Kądziołki parników cztery. Także jest przy mnie pierzyna, która na mnie, z powłoką. Poduszek dwie z powłoką, trzecia poduszka bez powłoki, spodnik kurbajowy, kawton, czechałków pięć, fartuch i inna starzyzna, która się znaleźć może, waska zamykana trzywiertelowa, skrzynka. [22] Też wszystkie rzeczy w mocne ręce oddaję p. Stanisławowi Michalskiemu synowi najstarszemu nieboszczyka męża mego, aby to wszystko do wzrostu syna mego dochował okrom co na pogrzeb wyspenduje, którego sobie za opiekuna jako uboga babka śpitalna obieram przy bytności p. Franciszka Ząbka mieszczanina średzkiego, ręką jego ten testament podpisany. Działo się w śpitalu średzkim po święcie Święta Najświętszej Panny Maryi Siewnej w roku 1748.

Regestr odbierania dłużków na pogrzeb ubogiej Julianny. Od p. Niemczewskiego odebrałem 37 zł 5 gr. Od p. Andrzejowej Ząbkowej 8 zł 26 gr. Od p. Tylewiczowej 1 zł 8 gr. Od p. Piotrowej Gniotczykowej 2 zł 16 gr.

Expens pogrzebowy. Na ichm. xx. na pogrzeb wydałem 34 zł. Na podwiki i płótno, co brakło, 1 zł 15 gr. Kopaczowi od grobu 1 zł 21 gr. Za wódkę dla ubogich 3 zł 24 gr. Na obchód dla ubogich i innych 2 zł 3 gr. Na biały chleb do wódki 25 gr. Synowi Wojciechowi nieboszczycy 1 zł. Summy expensowej 44 zł 28 gr 1 szeląg.

Od testamentu dałem tynfów 3. Tynfa odebrałem.

6.6. Testament Sebastiana Otomańczyka organisty średzkiego z 19 grudnia 1753 r.

Rp. AP Poznań, A. m. Środa I/43, k. 178v – oblata.

Actum Srodae^a feria quarta ante festum s. Martini^b Thomae Apostoli proxima anno Domini 1753

Testament czyli ostatnia wola p. Sebestyana Otomancyka organisty kościoła farskiego średzkiego

Widząc i bacząc nic pewniejszego nad godzinę^c śmierci^d, nic nie pewniejszego nad godzinę śmierci, p. Sebestyan Otomancyk taką ostatnią wolę, którego mi Pan Bóg Wszechmogący pozwolił, czyni dyspozycją.

Najprzód dom swój własny ^ez gruntem^e okupiony od ś.p. Macieja ^f Smiśniewicza mieszczanina średzkiego, stojący na Goreckim Przedmieściu z jednej strony drogi publicznej idącej ku Wrześni, z drugiej cmentarza ^gi kościoła^g WW. ŚŚ. ^hzapisuję żonie swojej Agniszce^h. Ogród na Przedmieściu Pyzdrowskim nad samą granicą Żrzenicką z jednej drogi publicznej ciągnącejⁱ ku Pyzdom, z drugiej strony roli sławetnego p. Antoniego Tylewicza, i ten zapisuję żonie swej (...) zupełną dyspozycją zdaję, może go sprzedać i na swój jak najlepszy pożytek obrócić. A tym czasem, za czym żona moja według woli swej nie będzie (...) ^j, może go Marcin brat mój zażywać. Ogród na Zadrości leżący między ogrodem i stodołą ^kod Żrzenicy^k p. Wawrzyńca Wewiórki mieszczanina średzkiego, z drugiej strony od miasta ogrodu sławetnego p. Tomasza Sadowicza, ten małżonce mojej rozkazuję sprzedać, aby za duszę moją ^ldobrze uczyniła proszę. ^m Gruncik z domostwem z jednej cmentarza WW.ŚŚ., z drugiej strony publicznej drogi idącej do Wrześni, i ten rozkazuję sprzedać ⁿżonie mojejⁿ aby ^oza mnie^o pamiętała o duszy mojej, a dokąd chce, niech go używa. Pół stodoły zapisanej testamentem macochy mojej ^pna Pyzdrowskim Przedmieściu, gdzie brat Marcin mieszka z domostwem^p tak dysponuję, aby żona moja sprzedała bratu memu Marcinowi, pieniądze zań obróciła ^qi na pobożne uczynki^q za duszę moją na chwałę Pana Boga. Gieradę domową, ponieważ (...) jej się dochowałem^r żonie odkazuję^s. Zboże, które jest, ^t to wszystko^u żonie zapisuję. A na ostatku proszę, aby taż żona i inni krewni mieli pamięć na duszę moją, ^vktórą w ręce Bogu i św. Sebestyanowi patronowi memu oddaję^v.

Quod testamentum officium advocatiale in omnibus punctis, clausulis ratum omnino vult habere, super quo memoriale officio nostro solutum.

(-) Łukasz Konstanty Tarnawski landwoyt mpp

(-) Tomasz Szadowicz mpp

(-) Josephus Kozłowski mpp

^a słowo nadpisane

^b słowo skreślone

^c słowo skreślone

^d pierwotnie wpisano: *śmierci*

^{e-e} fragment nadpisany

^f następuje skreślony fragment: *Smalca mieys*

^{g-g} fragment nadpisany

^{h-h} fragment nadpisany

ⁱ słowo skreślone, nadpisano: *idącej*

^j fragment nieczytelny

^{k-k} fragment nadpisany

^l następuje skreślone słowo: *aby*

^m skreślono: *O*

ⁿ⁻ⁿ fragment nadpisany nad skreśleniem

^{o-o} fragment skreślony

^{p-p} fragment nadpisany nad skreśleniem

^{q-q} fragment nadpisany

^r słowo nadpisane nad skreśleniem

^s słowo nadpisane nad skreśleniem

^t skreślono: *y*

^u słowo nadpisane

^{v-v} fragment nadpisany

6.7. Testament Franciszka Szneydra rajcy i obywatela średzkiego z 30 kwietnia 1758

r.

Rp. AP Poznań, A. m. Środa I/44, s. 205, 186-190 – oblata.

[205] Testamentum olim Francisci Szneyder

Actum Srzodae feria quarta post octavas Corporis Christi proxima [7 VI] 1758

Offitium et acta spectabilium dominorum advocati et scabinorum civitatis Srzoda personaliter accedende spectabiles Albertus Bogulski, Antonius Tylewicz cives Srzodenses, testamenti olim spectabili Francisci Szneyder consuli ac civis Srzodensis executores, sani per omnia existentes, obtulerunt ad acticandum in acta officii praesenti testamentum seu ultimam dispositionem ac voluntatem morte olim praefati Francisci Szneyder in praesentia scabinorum factum et ordinatum, manu propria famati P[auli] Bogulski civis ac notarii Srzodensis conscriptum, salvum, illesum in omnibus punctis, clausulis et conditionibus autoritate officii sui approbari et ratificari, cujus testament series verborum sequitur de verbo ad verbum estque modi talis.

[186] Actum in domo spectabilis Francisci Szneyder die Dominica Rogationum proxima anno Domini 1758

W Imię Ojca, Syna, Ducha Świętego Amen.

Ja, Franciszek Szneyder, urodzony z Jana i Katarzyny Szneydrów niegdyś mieszczan średzkich, piszę testament ostatnią wolą przed śmiercią moją. Opowiada, że jeśliby mię Bóg z tego świata zabrał, tedy jako Bóg w Trzech Osobach jeden Człowieka nagiego na świat dał, ja też nago przyszedł, tak też nago w ziemię pójść chcę. Najpierw duszę, która nie jest moja, tylko od Boga na świat dana, tę temuż Bogu w Trzech Osobach^a jednemu oddaję. Że zaś świat cały zginąwszy został odkupion przez wtórą Osobę Trójcy Przenajświętszej na świat Jego przyjściem, tak i ja żebrzę Miłosierdzia Tego ukrzyżowanego Jezusa, ażeby nie tylko grzech pierworodni, ale też i wszystkie grzechy moje zanurzył i zatopił Krwią wylaną przy strasznej Męce swojej, i żeby ją zalecił Przedwiecznemu i Duchowi Świętemu. Że zaś grzeszny człowiek tyle poważa się pisać, czego nie rozumie, żeby i tym samym Boga nie obrażał, Majestat Boski przeprosza nie przez siebie, ale przez Matkę Miłosierdzia, w której ja zawsze miałem nadzieję, alem i tej niedoskonale służył, i przez tych świętych patronów, do którychem się w życiu moim modlił. Ciało zaś moje grzeszne ziemi oddaję.

^bDobra zaś moje, których mi Bóg^b pozwolił i rodzice zostawili, według woli szczerzej mojej dysponuję. Najprzód domostwo to tu na rogu stojące żonie mojej kochanej powtórnej, dożywocie do mieszkania i wszelkiej wygody ustępuję z tą jednak kondycją, ażeby pieniądze z sejmików czasem przypadające na reparacyą tego domu obracała połowicę, a połowicę na swoje potrzeby. [187] Dom drugi stary, podpustoszały, ten i grunt przy nim z stajniami córce mojej, której za opiekuna upraszam sławetnego p. Wojciecha Bogulskiego z sławetnym p. Antonim Tylewiczem. Grunta polne tak dysponuję. Żonie mojej dwie kwarty roli ku Błotu leżące nazwane Barankowskie. Drugie dwie kwarty ku Błotu także najpierwsze od miasta, te Kasi oddaję. Półtorej kwarty Jarockich nazwane także ku Błotu leżące^c, te żonie mojej

odkazuję^d. Półtorej zaś kwarty ku Zielnikom leżące, te Kasi mojej córce. Dwie zaś kwarty ku Błotu leżące Mochwicewskie nazwane, z tych jedną od miasta córce mojej, od Błota żonie mojej odkazuję. Ogrody, które mam dwa w kupie za gościńcem, jeden od fossy, jak dawno w granicach swoich był, ten żonie mojej, drugi od pańskiego gruntu nie ogrodzony córce mojej. Ogród, gdzie stodoły dwie stoją, ten począwszy od drogi aż jak jest obgrodzony, ten ma pomiarkowanie sławetnych pp. opiekunów stałe, który ogród ciż sławetni pp. przyjaciele na dwie osoby rozpołowią za uproszeniem, ażeby tak żona moja, jako Kasia córka miała do zboża stodołę. Sad zaś, gdzie mielcuch i chałupkę na tym gruncie stojącą, jak jest, ponieważ to po ojcu i matce mojej. Jam zaś z pierwszą żoną, a matką córki mojej, wziął część, choć niewielką, wiecznymi czasy córce mojej rezygnuję. Te zaś grunta i zboże z nich Bóg nadzieja, bo oziminy przeze mnie zasiane są, podług tego testamentu każda się swym zasiewkiem kontentować będzie i do swojej stodoły sprzątnie. Taż żona moja, póki żyje, a córka moja po śmierci matki, te dobra na sukcesorów, jeżeliby jej Bóg pozwolił, według obyczajów iść powinny.

Cyny ile jest, z tych prawdziwych jest 12 córki mojej, którem wziął z matką jej, 6 talerzy, 6 półmisków. Ja zaś jako ojciec drugie 12 odkazuję córce mojej, resztę żonie, które aby miała do wygody w życiu swoim. Garce miedziane dwa, jeden wielki na górze, od kilku lat leży z rurami [188] i pokrywą i rurnicą, też Kasi odkazuję. Drugi garniec stojący w domu ze wszystkim porządkiem żonie mojej, a że to jest rzecz prętka do zepsucia, żadnej pretensyi po śmierci mieć nie może. Chalembiki dwa z porządkiem do nich należącym, te żonie mojej. Piniędzy gotowych nie mam, tylko 142 tynfy i czerwonych złotych dwa, talerów bitych trzy. Zboża owsa, jęczmienia, pszenicy i żyta w kopie jednej jest ćwiercień, jako Kostrzyński mierzył, 21 i wiertelów dwa. Pszenicy pięknej 6 [ćwiercień]. Tę pośledniejszą pszenicę zmieszać na tę kopę. Z tego wszystkiego pp. opiekuni słody niech każą porobić i pieniądze za piwo. Co się te słody warty będą na długi, jako „najprędzej, które opowiem niech ordynują, bo mam takie. Najprzód jm. p. Wesołoskiemu winieniem 33 czerwonych złotych^e. Te ze mnie też miasto Śrżoda winno, 800 zł tak ich uproszą, aby te 33 czerwonych złotych zapłacili, a resztę, jeżeliby mało było, niechże suknie, które do sprzedania zostaną, popłacą, które jak najprędzej na dług jm. p. Szczanieckiego ^fdo Nowego Miasta, któremum winien^f 178 tynfów, te expedyować i z prowizją. Także sław. p. Tylewiczowi, jako opowiada i rzetelnie przyznaje, 100 zł przeze dwóch, te także słody sprzedawszy i suknie, niech oddadzą. Jest jeszcze zboża w gościńcu u przewozu fora z owsem, to dla żywności i to, co jest na górze, domowi zostawuję, żeby się mogli żywić żona z czeladzią. I na wiatraku miechów dwa i to, co jest jeszcze w stodole, to do żywności zostawuję. Długu jeszcze winieniem jm. p. Laskiemu 44 czerwone złote. Mnie zaś rzetelnie należy od j. wielm. jm. p. starosty 22 czerwone złote, na które jest karta. Drugiego

długu należy mi od Mateusza Węglarczyka Chazina 25 dwuzłotówek, [189] com mu niedawno pożyczył. Zaś u Andrzeja Danielewicza 10 tynfów pożyczonych, te oddać powinien. Resztę zaś z sukien, które przedadzą pp. opiekuni, o co ich upraszam, wszystkie i pasy, zgoła co jest do wychodzenia, niech te przy długach moich uspokoją. Żonie mojej odkazuję cztery woły, dwa com kupił w Gnieźnie, dwa co sama kupiła. Konie lubo liche, stare i te jej na wieczność rezygnuję. Jeśli się jej będzie zdało, pięć niech robią aż do św. Jana w rolach żeninych i kasinych. Krowy dwie Kasi oddaję. Wolczaku zaś, którego uchowała i cielęta, te żonie mojej odkazuję. Te zaś woły w opas proszę puścić i od tego zapłacić. Rzeczy zaś wszystkie, które się znajdują, strzelba w domu moim, srebra, czyli jakiegokolwiek porządki, szabla, tabakierki przedać proszę i pieniądze żonie wpłat lub prowizyą dać, z której prowizyi Kasia w klasztorze będzie żyć powinna. Suknie, ile ich pozostało po pierwszej żonie mojej, te proszę dać Kasi, przerobić i oporządzić, i do tego parę sukni kamletowych. PP. opiekuni role na ugór kasine, komu baczyć będą, niech puszcza, aby corocznie trzeciznę odbierała do swojej stodoły. Zboża zaś wymłóciwszy każdemu zapłacić, jako to pp. opiekunom corocznie po 100 zł aż do wzrostu. A jeżeliby cokolwiek w tym testamencie przepomniał położyć, to wszystko na pp. opiekunów zdaję, aby jak najlepiej będą baczyć dysponowali. Jeżeli zaś mało dla siebie baczyć będą, to według sumnienia wolnocni będzie więcej wziąć nad 100 zł. Podatki i czynsze, które się znalizą, te pp. opiekuni z tych ról wypłacać będą powinni apart żeninych. Po śmierci zaś żony mojej wszystkie dobra sprzedawszy, pieniądze kościołowi farnemu wpół, dominikańskiemu, do [190] tychże kościołów obliguję, aby się we wszystkim ta wola moja ziściła, o co zaklinam na Rany Pana Boga pp. opiekunów. Zygar ścienny, jeżeliby się podobał, ich jm. xx. farskim do kościoła niech go po śmierci mojej wezmą lub sprzedawszy tenże pp. opiekuni kościołowi pieniądze, aby oddali. Ta dyspozycja obliguje na Rany Pana Boga, ażeby się stała przynajmniej w pół roku. Jęczmień do siewu na też role jest na górze. Resztę, ile się zostanie od siewu, to żonie daruję. I pszenicy wiertel, aby się tym żywiła z Kasią do dalszej dyspozycji pp. opiekunów, których powtórnie i po trzecie upraszam, aby to wszystko wypełniło się według tego testamentu. Pościel po pierwszej żonie Kasi, jako to poduszek trzy kwapowe, kołdrę, spodek i pierzynkę z powłoką. Zgoła zaś pościel, która jest żonina, to żonie. Teraz Bogu was wszystkich oddaję. Jeśli mnie zaś Pan Bóg do pierwszego zdrowia przyprowadzi, wolno mi będzie ten testament skasować.

(-) Franciszek Szneyder mpp

^a słowo nadpisane

^{b-b} fragment podkreślony w rękopisie

^c słowo nadpisane

^d słowo nadpisane

^{e-e} fragment podkreślony w rękopisie

^{f-f} fragment podkreślony w rękopisie

6.8. Testament Sebastiana Jewaska przedmieszczanina średzkiego z 14 kwietnia 1763

r.

Rp. AP Poznań, A. m. Środa I/51, s. 70-71 – oblata.

Testamentum olim pie defuncti Sobestiani Jewasek suburbani Srodensi. Forma quae supra in antradenti testamento.

Actum in domo Sobestiani Jewasek feria quinta post Dominicam Conductus Paschae anno Domini millesimo septingentesimo sexagesimo tertio

[71] W Imię Ojca, i Syna, i Ducha Świętego. Amen.

Ja, Sobestyan Jewasek, przy prezencji sławetnych pp. Antoniego Zimińskiego, Jakuba Brzozoskiego ławników, takową woli mojej ostatniej czynię dyspozycją. A najprzód wiem to dobrze, że każdy rodzący się człowiek na świat umierać musi, tak i ja tej samej podlegam śmierci. Jeżeliby mnie Pan Bóg z tego świata zabrał obliguję, aby ciało moje u fary na cmentarzu po chrześcijańsku było pochowane. O to obliguję sławetnych pp. opiekunów, których sobie^a upraszam, najprzód p. Mikołaja Jewaska brata rodzzonego i sławetnego p. Antoniego Ziemińskiego ławnika, aby jak najlepiej baczyć będą dysponowali. Najprzód mam 9 bitych [talarów] u p. Antoniego Gniodczyka za dwoje bydła, te na pogrzeb odkazuję. Domek na Przedmieściu Pyzdrskim ze stodołą, oborką i sadkiem ciągnącym się do bruku ulicy Śremskiej nad cmentarzem św. Idziego kościółka żonie mojej w dożywocie zapisuję. Po śmierci zaś żony mojej córce Franciszce na wieczność i successorom jej, jeżeliby Pan Bóg dał, rezygnuję. Bydła rogatego czworo i cieląt dwoje. Z tych parę wołów bratu Mikołajowi w opiekę oddaję do wzrostu córki mojej Franciszki. Krowy do domowego wyżywienia matce z córką zostawuję. *In quantum* by zaś czego przypomniał, to wszystko na pp. opiekunów oddaję i zostawuję, aby jak najlepiej baczyć będą dysponowali i za duszę moją dobrze czynili. Na co się podpisuję.

Sobestyan Jewasek ręką trzymaną

Antoni Ziminski ławnik i opiekun mpp

Jakub Brzozoski ławnik mpp

Mikołaj Jewasek opiekun rt.

Ludovicus Andrzejewicz nrius utriusque officii juratus mpp

^a słowo nadpisane

6.9. Testament Walentego Obrębowicza obywatela średzkiego z 24 listopada 1771 r.

Rp. AP Poznań, A. m. Środa I/54, s. 164-170 – oblata.

Testamentum pie defuncti Valentini Obrębowicz civis Srodensis

Actum Srodae coram officio advocatiali feria quarta ante Dominicam Passionis Quadragesimalem proxima anno Domini 1773

Officium et acta praesentia spectabilium dominorum advocati scabinorum civitatis Szroda personaliter accedentes spectabilis Catharina Obrębowiczowa vidua relictā, nec non Petrus Woyciechowski cives Szredenses, obtulerunt eodem officio testamentum seu ultimam voluntatem ac dispositionem bonorum piae defuncti Valentini Obrębowicz in praesentia scabinorum factum et ordinatum manu propria famati Pauli Bogulski civis et notarii Szrodensis conscriptum, salvum et inlesum ac omnis suspicionis nota carens, petens illud in omnibus punctis, clausulis et conditionibus authenticae officii sui approbari et ratificari, cujus testament series verborum de verbo ad verbum sequitur estque modi talis.

In nomine Domini Amen.

[165] Actum Szrodāe in domo famati Valentini Obrębowicz civis et incolae Srodensis in vigilia s. Catharinae Virginis et Martiris proxima anno Domini 1771

Ja, Walęty Obrębowicz, będąc wychowany w wierze świętej katolickiej rzymskiej, codziennie podług wyroków Boskich spodziewając się śmierci, mając nabożeństwo codzienne do patrona mego Walętego świętego, bacząc się być na ciele zchorzałym, na umyśle jednakowoż zdrowym będąc, przy jak najlepszym rozmyśle i bacności mojej! Jeżeli by mię Pan Bóg z tego świata zabrać raczył, duszę moję najprzód oddaję na ręce Aniołów Stróżów, aby ją ^a przed Majestatem Stwórcy mego stawili. Ciało zaś moje ziemi leguję, aby było po chrześcijańsku pochowane w kościele farnym. Że zaś mam dobra, których mi Bóg w życiu moim pozwolił, takowe są. A najprzód mam domostwo moim sumptem wybudowane podle gruntu narożnego pusto leżącego z jednej, z drugą domostwa Bonawentury Cichonskiego.

Ogród z sadem na Przedmieściu Poznańskim od Konikiewiczów okupiony. Ogród drugi od Płonkiewiczów tak okupiony, na którym wybudowałem sumptem moim stodołę nową. Folwark także na Przedmieściu Poznańskim, na którym stoi domostwo z przyległościami i dwie stodoły. Roli mojej własnej dziedzicznej mam kwart półsiódmej, którymi dobrami tak dysponuję. Najprzód daję córce mojej pierwszego małżeństwa Reginie *ad praesens* Wojciechowskiej dom wyrażony, w którym mieszkam, dziedzicznie oddaję z tą kondycją, aby 500 złp powtórnego małżeństwa żonie mojej [166] wypłaciła i to przed romacyą. Ogród z sadem oraz z domkiem, ten żonie mojej terazniejszej do wzrostu dzieci ze mną mianych zostawuję. Ogród drugi i z stodołą jako wyżej od Płonkiewiczów Reginie córce w pół i stodoły w pół. Toż samo i żonie mojej dla dzieci Ignacego, Tomasza i Józefaty czasy wiecznymi leguję. Folwark z stodołami dwiema i z domostwem na tymże gruncie, ten synowi memu Franciszkowi pierwszego małżeństwa leguję. Roli kwart dwie ku Zielnikom z jednej strony Tomasza Zylczyka roli, z drugiej strony półkwarcia, które synowi imieniem Franciszkowi służyć na wieczność będzie powinno, leguję Reginie córce mojej. Temuż synowi imieniem Franciszkowi kwartę roli z jednej strony między rolą Szarzyńskiego, z drugiej strony Mikołaja Kordzińskiego, na której 100 zł kościelnych w kontrowersyi zostaje, zapisuję. Temuż Franciszkowi przydaję jeszcze roli kwartę ku Błotu leżącą między śpitalną i Marcinowej Otomancykowej rolami leżącą. Roli kwart dwie ku Błotu leżące, którem okupił od Płonkiewiczów, te leguję na dzieci powtórnego małżeństwa, na które to jako i inne przy małżonce zostawione na też dzieci, żadnych długów zaciągać ani sprzedać nie będzie powinna.

Do tego mam dłużku mego własnego zapożyczonego p. Franciszkowi Skwarskiego zeznanego *actami* miejskimi na roli jego i dobrach innych 306 złp, te synowi Franciszkowi leguję do odebrania, z której roli tak w tej sumie sobie legowanej, jako też i innych wyżej wyrażonych jemu wydzielonych dóbr krescensyą na zawsze cieszyć się ma. A ponieważ tenże Franciszek nie jest w stanie lat swoich, czyli raczej do dzierżenia, przeto z tych dóbr wszystkie pożytki siostra jego imieniem Regina zbierać będzie powinna z tą kondycją, aby z jednej kwarty roli wszystkie [167] *onera* miastu wypłacała. Z innych zaś wszelki dochód przy reperacyi tychże dóbr oraz edukacyą dawać będzie powinna, inaczej to wszystko, czego się ta siostra podejmuje, z tą samą prekałcyą przy sławetnych pp. opiekunach niżej wyrażonych dla niego mieć chce. Do tego u p. Andrzeja Jewaska mam 500 zł, które zeznał na kwarcie roli swojej własnej i zapisał, te żonie powtórnego małżeństwa podług zapisu uczynionego w aktach leguję, aby odebrała i jemi się jako i wyżej drugimi 500 złp podług woli swojej dysponowała. Z domu, gdzie mieszka ślusarka siostra, dwiem głowy spłacił, kto kupi toż domostwo, reperacyą tegoż domostwa na aniwersarz, co się zostanie przy tym, żeby za rodziców *exequie*

wyprawić do fary. Mam jeszcze u p. Tomasza Zylczyka 66 zł, te na dokończenie ołtarza św. Dominika do OO. Dominikanów leguję. U p. Migdałki podług karty, co się pokaże, to leguję na reperacyą organ do kościoła farnego śródzkiego. P. Franciszek Płonkiewicz winien mi podług karty, com zapłacił ichm. xx. kolegiaty śródzkiej 119 zł i tym od tego za chmiel 28 zł oprócz kart, które się jeszcze pokażą. Na to mi dał do kupna klaczy 5 zł. Także dał mi w domu swoim 4 zł. To wytrąciwszy, resztę leguję na reperacyą tychże organ. Od sławetnego p. Jakoba Bogulskiego należy mi się podług porachunku 24 zł, te na ręce żony mojej oddać obliguję. Od sławetnego p. Konikiewicza według karty należy mi się 140 złp, te na jm. x. Bucholca. Od Macieja Chałmńskiego w Kostrzynie należy mi się 100 zł, te odda dla jm. x. Bucholca. U p. Czaplickiej terażniejszej Janickiej, która wzięła jęczmienia wierteli 52, [168] a po 2 zł 10 gr, na to wziąłem 100 zł. Taż sama p. Janicka kostrzewnej pszenicy wzięła wierteli 5 także po 2 zł 10 gr, za którą uczyni 11 zł 20 gr. Taż sama wzięła chmielu wiertel jeden za 2 zł 16 gr. Co by wydała mnie albo dla czeladnika, niechej powie, i wytrąci sobie, żeby i mnie, i sobie krzywdy nie uczyniła, tym potomstwo i żonę moję równo podzielić. Od p. Nowickiej należy mi się 7 zł. Co by jej się należało za wódkę, niechaj sobie wytrąci. Dobrzańskiego jako karta pokaże należy mi się. Od Czworta za żelazo należy mi się 27 zł, to jest za snop, za szyn trzy. Od sławetnego p. Pawła Bogulskiego należy mi się 300 złp jako karta w aktach wójtowskich śródzkich zapisana. Na to wziąłem: 15 zł. Item beczkę piwa dał mi, kiedym córkę wydawał za mąż. Item piwa sądek dla krawca Szymona do cechu. Item żona p. Pawła dała mi 8 zł. Item tenże pożyczył mi blocha jednego. Tenże w Toruniu dopłacił na komorze szóstaków dwa starych. Człeku memu dał jeden złoty. Temuż ode mnie należy się tarcica jedna. Item 1770 [r.] dał mi sądek piwa i pszenicy wiertel jeden do siewu. W 1770 r. w marcu dał mi 15 zł, pożyczył mi owsa na sypkę ćwiertnię jedną. Item tenże Paweł Bogulski dał mi wici jermenne, także dwie zawiasy wielkie od wrot i do tego dał mi szyn zielaza dwie. Z tych wszystkich mnie wydanych wytrąciwszy z spominionych 300 zł resztę na aniwersarz do WWOO. Dominikanów leguję. Mam jeszcze u Floryana Manickiego 100 zł, na to oddał mi 50 zł. Item powtórnie czerwonych złotych dwa. Temuż dałem po oziminie 15 zł. Item dałem mu od [169] aktów, kiedy jm. x. Jabłoński spłacał 3 zł. Temuż u sławetnego p. burmistrza dałem 4 zł. Innymi czasy małą kwotą może wybrał 5 zł, na to mi zrobił botów par dwie po 5 zł rachuję. Item dla Ignasia parę jedną, za nią 2 zł.

Co zaś pieniędzy jest w domu, z tych na pogrzeb, żeby żona wyprawiła i porządnie było, leguję 300 zł na wyprawę ciała. Od p. Stefana Gniotczyka należy mi się według karty 100 zł, te na jm. x. Bucholca oddać obliguję. P. Piotr Węglarczyk winien mi 12 zł, a na to dał mi 3 zł, reszta się od tegoż należy.

Ze zboża, które mam w stodole, jak się wymłóci, zięciowi Piotrowi ćwiercień cztery żyta. Także dla syna Franciszka pszenicy wiertel 6, jęczmienia ćwiercień cztery, resztę na dyspozycją sławetnych pp. opiekunów daję. Mam jeszcze u sławetnego p. Mateusza Węglarczyka 12 zł, item na dyspozycję sławetnych pp. opiekunów oddaję. Od jm. p. Pieniąszka należy mi się tynfów 24. Temuż pożyczyłem tynfów 6 z mieczami, te leguję do Matki Boskiej Tuleckiej na msze św. Temuż dałem jęczmienia wiertel 3 trzy targiem po 3 zł, czyni 9 zł, te na dyspozycją sławetnych pp. opiekunów zostawuję. Od jm. p. Koszuckiego należy mi się jeszcze oprócz latowania inwentarza tynfów dwa. Także należy mi się od p. Wawrzyńca Węgnera podług karty 49 zł i te oddaję na dyspozycją sławetnych pp. opiekunów. ^bJózefowi Fiemie^b oprócz zasług 30 zł, które mu się należą, nakazuję sukcesorom, aby mu z krescencyi mojej wydali żyta wiertel jeden i pół, jęczmienia dwa i pół.

^cZ inwentarza, który mi Bóg dał, dysponuję^c: para wołów żonie, ^djeden bury^d drugim ^ewolec czerwony^e. Druga para wołów Piotrowi zięciowi. Trzecia para dla Franciszka syna, które to parę wołów powziąwszy powinien będzie temuż Franciszkowi [170] synowi oddać. Konie tak dysponuję: ^fparę karych^f, ^gkonie myszatego^g żonie. ^hI źrebicę także karą^h, parę zięciowi. Wozów mam dwa, z tych żonie jeden, drugi zięciowi leguję. Pługi dwa, z tych jeden zięciowi, drugi żonie zostawuję. Z nierogatego bydła dysponuję na pogrzeb dla ubóstwa wieprza jednego, resztę tak z nierogatego, jako też z rogatego, któ^oy sobie przychowała wraz z gieradą domową. Co się zaś zboża zostanie, to żona wymłócić każe i co by zostało oprócz potrzeby, oddać będzie powinna na dyspozycją opiekunów. Grochu zaś, co będzie, tym się na pół żona z zięciem rozdzieli. Owies, co go będzie, ten się zostanie na sypki, meszne i rozchód inszy. Paszą zaś, aby się inwentarz wyżywił. Do tego krawcowi szwagrowi, co mu się reszty należy, obliguję wypłacić. Co tak rozdysponowawszy obliguję sław. pp. opiekunów Wojciecha Bogulskiego, Jakuba Brzozoskiego, aby tej ostatniej woli mojej zadosyć uczynili. Jeżeli bym zaś w życiu moim kogo rozgniewał, tych wszystkich przepraszam, aby mi darowali. A teraz Bogu was oddaję i na ten testament piszę się.

(-) Walęty Obrebowicz stwierdzam tę moją ostatnią wolą i dyspozycją, aby się kontentowały i na to się ręką moją trzymaną podpisuję znakiem Krzyża Świętego XXX

(-) Wojciech Bogulski bormistrz y opiekun mpp

(-) Jakub Brzozoski radzca i opiekun mpp

^a skreślone kilka liter

^{b-b} fragment podkreślony w rękopisie

^{c-c} fragment podkreślony w rękopisie

^{d-d} fragment podkreślony w rękopisie

^{e-e} nad fragmentem nadpisano: *oba czerwone*

^{f-f} fragment nadpisany nad tekstem

^{g-g} fragment podkreślony w rękopisie

^{h-h} fragment podkreślony w rękopisie

6.10. Testament Mikołaja Kośmickiego rajcy i pisarza średzkiego z 1 marca 1776

r.

Rp. AP Poznań, A. m. Środa I/54, s. 268-271 – oryginał wszyty w księgę.

W Imię Boga w Trójcy Jedyne. Amen.

Wiedząc dobrze z wyroków Najwyższego Boga, iż kto się tylko rodzi ...^a, umierać musi. Jeżeli więc Pan Bóg mię z tego świata zabierze, ...^b moję ^cczynię dyspozycją^c. Urodziłem się [w] ^dwierze katolickiej^d i umierać pragnę, gdzie ...^e jm. x. dziekana upraszam, aby ciało moje było złożone i ...^f w kościele farnym w środku kościoła. Duszę zaś moję oddać ...^g Majestat Boski. W życiu moim najwięcej miałem nabożeństwa ...^h Matki Najświętszej, do św. Anny, do św. B...ⁱ, do św. Tekli, do św. Marii Magdaleny, do św. ...^jłony, świętych zaś patronów św. Józefa, św. Tadeusza, św. [Miko]łaja patrona mnie na chrzcie danego, św. Michała Archanioła, [Anio]łów Stróżów moich, św. Wincentego Ferreryusza, św. Wawrzyńca, ...^k św. Pańskich. Maria, zagniewanego na mnie lubo spra...^l, niechaj u Boga Syna mnie na sąd stawionemu łaskawym i mi...^m da oglądać Sędziego Boga. Inni zaś święci i święte Boże, od któ...ⁿ bliwie dopraszać by mi się należało opieki, atoli dla krótkości czasu ...^o ogólnie niechaj nie dopuszczą w moc nieprzyjaciółów duszy mojej ...^p najprędzej oddadzą przed Majestat Boży. Włości moje ...^q Bóg pozwolił w życiu moim tak dysponuję. Śwagrowi memu ...^r Czechowiczowi pas zielony sakieski złotem przerabiany. Kasprowi [Kosmi]ckiemu bratu mojemu dwa żupany podszarżane sukienne ...^s, ponieważ tylko się też grosz groszem goni, niechaj żona moja uprze...^t jako najlepiej suknie, kontusz z galonem, żupan gradyterowy, pas bogaty, kiereja z wilkami, opończą, czapkę ^usive baranki^u, niechaj uprzedzi i za duszę moję na pobożne uczynki duszy mojej odda. Żona moja, jakie porządki, cyny, miedzie wniosła, tak wszystkie do ostatniego odbierze sobie. Ja zaś jako miałem sztuk cyny 25, te Agnieszce córce mojej powinna będzie wydać. ^v Z inwentarza rogatego z jednego gniazda krów dwie, reszta przy żonie zostaje się. Nad to jeszcze Agnieszce córce sześcioro świni dać będzie powinna. [270] Żonę moję terażniejszą biorąc za małżonkę zapisałem jej wiana aktem^w grodem gnieźnieńskim w zapisie

wyrażoną summe, tej dochodzić jako najprędzej wolno jej i odebrać u sławetnych Kostrzyckich mieszczan śródeckich. Z tej summy kontraktowej za dobro po ojcu moim ugodzony, której mi do dziś dnia nie wypłacili. Taż Agnieszka żona moja wniosła do mnie 3000 złp. Posag ten, jako jest aplikowany na wystawienie domu tego, przeto ją dziedziczką tegoż domu i gruntu czynię. Z ś.p. zaś Barbarą z Bogulskich żoną moją wziąłem grunt ten, jeszcze inne rzeczy transakcją zapisane. Przeto grunt ten, jako otaxowany 800 złp, owo zgoła co tam transakcja w sobie opiewa, Agnieszce córce mojej oddać będzie powinna, tudzież w czasie do wydania w zamęcie roli kwart dwie z zasiewem oziminnym i jarzynnym żona moja, a matka, używać będzie powinna. Roli zaś półkwarcie dziedziczne okupione przeze mnie oddaję żonie mej ze wszystkim. Domostwo to i z przyległościami na tym gruncie zostającymi, browarem, gorzalnią i stajniami, jako daleko większego kosztu niżeli wziętki moje z żonami, przeto Agnieszce córce mej po zamęściu biorąc na uwagę z mojej fortuny 1000 złp Agnieszka, żona moja drugiego małżeństwa, wypłacić będzie powinna. Podobny 1000 nad proporcją wniosku przy Agnieszce żonie mojej służyć ma, 500 złp zaś leguję do kolegiaty średzkiej na aniwersarz, z dochodów domowych czynsz na ten aniwersarz corocznie płacić będzie powinna. Stodołę, jako żona moja ze mną budowała i grunt ze mną okupiła, taż z gruntem żonie mej służyć ma. Pieniądze, u kogo się moje znajdują, częścią za rewersami, częścią nie, żona moja wedle sumnienia odebrać będzie powinna. Jam zaś, jeżeliby był winien, żona moja wypłacić powinna. U miasta mam sumkę znaczną rejestrami zakonotowaną. Z tej sumki miastu odstępuję 150 złp, a resztę miasto niechaj wypłaci jako najprędzej *sub nullitate* im darunku żonie mojej. Konie cztery i żrebica Agnieszce żonie mej służyć mają. Z przyczyny, że teraz kociel nowy piniędzy potrzebuje, który wykupić potrzeba, żonie mojej leguję. (...) [271] ten testament czynię, tak niewzruszonym wieczyście mieć chcę. Sad na Targowisku ku Poznaniowi leżący teraz żona moja, a po zamęściu Agnieszka córka moja zażywać i odebrać powinna. Co wszystko ręką moją podpisuję^x przy świadkach niżej wyrażonych podpisuję i do xiąg jako najprędzej oddać zalecam. Działo się dnia pierwszego marca 1776.

(-) Mikołaj Kosmicki radca y pisarz miasta Jo K Mci Srody mpp

(-) X. Antoni Stablewski kustosz kolegiaty średzkiej iako przytomny mppa

(-) Tomasz Danielewicz woyt miasta J K M Srody mpp

(-) Franciszek Płonkiewicz lancwoyt miasta Jego Krolew Mosci Srody mpp

(-) Łukasz Sadowicz ławnik M J K Mi mpp

(-) Kazimierz Kozłowski ławnik M J K M mpp

^a uszkodzony fragment karty

^b uszkodzony fragment karty

^{c-c} fragment nadpisany nad skreślonym fragmentem: *wierze katolicki*

^{d-d} fragment nadpisany

^e uszkodzony fragment karty

^f uszkodzony fragment karty

^g uszkodzony fragment karty

^h uszkodzony fragment karty

ⁱ uszkodzony fragment karty

^j uszkodzony fragment karty

^k uszkodzony fragment karty

^l uszkodzony fragment karty

^m uszkodzony fragment karty

ⁿ uszkodzony fragment karty

^o uszkodzony fragment karty

^p uszkodzony fragment karty

^q uszkodzony fragment karty

^r uszkodzony fragment karty

^s uszkodzony fragment karty

^t uszkodzony fragment karty

^{u-u} fragment nadpisany

^v jedno słowo skreślone

^w słowo wykreślone

^x słowo wykreślone

7. Lustracja starostwa średzkiego z 18 sierpnia 1765 r.

Rp. AP Poznań, Pyzdry Gr. 108, k. 561-569 – oblata.

Starostwo średzkie.

Działo się w Śrzedzie dnia 18. sierpnia r. P. 1765.

My, niżej wyrażeni do ułożenia kwart *pro re* Skarbu Koronnego z dóbr królewskich prawem konwokacyjnym nakazanych województwa kaliskiego lustratorowie, po skończonej starostwa pobiedzkiego lustracji przybywszy do starostwa niniejszego średzkiego czyli samego miasta Śrrody, jurysdykcją swoją zwyczajem powszechnym reasumowawszy zafundowaliśmy, gdzie

nam się stawiał wielm. jm. p. Sylwester Szczaniecki, a to *virtute* zeznanej przez j.w. jm. p. Józefa Szczanieckiego podkoniuszego koronnego *coram actis castrenses Pyzdrenses f. 2 pridie festi s. Hedvigis a. 1764* na osobę jego *vi consensus regii serenissimi olim Augusti Tertii sub a. 1762 emanati* cessy starostwa tego possesor i starosta.

A że przy placach pustych do starostwa należących lustracją 1613 wspomnianych kamienica przy murze. Domostwa inne blisko młynka końskiego, gdzie mieszczanie słody myślą i budynki, w których rogu Giełda z szynkiem oraz place *ex opposito* kościoła farnego. Tudzież mielcuch, browar etc., szerzej in[561v]wentarzem do lustracyi niniejszej przyłączonym opisane, ponad drogą z bramy przy kościele farnym będącej na lewą rękę idącą leżące, są dziedziczne i w tych possessyi j.w. jm. p. Szczaniecki podkoniuszy koronny. Więc terażniejszy wielm. jm. p. starosta imieniem j.w. jm. p. podkoniuszego koronnego, aby te place, domy i budynki przy królewskich placach znajdujące się nie były rozumiane być trzymanymi za królewskie, położył lustracją 1613, w której grunta te i domy są dostatecznie opisane i dziedziczność ich objaśniona. *In super* położył między j.o. xięciem Woronieckim kasztelanem czer^aniechow^askim i j.w. jm. p. Józefem Szczanieckim podkoniuszym koronnym kontrakt, którym xiążę jm. dobra swe dziedziczne domów, placów i kamienicy etc. *in circuitu* w mieście Śrzedzie w miejscu, jako wyżej opisane, za summę 20000 *flor. Pol.* w r. 1747 sprzedaje, oraz prawo swoje do wiatraka z dwiema kwart roli i do gruntu na dom z ogrodem sobie *virtute transactionum civitatis in summa 2000 flor. Pol.* zastawne transfunduje.

Po których praw tak co do possessyi sta[562]rostwa, jak co do dziedzicznych domów, placów etc. ściągających się zakonnotowaniu, przystępując do inwestygacyi prowentów starostwa tego *in ordine* ułożenia kwarty prawem konwokacyjnym nakazanej, mocą prawa tegoż nakazaliśmy jm. p. komissarzowi, administratorowi lub gubernatorowi albo innemu prowentów starostwa tego wiadomemu, registra i inwentarze trzeletnich prowentów i intraty komportować. Komportował p. Majewski pisarz prowentowy starostwa tego i onę rotą sejmu konwokacyjnego poprzysiął, z których poprzysiężonych przystąpiwszy do inwestygacyi prywatnej *quantitatis et qualitatis* prowentów i intraty, tę przez skomputowanie registrów trzeletnich proporcjonalnie, aby rok rokowi *certa et simili pro semper quantitate* zbioru korrespondował i niezawodny dla Skarbu Koronnego był fundusz kwarty *habita omni* na urodzaje i krescencyi plon, *circumspectione modo arendatoreo* przez otaxowanie kop, propinacyi etc., *circa descriptionem* status ułożyliśmy tym sposobem.

Status starostwa tego.

Do starostwa tego żadnej w mieście nie mają [562v] starostowie rezydencyi, bo wszystkie są królewskie puste place w mieście lustracją 1613 wspomnione i opisane.

Należą wsie do tegoż starostwa. Najprzód blisko miasta Żrzenica i Żrzeniczka o jednym folwarku, Murzynowo Kościelne, Sabarszczewo i Śrządka nowa kolonia przez j.w. jm. p. podkoniuszego wystawiona. Z tych sprzątają krescensyą do Murzynowa wszystkę. Znajdują się w tym starostwie dwa ^błany wybranieckie, jeden na Żrzenicy czyli Żrzenicce, drugi na Murzynowie^b, z których dwór płaci *per. 100 flor.* z jednego.

Ma to starostwo prócz z krescensy i folwarcznych dochodów prowent z miasta, jako to młynkowe od mieszczan czyli słodowe, jarmarczne, targowe, kuchenne i od rzeźników roczną proweniencyą, co się przy wyprowadzeniu intraty i opisanu miasta dostateczniej wyraża.

^cStarostwo samo czyli wsie nie płacą hyberny^c prócz pogłównego, a *dignitate* zaś tego starostwa płacą starostowie *per 126 flor.*

Wieś Murzynowo Kościelne do sta[563]rostwa śrzedzkiego należąca.

W tej wsi jest dworek niezły przez j.w. jm. p. terażniejszego possessora postawiony, także mielcuch z statkami wszystkimi, stajnie nowe i wozownia, owczarnia, wszystko znacznym kosztem, ile z boru kupnego wybudowane. Obory i stodoły etc. reparacyi potrzebują, jako obszerniej w opisanu tej wsi inwentarzem do lustracyi podanym, a do tejż naszej lustracyi inkludowanym jest wyrażone.

Osiadłość

Jest chałupników 11, robią dwa dni bydłem, trzeci ręczno, z których czterej dla upadku bydła nie robią, tylko ręczno. A ławnik robi trzy dni bydłem, czwarty ręczno. Komorników jest 5, robią po dni dwa ręczno. Komornic 6, biorą z pola, robią jak drudzy. W tej wsi jest kościół, do którego ta wieś płaci meszne xiędzu, każdy po dwa wiertele żyta, po dwa owsa kaliskiej miary, co i Szabarszczewscy dają, z kąd ławnik daje po ćwiertni.

Ma ta wieś pola obszerne i łąki swoje, borów nie ma żadnych. Przy tej wsi czyli [563v] w gruntach jej jest jest (!) wybudowany folwark nowa kolonia Śrządka zwany, gdzie tylko jest chałupa jedna dla owczarza i rataja, owczarnia, stodoła. Te budynki kosztem j.w. jm. p. possessora zborów kupnych erygowane.

Wieś Sabarszczewo do starostwa należąca.

W tej wsi nie masz żadnych dworskich budynków ani folwarku, tylko ludzie do Murzynowa zarabiają. Karczma jest nowa kosztem j.w. jm. p. possessora postawiona.

Jest chałupników pięciu, którzy robią dwa dni bydłem, trzeci ręczno, a ławnik trzy dni bydłem, czwarty ręczno. Komornik jeden, robi dni dwa w tydzień. Ci wszyscy tak z Murzynowa, jak z tej wsi nie dają czynszu pieniężnego, tylko chałupnicy po dwa kapłony. Tłuki odprawiać powinni na rok cztery darmo i inne zawsze, kiedy dadzą ze dworu piwa beczkę.

Drogi odprawiają z zbożem folwarkowym etc. etc., jako obszerniej w inwentarzu tych wsi tak granic, jako gruntów, powinności etc. opisane.

[564] Prowent tych wsiów.

Wyprowadzenie i postanowienie prowentu wsiów tych z rejestru jednorocznego krescensyi, propinacyi i inwentarza etc. ułożone.

Ożminy z pszenicą kop 220, <i>taxando a 6 flor. facit</i>	1320
Jęczmienia kop 60, <i>taxando a 4 flor. facit</i>	240
Piwa wyszynku <i>deducitur</i> na karczmach Sabarszczewskiej i Murzynowskiej beczek 100, z kąd zwyczajny prowent od beczki <i>a 2 flor. rachując facit</i>	200
Owiec <i>ducta proportione</i> paszy konserwuje się i konserwować zawsze może 300, z czego prowent zwyczajny <i>tanquam</i> odnających rachuje się od sztuki <i>per 1 flor. facit</i>	300
<i>Summa facit</i> intraty rocznej z tych wsiów <i>flor.</i>	2060

Status wsiów Żrzenicy i Żrzeniczki do starostwa należących *ad praesens*.

Te wsie Żrzenica królewska i Żrzeniczka, za osobnym przywilejem chodząca, wójtowska są w jednej i bliskiej pozycyi sobie grun[564v]tami przyległe. Mają i łąki, z których sprzed w jedno łączą i do Żrzeniczki zwożą. Te wsie są kosztem i staraniem tak w dobyciu łąk, ról etc., jako wystawieniu budynków, zapomożeniu ludzi etc. mocno erygowane.

Na Żrzeniczce na gruncie wójtowskim jest wystawiony folwark, stodoła trzy, owczarnia, obórki i nowe. W tym roku w tryangul obory, gościniec wieżny, wszystko kosztem zborów kupnych j.w. jm. p. possessora.

Jest chałupników trzech, którzy robią bydłem dni dwa, trzeci ręcznie. Komornik jeden. Z tych niektórzy są poddani jm. p. possessora według opisu inwentarza do tej lustracyi przyłączonego. *Item* jest karczmarz z miasta trzymający rolę chałupniczą, robi w tydzień ręcznie dzień. Czyszu żadnego nie dają.

Na Żrzenicy jest chałupników czterech, [565] robią dni dwa bydłem, ręcznie dzień. Półchałupników jest czterech, robią półchałupniczą robotę. Komorników jest 6, robią po dni dwa. Komornic cztery, robią tyleż.

Tłuki odprawiać powinni jak Murzynowscy i drogi.

Borów także swoich nie mają te wsie. Między tymi wsiami jest ^dstaw wielki, kosztem wielkim przez utrzymanie grobel, upustów j.w. jm. p. possessora restaurowany, na którym tenże jm. p. possessor młyn wystawić kazał był, dawszy wolność lat 7. Z tego tylko w dwóch latach pożytkował, bo woda groble porwawszy upusty porujnowała, dlatego z niego, ile z niesporządzonego jeszcze, żaden nie naznacza się ani likwiduje prowent^d.

Prowent tych wsiów.

Wyprowadzenie i postanowienie prowentu tych wsiów z registrów trzeletnich, pomiarkowanie tak z krescensyi, jako i propinacyi, inwentarzy etc. ułożone.

[565v] Ożminy z pszenicą postanawia się kop 200, <i>taxando a 6 flor. facit</i>	1200
Jęczmienia kop 80, <i>taxando a 4 flor. facit</i>	320
Wyszynku piwa w karczmie wójtowskiej na Żrzeniczce <i>deducitur</i> beczek 64, z czego zwyczajny prowent rachuje się za wodę od beczki <i>per 2 flor. facit</i>	128
Owiec <i>ducta proportione</i> wsiów tych paszy konserwuje się i konserwować się zawsze może 300, z czego prowent zwyczajny, jakoby odnajemnych rachuje się od sztuki <i>per 1 flor. facit</i>	300
<i>Summa facit</i> rocznego z tych wsiów prowentu <i>flor.</i>	1948

Status miasta Śrrody i prowent z niego.

To miasteczko, miejsce obrad uchwał wszelkich sejmikowych dwóch województw kaliskiego i poznańskiego, po dawnym z czasów niespokojnych nadrujnowaniu, za dozorem, rządem i wszystkimi co do porządku miasta tego należy względami j.w. jm. p. podkoniuszego koronnego *qua* starosty przez uczynioną cessyą *in personam* jm. syna swego przeszłego, dopiero do pierwszego wraca się stanu, dosyć osiadłe i w porządku przyzwoitym, więcej budujące się.

[566] Które miasto pokazało prawa i przywileje najjaśniejszych królów, którymi się zaszczyca. *Primo* przywilej *Sigismundi post conflagrata iura per Vladislaum eiusdem civitati data sub a. 1545* dany, podług którego mając *ius Theuthonicum et Magdeburgense* posiadać powinno miasto *octo mansos agri* i posiada. Tego przywileju przez następujących królów aż do najjaśniejszego Augusta Trzeciego z nadaniem praw, wolności, handlów, jarmarków 12, z których należą starostom pięć, z wolnym piw robieniem, szynkowaniem, dożywotniego postanowieniem urzędu w mieście są approbowane. °Mieć powinno to miasto wsie Zielniki i Ruszkowo dezertę według przywileju° najjaśniejszego Zygmunta Augusta 1561 danego przykupione. *Item* położyło miasto przywilej najjaśniejszego Augusta Drugiego r. 1718, drugi Augusta Trzeciego r. 1746 dane, którymi ordynacya cechu piwowarskiego jest approbowana z wyrażeniem, iż od sześććwiertniowego słodu [566v] dawać powinni po 5 zł. *Item* ci od gorzałki według zwyczaju innych miast płacić powinni, z kąd miarkując wary miasta na rok lubo różnie pokazują się raz w równej, drugi raz w daleko mniejszej liczbie. Gdy ten prowent bez miastoarendą od starosty trzymany, także nierówną ukazuje, choć w następujących po sobie latach proweniencyą, więc my pewny ztąd na zawsze ustanawiając kwarty fundusz, tylko ztąd jm. p. starości do instraty summę na rok likwidowaliśmy 1200 [zł]. Od gorzałek zaś, gdy żaden teraz nie pokazuje się prowent, ile z przywilejów należy, więc ztąd nic do starościńskich nie likwiduje się /: *nihil praejudicando* dawnym lustracyom i prawom starostów :/, lecz się tak zostawia.

Item toż miasto położyło cechów strzeleckiego, krawieckiego, kuśnierskiego, rzeźnickiego i pospolitego, w którym się mieszczą miecznicy, ślosarze, kowale, ryma[567]rze, bednarze, siodlarze, kołodzieje, czapnicy, powroźnicy, mydlarze, teszarze, kotlarze ordynacją przez najjaśniejszych królów approbowaną, z których wszystkich cechów, prócz piwowarskiego wyżej wyrażonego i rzeźnickiego, który corocznie starostom daje *in vim* łopatkowego 230 złp i to się *ad proventus* likwidują, nic nie czynią, dlatego *nihil quidquam praejudicando* dawnym lustracyom, które teraz *non producuntur*, ztąd się żaden nie likwiduje prowent.

Toż miasto *ad mentem* prawa czyli rewizyi a. 1564 powinno było starostom dawać *in vim* za stacye po 16 grz. i według narracyi obligowani byli przed niedawnymi czasy posługi starostom z robocizny, lecz teraz tak stacyjnego, jak tych posług nie są *in usu*, więc onych *non derogando* dawnych lustracyi opisowi zostawujemy w tym zwyczaju.

Jest teraz miasto *in usu* od dawnego czasu płacić staroście *in vim* kuchennego 100 *flor.*, za czym gdy to *interruptive* do prowentów starościńskich *percipitur*, w tej samej kwocie likwiduje się.

[567v] Więcej tedy z miasta tego praw, zwyczajów i indagacyi dojść nie mogliśmy, prowentów prócz targowego i jarmarcznego, które *per rationem* zniesionego nowym prawem targowego nie liczyliśmy, lecz tylko w tych powinnościach i daninach /: chybaby się z dawnych lustracyi co pokazało, o to starostom zostawując *liberam actionem et repetitionem* :/ to miasto zostawiliśmy.

Podatki tego miasta.

^fPłaci hyberny 1895 *flor.*^f, pogłównego na rok 640 *flor.* samo miasto Śrżoda, a ze wsi do miasta należącej Ruszkowa daje pogłównego 64 *flor.* 4 *gr.* na rok.

Osiadłość miasta.

Podać miasto osiadłość i miasta opisanie takowe. W rynku śrżodku jest ratusz porządnym ze wszystkim. Po pierwszej połaci w rynku od ulicy Kościelnej aż do Zamkowej ulicy jest domów osiadłych z pustymi 6 i jeden plac dziedziczny. Po drugiej połaci od tegoż narożnika znajduje się [568] domów 6, dziedziczny jeden. W połaci trzeciej od ulicy Dominikańskiej aż do narożnika ciągnącej się ku Bramie Poznańskiej jest domów 6, siódmy grunt dziedziczny. We czwartej połaci od tegoż narożnika znajduje się domów trzy i plac pusty narożny starościński, drugi także podle pusty dziedziczny Smurawiński zwany, trzeci i czwarty narożni puste. W ulicy Zamkowej domów cztery, placów pustych pięć. W ulicy Pyzdrowskiej domów 11, placów pustych dwa. W ulicy Krzyżowej ku OO. Dominikanom znajduje się browar i dom jeden, na drugiej stronie ulicy domów pięć i pustych placów dwa wedle siebie, trzeci także do miasta należeć mający, który OO. Dominikanie trzymać mają. W ulicy Garczarskiej domów 6. W Poznańskiej ulicy domów

8, [568v] placów pustych cztery. W ulicy przy murze z Bramy Poznańskiej wyjeżdżając jest domów 10, placów pustych cztery. W ulicy od Wykusza *seu* Baszty domów dwa, trzeci plac pusty, który ma być wielm. jm. p. Ponińskiego starosty kopanickiego i jest aktualnie. W ulicy od Walsztyna ciągnącej się ku rynkowi domów 9, gruntów pustych miejskich i duchownych reszta.

Na Przedmieściu Pyzdrowskim domów 24, pustych placów znajduje się 12. Na Przedmieściu Poznańskim domów 28, pustych placów 11. Na Przedmieściu Goreckim domów 33, placów pustych 7. Przy tym jest staw miejski z młynem i wiatrakiem.

Summa facit prowentu z miasta wszystkiego na rok *flor.* 1530

Takowym sposobem *circa descriptionem status bonorum* i całego starostwa wyprowadziwszy całoroczny prowent [569] *summa summarum* uczyni na rok intraty wszystkiej 5538 *flor. Pol.*

Z której summy lubo jm. p. possessor wnosił za erogowane na pomnożenie i utrzymanie intraty dóbr starostwa tego, tudzież na budowanie, rudowanie łąk, ról etc. i inne znaczne expensa, powrócenie i wytrącenie spendowanych wydatków, my jednak nie mając sobie takowego zlecenia i zważając, iż wyłożonym kosztem nie jest z terażniejszej intraty starostwa i kwarty korrespondującej fundusz, tę illacyą *ubi de jure competit* odesławszy szczególnie nieuchybą na utrzymanie czeladzi i zapłatę administratorowi, pisarzowi, gospodyniom, włodarzowi, fernalom, parobkom, ^anajemnikom *includendo* łanowe a dignitate i za kompozyty księżę^a etc. etc., expens *in quota* summy 1304 [zł] uznaliśmy i onę z oryginalnej wytrącając, gdy zostaje, summy 4234 [zł], z takowej czwartą część do Skarbu Koronnego wytrąciliśmy, której tak wytrąconej *provenit* na rok *flor. Pol.* 1058 gr. 15

Item aby possessorowie starostwa tego [569v] corocznie do Skarbu Koronnego płacili oraz do komory najbliższej zaczynając zaraz od raty pierwszej marcowej a. 1766 na ów czas zlecenie odbierania mającej odsyłać *sub rigore legis* zaleciwszy nakazaliśmy.

(-) Josephus Byszewski camerarius T. Caliss. plus ejusdem locus sigilli in rubro expressi

(-) Ignacy Leszczyc Mierzewski wdztwa Kalgo lustrator locus sigilli in rubro expressi

(-) Michael Casimirus Miedziedzki burgrabius Posnaniensis testatur haec lustrationem capitaneatus Sredensis coram suo iudicio condescendentiori die septima mensis Novembris nempe feria secunda ante festum sancti Martini Pontificis proxima anno Domini 1768vo reproductam esse

^{a-a} fragment napisany

^{b-b} fragment podkreślony linią ciągłą w rękopisie

^{c-c} fragment podkreślony linią przerywaną w rękopisie; na marginesie przekreślony dopisek: *NB*.

^{d-d} fragment podkreślony linią ciągłą w rękopisie; na marginesie dopisek: *Staw*

^{e-e} fragment podkreślony linią ciągłą w rękopisie

^{f-f} fragment podkreślony linią przerywaną w rękopisie

^{g-g} fragment dopisany po odsyłaczu poniżej tekstu zasadniczego

8. Wizja miasta Środa z 29 listopada 1756 r. w sprawie ustalenia wysokości czynszów płaconych kolegiacie średzkiej.

Rp. Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu, Środa A 24, s. 1-37.

[s. 1] Actum in ecclesia collegiata ac parochiali Srodensi anno Domini 1756, die vero Lunae, 29 mensis Novembris.

Coram nobis infrascriptis a Celsissimo Principe Ill. et Revss. Dom. Theodoro Duce in Klewan et Zukow Czartoryski Dei et Apostolica Sedis gratia episcopo Posnaniensi et Varsaviensi ad actum praesentem vigore specialis instrumenti commissionis et delegationis de data 1 mensis Octobris anno nunc currentis emanati, manu propria sua Celsitudinis subscripti et sigillo communiti commissariis iudicibus delegatis. ^aComparentes personaliter spect. Franciscus Sznayder, proconsul, et Adalbertus Bogulski, advocatus, suo et totius magistratus necnon communitatis Civitatis S.R.M. Środa nominibus, actores principales⁸⁰⁷, in termino ex literis innotescentialibus debite sub die 15 mensis et anni currentibus, prout atergo earundem apparebat per affixionem valvis ecclesiarum collegiatae ac parochialis, tum patrum Ordinis Praedicatorum, oratoriorum s. Sebastiani et Omnium Sanctorum in Suburbio Gorecensi, s. Aegidii in Suburbio Pyzdrensi, nec non hospitalis Sancti Spiritus in Suburbio Posnaniensi existentibus, ac per intimationem Ill. et Adm. Rev. Adalberto Szolczewski ecclesiae parochialis Gostynensis praeposito executam et intimatis reproducto pro allegato [s. 2] instrumento delegationis, in ordine ad detruncandos census et summas originales censuales, ad mentem bullae Pii Quinti emanato, tum cognoscenda et resolvenda iura, documenta vigore quarum clerus ecclesiae collegiatae ac parochialis Srodensis fundos civitatenses possidere, praetendit alias prout fusius in eodem instrumento edito continetur, cui inhaerendo petierunt ante omnia

⁸⁰⁷ Na marginesie: *comparitio*.

iurisdictionem commissorialem fundari se iudices competentes hujus actus pronuntiari debita cum instantia postularunt.

Praesentibus Ill. et Adm. Rev. Francisco Molinski decano, ecclesiae hospitalis Sancti Spiritus praeposito, altarium Sanctissimae et Individuae Trinitatis Kwaczynskich dictae et Sanctissimi Scapularis tum s. Cajetani altariae, Josepho Wyrzykowski custode et altaris s. Catharinae altariae, Sebastiano Jankiewicz, oratorii s. Aegidii praebendario et altarium Assumptionis BMV, s. Joannis Baptistae, s. Michaelis Archangeli et s. Nicolai altariae, Thomae Wąchalski, oratorii s. Sebastiani praebendario, Stanislao Gorczynski, oratorii OO. SS. itidem praebendario, Casimiro Borzecki, altaris S. Crucis altariae et ecclesiae collegiatae ac parochialis Srodensis canonicis, Andreae Paruszkiewicz, capellae Grzymultovianae in eadem ecclesia collegiata ac parochiali Srodensi sicut capellano, Ill. et Adm. Rev. Adalberto Szulczewski, ecclesiae parochialis Gostynensis praeposito, citatis perse personaliter comparentibus salus etc. et praemissa, quam solemni protestatione de indebita in ius iudiciumque praesens prorocatione in fundationem iurisdictionibus commissorialis consentientibus et iura suorum beneficiorum ac praebendarum sibi quomodocumque inservientia procustodientibus. Nos itaque commissarii [s. 3] viso et lecto proallegato instrumento commissoriale a Celsissimo Principe Loci Ordinario in personas nostras emanato, cum ex qua docet reverentia, recepto de mutua partium consensu iurisdictionem nostram commissorialem in contumaciam omnium et singulorum ius et interesse aliquod se habere, palam et praetendem fundavimus nos iudices hujus actus commissionis competentes pronuntiavimus, cujus instrumenti tenor sequitur in haec verba:

Theodorus Dux etc., quod hic retro una cum innotescentialibus adjuncto pro inserto habere volumus. Quo itaque per nos fundatione commissoriali de consensu aliarumque partium peracta, tam citatis collegiatae praebendariis ac beneficiatis Srodensis ac aliis ad causam praesentem intransitibus, comportationem inscriptionum, erectionum ac visitationum tum regestrorum ecclesiasticarum ad causam praesentem se se regulantur, quam ab actoribus similem comportationem actorum Praetorii Srodensis ad confrontandas transactiones, inscriptiones etc. demandavimus, quibus itaque incontinenti in satisfactionem decreto praesenti ab utrinque productis et compartatis partes satisfecisse adinvenimus, et licet utraque partes in comportatione eorundem documentorum et actorum ab utrinque persestunt, nec sufficientiorum comportationem iuramento comprobendam efflagitant et argent, nihilominus in corroborationem majorem praesens actus commissionis nos iudices commissarii utrique parte iuramentum super eo praestare demandavimus, quod nulla acta sui praetorii nec literaria documenta ecclesiae collegiatae ac parochiali Srodensi ac aliis beneficiatis inservientia suam

esse in praeiudicium iurium dependeta nec per se nec per alios recultata, nec inservientia ecclesiae occultaret praestant. Similiter et illustris Decanus, quod nulla acta Praetorii in capitulo Srodense reperiante, neque aliqua documenta civitate inservientia animo nolende [s. 4] civitati occultaret, nec ecclesiae, altarium, oratoriorum poneo se habeat, et in praeiudicium eorundem citavit.

Quo itaque incontinenti per partes collitigantes, praevis reflexionibus de certo periurio factis, per actores et citatis iuxta rotham superius praescriptam praestito salvae actoratus at actionis per distinctas cathedrias promovendas praecustoditione actoribus et citatis reservata ante omnia ad mentem bullae Pii V Summi Pontificis ad detruncationem et extinctionem summarum originalium censualium cum extinctis superficiebus processimus de tenore tali:

1mo. Domus spect. Bogulski penes viam Koscielna dictam consistens in anno 1731mo, post publicam civitatis Sroda conflagrationem in anno 1693tio, subsecutam in actisque civilibus connotata et per Ill. Decanum agnitam exaedificata, attenta itaque publica hujus civitatis conflagratione et exustione ad annum praefatae domus exaedificationis omnes et singulas summas originales cum suis censibus adhaerendo bullae Pii Quinti extinguendas esse declaravimus, ad praesens vero quoniam in bono statu existit, actui praesentis commissionis non subesse declaravimus.

2do. Area quondam Wyrobkowskich, ad praesens Paprockich, super qua sequidem domus igne perempta esse deducitur, ideo nos iudices commissarii autoritate nobis hac in parte delegata omnes summas ecclesiasticas originales cum suis censibus inperpetuum sustulimus et extinimus.

3tio. Domus in area deserta Kaczarow dicta per famat. Danielewicz in anno 1753tio extracta, ad annum suprascriptum omnes et singulas summas adhaerenda bullae Pii Quinti extinimus ab anno vero praefata domus extractionis non subesse commissioni praesentis resolvimus.

4to. Domus acialis penes plateam Koscielna dictam in area quondam Pieprzykowski dicta per famat. vero Niemczewski in anno 1720 [s. 5] die 31ma Maii extracta et exaedificata, super antiqua domo igne perempta census cum summis originalibus impositos cassavimus et decertavimus, ad praesens vero quoniam in bono statu existit, non subesse resolutioni bullae Pii Quinti censuimus.

5to. Domus in area Chroyskich dictam in anno 1730 exaedificata ad hunc ei annum exaedificationis desolata et demonstrata, omnes summas una cum censibus cassavimus, attento vero statu moderno praefatae domus, quod sit maiori in parte ruinosa, summas ecclesiasticas si quaedam in quarta tribus manentibus extinguendas esse duximus.

6to. Super vero domo famat. Smiesniewicz in fundo sterili Lampartowski dictum 1753tio extructa, ad annum exaedificationis summas omnes ecclesiasticas cum suis censibus nos iudices commissarii extinimus, attento vero statu, quod sit noviter ad praesens extructa, actus praesentis non subesse iudicavimus.

7mo. Domus spect. Sznayder acialis penes plateam ad Arcem tendentam in area sterili quondam Piekarskich anno 1751mo exaedificata eo in consideratione praehabito, quod in area deserta nullum fructum adferente sit extructa, ideo omnes et singulas summas ecclesiasticas suis cum censibus ad annum exaedificationis adhaerenda bullae Pii Quinti extinguendas esse duximus, ex post vero contratas, attento moderno statu eiusdem domus totas et integras haerere adinvenimus.

8vo. Domus acialis famat. Tylewicz in anno 1704to post publicam conflagrationem per acta civitatensia demonstratam verum et per Ill. Decanum agnitam advenitur esse extructa, ideo nos iudices commissarii attenta eadem absumptione domus antiquae omnes summas ecclesiasticas originales extinguendas esse duximus, attento vero statu moderno quod in parte sit ruinosa, ad praesens extincta quarta parte se quedam tres haerere ex censu annuo sentiavimus.

[s. 6] 9no. In area quondam Szynglewskich demum Jurczakow, ad praesens famat. Janicki domus ex anno 1716 extructa, ex rationibus supra expressis pariter summas omnes ecclesiasticas cum censibus nos iudices commissarii intoto decertavimus post annum vero exaedificationis, si aliquae contractae reperiantur tribus intoto ex censu annuo manentibus quartam mediante decreto nostro sustulimus.

10ma. Domus famat. Nowicki in area quondam sterili Jewaskow dicta exaedificata conformiter adhaerendo conflagrationi publicae, nos iudices commissarii adhaerendo bullae Pianae summas originales extinguendas esse duximus, attento vero moderno statu praefatae domus, quod sit in parte ruinosa, manentibus tribus ex censu annuo quartam partem detruncavimus.

11mo. Domus famat. Kordzinski in area Powroznika sterili 1755 noviter extructa, cassatus antiquis intoto summis ecclesiasticis super domo igne absumpta impositis, ad praesens non subesse resolutioni bullae Pii Quinti nos iudices commissarii resolvimus.

12mo. Area deserta Powroznikowska dicta ad praesens possessionis famat. Mochwa, attento eo quod pereunte re censuali perit et census, ideo summas adhaerendo bullae Pii Quinti una cum censibus detruncavimus et praefatam aream ab onere summarum ecclesiasticarum et censuum in perpetuum liberavimus.

13tio. Domus in area deserta Rydzikowski dicta per famat. Danielewicz 1744to extracta, pariter ad annum exaedificationis domus novae summas ecclesiasticas extinctimus, expost vero contractas non subesse bullae resolvimus.

14to. Itidem domum acialem penes plateam Dominikanska consistentem in area quondam Organisty demum Ziętkow, anno 1754to per famat. Dymanski exaedificatum, ab onere summarum ecclesiasticarum et censuum super domo igne sublata impositarum liberavimus, ad praesens vero non subesse bullae pontificiae resolvimus.

15to. Domus ab antiquo [s. 7] Walencikowski demum Migdałow, ad praesens possessionis famat. Tylewicz, in anno 1698 brevi post conflagrationem extracta, summopere ruinosa, non modo summas antiquas ecclesiasticas ex rationibus ad alias domos adjunctis, verum expost contractas quarta intoto permanente tres cassavimus et extinximus.

16to. Domus in ante famat. Joannis Migdał in area deserta 1718 exaedificata, ad praesens possessionis famat. Rzeznikowicz, conformiter ad annum suprascriptum omnes summas ecclesiasticas sustulimus, ad praesens vero non subesse actui praesentis resolvimus.

17mo. Super vero domo in area quondam Jareckich per famat. Czaplicki in anno 1739 extracta, exceptis summis post annum suprascriptum contractes omnis summas capitales cum suis censibus inhaerendo bullae mortificavimus et extinximus.

18vo. Super vero area quondam Organisciaka ex post Jurczaka, in qua ad praesens domus famat. Ottomanczyk consistit, ex causa igni domus antiquae absumptae, adhaerendo bullae Pii Quinti omnes summas capitales extinximus, praesens vero domum non subesse actui commissionis resolvimus.

19no. Pariter in area Organisciakow dicta, super qua per famat. Obręmbowicz domus anno 1730 exaedificata apparet, summas omnes decertavimus, attento vero statu moderno domus praefatae non subesse eandem resolutioni bullae censuimus.

20mo. Area quondam Kamienicznych in qua ad praesens domus noviter anno praesenti per famat. Bogulski reformata, similiter ex causa pereuntis superficiei perire et summas ecclesiasticas cum suis censibus nos iudices commissarii iudicavimus, ad praesens vero siquaedam non subesse bullae pontificiae pronuntiavimus.

21mo. Area deserta acialis quondam et ad praesens Kamienicznych, super qua omnes et singula summae originales ecclesiasticae suis cum censibus decreto nostro [s. 8] extinguendas.

22do. Simile decretum ad aream steriliter jacentem penes plateam ad propugnaculum tendentam situatam profertur.

23tio. In area deserta quondam Piątkowskich demum Ill. Magn. Radomickich ad praesens Magn. Capitanei Srodensis nos iudices commissarii omnes summas ecclesiasticas haerentes et inscriptas decertavimus et intoto cum censibus extinximus.

24to et 25to. Super areis binis Mochwiczowski et Lelegow dictis ad praesens possessionis spect. Sznayder simile decretum ad mentem bullae pontificiae decertationis summarum ecclesiasticarum originalium una cum censibus nos iudices commissarii protulimus.

26to. Super vero domo quondam Danielowski dicto quae sublata igne non modo ex agnitione citatorum, verum ex actis civitatensis deducitur, solummodo area deserta permansit in qua per spect. Sznayder domus noviter anno 1725 reformata existit, omnes et singulas summas detruncandas esse censuimus, ab hoc vero anno non subesse resolutione iudicii commissorialis pronuntiavimus.

27mo. Domus Zająkowski sive Leporowski in area deserta anno 1725to exaedificata simile decretum, prout ad aream Danielewska dictam et domum spect. Sznayder nos iudices commissarii protulimus.

28vo. Area deserta Danielowski dicta acialis ad praesens possessionis spect. Płonkiewicz, attento eo quod pereunte re censuali summae cum suis censibus perire debent, proinde adhaerendo bullae Pii Quinti omnes summas ecclesiasticas cum suis censibus extinguendas esse duximus prout supra.

Ulica Koscielna

29no. Domus acialis penes plateam Koscielna in area deserta quondam Danielewski dicta per spect. Płonkiewicz noviter circiter ante annos octo exaedificata, ad annum exaedificationis omnes summas ecclesiasticas [s. 9] cassavimus, ad praesens vero non subesse iudicii commissorialis resolutioni pronuntiavimus.

30mo. Duae domunculae itidem in areis desertis extractae, una famat. Wiewiorka, altera famat. Powłowski, super eisdem summas ecclesiasticas si quae impositae et contractae haerent, siquidem eadem in dies lapsum minantes decertavimus et extinximus prout supra.

Krzyzowa ulica naprzeciwko fortki farskiej.

31mo. Area deserta penes viam qua tendet ad Suburbium Gorecensem attento eo quod sit fundus infructuosus, adhaerendo bullae pontificiae omnes et singulas summas ecclesiasticas cum censibus cassavimus.

32do. Itidem in area quondam Grelusow omnes et singulas summas ecclesiasticas annihilavimus, in qua siquidem domus in anno 1736to exaedificata consistit et ad ruinam vergit, ideo tribus manentibus quartam partem si quae impositae reperiuntur extinximus.

33tio. Domus famat. Zyszyk pellionis in anno 1736to noviter erecta, quae quoniam notabili in tecto dedita ruinae, proinde non modo in antiqua superficie haerens, census in toto cassavimus, verum et ad praesens duabus manentibus medietatem extinximus prout supra.

34to. Area quondam Słatałów deserta eo attento, quod pereunte superficie perire et censum bullae pontificiae disponit, ideo a summis originalibus ecclesiasticis eundem fundum mediante decreto nostro immunem reddimus.

Ulica Zamkowa

35to. Area deserta inante Figulusow ad praesens Migdałów sterilis similiter, omnes et singulas summas ecclesiasticas decertavimus et extinximus.

[s. 10] 36to. Domus in area quondam Gniotczykow exaedificata, ad praesens possessionis famat. Dąmbkow, in qua antiquas summas ecclesiasticas haerendes cassavimus, ad praesens vero iudicii commissorialis resolutioni non subesse resolvimus.

37mo. Domus in area quondam Mlemlow deserta per famat. Rychlicki exaedificata, ad annum exaedificationis omnes summas capitales pro extinguibilibus censuimus, ex post vero contractas non subesse bullae pontificiae declaravimus.

38vo. Domus in area quondam Filipowiczow per famat. Gniotczyk in anno 1730 noviter reformata, ad eundem annum quo caeperat aedificari domus omnes summas ecclesiasticas pro extinguibilibus declaravimus, ad praesens vero si quae contractae, haerere intoto censuimus.

39no. Super vero domuncula famat. Martini Wachałka ex duplici ratione absumptae antiquae igne domus et quod praesens domus summopere sit ruinosa in diesque lapsum minatur, omnes et singulas summas ecclesiasticas cum suis censibus ad mentem bullae extinguendas esse volumus.

40mo. Simile decretum ad aream desertam Grelusowska dictam nos iudices commissarii protulimus.

41mo. Aream vero desertam ex opposito diversorii magn. Capitanei situatam pro capellano capellae Grzymultovianae coemptam non subesse resolutioni commissionis praesentis resolvimus prout supra.

Ulica Pyzdrska

42. Domus in area deserta quondam Szadkowskich haereditaria, in qua ad praesens per famat. Migdał domus in anno 1746to extructa consistit, ad annum suprascriptum omnes summas ecclesiasticas mortificavimus, ad praesens vero non posse sub resolutionem bullae pontificiae cadere pronuntiavimus.

43. Domus in area quondam Gniotczykow et per Gniotczyk anno [s. 11] praesenti 1756to noviter extructa, ad annum praesentem omnes summas ecclesiasticas mortificavimus, in futurum vero non subesse resolutioni iudicii nostri declaravimus.

44to. Domus in area quondam Grelusow per famat. Lucam Sadowicz 1756to noviter extructa, ad hunc annum omnes summas ecclesiasticas si quae hearebant cassavimus, ad praesens vero non esse locum extinctioni resolvimus.

45to. In area vero deserta Gniotczykow dicta adharerendo bullae Pianae omnes et singulas summas ecclesiasticas pro extinguibilibus censuimus.

46to. Domus in area deserta quondam Bączkowskich per famat. Michałkowicz 1754to exaedificata, ad hunc ei annum omnes summae extinguendas, ad praesens vero non subesse bullae Pianae per nos iudices commissarios resolvitur.

47mo. Domus in area deserta Kostanowiczow dicta per eundem Michałkowicz [*Kostanowicz*]⁸⁰⁸ circiter ante annos quatuor exaedificata, ad quam simile prout supra decretum protulimus.

48vo. Domuncula Kostanowiczow sit habitabilis sub muris civilibus situata, in ea omnes et singulas summas originales adhaerendo bullae Pii Quinti extinximus.

49no. Ex opposito eiusdem domunculae area deserta Jewaskow nuncupata attento eo, quod superficies sit perempta, nos iudices commsissarii omnes summas ecclesiasticas originales perire declaravimus.

50mo. Domus in area Grelusowski dicta post conflagrationem publicam civitatis Sroda 1697mo exaedificata, non modo census cum summis inante super aedificio in favillam redacto impositum cassavimus, verum visis vidensis, considenratis considerandis medietate summarum ecclesiasticarum detruncata, alteram ex censu annuo intoto persolvendo haerere iudicavimus.

51mo. Simile decretum ad domum famat. Sremowicz in anno 1699 noviter extructam nos iudices commissarii protulimus.

52do. Domus in area [s. 12] deserta Adamowiczow dicta anno praesenti per famat. Dominicum Szremowicz noviter reformata, ad annum praesentem omnes summas ecclesiasticas originales cum suis censibus mortificavimus, ad praesens vero non posse cadere sub resolutionem bullae Pianae resolvimus.

53tio. Domus famat. Thomae Sadowicz media inparte ventis anno praesenti diruta, adhuc in anno 1699 exaedificata, super qua impositos census antiquos cassavimus, post

⁸⁰⁸ Słowo nadpisane.

aedificationem vero contractas adhaerendo bullae pontificiae detruncatis tribus partibus quartam permanere censuimus prout supra.

54to. Domus in area deserta Grelusowski dicta per famat. Gnietczyk 1750 anno noviter extructa, ad hunc annum suprascriptum summas ecclesiasticas volamus esse extinguendas in perpetuum, ex post vero contractas quoniam in bono statu eadem domus existit, non subesse iudico commissoriali resolvimus prout supra.

Ulica Krzyzowa ku OO. Dominikanom

55to. Braxatorium famat. Migdałka idem non subesse resolutioni commissoriali declaravimus.

56to. Area deserta ex opposito ecclesiae PP. Dominicanorum sibi inante extabat braxatorium quondam Piekarskich, ad praesens haec area possessionis spect. Sznayder, adhaerendo bullae pontificiae omnes et singulas summas suis cum censibus pro extinguibilibus sentiavimus.

57mo. Domuncula in area quondam Bracikowski prope caemeterium PP. Dominicanorum situata per famat. Danielewicz extructa, ad annum exaedificationis domus praefata pro extinguibilibus summas declaravimus, ex post vero non subesse iudicio nostro pronuntiavimus.

58vo. Domus acialis itidem in area Bracikowski dicta extructa itidem possessionis famat. Danielewicz, tam summas originales antiquas intoto, quam post aedificationem contractas tribus manentes, quoniam ex actu revisionis vetustate temporis attrita apparuit in quarta [s. 13] parte, adhaerendo bullae Pii Quinti detruncavimus et extinximus.

59no. Domuncula penitus diruta inante Kiiakowiczow, ad praesens famat. Ottomanczyk, nos iudices commissarii attento eo, quod praefatae domui soliter ruinosa adjacet hortulus parvus, ex quo fructus collegi potest, visis videndis, consideratis considerandis mediam partem summarum ecclesiasticarum originalium decertandam in perpetuum esse volumus prout supra.

60mo. Domunculam in possessione PP. Dominicanorum existentem non subesse actui praesenti commissionis resolvimus et sentiavimus.

61mo. Super vero area deserta Pisarzewski dicta ad murum civilem sese protendentam attento eo, quod super ea domus consistens sit in favillam redacta, adhaerendo bullae Pii Quinti omnes et singulas summas ecclesiasticas originales suis cum censibus extinguendas esse duximus prout [supra].

62do. Domuncula famat. Pieprzyk in area quondam Lopionowski 1699 exaedificata, qua habet pomariolum sibi contiguum, ad annum exaedificationis summas ecclesiasticas cum suis censibus decertavimus, ad praesens vero non subesse bullae pontificiae resolvimus.

63tio. Braxatorium famat. Ottomanczyk, cui contiguus hortulus parvus, nos iudices commissarii quarta permanente ex censu annuo persolvendo si quae reperiantur summarum ecclesiasticarum tres extinguendas esse censuimus.

64to. Super vero domunculi in area deserta Jewaskow dicta per famat. Danielewicz circiter ante annos quatuor exaedicata, quoniam eidem etiam parvulus adjacet hortus, ideo quarta permanente, tres extinguendas esse declaravimus.

65to. Braxatorium in area quondam Zajocowski dicta per famat. Antonium Gniotczyk exstructum simile decretum prout ad alias domos et braxatorium nos iudices commissarii protulimus.

66to. Domuncula in area quondam Migdałow per famat. Mainski 1756 exaedicata, ad annum exaedificationis praefatae domus [s. 14] omnes et singulas summas in antiqua superficie igne absumpta impositas cassavimus, ad praesens non subesse actui praesenti commissionis resolvimus.

67mo. Simile decretum ad domum in area deserta per Sebastianum Macieiewski anno 1750 exstructam nos iudices commissarii protulimus.

68vo. Domuncula penes tramitem ad propugnaculum civile tendentem in area quondam Pieprzykowski per Sebastianum Dobrzanski exaedicata, ad annum exaedificationis omnes summas extinximus, ad praesens non subesse resolvimus prout supra.

Ulica Poznanska

69no. Domuncula in area quondam Tragarczynski dicta post conflagrationem 1752 subsecutam exaedicata acialis a parte dextera pergendo Posnaniam attento eo, quod domus antiqua post publicum incendium totius plateae sit absumpta, ideo omnes summas ecclesiasticas conformiter ad bullam Pii Quinti extinguendas esse censuimus, ad praesens vero non subesse actui praesenti commissionis resolvimus.

70mo. 71mo. Simile decretum ad domunculam Alberti Kaliski et Francisci Skwarski in area Antonii Ottomanczyk noviter exaedicatam nos iudices commissarii protulimus.

72mo. 73tio. 74to. 75to. Super areis quondam Malchrowiczow ad praesens Danielewiczow, itidem Malchrowiczow ad praesens Rzeznikowicza, itidem e regione harum arearum desertarum Jewaskow dictarum demum Krężałkow, Jarosławkow, expost Przybelkow, ad praesens vero Jewaskow, super quibus siquidem superficies extinctae esse deducuntur, nos etiam iudices commissarii omnes summas ecclesiasticas pro extinctis in perpetuum ad mentem bullae pontificiae habere volumus.

76to. Super vero domo famat. Ottomanczyk ad annum exaedificationis eiusdem omnes summas cum suis censibus sufferendas pronuntiavimus, ad praesens resolutioni non subiacere declaravimus.

[s. 15] 77mo. Aream vero quondam Gniotczykow steriliter iacentem ab onere quarumvis summarum ecclesiasticarum immunem reddidimus. Itidem domum famat. Sadowicz ad annum exaedificationis eiusdem pariter a solutione summarum et pensitatione censuum in perpetuum liberavimus, expost vero non subesse iudicio commissoriali iudicavimus.

78vo. Area deserta penes portam Posnaniensem a parte sinistra pergendo Posnaniam iacens, super qua siquidem extincta domus publica conflagratione apparet, nos etiam iudices commissarii omnes summas ecclesiasticas originales pro extinguibilibus esse declaravimus et censuimus.

79. Domuncula in area quondam Michaelis Hebdman serrificis post recentem conflagrationem in anno 1752 subsecutam per famat. Borzęcki extracta, ad annum conflagrationis inhaerendo bullae omnes summas ecclesiasticas originales suis cum censibus pro extinguibilibus declaravimus protu supra.

Ulica przy murze miejskim wyjeżdżając z bramy po lewej ręce będąca.

80vo (!). Areae duae desertae penes portam Posnaniensem situatae, una quondam Korniewiczow, altera sibi quondam balneum extabat, extinctis superficiebus omnes census ecclesiasticas cum suis summis originalibus extinguendas esse censuimus.

81mo. Domuncula in area quondam Ambroszkiewiczow per famat. Borzecki 1734to exaedificata, cui etiam adiacet area Kowalski dicta, ad annum exaedificationis praefatae domus omnes summas ecclesiasticas cassavimus et annihilavimus, ad praesens non subesse iudicio commissoriali sententiavimus.

82do. Domuncula in area deserta Zającowski dicta per famat. Joannem Leporowski 1755to extracta, cassatis antiquis summis ecclesiasticis super domo igne perempta composito, praesens non subesse resolutioni iudicii nostri statuimus.

[s. 16] 83tio. Ad domunculam in area Zaięcowski per famat. Iwandowicz 1735 extractam nos iudices commissarii simile decretum protulimus.

84to. Super vero domuncula in area deserta Więchowski dicta possessionis ad praesens famat. Jewasek non modo intoto census super antiquae superficie impositos cassavimus, verum considerato statu domus praefatae, quod sit summopere ruinosa, post aedificationem contractas quarta parte ex censu annuo permanente tres intoto extinximus.

85to. 86to. 87mo. Super vero areis Jurczakow dictis tum Fimowski seu Szafrana ad praesens possessionis famat. Leporowski nec non Suskich expost Matuszewskich, ad praesens

possessionis famat. Bankiewicz, super quibus omnes census cum summis originalibus adhaerendo bullae Pii Quinti extinguendos esse declaravimus.

Ulica od Wykusza seu Baszty.

88. Domuncula in area Zambkowski dicta per famatum Nicolaum Jewasek 1754to extracta, ad annum exaedificationis omnes et singulas summas cum censibus ab eisdem pendi solitas in toto annulavimus, ad praesens vero non subesse eandem domum resolutioni nostrae declaravimus.

89no. Ad domunculam in area quondam Jurczakow dicta exaedificatam simile decretum protulimus.

90no (!). Area acialis deserta Jurczakow dicta nos iudices commissarii adhaerendo bullae pontificiae omnes summas ecclesiasticas cum extinctis superficiebus extinguendas esse duximus.

91mo. Domuncula ex opposito areae Jurczakow dictae in area quondam Lutoszynski per famat. Skrzyniecki 1755to extracta, ad hunc annum omnes summas ecclesiasticas decertavimus, ad praesens vero resolutioni commissoriali non subiacere statuimus.

92do. Aream vero desertam Lutoszynski dictam ab onere summarum ecclesiasticarum decreto nostro liberavimus et easdem intoto extinximus.

93tio. Aream cum [s. 17] domo Floryanski dicto pro altarista Assumptionis BMV ut opponitur disposita non subesse bullae pontificiae resolvimus.

94to. Aream desertam Kamienicznych dictam inter domos altaristarum Assumptionis BMV et s. Catharinae jacentem cadere sub bullam Pii Quinti siquidem super ea domus consistens igne perempta resolvimus.

95to. Domunculum (!) cum pomariolo parvo pro altarista s. Catharinae exaedificatam non subesse bullae pontificiae pronuntiavimus.

96to. Braxatorium famat. Kordzinski non subesse resolutioni actus praesenti commissionis sentiavimus.

97mo. Area quondam Węglarczykow ad praesens possessionis spect. Sznayder, super qua omnes et singulos census conformiter ad mentem bullae pontificiae una cum summis originalibus extinguendos esse censuimus.

98vo. Simile decretum ad aream desertam possessionis magistratus Srzodensi in postico forestarum praepositorialium jacentem nos iudices commissarii protulimus prout supra.w

Ulica od Waltyna ciągnąca się ku rynkowi

99no. Domuncula in area deserta quondam Kociembowiczow per famat. Cenopiusz extracta, ad annum exaedificationis praefatae domus omnes et singulas summas originales cum

suis censibus detruncandas esse duximus, ad praesens non posse cadere sub bullam pontificiam eandem statuimus.

100. 101mo. Super vero areis duabus steriliter jacentibus una penes domum famat. Cenopiusz, altera e regione ejusdem domus famat. Węglarczyk haereditate nos iudices commissarii adhaerendo bullae Pianae una cum extinctis superficiebus omnes summas ecclesiasticas cum suis censibus extinximus.

102do. Areas vero beneficiatorum Srzodensium desertas et emensuratas non posse cadere sub resolutionem praesenti commissionis adinvenimus.

103tio. Penes areas beneficiatorum Srzodensium extat area deserta Migdałow [s. 18] dicta, ad praesens famat. Benedicti Hałowski, in qua antiquae superficies igne sublatae, nos etiam census omnes cum summis originalibus perire declaravimus.

104to. Aream vero deserta pro concionatore Srzedense dispositam non subesse actus praesenti commissionis statuimus.

Przedmiescie Pyzdrskie

105to. Post portam Pyzdrensem a parte sinistra domuncula in parte ruinosam famat. Joannis Malinowski in area quondam Kostanowiczow extracta, cui adjacet pomarium parvum, nos iudices commissarii visis videndis consideratis considerandis salus tribus partibus summarum ecclesiasticarum intoto permanentibus, quartam partem ad mentem bullae Pii Quinti detruncandam esse censuimus.

106to. Hortus arboribus plantatus quondam Lampartowiczow ad praesens possessionis famat. Migdałka iudicium praesens commissoriale ex rationibus intra se prae habitis non subesse resolutioni suae pronunciavit.

107mo. Domuncula noviter in area quondam Falbierczykow per famat. Jewasek extracta, cui contiguit hortus arboribus fructiferis plantatus sulcorum novem, eandem sub bullam Pii Quinti cadere non posse statuimus.

108vo. Domuncula cum horto parvo et horreo in ante Malchrowiczow ad praesens famat. Węglarczyk itidem bullae pontificiae non subesse decrevimus.

109no. Hortus quondam Rychlickich sulcorum novem medii jugeris ad praesens famat. Węglarczyk attento eo, quod itidem hortus summis ecclesiasticis sit praeaggraratus, proinde nos iudices commissarii detruncata quarta parte summarum ecclesiasticarum tres habere ex censu annuo quolibet anno pendendo sententiavimus.

110. Domuncula in area quondam Kondyszowski dicta per famat. Wojciechowski extracta habet contiguum hortum sulcorum undecem unius jugeris, similiter non subesse bullae Pii Quinti pronuntiavimus.

111mo. Horreum cum parvulo pomario quondam Powaznych ad praesens Gniotczykow, super [s. 19] siquidem nullas impositas reperitur census, ideo a detruncatione et extinctione summarum supersedimus.

112mo. Praedium ad oratorium s. Aegidii spectants idem non subesse resolutioni nostrae decrevimus.

113tio. Piscina cum pomario inante Krzęczkow nunc possessionis famat. Sadowicz consideratis statu ejusdem pomarii, quod insignem adfieri potest fructum resolutioni nostrae non subjecimus.

114to. Simile decretum ad horreum cum horto unius stadii quondam Kręczkow nunc possessione ejusdem famat. Sadowicz protulimus.

115to. Hortus cum horreo inante Kołaczkowiczow nunc possessionis famat. Gniotczyk cadere eundem hortum sub bullam Pii non posse adinvenimus.

116to. Simile decretum ad hortum quondam Łykowiczow ad praesens possessionis famat. Gniotczyk protulimus.

117mo. Hortus Matuszewskich steriliter jacens nisi excultus per possessores extiterit eosdem obligatos fore ad pensitandos censos existimamus.

118o. Hortum vero quondam Kondyssowski nunc possessionis Mathiae Sabieniewicz nostrae commissoriali resolutioni non subjecimus.

119no. Simile decretum ad hortum Kręczkowskich nunc possessionis Blasii Czworda protulimus.

120. 121mo. Hortum quondam Pieprzykow sulcorum quatuor et hortum quondam Migdałow querum possessor famat. Tylewicz existit non subesse memoratae bullae nos iudices commissarii decrevimus.

122do. Hortus penes granities villae Zrzenica quondam Kurzawinski ad praesens Organisciny viduae haereditas pariter non cadere sub actum praesenti commissionis arbitramus.

123tio. Hortus penes granities villae Zrzenica quondam Migdałow sulcorum octo ad praesens Szaykow seu Hałowskiego steriliter jacens nos iudices commissarii attento sterilitate ejusmodi horti quousque eundem non excoluerint possessores, eousque a percipiendis censibus abstinents censualistas [s. 20] declaravimus.

124to. Simile decretum ad hortum Gniotczykow steriliter jacentem sulcorum circiter decem protulimus.

125to. Hortus quondam Węglarczykow et ad praesens eorundem possessionis nihil quidquam posse efficere bullam Pianam in decertando censu et summis tanquam in re fructifera imposita sententiavimus.

126to. Hortus Ottomanczykow steriliter jacens nisi ad culturam et inseminationem redigerit extunc percipiendos census per censualistas declaravimus.

127mo. Domuncula cum horto sulcorum septem quondam Gałganowski dicta ad praesens Francisci Polito, super quibus quoniam nulla inveniuntur summae ecclesiasticae, proinde a detruncatione et extinctione earundem supersedimus.

128vo. Hortum quondam Fimow sulcorum septem ad praesens famat. Hiacynti Wielinski, eundem non subesse resolutioni nostro decrevimus.

129no. Domuncula cum horreo et horto sulcorum trium in ante et nunc possessionis Kurzawinskich nos iudices commissarii attento praefatae domunculae statu et exiguitate horti, si qua adinveniri possunt summae ecclesiasticae easdem media inparte, adhaerendo bullae memoratae extinximus et decertavimus.

130mo. Domuncula cum horto parvo quondam Kręczkow nunc possessionis Thomae Sadowicz visis videndis consideratis considerandis tribus manentibus quartam partem summarum ecclesiasticarum originalium in fundamento bullae Pianae extinximus.

131mo. Ad horreum cum hortulo quondam Kabatkow exposit Rakocyh nunc possessionis Wąchałkow simile decretum prout supra protulimus.

132. Simile iudicatum ad hortulum nonnullis arboribus pronis plantatum inante Kęspanow pronuntiavimus.

133tio. Hortulus cum pomario noviter planato in ante et ad praesens possessionis famat. Sebastiani Jewasek, cujus horti attento exiguitate nos iudices commissarii tres partes quarta intoto permanente extinximus.

134to. Oratorium s. Aegidii.

135to. Post ecclesiam s. Aegidii in postico superius descriptorum hortorum, domorum et horreorum sunt quatuor horti: unus Laurentii [s. 21] Wiewiorka cum horrero, secundus quondam Kaczarow ad praesens famat. Badowski, tertius quondam Kęspanow ad praesens famat. Sadowicz et Węglarczyk, quartus penes viam, hos omnes non subesse bullae Pii Quinti decrevimus.

136to. Ex opposito horum hortorum hortus penes campum civilem na Zazdrosci dictum quondam Krężałkowski sulcorum novem ad praesens magistratus Srodensis censibus et summis ecclesiasticis praeoneratus, proinde nos iudices commissarii attenta ejusmodi horti ad flor. 50 per iurates taxatores adinventata et constituta taxa tribus partibus extinctis summarum ecclesiasticarum quartam haerere adinvenimus.

137mo. Horreum cum domuncula et horto parvo eidem contiguo possessionis famat. Danielewicz idem resolutioni nostrae non subjecimus.

138vo. Domuncula ruinosa cum parvo horreo in ante Mrodnickich nunc Mrozikowey viduae, attento statu ejusdem domunculae vix habitabilis tres partes summarum ecclesiasticarum quarta intoto manente detruncavimus.

139no. Hortus sulcorum duodecem in ante et ad praesens Dąmbkow eundem pariter non posse potire beneficio bullae Pianae adinvenimus.

140mo. Horreum cum horto sulcorum novem famat. Ottomanczyk simile decretum prout supra protulimus.

141mo. Hortus sulcorum quinque famat. Elsznerowey simile decretum.

142do. Domus in area quondam Szrzemowiczow noviter per famat. Woyciechowski extructa, cui contiguum horreum et hortulus parvus visis videndis consideratis considerandis iudicium praesens commissoriale non subesse resolutioni suae pronuntiavit.

143tio. Domus in area quondam Krysztofow ad praesens famat. Węglarczyk cum horreo, stabulis et horto iudicium praesens commissoriale non posse cadere sub bullam Pii Quinti praefatam domum suis cum annexis sententiavit.

144to. Domus summopere ruinosa, ob cujus ruinam et desolationem homines in ea habitare non volent, cum hortulo parvo in ante [s. 22] Jaszkievich nunc famat. Rzeznikowicz nos iudices commissarii attenta desolatione praefatae domus tum exeguitate horti summas omnes ecclesiasticas in tribus partibus quarta permanente pro extinguibilibus resolvimus.

145to. Horreum cum horto quondam Grelusow nunc possessionis famat. Janicki idem non posse beneficio poteri bullae Pianae adinvenimus.

146to. Domus in area quondam Kaczarow dicta cum horreo et horto ad paraesens possessionis famat. Rzeznikowicz pariter non posse extendi bullam in puncto decertandorum censuum condita sententiavimus.

147mo. Braxatorium spect. Bogulski in areis quondam Węglarczykow, Gniotczykow, Malchrowiczow et Trojanowiczow exaedificatum cum horreo et pomario notabili, super quibus non posse spect. Bogulski praetendere ad mentem bullae Pii Quinti decertationem summarum tanquam ex bonis fructum adferentibus decrevimus.

148vo. Hortus in ante Mlemlow nunc possessionis famat. Brzęczkiewicz itidem non subesse resolutioni nostrae adinvenimus.

149no. Domuncula cum horto Mrozikowskich dicta pariter non esse locum bullae memoratae statuimus.

150mo. Hortus cum horreo quondam Gniotczykow nunc possessionis famat. Ottomanczyk itidem tanquam in re fructifera manere debere census sententiavimus.

151mo. Duo horto famat. Benedicti Haławski eosdem sub bullam memoratam non posse cadere resolvimus.

152do. Ad domunculam in area Smurawow dicta extracta, cui contiguum horreum et hortus, simile decretum protulimus.

153tio. Domuncula in area Walencikowski dicta ad praesens Krysztofczyka pariter ad eandem non posse extendere bullam Pii Quinti sentiavimus.

Przedmiescie Poznanskie

154to. Domum ad altare s. Nicolai spectantem non subesse resolutioni nostrae iudicavimus.

155to. Domuncula noviter in area quondam Spychalczykow per famat. Dankiewicz extracta habet hortum contiguum [s. 23] visis videndis consideratis considerandis tribus manentibus intoto quartam partem summarum ecclesiasticarum extinximus.

156to. Allodium PP. Dominicanorum resolutioni nostrae non admisimus.

157mo. Hortus cum horreo quondam Jadeckich demum Migdałow ad praesens famat. Thomae Borzecki nos iudices commissarii non posse beneficio bullae pontificiae poteri eundem hortum statuimus.

158vo. Domuncula cum horreo et horto quondam Gałganowski ad praesens famat. Paprocki omnes summas ecclesiasticas super iisdem impositas iudicium nostrum commissoriale haerere adinvenit.

159no. Domus cum horreo et horto quondam Miarkow ad praesens famat. Obrębrowicz pariter non posse bullam Pii Quinti in ordine extinguendarum summarum emanata extendere sentiavimus.

160mo. Hortum cum horreo in ante Przybyłow ad praesens famat. Andreae Sadowicz itidem non subesse bullae pontificiae declaravimus.

161mo. Ecclesia hospitalis cum aedificiis, stabulis, horreis et aliis domunculis ecclesiae adjacentibus.

162do. Ex opposito aedificiorum hospitalium horreum altaris Kwaczynskich dictae salvae ad ulteriorem decisionem magistratus Srodensis praetensa proprietate sive successoribus Kwaczynskich dictis rehabilitatione praecustodita non subesse resolutioni nostrae pronuntiavimus.

163tio. Domunculam Miarkow cum horto et pomario non posse cadere sub resolutionem praesenti commissionis ordinavimus.

164to. Simile decretum ad domunculam famat. Jacobi Smiesniewicz, cui contiguus hortus et pomarium, nos iudices commissarii protulimus.

165to. Simile decretum ad horrerum et hortum famat. Dominici Szremowicz statuimus.

166to. Braxatorium cum horto et domo famat. Martini Niemczewski nos iudices commissarii consideratis considerandis non subesse resolutioni iudicii nostri adinvenimus.

167mo. Braxatorium cum horto et horreo Migdałki viduae pariter non [s. 24] subesse resolutioni nostrae statuimus.

168vo. Braxatorium cum horto et horreo famat. Andreae Jewasek itidem non subesse resolutioni nostrae pronuntiavimus.

169no. Braxatorium, horreum, domus cum aliis aedificiis et pomario adjacentem spect. Adami Płonkiewicz consideratis considerandis beneficio bullae Pii Quinti idem braxatorium cum suis adjacentiis gaudere non posse decrevimus.

170mo. Domuncula parva famat. Josephi Obręmbowicz et cum area parva eidem domunculae adjacentem considerato statu ejusdem domunculae conformiter ad mentem bullae Pii Quinti omnes summas extinximus.

171mo. In area quondam Matuszewskich horreum cum stabula famat. Kokocinski omnes et singulas summas ecclesiasticas in antiqua superficie impositas nos iudices commissarii cassavimus.

172do. Domuncula in ante Łykowiczow nunc possessionis famat. Andreae Spychalczyk cum stabulo et horto, visis videndis media parte summarum ecclesiasticarum intoto permanente alteram adhaerendo bullae extinguendam esse censuimus.

173tio. Domuncula summopere ruinosa quondam Twardzinski nunc possessionis famat. Ankiewicz habet pomariolum contiguum parvum, considerato statu praefatae domunculae eis habitabilis tribus partibus extinctis quartam haerere ex censu annuo declaravimus.

174to. Domus in area quondam Mochwow exaedicata, cui contiguum pomarium possessionis ad praesens spect. Płonkiewicz, ad eandem non posse extendere beneficium bullae Pianae sentiavimus.

175to. Pariter ad domum in fundo Lampartowiczow exaedicatum, cui adhaeret hortus et pomariolum nunc spect. Płonkiewicz possessionis, nos iudices commissarii simile decretum protulimus.

176to. In area quondam Wiczorkow horreum cum pomario famat. Łykowicz ad praesens itidem non posse cadere sub resolutionem iudicii praesenti sentiavimus.

177mo. In fundo Kondyssowski dicto demum Kociembowski exposit Migdałow nunc spect. Bogulski allodium, horreum, ovili et pomarium noviter plantatum nos iudices commissarii non posse praetendere decertationem summarum ad mentem bullae tanquam in re [s. 25] fructifera imposita pronuntiavimus.

178vo. In area deserta per famat. Borzecki horreum exaedificatum visis videndis summas omnes ecclesiasticas extinguendas esse declaravimus.

179no. In area deserta quondam Danielowski dicta horreum cum horto per famat. Constantinum Tarnawski exaedificatum tribus partibus summarum detruncatis quartam ex censu annuo haerere debere adinvenimus.

180. Hortulus Korzystkow dictus steriliter jacens nisi eundem haeredes inseruerint, extunc a medies summis ecclesiasticis si quae haerere adinvenientur obligatos fore ad persolvendum census obstrinximus.

181mo. Horreum cum horto Sebastiani Macieiowski super quo non esse extinguibiles summas ecclesiasticas censuimus.

182do. Simile decretum ad horreum cum horto Zającowski dictum protulimus.

183. Ad hortum cum horreo Jewaskow dictum simile iudicatum nos iudices commissarii extendimus.

184to. Hortus in ante Matuszewskich nunc famat. Andreae Spychalczyk eundem non non subjacere resolutioni nostrae decrevimus.

185to. Hortum spect. Płonkiewicz itidem non subesse bullae pontificiae resolvimus.

186to. Super vero domuncula in fundo Jarockich dicto extructa, cui contiguus hortus, sublata antiqua superficie quartam partem summarum ecclesiasticarum extinximus, tres ex censu annuo haerere debere sententiavimus.

187mo. Hortum PP. Dominicanorum de cujus proprietate quaerulatur civitas non intrando tantis per incognitionem proprietatis non subesse bullae pontificiae pronuntiavimus.

188. Horreum cum horto Jurczakowey viduae, quoniam census cum suis summis in re fructifera impositi esse adinveniuntur, ideo non posse beneficio bullae gaudere resolvimus.

189no. Ad braxatorium, cui contiguit domus et pomarium possessionis ad praesens spect. Sznayder proconsulis Srodensis pariter non posse extendere bullam Pii Quinti in ordine extinguendum censuum et summarum emanatam resolvimus.

190. Horreum cum horto Danielewiczow dicto itidem non subesse sententiavimus.

191mo. Ad horreum cum horto Smorawinskich dictum nunc possessionis famat. Leporowski nos iudices commissarii simile [s. 26] decretum protulimus.

192do. Domunculae duae cum horto et horreo famat. Michaelis Łaniecki possessionis easdem non posse cadere sub bullam Pii Quinti decrevimus.

193. Domunculam cum pomario et horto famat. Szudarska viduae eandem sub resolutionem nostram commissorialem non posse cadere censuimus.

194to. Hortus quondam Smurawiczow nunc Constantini Tarnawski eundem pariter non subesse iudicio nostro quo ad extinguendum summas decrevimus.

195to. Domuncula cum horreo et horto in ante Smiesznych nunc famat. Martini Niemczewski possessionis attento eo, quod tam domus quam alia aedificia adiacentia de noviter erectae proinde tribus manentibus ex censu annuo ecclesiastico quartam partem extinguendam esse censuimus.

196to. Super vero horto possessionis famat. Thomae Borzecki summas ecclesiasticas si quaedam haerere sentiavimus prout supra.

Przedmiescie Goreckie

197mo. Domuncula ruinoso a parte sinistra eundo ex porta in Suburbium Gorecensem in area quondam Skopow exaedificata nunc possessionis famat. Ernard cui parvulus adiacet hortus nos iudices commissarii adhaerendo bullae pontificiae detruncatis tribus partibus summarum ecclesiasticarum quartam haerere adinvenimus.

198vo. 199no. Residencia summopere ruinoso ill. decani et altaristae altaris s. Cajetani quarum proprietatem magistratus sibi usurpat. Nos reiecta ad alias cathedrias instinctim terminandum resolutione proprietatis non subesse eadem residencias resolutioni nostrae declaravimus.

200. Hortus quondam Kamienicznych ad praesens spect. Bogulski itidem eundem tanquam rem fructiferam non subesse bullae resolvimus.

201mo. Domuncula cum horto quondam Jarockich ad praesens famat. Joannis Nowicki eo attento quod noviter sit exaedificata antiqua vero extincta. Ideo tribus manentibus partibus summarum originalium quartam detruncandam esse censuimus.

[s. 27] 202. Ad domunculam cui contiguus hortus et horreum nunc possessionis famat. Nicolai Kordzinski simile prout supra decretum nos iudices commissarii protulimus.

203tio. Hortulus medii stadii cum horreo in ante Danielowski ad praesens famat. Pauli Zelbertowicz super quo quoniam haeret summa 200 fl. Pol. ecclesiastica taliterque sit summopere censu et summa praeaggravatus proinde attenta eiusmodi horti cum horreo taxa per iurisfideles pro parte iudicii ecclesiae collegiatae et cleri tam civitatis constitutos facta et ad 50 fl. reducta. Nos nisi eandem ex censu annuo ecclesiastico haerere residua extincta declaravimus.

204to. Ovile cum horreo in area quondam Wleklow per famat. Czaplicki noviter exaedificatum visis videndis consideratis considerandis mediam partem summarum ecclesiasticarum cum suo censu perere, residuam vero ex censu annuo haerere adinvenimus.

205to. Horreum cum horto famat. Nicolai Kordzinski eo attento quod praedium cum horreo circiter ante annos quinque modo sit exaedificatum. Proinde detruncata medietate summarum originalium ecclesiasticarum alteram medietatem manere ex censu annuo debere sentiavimus.

206to. Area deserta seu hortulum sulcorum sex quondam Skapego nunc possessionis famat. Warocz, super quo quoniam summa 200 fl. Pol. haereat, ideo attenta taxa eiusdem horti ad 50 fl. constituta, nos iudices commissarii non nisi eandem summam vigore taxae constitutam super eodem horto haerere ex censu annuo adinvenimus.

207mo. Hortus cum horreo in ante Wieczorkow per famat. Tylewicz exaedificato visis videndis consideratis considerandis extincta quarta parte summarum originalium tres haerere sentiavimus.

208vo. Duae domunculae, una vetustate temporum attenta, altera noviter exaedificata possessionis famat. Mainski [s. 28] easdem resolutioni nostrae non subiacere decrevimus.

209no. Domuncula cum horreo et horto quondam Zawalidrogow nunc possessionis famat. Jacobi Szarzynski consideratis considerandis quarta parte in toto extinctae tres per manentis ex censu esse censuimus.

210. Domuncula cum horto in area quondam Zielętkiewiczow exaedificata nunc possessionis famat. Gregorii Jewasek visis videndis tres partes summarum ecclesiasticarum quarta in toto extincta haerere sentiavimus.

211mo. Hortus cum horreo ad altare literatorum nunc possessionis ill. decani reiecta ad alias cathedras instinctim proponendas praetensae per magistratum Srodensem proprietatis resolutione non subesse actui commissoriali decrevimus.

212do. Hortus quondam Rydzikowski in quo ad praesens horrea famat. Nicolai Jewasek et Antonii Gniotczyk visis videndis consideratis considerandis sequidem antiqua aedificia super hoc fundo extructa perempta esse deducuntur. Proinde extincta medietate summae capitalis una cum censibus alteram medietatem haerere debere resolvimus.

213tio. Area deserta cum hortulo sulcorum quatuor medii stadii Kordossowski vocitatum nos iudices commissarii attenta conflagratione domus in anno 1752do subsecutae nec non exiguitate horti minimum fructum adferentis extinctis tribus partibus summarum ecclesiasticarum quartam ex censu annuo haerere statuimus.

214to. Simile decretum ad hortulum Blasii Kordoss cui suprafato anno combusta domus nos iudices commissarii protulimus.

215to. Hortus cum horreo quondam Kostrzynskich demum Wisniewiczow nunc possessionis famat. Srzemowicz eundem non subiacere iudicis commissoriali sentiavimus.

216to. Hortus cum horreis binis in ante Jewaskow nunc spect. Sznayder proconsulis Srzodensis visis videndis consideratis considerandis eundem tanquam rem fructiferam non posse cadere sub resolutionem bullae pontificiae ordinavimus.

217mo. [s. 29] Domum cum horreo et horto quondam Jewaskow nunc possessionis famat. Mathiae Wulkanski et Borzejewski sequidem eadem aedificia noviter sunt exaedificata hortusque eisdem adiacens sit exeguus. Proinde detruncatas medietate summarum originalium alteram ex censu annuo haerere sentiavimus.

218vo. Domuncula cum hortulo sulcorum octo possessionis famat. Hiacynti Ottoman attento eo quod eiusdem hortus sit summis ecclesiasticis praeoneratus cuius taxa non nisi ad 50 fl. per fam. iurisfidelis adinventata, proinde media parte summarum ecclesiasticarum detruncata alteram ex censu annuo haerere censuimus.

219no. Domuncula cum horreo et horto famat. Mrozik possessionis nos iudices commissarii visis videndis tribus in toto permanentibus partibus quartam summarum ecclesiasticarum ad mentem bullae Pii Quinti extinguendam esse duximus.

220mo. Super vero area ill. Wąchalski hereditatis omnes et singulos census cum summis originalibus conformiter ad mentem bullae extinguendum esse duximus.

221mo. Domuncula cum hortulo et horro parvo possessionis Simonis Siwinski visis videndis extincta media parte summarum ecclesiasticarum alteram haerere adinvenimus.

222do. Areae tres desertae Ottomanski, Czaykowski et Skopowski dictae adhaerendo bullae Pii Quinti de peremptis aedificis sancitis omnes summas ecclesiasticas cum censibus suis perire sentiavimus.

223to. Hortum vero famati Czworta, non subesse resolutioni nostrae iudiciavimus.

224to. Simile decretum ad horreum cum horto famati Mixa prout supra nos iudices commissarii protulimus.

225to. Itidem hortum famatae Nowicka viduae non subesse iudicio nostro resolvimus.

226to. Hortulum sulcorum quatuor ad oratorium Omnium Sanctorum spectans non subiacere resolutioni nostrae [s. 30] statuimus.

227mo. Quo spectat domunculam cui contiguus hortulus siquidem in parte vetustate temporum attrita. Proinde nos iudices commissarii media parte detruncata alteram haerere ex censu annuo adinvenimus.

228vo. Itidem domum cum horto famati Antonii Klimkiewicz non subesse Bullae Pontificiae statuimus prout supra.

Za zamkiem panskim domki

229no. Domus noviter post conflagrationem recentem per famatum Zelezinski erecta, sequidem antiqua domus igne perempta esse deducitur. Proinde nos iudices commissarii ad annum conflagrationis omnes summas ecclesiasticas ad mentem Bullae extinguendas esse censuimus, ad praesens vero non subesse resolutioni nostrae statuimus.

230mo. Simile decretum ad domunculam igne absumptam Petri Powalowski nos iudices commissarii protulimus.

231mo. Itidem ad domum famati Czworta simile iudicatum adiunximus.

232. Area quondam Zimnych, in qua ad praesens excultus hortus, visis videndis adhaerendo Bullae Pontificiae tribus partibus summarum ecclesiasticarum extinctis, quartam permanere ex censu annuo sentiavimus.

233tio. In area quondam Leopardow nunc deserta ad mentem Bullae Pii Quinti omnes summas ecclesiasticas extinximus.

234to. Itidem ad aream steriliter penes diversorium magn. capitanei iacentem nunc magistratus Srodensis possessionis simile decretum protulimus.

235to. Simile iudicatum ad aream ubi ad praesens excultus hortulus possessionis famatae Nowicka statuimus.

236to. In domo vero famati Gręmbczyński post recentem conflagrationem in fundo quondam Molkiewiczow demum Kulonowski exaedificata non modo summas ecclesiasticas in ante contractas. Verum et alias ex quocunque sorte emanatas [s. 31] per altaristas sanctae Catharinae censu inquilinati ex antiqua domo percepto bonificatis adhaerendo instrumento commissionis ad mentem Bullae Pii Quinti edittis in toto cassavimus et annihilavimus.

237mo. Duo horti unus Zającowski dictum, secundus Piekarskich prope limites fundorum magnifici capitanei Srodensis, nunc possessionis spectabilis Sznayder eodsem hortos non posse caedere sub resolutionem Bullae Pontificiae nos iudices commissarii resolvimus.

238vo. Ad extremum in omnibus domibus institis in circulo fori Srodensis situatis pariter adhaerendo Bullae Pii Quinti ad annum exaedificationis omnes et singulas summas ecclesiasticas cum censibus suis haerentes cassavimus et extinximus prout supra.

Eiusmodique aedificiorum, arearum, hortorum revisione diligenter peracta ac statu eorundem considerato et attento, ad revisionem agrorum super quibus mediantibus inscriptionibus in visitationibus annotatis impositae summae capitales ecclesiasticae ex censu annuo pendendo eliciuntur condescendere ac situm eorundem in ordine facilonis indagationis summarum ecclesiasticarum conscribere et ad actum praesentis commissionis inducere volumus. Verum quoniam eorundem agrorum per spectabilem magistratum Srodensem anticipative in anno decurrente revisio et accurata connotatio conformiter cum revisione et

connotatione in anno millesimo sexcentesimo septuagesimo quinto per illustrem olim Stanislaum Korniewicz ecclesiae collegiatae ac parochialis Srodensis canonicum facta et conscripta, in actis tam venerabilis capituli quam civiatensibus reperibili praecepit iudicioque nostro commissoriali in scripto est porrecta et per citatos pro reali agnita. Ideo eandem paratam porrectam et agnitam revisionem admisimus et eandem ad contextum [s. 32] decreto nostri adiunximus.

Connotatio agrorum in actis advocatilibus Srodensis post subsecutam revisionem anno
1756to facta connotata et diligenter conscripta

Agri versus Zielniki

[1675]	Kwarty	półkwarcia	[1756]
Ossessowska	1		nunc deserta
Jana Kondyssa	1		Marcin Niemczewski
Jana Bączka	1		Elsznerowey viduae
Praepositus s. Sebastiani	2		Itidem s. Sebastiani
Jana Kondyssa	1		Jakub Bogulski
Jakub Rakocy	1		Wawrzyniec Paprocki
Po Sobieraiu	1		Janicka wdowa
Piekarskiego	1		Janicka wdowa
Cyzowey	1		Jakub Szarzynski
Smaczny	1	1	Rychlicki et Tylewicz
Klockowska	1	1	Jozef Mrozik
Praepositus OO. Sanctorum	1		Itidem praepositus
Altarista sanctae Catharinae	2		Itidem sanctae Catharinae
Praepositus OO. Sanctorum	1		Itidem OO. Sanctorum praepositus
Jakuba Jewaska	1		Maci Wulkanski
Po Adamowiczu	1		Jozef Borzejewski
Jana Jewaska		1	Andrzy Spychalczyk
Jana Jewaska	1		Antoni Tylewicz
Po Prygrze	1		Dominik Sremowicz

Po Woyciechu Smiesznym	1		Matteusz Węglarczyk et Tylewicz
Po Korniewiczzu	1		Mateusz Węglarczyk v. Hazin
Altaristae Literattorum	2		Itidem altaristae Literattorum
Itidem altaristae Literattorum	1		Itidem altaristae Literattorum
Po Janie Kondyssie	1		Sabieniewicz et Dobrzanski
Smurawinska	1		Lukasz Tarnawski
Po Rabiedze		1	Smurawicz
Jana Kondyssa		1	Marcin Niemczewski
Kamienicznego	1	1	Woyciech Bogulski
Po Mochwicu	1		Franciszek Sznayder
[s. 33] Piekarskiego	1		Franciszek Sznayder
Fraternitas Presbyterorum	1		Organista farski
Smurawinska	1		
Po Sobieraiu	1		Pisarska
Po Szotku		1	Franciszek Paprocki
Czaplinskie		1	Jakub Danielewicz
Czaplinska	1		Woyciech Dyminski
Illustris Decani	1		Itidem illustris Decani
Votivae Assumptionis	1		Votivae Assumptionis
Czaplinska	1		Migdalka wdowa
Altaristae Assumptionis	1		Altaristae Assumptionis
Po Jewasku	2		Mikołaj Kordzinski
Hospitalis Srodensis	2		Itidem Hospitalis
Praepositus s. Aegidii		1	Praepositus s. Aegidii
Zofii Łakomey		1	Stefan Gniotczyk
Koscielna	1		Organista farski
Lampartowicza	1		Antoni Danielewicz et Kaliski
Kaliski et Slosarz	1		Gniotczyk et Szremowicz
Po Jewaskach	1		Jozef Obręmbowicz Woy. Bogulski
Altarista sanctae Catharinae	1		Altarista sanctae Catharinae
Po Łakomym	1		Wielinski et Sadowicz

Po Sobieraiu	1		Szarzynski et Leporowski
Po Korniewiczu	1		Łukasz Rzeznikiewicz
Czaplinska	1		Mikołaj Kordzinski
Kamienicznych	1		Jozef Borzejewski
Po Jarosławku	1	1	Błazy Czwort
Krężałkowskie		1	Wawrzyn Wiewiorka
Sałtyski	1		Jakub Leporowski et Maciejewski
Powroznikowska	1		Leporowski et Woyciechowski
Fraternitas Presbyterorum		1	Fraternitas Presbyterorum
Po Jewasku		1	Jozef Jewasek
Po Walentym Organisciaku	1		WW. OO. Dominikanie
Po Chroyskim	1		Wawrzyn Paprocki
[s. 34] Powroznikowska	1		Andrzy Sadowicz
Rydzikowska	1		Jacenty Wielinski
Rydzikowska	1		Antoni Rzeznikiewicz
Po Smurawie	1		Jozef Obręmbowicz
Zakrystyanskie		1	Zakrystyanskie
Po Walencikiewiczu		1	Mikołaj Jewasek
Po Janie Kondyssie	1		Woyciech Bogulski
Po Walentym Chroyskim	1		Woyciech Bogulski
Skoposka	1		Szafrankiewicz et Zielętkiewicz
Po Łukasz Kaczarze	1		Andrzy Sadowicz
Po Chroyskim	1		Andrzy Sadowicz
Po Rychlickim		1	Łukasz Sadowicz
Po Janie Kondyssie		1	Paweł Kobelinski
Po Chroyskim	1		Łukasz Sadowicz et Skrzynski
Po Jakubie Lelodze	1		Marcin Wąchałka
Jan Jewasek alias Bączek	1		Walenty Obręmbowicz
Grędzianki		1	Tomasz Sadowicz
Hospitalis Srodensis	1		Hospitalis Srodensis
Po Janie Jewasku vel Bączku	2		Manicki, Obręmbowicz et Zelbertowicz
Koscielna	1		Koscielna

Kornionki	1		Piotrowa Gniotczykowa
Mrugaliny		1	Podkowczynski
Bocianowskie		1	Tomasz Sadowicz

Ante et post stagnum civile

Młynarza mieyskiego	2		Młynarza
Praepositi s. Aegidii	2		Praepositi s. Aegidii
Skopowska	1		Walenty Obręmbowicz
Po Lampartowiczu	1		Migdałka wdowa
Altarista Literattorum	1		Altarista Literattorum
Czaplinska	1		Woyciech Kaliski
Do św. Sebastyana	1		Do św. Sebastyana
Po Lamparciku		1	Marcin Niemczewski
Szukalinskie		1	Mateusz Węglarczyk
[s. 35] Kolacinska	1		Mateusz Węglarczyk
Po Gniotku		1	Mateusz Węglarczyk
Po Latosiu		1	Mateusz Węglarczyk
Skopowska	1		Gniotczykowa et Stefan Gniotczyk
Hiszpanowska	1		Gniotczyk et Łykowicz
Piotra Jewaska	1		Jan Jewasek
Po Smiesznym	1		Woyciech Dymiński
Skopowska	1		Jakub Danielewicz et Jewasek
Czaplinskie	2		Zylczyk una deserta
Po Bartłomieiu Kordosie	1		Kordos et Łykowicz
Koscielna	1		Imc. X. Dziekan
Po Woyciechu Jewasku	1		Tomasz Zylczyk
Po Prygrze Slosarzu	2		Michał Łaniecki
Po Smiesznym	1		Jakub Smiesniewicz
Zaiącowska	1		Deserta

Secus viam Posnaniensem publicam

Mikołaj Adamowicz	1		Szymon Mochwa

Po Janie Smalcu	1		Piotr Czaplicki
Po Płaczku	1		Płaczek
Po Szymanskim		1	Dominik Sremowicz
Kwapichowskie		1	Paprocka wdowa
Jana Migdała	1		Piotr Czaplicki
Kornionki	1		Woyciech Bogulski
Klockowie		1	Piotr Czaplicki
Kamienicznych	1		Woyciech Bogulski
Jewaskowskie	1		Płaczek
Woyciech Smieszny	1		Tomasz Borzejewski
Mikołaj Adamowicz		1	Paweł Ottomanczyk
Po Mrugaliney		1	Kostanowiczowa wdowa

Circa Jeziorko

Kamienicznych	2	1	Woyciech Bogulski
Altarista s. Nicolai	2		Altarista s. Nicolai
Po Kopciowej	1		Jakub Smiesniewicz
[s. 36] Kamienicznych	2		Do wiatraka należące

Versus paludes

Kutrowska	1		Leporowski
Po Korniewiczu	1		Kryštofczyk
Miarkow	1		Miarki
Po Jewasku	1		Adam Pieprzyk
Walentego Organisty	1		WW. OO. Dominikanie
Po Mochwie		1	Mateusz Węglarczyk
Czyzowej		1	Idem
Skopowska	1		Jan Hermann
Altarista Assumptionis	1		Idem
Jakub Jewasek		1	Jan Nowicki
Proboszczowskie vocitatur		1	Jan Nowicki
Jana Jewaska	1		Antoni Gniotczyk
Po Mikołaiu Adamowiczu	1		Szymon Ottomanczyk

Po Sobotczyny	1		Adam Płonkiewicz
Po Danielewiczu	1		Adam Płonkiewicz
Po Macieiu Migdale	1		Adam Płonkiewicz
Barankowska	1		Adam Płonkiewicz
Po Kamienicznym	2		Adam Płonkiewicz
Barankowskie		1	Adam Płonkiewicz
Skopowskie	1	1	Ottomanczykowa
Kwaczynskie	4		Imc. X. Dziekan
Mochwicowska	1		Jozef Ottomanczyk
WW. OO. Dominikanie	1		WW. OO. Dominikanie
Zofii Adamowney	2		Teressa Jurczakowa
Po teyze Adamownie	1		Andrzy Jewasek
Po Jadeckich	1		Jakub Smiesniewicz
Po Pawle Ottomanie	1		Jacenty Ottoman
Po Kwapiszcze		1	Szymon Ottomanczyk
Po Szymanskim		1	Szymon Ottomanczyk
[s. 37] Po Jakubie Rakocym	1		Marcin Wąchałka
WW. OO. Dominikanie	1		WW. OO. Dominikanie
Twardogorskich	2		Franciszek Sznayder
Po Rydzyku	1		Franciszek Rzeznikiewicz
Po Zaradniance	1		Kazmierz Janicki
Po Lelodze	1	1	Haławski et Wiewiorka
WW. OO. Dominikanie		1	WW. OO. Dominikanie
WW. OO. Dominikanie	4		WW. OO. Dominikanie
Po Rakocym		1	Antoni Tylewicz
Pieprzykowskie		1	Antoni Tylewicz
Po Mochwie	1		Marcin Ottomanczyk
Po Koszczynskim	1		Walenty Obrębrowicz
Hospitalis Srodensis	6		Hospitalis Srodensis
Zawalidrozynskie	1	1	Franciszek Skwarski
Po Zaradniance	1	1	Franciszek Sznayder
Po Miecznicze	1		Franciszek Zieleńkiewicz
Po Ottomanach	1		Tomasz Borzycki

Barankowskie	2		Imc. X. Dziekan
Niklewska	1		Imc. X. Dziekan
Po Mochwicu	2		Franciszek Sznayder
WW. OO. Dominikanie	1		WW. OO. Dominikanie
Lenartowska	1		Maci Sabiniewicz
Szukalinskie		1	Benedykt Haławski
Sobotczyna	1		Adam Płonkiewicz
Po Kornach	2		Adam Płonkiewicz
Po Kornach	1		Konstanty Tarnawski
Po Kornach	2		Migdałka wdowa
Po Piekarskich	2		Franciszek Sznayder
Kaznodzieyskie	2		Imc. Xięży
Miecznikowskie	2		Migdałka wdowa

Franciscus Sznayder proconsul civitatis S.R.M. Sroda mpp

Woyciech Bogulski woyt miasta JKMcI Srody mppa

/L. S. Civitatis/

^{a-a} fragment podkreślony w rękopisie

9. Osoby przyjęte do prawa miejskiego w Środzie w latach 1729-1793

L.p.	Sygnatura	Data	Imię	Nazwisko	Miejsce pochodzenia	Ojciec	Matka	Wnioskujący	Świadkowie	Uwagi
1.	I/39, s. 8	9 XI 1729	Sebastian	Szadzkowicz	-	-	-	famat. Mikołaj Jurczak, Andrzej Węglarczyk	spect. ac famat. Jan Snayder burm., Adam Kondysiewicz, Józef Ottomańczyk, Jan Migdał, Wawrzyniec Szadkowski rajcy	honest.
2.	I/39, s. 28-29	8 II 1730	Andrzej	Dzmienbrowicz	-	-	-	famat. Andrzej Ząbkowicz, Franciszek Bankiewicz, Franciszek Ząbek	spect. Jan Snayder burm., Adam Kondysiewicz, Piotr Czaplicki rajcy	honest.
3.	I/39, s. 39	21 III 1730	Marcin	Smurawicz	-	-	-	Grzegorz Gniotczyk, Franciszek Bankiewicz ławnicy	Jan Sznayder burm., Adam Kondysiewicz, Jan Migdał rajcy	honest.
4.	I/39, s. 42	29 III 1730	Kazimierz	Fima	-	-	-	famat. Franciszek Bankiewicz, Jan Jędrzejowski	spect. ac famat. Jan Snayder burm., Adam Kondysiewicz, Józef Otomańczyk, Jan Migdał, Andrzej Ząbek, Piotr Czaplicki rajcy	honest.
5.	I/39, s. 83	27 X 1730	Jan	Hernort	Gdańsk	-	-	Jan Sznayder, Marcin Spychalczyk	spect. ac famat. Jan Sznayder burm., Jan Migdał, Melchior Hoyniewicz rajcy, Łukasz Konstanty Tarnawski pisarz przysiężny	honest.
6.	I/39, s. 173	29 XII 1731	Franciszek	Grzywiński	-	-	-	famat. Mikołaj Jurczak, Franciszek Ząbkiewicz obyw. średz.	Jan Migdał, Tomasz Szadowicz, Piotr Czaplicki	honest.

7.	I/39, s. 189	14 II 1732	Stefan	Jerzykowicz	Śrem	-	-	famat. Tomasz Szadkowski, Szymon Juskiewicz	famat. Jan Migdał, Józef Otomańczyk, Wawrzyniec Szadkowski, Piotr Czaplicki rajcy	honest.
8.	I/39, s. 245	7 I 1733	Jan	Gniotczyk	-	-	-	Wawrzyniec Szadkowski, Tomasz Szadowicz	spect. ac famat. Jan Sznayder burm., Jan Migdał, Melchior Hojniewicz, Józef Otomańczyk, Piotr Czaplicki rajcy	honest.
9.	I/39, s. 245-246	10 I 1733	Sebastian	Jevacius	-	-	-	famat. Kazimierz Wieczorek ławnik, Jan Jewasek obyw. średz.	spect. Jan Chryzostom Sznayder burm., Jan Migdał, Józef Otomańczyk, Piotr Czaplicki rajcy	honest.; Jewasek
10.	I/39, s. 246	17 I 1733	Szymon	Nowicki	-	-	-	Adam Pieprzyk, Łukasz Konstanty Tarnawski	spect. ac famat. Jan Krzysztof Sznayder burm., Jan Migdał, Józef Otomańczyk, Piotr Czaplicki rajcy	honest.
11.	I/39, s. 247	20 I 1733	Antoni	Dobierski	-	-	-	famat. Jan Jędrzejowski, Konstanty Tarnawski	spect. ac famat. Jan Krzysztof Sznayder burm., Jan Migdał, Piotr Czaplicki rajcy	honest.
12.	I/39, s. 252	14 II 1733	Franciszek	Smurawicz	-	-	-	famat. Piotr Czaplicki rajca, Łukasz Konstanty Tarnawski pisarz przysiężny	spect. ac famat. Jan Krzysztof Sznayder burm., Jan Migdał, Melchior Hoyniewicz, Józef Sudarski	honest.
13.	I/39, s. 287	30 VI 1733	Antoni	Zielętkiewicz	-	-	-	Andrzej Zielętkiewicz, Tomasz Kądziołka	spect. ac famat. Andrzej Ząbkowicz wójt, Wojciech Bogulski, Kazimierz Wieczorek, Grzegorz Gniotczyk, Jakub Boniński ławnicy	honest.

14.	I/39, s. 302	20 VII 1733	Roch	Kądziołka	-	-	-	famat. Mikołaj Jurczak ławnik, Marcin Spychalczyk obyw. średz.	spect. ac famat. Jan Sznayder burm., Melchior Hoyniewicz, Wawrzyniec Szadkowski, Józef Sudarski rajcy	honest.
15.	I/39, s. 306	12 IX 1733	Marcin	Otomańczyk	-	-	-	Józef Otomańczyk, Piotr Czaplicki	spect. ac famat. Jan Chryzostom Sznayder burm., Kazimierz Wieczorek rajca	honest.
16.	I/39, s. 329	4 I 1734	Jakub	Śmieśniewicz	-	-	-	Kazimierz Wieczorek, Mikołaj Jurczak obyw. średz.	spect. ac famat. Jan Sznayder burm., Melchior Hoyniewicz, Józef Szudarski rajcy	honest.
17.	I/39, s. 333	11 III 1734	Wawrzyniec	Janicki	-	-	-	Kazimierz Wieczorek rajca, Franciszek Ząbkowicz ławnik	Melchior Hoyniewicz z ramienia burm., Józef Sudarski rajca, Konstanty Tarnawski pisarz przysiężny	honest.
18.	I/39, s. 335	17 III 1734	Wojciech	Kaliski	-	-	-	Mikołaj Jurczak ławnik, Marcin Spychalczyk	spect. ac famat. Jan Sznayder burm., Melchior Hoyniewicz, Kazimierz Wieczorek rajcy, Konstanty Tarnawski pisarz	honest.
19.	I/39, s. 345	12 V 1734	Franciszek	Zielętkiewicz	-	-	-	Wojciech Bogulski, Marcin Smurawic	Jan Sznayder, Melchior Hoyniewicz, Kazimierz Wieczorek, Józef Sudarski	honest.
20.	I/39, s. 401	31 I 1735	Jakub	Mularzewicz	-	-	-	Franciszek Bankiewicz, Paweł Rozmarnowicz	spect. Andrzej Ząbkowicz burm., Józef Otomanczyk, Jan Migdał, Sebastian Byczek rajcy	honest.

21.	I/39, s. 408	18 III 1735	Marcin	Skowroński	-	-	-	Wojciech Bogulski, Franciszek Ząbkowicz	spect. ac famat. Andrzej Ząbkowicz burm., Jan Migdał, Józef Otomańczyk, Wawrzyniec Szadkowski, Sebastian Byczek, Mikołaj Jurczak	honest.
22.	I/39, s. 410	25 IV 1735	Franciszek	Skrzyński	Nowe Miasto	-	-	famat. Józef Sudarski, Wawrzyniec Wiewiórka	spect. ac famat. Andrzej Ząbkowicz burm., Jan Migdał, Jan Sznayder, Mikołaj Jurczak, Konstanty Tarnawski pisarz	
23.	I/39, s. 413	7 V 1735	Augustyn	Warczyński	-	-	-	famat. Adam Pieprzyk, Franciszek Ząbkowicz	spect. Andrzej Ząbkowicz burm., Jan Migdał, Jan Sznayder, Mikołaj Jurczak	honest.
24.	I/39, s. 417	17 V 1735	Stefan	Gniotczyk	-	Wojciech	-	Wawrzyniec Szadkowski, Wojciech Gniotczyk	spect. ac famat. Andrzej Ząbkowicz burm., Jan Migdał, Józef Otomańczyk, Wawrzyniec Szadkowski, Mikołaj Jurczak	
25.	I/39, s. 417-418	20 V 1735	Grzegorz	Szadowicz	-	-	-	Maciej ...czyk	spect. ac famat. Andrzej Ząbkowicz burm., Jan Migdał, Wawrzyniec Szadkowski, Mikołaj Jurczak rajcy	honest.
26.	I/43, k. 148v	27 X 1735	Maciej	Sabiniewicz	-	-	-	Adam Pieprzyk, Mateusz Węglarczyk	spect. ac famat. Wojciech Bogulski, Wawrzyniec Szadkowski, Jan Jędrzejowski	luźna składka; datacja na podstawie dawnej foliacji jednolitej z księgą I/39

27.	I/39, s. 432; I/29, s. 3	15 XI 1735	Józef	Msceński	-	-	-	famat. Józef Sudarski, Marcin Spychalczyk	Jan Jędrzejowski, Jakub Śmieńiewicz rajcy	luźna składka, brak początku zapiski uniemożliwia pełną datację; rok na podstawie dawnej foliacji jednolitej z księgą I/39
28.	I/40, s. 20	18 I 1737	Michał	Szadowicz	-	Tomasz	-	famat. Tomasz Szadowicz	Jan Migdał, Jan Sznayder, Wojciech Bogulski	
29.	I/41, s. 46	14 V 1737	Mikołaj	Kordosik	-	-	-	famat. Marcin Spychalczyk	spect. ac famat. Jan Migdał burm., Piotr Czaplicki rajca	honest.; Kordziński
30.	I/41, s. 46	1737	Kazimierz	Janicki	-	-	-	Andrzej Danielewicz, Antoni Danielewicz	spect. Jan Migdał burm., Piotr Czaplicki, Wojciech Bogulski, Wojciech Jurczak rajcy	
31.	I/41, s. 46	26 VI 1737	Grzegorz	Walencykiewicz	-	-	-	-	Jan Migdał burm., Piotr Czaplicki, Wojciech Bogulski	honest.; dwukrotnie wpisany Jan Migdał
32.	I/40, s. 48	9 XI 1737	Antoni	Rumanski	Polakowo	-	-	Stanisław Jurczak	spect. ac famat. Adam Pieprzyk burm., Jan Sznayder, Melchior Hoyńiewicz, Franciszek Ząbkowicz rajcy	
33.	I/41, s. 46	8 VIII 1738	Jan	Raderski	Milicz	-	-	Piotr Czaplicki	Adam Płonkiewicz burm., Piotr Czaplicki, Adam Pieprzyk, Jan Migdał	honest.
34.	I/41, s. 46-45	20 I 1739	Sebastian	Maciejowski	-	-	-	famat. Andrzej Ząbkowicz, Konstanty Tarnawski	spect. ac famat. Adam Płonkiewicz burm., Adam Pieprzyk, Tomasz Szadowicz rajcy	honest.

35.	I/41, s. 45	3 IV 1739	Jacenty	Łaniecki	-	-	-	famat. Tomasz Borzęcki	spect. ac famat. Adam Płonkiewicz burm., Jan Migdał, Tomasz Szadowicz rajcy	honest.
36.	I/41, s. 45	15 VI 1739	Piotr	Gniotczyk	-	-	-	sław. Wojciech Gniotczyk, Franciszek Ząbkowicz	sław. Adam Płonkiewicz burm., Jan Migdał, Piotr Czaplicki rajcy	uczciwy; wpis wspólny z Michałem Łanieckim
37.	I/41, s. 45	15 VI 1739	Michał	Łaniecki	-	-	-	sław. Wojciech Gniotczyk, Franciszek Ząbkowicz	sław. Adam Płonkiewicz burm., Jan Migdał, Piotr Czaplicki rajcy	uczciwy; wpis wspólny z Piotrem Gniotczykiem
38.	I/41, s. 45	23 VI 1739	Marcin	Wociechoski	-	-	-	-	sław. Adam Płonkiewicz burm., Jan Migdał, Piotr Czaplicki rajcy	uczciwy
39.	I/41, s. 45	26 VI 1739	Jan	Szulse	-	-	-	honorat. Wojciech Bogulski obyw. średz.	Adam Płonkiewicz burm., Jan Sznyder, Jan Migdał, Franciszek Ząbkowicz rajcy	
40.	I/41, s. 44	30 IX 1739	Antoni	Tylewicz	-	-	-	famat. Andrzej Ząbkowicz rajca, Konstanty Tarnawski pisarz	spect. ac famat. Adam Płonkiewicz burm., Jan Szneyder, Jan Migdał, Franciszek Ząbkowicz rajcy	honest.
41.	I/41, s. 44	18 III 1740	Franciszek	Rzeźnikiewicz	-	-	-	Józef Mrozikiewicz ławnik	spect. ac famat. Adam Płonkiewicz burm., Jan Migdał, Andrzej Ząbkowicz, Franciszek Ząbkowicz	
42.	I/41, s. 44	23 IV 1740	Tomasz	Danielewicz	-	-	-	famat. Łukasz Konstanty Tarnawski pisarz, Mikołaj Jurczak obyw. średz.	Adam Płonkiewicz burm., Jan Szneyder, Andrzej Ząbkowicz, Franciszek Ząbkowicz rajcy	honest.
43.	I/41, s. 44	8 VI 1740	Walenty	Byckowicz	-	-	-	famat. Piotr Czaplicki	Adam Płonkiewicz burm., Jan Snayder, Andrzej Ząbkowicz,	honest.

									Franciszek Ząbkowicz rajcy	
44.	I/41, s. 43	13 IV 1741	Antoni	Rzeźnikiewicz	-	-	-	famat. Andrzej Ząbkowicz, Józef Sudarski	Adam Pieprzyk burm., Adam Płonkiewicz wiceburm., Piotr Czaplicki, Wojciech Bogulski rajcy	honest.
45.	I/41, s. 43	27 IV 1741	Tomasz	Obrębowicz	-	-	-	Andrzej Ząbkowicz, Józef Sudarski, Walenty Maiński	Adam Pieprzyk burm., Adam Płonkiewicz wiceburm., Piotr Czaplicki, Wojciech Bogulski rajcy	honest.; wpis wspólny z Andrzejem Klimkiewiczem
46.	I/41, s. 43	27 IV 1741	Andrzej	Klimkiewicz	-	-	-	Andrzej Ząbkowicz, Józef Sudarski, Walenty Maiński	Adam Pieprzyk burm., Adam Płonkiewicz wiceburm., Piotr Czaplicki, Wojciech Bogulski rajcy	honest.; wpis wspólny z Tomaszem Obrębowiczem
47.	I/41, s. 43	1742	Franciszek	Szneyder	-	-	-	Adam Pieprzykiewicz, Konstanty Tarnawski, Mikołaj Jurczak	Melchior Hoyniewicz wiceburm., Piotr Czaplicki, Tomasz Szadowicz, Wojciech Bogulski rajcy	honest.
48.	I/41, s. 43	1742	Józef	Otomańczyk	-	-	-	Adam Pieprzykiewicz, Konstanty Tarnawski, Mikołaj Jurczak	Melchior Hoyniewicz wiceburm., Piotr Czaplicki, Tomasz Szadowicz, Wojciech Bogulski rajcy	
49.	I/41, s. 43	1742	Jakub	Szarzewski	-	-	-	Andrzej Ząbkowicz, Wawrzyniec Wiewiór	Maciej Węglarczyk burm., Tomasz Szadowicz, Wojciech Bogulski rajcy	honest.; wg nagłówka Skwarski
50.	I/41, s. 43- 42	9 IV 1742	Michał	Kostrzyński	Babimost	-	-	famat. Tomasz Szadowicz, Wojciech Gniotczyk	Mateusz Węglarczyk burm., Melchior Hoyniewicz, Tomasz Borzęcki rajcy	honest.; wpis wspólny z Łukaszem Szadowiczem

51.	I/41, s. 43-42	9 IV 1742	Łukasz	Szadowicz	-	-	-	famat. Tomasz Szadowicz, Wojciech Gniotczyk	Mateusz Węglarczyk burm., Melchior Hoyniewicz, Tomasz Borzęcki rajcy	honest.; wpis wspólny z Michałem Kostrzyńskim
52.	I/41, s. 42	23 VII 1742	Maciej	Kurzawiński	-	-	-	famat. Franciszek Bankiewicz	Wojciech Bogulski burm., Melchior Hoyniewicz, Tomasz Sadowicz, Tomasz Borzęcki rajcy	honest.
53.	I/41, s. 42	17 I 1743	Wojciech	Kubacki	-	-	-	famat. Jan Szneyder wójt, Konstanty Tarnawski	spect. famat. Wojciech Bogulski burm., Melchior Hoyniewicz, Piotr Czaplicki, Tomasz Szadowicz, Mateusz Węglarczyk, Mikołaj Jurczak rajcy	honest.
54.	I/41, s. 42	21 III 1743	Kazimierz	Szadowicz	-	-	-	famat. Marcin Niemczewski	Wojciech Bogulski burm., Melchior Hoyniewicz wiceburm., Piotr Czaplicki, Tomasz Szadowicz, Tomasz Borzęcki, Mateusz Węglarczyk, Mikołaj Jurczak rajcy	honest.
55.	I/41, s. 41	21 III 1743	Józef	Obrębowicz	-	-	-	famat. Marcin Niemczewski	Wojciech Bogulski burm., Melchior Hoyniewicz wiceburm., Piotr Czaplicki, Tomasz Szadowicz, Tomasz Borzęcki, Mateusz Węglarczyk, Mikołaj Jurczak rajcy	
56.	I/41, s. 41	5 VI 1743	Jakub	Bogulski	-	-	-	-	śław. Wojciech Bogulski burm., Melchior Hoyniewicz rajca, Mateusz Węglarczyk, Piotr	

									Czaplicki, Mikołaj Jurczak	
57.	I/41, s. 41	8 IX 1743	Józef	Zelichowicz	Poznań	-	-	Mikołaj Kordziński ławnik, Andrzej Spychalczyk	Adam Płonkiewicz burm., Tomasz Szadowicz, Tomasz Borzęcki, Józef Mrozikiewicz	honest.; wpis wspólny z Andrzejem Dankiewiczem
58.	I/41, s. 41	8 IX 1743	Andrzej	Dankiewicz	Środa	-	-	Mikołaj Kordziński ławnik, Andrzej Spychalczyk	Adam Płonkiewicz burm., Tomasz Szadowicz, Tomasz Borzęcki, Józef Mrozikiewicz	honest.; wpis wspólny z Józefem Zelichowiczem
59.	I/41, s. 41	26 X 1743	Mateusz	Węglarczyk	-	-	-	Mikołaj Gordziński ławnik, Jakub Śmieśniewicz	famat. Adam Płonkiewicz burm., Tomasz Szadowicz, Józef Otomańczyk, Franciszek Sznayder rajcy	honest.; wpis wspólny z Franciszkiem Krajewskim
60.	I/41, s. 41	26 X 1743	Franciszek	Krajewski	Praga	-	-	Mikołaj Gordziński ławnik, Jakub Śmieśniewicz	famat. Adam Płonkiewicz burm., Tomasz Szadowicz, Józef Otomańczyk, Franciszek Sznayder rajcy	honest.; wpis wspólny z Mateuszem Węglarczykiem; <i>ex parwa (!) civitate Praga versus fluvium Wasaviam (!)</i>
61.	I/41, s. 151	3 XII 1743	Dominik	Śrzemowicz	-	-	-	famat. Mateusz Węglarczyk, Andrzej Spychalczyk	famat. Adam Płonkiewicz burm., Tomasz Szadowicz, Adam Pieprzyk, Józef Mrozikiewicz rajcy	wpis wspólny z Szymonem Zielętkiewiczem

62.	I/41, s. 151	3 XII 1743	Szymon	Zielętkiewicz	-	-	-	famat. Mateusz Węglarczyk, Andrzej Spychalczyk	famat. Adam Płonkiewicz burm., Tomasz Szadowicz, Adam Pieprzyk, Józef Mrozikiewicz rajcy	wpis wspólny z Dominikiem Śrzemowiczem
63.	I/41, s. 174	26 V 1744	Antoni	Gniotczyk	-	-	-	famat. Piotr Czaplicki, Józef Sudarski, Wojciech Gniotczyk	Adam Płonkiewicz burm., Tomasz Szadowicz, Tomasz Borzęcki, Józef Mrozikiewicz, Franciszek Szneyder rajcy	honest.; wpis wspólny z Walentym Obrębowiczem
64.	I/41, s. 174	26 V 1744	Walenty	Obrębowicz	-	-	-	famat. Piotr Czaplicki, Józef Sudarski, Wojciech Gniotczyk	Adam Płonkiewicz burm., Tomasz Szadowicz, Tomasz Borzęcki, Józef Mrozikiewicz, Franciszek Szneyder rajcy	honest.; wpis wspólny z Antonim Gniotczykiem
65.	I/41, s. 202	11 VIII 1744	Marcin	Rozmarynowicz	-	-	-	famat. Franciszek Ząbkiewicz, Antoni Danielewicz	Piotr Czaplicki burm., Jan Szneyder, Wojciech Bogulski, Józef Mrozikiewicz, Antoni Rzeźnikiewicz rajcy	honest.
66.	I/41, s. 248	27 IV 1745	Paweł	Kobyliński	Miłosław	-	-	Adam Pieprzyk, Wojciech Żelazny	Piotr Czaplicki, Jan Szneyder, Tomasz Borzęcki, Mateusz Węglarczyk	honest.
67.	I/41, s. 274-275	23 VIII 1745	Kazimierz	Długoński	-	-	-	Piotr Czaplicki, Konstanty Tarnawski	spect. ac famat. Adam Płonkiewicz burm., Wojciech Bogulski wiceburm., Józef Sudarski, Józef Mrozi, Antoni Tylewicz rajcy	honest.

68.	I/41, s. 299-300	18 II 1746	Franciszek	Warkoczowski	-	-	-	famat. Walenty Jewasek, Franciszek Zielętkiewicz, Antoni Rzeźnikiewicz	spect. ac famat. Adam Płonkiewicz burm., famat. Andrzej Ząbkiewicz, Józef Sudarski, Józef Mrozik, Antoni Tylewicz rajcy	honest.; wpis wspólny z Szymonem Cichońskim, Grzegorzem Jewaskiem i Grzegorzem Janickim
69.	I/41, s. 299-300	18 II 1746	Szymon	Cichoński	-	-	-	famat. Walenty Jewasek, Franciszek Zielętkiewicz, Antoni Rzeźnikiewicz	spect. ac famat. Adam Płonkiewicz burm., famat. Andrzej Ząbkiewicz, Józef Sudarski, Józef Mrozik, Antoni Tylewicz rajcy	honest.; wpis wspólny z Franciszkiem Warkoczowskim, Grzegorzem Jewaskiem i Grzegorzem Janickim
70.	I/41, s. 299-300	18 II 1746	Grzegorz	Jewasek	-	-	-	famat. Walenty Jewasek, Franciszek Zielętkiewicz, Antoni Rzeźnikiewicz	spect. ac famat. Adam Płonkiewicz burm., famat. Andrzej Ząbkiewicz, Józef Sudarski, Józef Mrozik, Antoni Tylewicz rajcy	honest.; wpis wspólny z Franciszkiem Warkoczowskim, Szymonem Cichońskim i Grzegorzem Janickim

71.	I/41, s. 299-300	18 II 1746	Grzegorz	Janicki	-	-	-	famat. Walenty Jewasek, Franciszek Zielętkiewicz, Antoni Rzeźnikiewicz	spect. ac famat. Adam Płonkiewicz burm., famat. Andrzej Ząbkiewicz, Józef Sudarski, Józef Mrozik, Antoni Tylewicz rajcy	honest.; wpis wspólny z Franciszkiem Warkoczowskim, Szymonem Cichońskim i Grzegorzem Jewaskiem
72.	I/41, s. 47	2 VI 1746	Maciej	Czaplicki	-	Piotr	-	Adam Pieprzyk, Piotr Czaplicki ojciec	spect. ac famat. Adam Płonkiewicz burm., Andrzej Ząbkiewicz, Wojciech Bogulski, Franciszek Szneyder, Józef Sudarski, Józef Mrozikiewicz rajcy	honest.
73.	I/41, s. 47	22 X [1746]	Stanisław	Lewandowski	-	-	-	Marcin Niemczewski, Józef Sudarski	Piotr Czaplicki burm., Adam Płonkiewicz, Antoni Rzeźnikiewicz rajcy	honest.; rok podano na podstawie burmistrza i rady w kadencji 1746/47
74.	I/41, s. 372	26 I 1747	Maciej	Rychlicki	-	-	-	famat. Andrzej Ząbkiewicz, Konstanty Tarnawski	Piotr Czaplicki burm., Adam Płonkiewicz, Józef Sudarski, Marcin Niemczewski, Antoni Rzeźnikiewicz rajcy	honest.
75.	I/41, s. 388	23 III 1747	Augustyn	Berkendler	Czayc	-	-	Jan Szneyder wójt, Andrzej Ząbek	spect. ac famat. Piotr Czaplicki burm., Adam Płonkiewicz, Mateusz Węglarczyk, Józef Sudarski, Marcin Niemczewski rajcy	

76.	I/41, s. 388	23 III 1747	Tomasz	Koska	Kostrzyn	-	-	Jan Szneyder wójt, Andrzej Ząbek	spect. ac famat. Piotr Czaplicki burm., Adam Płonkiewicz, Mateusz Węglarczyk, Józef Sudarski, Marcin Niemczewski rajcy	
77.	I/41, s. 395	13 VI 1747	Tomasz	Szadowicz	-	-	-	Tomasz Szadowicz	spect. Piotr Czaplicki burm., Adam Płonkiewicz, Adam Pieprzyk, Maciej Węglarczyk rajcy	
78.	I/41, s. 421	19 IX 1747	Sebastian	Tacikoski	-	-	-	-	spect. Mateusz Węglarczyk, Adam Płonkiewicz, Andrzej Ząbek	
79.	I/41, s. 423	21 X 1747	Łukasz	Rzeźnikiewicz	-	-	-	Tomasz Szadowicz, Antoni Rzeźnikiewicz	spect. Mateusz Węglarczyk burm., Adam Płonkiewicz, Andrzej Ząbek, Franciszek Szneyder, Tomasz Borzęcki rajcy	honest.
80.	I/41, s. 461	2 V 1748	Paweł	Bogulski	-	-	-	famat. Wojciech Bogulski wicewójt, Tomasz Szadowicz, Józef Mrozik ławnicy	spect. ac famat. Mateusz Węglarczyk burm., Adam Płonkiewicz wiceburm., Piotr Czaplicki, Adam Pieprzyk, Franciszek Szneyder rajcy	wpis wspólny z Andrzejem Szadowiczem
81.	I/41, s. 461	2 V 1748	Andrzej	Szadowicz	-	-	-	famat. Wojciech Bogulski wicewójt, Tomasz Szadowicz, Józef Mrozik ławnicy	spect. ac famat. Mateusz Węglarczyk burm., Adam Płonkiewicz wiceburm., Piotr Czaplicki, Adam Pieprzyk, Franciszek Szneyder rajcy	wpis wspólny z Pawłem Bogulskim

82.	I/41, s. 648	3 X 1748	Stefan	Szudarski	-	-	-	famat. Józef Szudarski, Tomasz Danielewicz	spect. ac famat. Adam Płonkiewicz burm., Jan Krzysztof Szneyder, Adam Pieprzyk, Maciej Węglarczyk, Tomasz Borzęcki, Franciszek Szneyder rajcy	wpis wspólny z Mikołajem Jewaskiem i Janem Leporowiczem
83.	I/41, s. 648	3 X 1748	Mikołaj	Jewasek	-	-	-	famat. Józef Szudarski, Tomasz Danielewicz	spect. ac famat. Adam Płonkiewicz burm., Jan Krzysztof Szneyder, Adam Pieprzyk, Maciej Węglarczyk, Tomasz Borzęcki, Franciszek Szneyder rajcy	wpis wspólny z Stefanem Szudarskim i Janem Leporowiczem
84.	I/41, s. 648	3 X 1748	Jan	Leporowicz	-	-	-	famat. Józef Szudarski, Tomasz Danielewicz	spect. ac famat. Adam Płonkiewicz burm., Jan Krzysztof Szneyder, Adam Pieprzyk, Maciej Węglarczyk, Tomasz Borzęcki, Franciszek Szneyder rajcy	wpis wspólny z Stefanem Szudarskim i Mikołajem Jewaskiem
85.	I/41, s. 647	14 I 1749	Maciej	Wulkański	Nietrzanowo	-	-	famat. Walenty Jewasek, Antoni Rzeźnikiewicz	magistrat średz.	honest.; wpis wspólny z Józefem Grębczyńskim
86.	I/41, s. 647	14 I 1749	Józef	Grębczyński	Środa	-	-	famat. Walenty Jewasek, Antoni Rzeźnikiewicz	magistrat średz.	honest.; wpis wspólny z Maciejem Wulkańskim
87.	I/41, s. 647	12 IV 1749	Franciszek	Skwarski	-	-	-	Franciszek Ząbek, Antoni Rzeźnikiewicz obyw. średz.	spect. Adam Płonkiewicz burm., Adam Pieprzyk, Mateusz Węglarczyk, Franciszek Szneyder rajcy	

88.	I/41, s. 647	18 XI 1749	Jan	Synapius	Łobżenica	-	-	famat. Franciszek Ząbek, Mikołaj Kordziński ławnicy obyw. średz.	spect. rajcy	
89.	I/41, s. 647	15 XII 1749	Marcin	Powałowski	-	-	-	Adam Pieprzyk, Tomasz Szadowicz	Jan Szneyder, Adam Płonkiewicz, Tomasz Borzęcki rajcy	
90.	I/41, s. 49	6 IV 1750	Józef	Borzejowski	Czempiń	-	-	Marcin Niemczewski, Franciszek Ząbek	famat. Wojciech Bogulski burm., Adam Płonkiewicz, Jan Sznayder, Franciszek Sznayder, Tomasz Borzęcki rajcy	honest.; wpis wspólny z Mateuszem Wąchałą
91.	I/41, s. 49	6 IV 1750	Mateusz	Wąchała	-	-	-	Marcin Niemczewski, Franciszek Ząbek	famat. Wojciech Bogulski burm., Adam Płonkiewicz, Jan Sznayder, Franciszek Sznayder, Tomasz Borzęcki rajcy	honest.; wpis wspólny z Józefem Borzejowskim
92.	I/41, s. 646	20 V 1750	Stanisław	Miklaszewski	Raszków	-	-	famat. Józef Mrozik, Jakub Bogulski	spect. Wojciech Bogulski burm., Adam Płonkiewicz, Piotr Czaplicki i inni rajcy	
93.	I/41, s. 646	23 VII 1750	Jakub	Skrzyński	-	-	-	famat. Franciszek Ząbek, Stanisław Iwandowicz	spect. Piotr Czaplicki burm., Adam Pieprzyk, Tomasz Borzęcki, Franciszek Szneyder rajcy	
94.	I/41, s. 646	9 II 1751	Melchior	Janicki	-	-	-	Stefan Gniotczyk, Franciszek Ząbek ławnicy, Andrzej Spychalczyk, Jan Leporowski obyw. średz.	spect. ac famat. Piotr Czaplicki burm., Adam Płonkiewicz, Adam Pieprzyk, Maciej Węglarczyk i inni rajcy	honest.; wpis wspólny z Józefem Jewaskiem, Franciszkiem Paprockim i Andrzejem Jewaskiem

95.	I/41, s. 646	9 II 1751	Józef	Jewasek	-	-	-	Stefan Gniotczyk, Franciszek Ząbek ławnicy, Andrzej Spychalczyk, Jan Leporowski obyw. średz.	spect. ac famat. Piotr Czaplicki burm., Adam Płonkiewicz, Adam Pieprzyk, Maciej Węglarczyk i inni rajcy	honest.; wpis wspólny z Melchiorem Janickim, Franciszkiem Paprockim i Andrzejem Jewaskiem
96.	I/41, s. 646	9 II 1751	Franciszek	Paprocki	-	-	-	Stefan Gniotczyk, Franciszek Ząbek ławnicy, Andrzej Spychalczyk, Jan Leporowski obyw. średz.	spect. ac famat. Piotr Czaplicki burm., Adam Płonkiewicz, Adam Pieprzyk, Maciej Węglarczyk i inni rajcy	honest.; wpis wspólny z Melchiorem Janickim, Józefem Jewaskiem i Andrzejem Jewaskiem
97.	I/41, s. 646	9 II 1751	Andrzej	Jewasek	-	-	-	Stefan Gniotczyk, Franciszek Ząbek ławnicy, Andrzej Spychalczyk, Jan Leporowski obyw. średz.	spect. ac famat. Piotr Czaplicki burm., Adam Płonkiewicz, Adam Pieprzyk, Maciej Węglarczyk i inni rajcy	honest.; wpis wspólny z Melchiorem Janickim, Józefem Jewaskiem i Franciszkiem Paprockim
98.	I/41, s. 646-645	24 III 1751	Jan	Nowicki	-	-	-	Tomasz Szadowicz, Franciszek Ząbek	Piotr Czaplicki burm., Adam Płonkiewicz, Maciej Węglarczyk, Adam Pieprzyk, Franciszek Szneyder i inni rajcy	honest.
99.	I/41, s. 645	19 IV 1751	Benedykt	Hałaski	-	-	-	famat. Franciszek Ząbek, Mikołaj Kordziński	spect. ac famat. Piotr Czaplicki, Adam Pieprzyk, Tomasz Borzęcki rajcy	

100.	I/41, s. 18	29 XI 1751	Bartłomiej	Michalkiewicz	Miłosław	-	-	Łukasz Tarnawski, Franciszek Ząbek	Franciszek Szneyder burm., Piotr Czaplicki, Adam Płonkiewicz, Adam Pieprzyk, Mateusz Węglarczyk, Tomasz Borzęcki rajcy	honest.
101.	I/41, s. 645	14 IV 1752	Antoni	Mykczewski	-	-	-	Stanisław Jurczak, Antoni Rzeźnikiewicz	Franciszek Szneyder burm., Piotr Czaplicki, Adam Płonkiewicz, Mateusz Węglarczyk, Adam Pieprzyk, Tomasz Borzęcki, Franciszek Ząbek rajcy	
102.	I/41, s. 645	19 IV 1752	Wawrzyniec	Paprocki	-	-	-	Antoni Rzeźnikiewicz, Antoni Danielewicz	urząd burm.	honest.; z <i>parafii Nieza[myskiej]</i>
103.	I/41, s. 47	23 VI 1752	Paweł	Otomańczyk	-	Szymon	-	Szymon Otomańczyk ojciec	Franciszek Szneyder burm., Piotr Czaplicki, Adam Płonkiewicz, Mateusz Węglarczyk, Franciszek Ząbek	
104.	I/41, s. 18	28 IX 1752	Wojciech	Dymieński	-	-	-	Tomasz Szadowicz, Antoni Rzeźnikiewicz ławnicy	burm. i rajcy	honest.
105.	I/41, s. 638	27 II 1753	Piotr	Powałowski	-	-	-	-	famat. Franciszek Szneyder burm., Wojciech Bogulski, Piotr Czaplicki, Adam Pieprzyk, Mateusz Węglarczyk rajcy	honest.; wpis wspólny z Idzim Węglarczykiem i Filipem Kokoczyńskim
106.	I/41, s. 638	27 II 1753	Idzi	Węglarczyk	-	-	-	-	famat. Franciszek Szneyder burm., Wojciech Bogulski, Piotr Czaplicki, Adam Pieprzyk, Mateusz Węglarczyk rajcy	honest.; wpis wspólny z Piotrem Powałowskim i Filipem Kokoczyńskim

107.	I/41, s. 638	27 II 1753	Filip	Kokoczyński	-	-	-	-	famat. Franciszek Szneyder burm., Wojciech Bogulski, Piotr Czaplicki, Adam Pieprzyk, Mateusz Węglarczyk rajcy	honest.; wpis wspólny z Piotrem Powalowskim i Idzim Węglarczykiem
108.	I/41, s. 638	28 III 1753	Melchior	Ottoman	-	-	-	-	spect. Franciszek Szneyder burm., Wojciech Bogulski, Piotr Czaplicki, Mateusz Węglarczyk, Franciszek Ząbek rajcy	honest.
109.	I/44, s. 206	31 I 1754	Stanisław	Woyciechowski	-	-	-	spect. Franciszek Ząbek, Antoni Rzeźnikiewicz	spect. Piotr Czaplicki burm., Adam Pieprzyk, Wojciech Bogulski, Mateusz Węglarczyk, Franciszek Szneyder, Tomasz Borzęcki, Antoni Tylewicz rajcy, Józef Kozłowski pisarz	
110.	I/44, s. 206	29 III 1754	Józef	Mayzicki	-	-	-	spect. Stanisław Jurczak, Antoni Rzeźnikiewicz	spect. Piotr Czaplicki burm., Adam Pieprzyk, Wojciech Bogulski i inni rajcy	
111.	I/44, s. 206	18 IV 1754	Franciszek	Warocz	-	-	-	spect. Mikołaj Kordziński, Marcin Rozmarynowicz	spect. Piotr Czaplicki burm., Adam Pieprzyk, Wojciech Bogulski, Franciszek Szneyder i inni rajcy	
112.	I/44, s. 206	30 VII 1754	Kasper	Słoniński	-	-	-	spect. Konstanty Tarnawski rajca, Tomasz Sadowicz ławnik obyw. średz.	spect. Wojciech Bogulski burm., Adam Pieprzyk, Mateusz Węglarczyk, Tomasz Borzęcki rajcy	

113.	I/42, s. 368	3 XII 1754	Tomasz	Zelczyk	-	-	-	famat. Marcin Niemczewski, Antoni Rzeźnikiewicz, Piotr Gniotczyk	spect. burmistrz i rajcy	honest.; wpis wspólny z Jakubem Leporowskim i Jacentym Miarką
114.	I/42, s. 368	3 XII 1754	Jakub	Leporowski	-	-	-	famat. Marcin Niemczewski, Antoni Rzeźnikiewicz, Piotr Gniotczyk	spect. burmistrz i rajcy	honest.; wpis wspólny z Tomaszem Zelczykiem i Jacentym Miarką
115.	I/42, s. 368	3 XII 1754	Jacenty	Miarka	-	-	-	famat. Marcin Niemczewski, Antoni Rzeźnikiewicz, Piotr Gniotczyk	spect. burmistrz i rajcy	honest.; wpis wspólny z Tomaszem Zelczykiem i Jakubem Leporowskim
116.	I/42, s. 368	13 V 1755	Michał	Elmanowski	-	-	-	famat. Antoni Rzeźnikiewicz obyw. średz.	spect. Wojciech Bogulski burm., Adam Pieprzyk, Franciszek Szneyder, Konstanty Tarnawski, Antoni Tylewicz rajcy	honest.
117.	I/42, s. 368	18 XI 1755	Adam	Caleszyński	-	-	-	spect. Jakub Śmiśniewicz obyw. średz.	spect. Wojciech Bogulski burm., Adam Płonkiewicz, Piotr Czaplicki, Maciej Węglarczyk, Tomasz Borzęcki, Konstanty Tarnawski, Józef Mrozik rajcy	honest.; wpis skasowany z powodu niezłożenia przysięgi
118.	I/42, s. 368-367	7 II 1756	Paweł	Brzęczkiewicz	-	-	-	spect. Antoni Rzeźnikiewicz	spect. Wojciech Bogulski burm., Piotr Czaplicki, Tomasz Borzęcki, Józef Mrozik, Paweł Bogulski [rajcy]	honest.

119.	I/42, s. 367	7 II 1756	Augustyn	Sudarski	-	-	-	spect. Mikołaj Kordziński obyw. średz.	spect. Wojciech Bogulski burm., Piotr Czaplicki, Konstanty Tarnawski, Tomasz Borzęcki, Józef Mrozik rajcy, Paweł Bogulski pisarz	honest.
120.	I/42, s. 367	23 II 1756	Franciszek	Smurawicz	-	-	-	spect. Antoni Rzeźnikiewicz, Stanisław Iwandowicz	spect. Wojciech Bogulski burm., Piotr Czaplicki, Tomasz Borzęcki, Łukasz Tarnawski, Józef Mrozik rajcy, Paweł Bogulski pisarz	honest.; wpis wspólny z Jakubem Jaskółką i Sebastianem Jewaskiem
121.	I/42, s. 367	23 II 1756	Jakub	Jaskółka	-	-	-	spect. Antoni Rzeźnikiewicz, Stanisław Iwandowicz	spect. Wojciech Bogulski burm., Piotr Czaplicki, Tomasz Borzęcki, Łukasz Tarnawski, Józef Mrozik rajcy, Paweł Bogulski pisarz	honest.; wpis wspólny z Franciszkiem Smurawiczem i Sebastianem Jewaskiem
122.	I/42, s. 367	23 II 1756	Sebastian	Jewasek	-	-	-	spect. Antoni Rzeźnikiewicz, Stanisław Iwandowicz	spect. Wojciech Bogulski burm., Piotr Czaplicki, Tomasz Borzęcki, Łukasz Tarnawski, Józef Mrozik rajcy, Paweł Bogulski pisarz	honest.; wpis wspólny z Franciszkiem Smurawiczem i Jakubem Jaskółką

123.	I/42, s. 367-366	III/IV 1756	Kasper	...ski	-	-	-	Antoni Tylewicz, Mikołaj Kordziński	spect. Wojciech Bogulski burm., Piotr Czaplicki, Konstanty Tarnawski, Maciej Węglarczyk, Józef Mrozik rajcy, Paweł Bogulski pisarz przysiężny	honest.; wpis wspólny z Tomaszem Bartoszewskim; <i>in praetorio ante Dominicam Judica Quadragesimalem proxima anno ut supra</i>
124.	I/42, s. 367-366	III/IV 1756	Tomasz	Bartoszewski	-	-	-	Antoni Tylewicz, Mikołaj Kordziński	spect. Wojciech Bogulski burm., Piotr Czaplicki, Konstanty Tarnawski, Maciej Węglarczyk, Józef Mrozik rajcy, Paweł Bogulski pisarz przysiężny	honest.; wpis wspólny z Kasprem ...skim; <i>in praetorio ante Dominicam Judica Quadragesimalem proxima anno ut supra</i>
125.	I/45, s. 279	22 XII 1756	Franciszek	Dymiński	-	-	-	famat. Marcin Niemczewski, Antoni Rzeźnikiewicz obyw. średz.	spect. Franciszek Szneyder burm., Tomasz Borzęcki, Józef Mrozik rajcy, Paweł Bogulski pisarz	honest.; wpis wspólny z Maciejem Niemczewskim i Wojciechem Michalskim
126.	I/45, s. 279	22 XII 1756	Maciej	Niemczewski	-	-	-	famat. Marcin Niemczewski, Antoni Rzeźnikiewicz obyw. średz.	spect. Franciszek Szneyder burm., Tomasz Borzęcki, Józef Mrozik rajcy, Paweł Bogulski pisarz	honest.; wpis wspólny z Franciszkiem Dymińskim i Wojciechem Michalskim

127.	I/45, s. 279	22 XII 1756	Wojciech	Michalski	-	-	-	famat. Marcin Niemczewski, Antoni Rzeźnikiewicz obyw. średz.	spect. Franciszek Szneyder burm., Tomasz Borzęcki, Józef Mrozik rajcy, Paweł Bogulski pisarz	honest.; wpis wspólny z Franciszkiem Dymińskim i Maciejem Niemczewskim
128.	I/45, s. 279	29 I 1757	Marcin	Pospieszalski	-	-	-	Jan Nowicki, Franciszek Paprocki obyw. średz.	spect. Franciszek Szneyder burm., Adam Płonkiewicz, Piotr Czaplicki, Mateusz Węglarczyk rajcy, Paweł Bogulski pisarz	honest.
129.	I/45, s. 279	29 III 1757	Jan	Jenciur	-	-	-	spect. Mikołaj Kordziński obyw. średz.	spect. Franciszek Szneyder burm., Piotr Czaplicki i inni rajcy	honest.
130.	I/45, s. 279	18 IV 1757	Kazimierz	Kozłowski	-	-	-	spect. Antoni Rzeźnikiewicz, Wojciech Dymiński obyw. średz.	spect. Franciszek Szneyder burm., Piotr Czaplicki, Adam Płonkiewicz, Maciej Węglarczyk i inni rajcy	honest.
131.	I/45, s. 279-280	17 V 1757	Bonawentura	Cichoński	-	-	-	spect. Jakub Bogulski, Jan Nowicki obyw. średz.	spect. Franciszek Szneyder burm., Piotr Czaplicki, Konstanty Tarnawski, Józef Mrozik rajcy	honest.; wpis wspólny z Wojciechem Sobierajewiczem
132.	I/45, s. 279-280	17 V 1757	Wojciech	Sobierajewicz	-	-	-	spect. Antoni Rzeźnikiewicz, Antoni Gniotczyk obyw. średz.	spect. Franciszek Szneyder burm., Piotr Czaplicki, Konstanty Tarnawski, Józef Mrozik rajcy	honest.; wpis wspólny z Bonawenturą Cichońskim
133.	I/45, s. 280	13 VIII 1757	Maciej	Strzelewicz	-	-	-	spect. Jan Nowicki, Mikołaj Kordziński	spect. Wojciech Bogulski wójt, Tomasz Sadowicz, Stefan Gniotczyk, Mikołaj Kordziński, Jakub	honest.

									Bogulski, Antoni Gniotczyk ławnicy	
134.	I/45, s. 280	3 I 1758	Marcin	Zielentkiewicz	-	-	-	famat. Grzegorz Jewasek, Franciszek Zielentkiewicz obyw. średz.	spect. Piotr Czaplicki burm., Wojciech Bogulski, Tomasz Borzęcki, Józef Mrozik rajcy, Paweł Bogulski pisarz przysiężny	honest.
135.	I/45, s. 280-281	7 I 1758	Piotr	Węglarczyk	-	-	-	spect. Konstanty Tarnawski, Maciej Węglarczyk obyw. średz.	spect. Piotr Czaplicki burm., Franciszek Szneyder, Wojciech Bogulski, Tomasz Borzęcki, Maciej Węglarczyk rajcy	honest.; wpis wspólny z Wojciechem Śremowiczem
136.	I/45, s. 280-281	7 I 1758	Wojciech	Śremowicz	-	-	-	spect. Konstanty Tarnawski, Maciej Węglarczyk obyw. średz.	spect. Piotr Czaplicki burm., Franciszek Szneyder, Wojciech Bogulski, Tomasz Borzęcki, Maciej Węglarczyk rajcy	honest.; wpis wspólny z Piotrem Węglarczykiem
137.	I/46, s. 19	5 VIII 1758	Ludwik	Jędrzejewicz	-	-	-	spect. Adam Płonkiewicz wójt, Antoni Rzeznikiewicz	spect. Wojciech Bogulski burm., Piotr Czaplicki, Adam Pieprzyk, Józef Mrozik rajcy	nobilis
138.	I/46, s. 19	28 V 1759	Stanisław	Tacikowski	-	-	-	spect. Antoni Tylewicz, Łukasz Rzeźnikiewicz	urząd burm.	honest.
139.	I/45, s. 281	15 IX 1759	Józef	Bankiewicz	-	-	-	spect. Marcin Niemczwski, Antoni Rzeźnikiewicz obyw. średz.	urząd burm.	honest.; wpis wspólny z Stanisławem Grylusem

140.	I/45, s. 281	15 IX 1759	Stanisław	Grylus	-	-	-	spect. Marcin Niemczwski, Antoni Rzeźnikiewicz obyw. średz.	urząd burm.	honest.; wpis wspólny z Józefem Bankiewiczem
141.	I/45, s. 281	31 X 1759	Michał	Leporowski	-	-	-	spect. Łukasz Rzeźnikiewicz, Marcin Niemczewski, Jan Leporowski obyw. średz.	urząd burm.	honest.; wpis wspólny z Stanisławem Bankiewiczem i Franciszkiem Kozłowskim
142.	I/45, s. 281	31 X 1759	Stanisław	Bankiewicz	-	-	-	spect. Łukasz Rzeźnikiewicz, Marcin Niemczewski, Jan Leporowski obyw. średz.	urząd burm.	honest.; wpis wspólny z Michałem Leporowskim i Franciszkiem Kozłowskim
143.	I/45, s. 281	31 X 1759	Franciszek	Kozłowski	-	-	-	spect. Łukasz Rzeźnikiewicz, Marcin Niemczewski, Jan Leporowski obyw. średz.	urząd burm.	honest.; wpis wspólny z Michałem Leporowskim i Stanisławem Bankiewiczem
144.	I/45, s. 282	24 I 1760	Antoni	Gille	-	-	-	spect. Marcin Rozmarynowicz, Jan Gorczyckiewicz obyw. średz.	spect. Wojciech Bogulski burm. i rajcy	honest.; cyrulik
145.	I/45, s. 282	1 III 1760	Antoni	Zimiński	-	-	-	spect. Paweł Bogulski, Antoni Gniotczyk obyw. średz.	spect. Wojciech Bogulski burm. i rajcy	honest.
146.	I/45, s. 282	7 III 1760	Michał	Węglarczyk	-	-	-	spect. Maciej Węglarczyk rajca, Łukasz Rzeźnikiewicz obyw. średz.	spect. Wojciech Bogulski burm. i rajcy	honest.
147.	I/45, s. 282	12 VIII 1760	Józef	Grochalski	-	-	-	spect. Antoni Tylewicz, Ludwik Andrzejewicz obyw. średz.	wójt i rajcy	nobilis

148.	I/45, s. 217	19 IX 1760	Walenty	Jewasek	-	-	-	spect. Jan Nowicki, Łukasz Rzeźnikiewicz	spect. Adam Płonkiewicz wójt, Wojciech Bogulski, Maciej Węglarczyk, Łukasz Tarnawski, Jakub Bogulski, Stefan Gniotczyk, Paweł Bogulski rajcy	famat.
149.	I/45, s. 213	22 X 1760	Jan	Skrzyński	-	-	-	spect. Mikołaj Kordziński, Maciej Sabiniewicz	spect. Adam Płonkiewicz burm., Wojciech Bogulski, Maciej Węglarczyk, Konstanty Tarnawski, Józef Mrozik, Stefan Gniotczyk rajcy, Paweł Bogulski pisarz przysiężny	honest.; wpis wspólny z Antonim Brykczyńskim
150.	I/45, s. 213	22 X 1760	Antoni	Brykczyński	-	-	-	spect. Mikołaj Kordziński, Maciej Sabiniewicz	spect. Adam Płonkiewicz burm., Wojciech Bogulski, Maciej Węglarczyk, Konstanty Tarnawski, Józef Mrozik, Stefan Gniotczyk rajcy, Paweł Bogulski pisarz przysiężny	honest.; wpis wspólny z Janem Skrzyńskim
151.	I/45, s. 194	5 XII 1760	Tomasz	Hałaski	-	-	-	spect. Antoni Zimiński, Maciej Sabiniewicz obyw. średz.	spect. Wojciech Bogulski wiceburm., Maciej Węglarczyk, Konstanty Tarnawski, Józef Mrozik, Stefan Gniotczyk [rajcy], Paweł Bogulski pisarz przysiężny	honest.
152.	I/45, s. 194	23 XII 1760	Sylwester	Konikiewicz	-	-	-	spect. Józef Konikiewicz obyw. śremski, Antoni Rzeźnikiewicz obyw. ławnik średz.	spect. Adam Płonkiewicz burm., Wojciech Bogulski, Konstanty Tarnawski,	

									Józef Mrozik, Paweł Bogulski rajcy	
153.	I/51, s. 22	5 X 1761	Bartłomiej	Warczyński	-	-	-	spect. Ludwik Andrzejewicz, Łukasz Rzeźnikiewicz obyw. średz.	spect. Wojciech Bogulski burm., Adam Płonkiewicz, Józef Mrozik, Jakub Bogulski, Paweł Bogulski rajcy, Stefan Gniotczyk instygator	honest.; wpis wspólny z Franciszkiem Paprockim, Bartłomiejem Jewaskiem, Jakubem Zielińskim i Szymonem Aśkiewiczem
154.	I/51, s. 22	5 X 1761	Franciszek	Paprocki	-	-	-	spect. Ludwik Andrzejewicz, Łukasz Rzeźnikiewicz obyw. średz.	spect. Wojciech Bogulski burm., Adam Płonkiewicz, Józef Mrozik, Jakub Bogulski, Paweł Bogulski rajcy, Stefan Gniotczyk instygator	honest.; wpis wspólny z Bartłomiejem Warczyńskim, Bartłomiejem Jewaskiem, Jakubem Zielińskim i Szymonem Aśkiewiczem
155.	I/51, s. 22	5 X 1761	Bartłomiej	Jewasek	-	-	-	spect. Ludwik Andrzejewicz, Łukasz Rzeźnikiewicz obyw. średz.	spect. Wojciech Bogulski burm., Adam Płonkiewicz, Józef Mrozik, Jakub Bogulski, Paweł Bogulski rajcy, Stefan Gniotczyk instygator	honest.; wpis wspólny z Bartłomiejem Warczyńskim, Franciszkiem Paprockim, Jakubem Zielińskim i Szymonem Aśkiewiczem

156.	I/51, s. 22	5 X 1761	Jakub	Zieliński	-	-	-	spect. Ludwik Andrzejewicz, Łukasz Rzeźnikiewicz obyw. średz.	spect. Wojciech Bogulski burm., Adam Płonkiewicz, Józef Mrozik, Jakub Bogulski, Paweł Bogulski rajcy, Stefan Gniotczyk instygator	honest.; wpis wspólny z Bartłomiejem Warczyńskim, Franciszkiem Paprockim, Bartłomiejem Jewaskiem i Szymonem Aśkiewiczem
157.	I/51, s. 22	5 X 1761	Szymon	Aśkiewicz	-	-	-	spect. Ludwik Andrzejewicz, Łukasz Rzeźnikiewicz obyw. średz.	spect. Wojciech Bogulski burm., Adam Płonkiewicz, Józef Mrozik, Jakub Bogulski, Paweł Bogulski rajcy, Stefan Gniotczyk instygator	honest.; wpis wspólny z Bartłomiejem Warczyńskim, Franciszkiem Paprockim, Bartłomiejem Jewaskiem i Jakubem Zielińskim
158.	I/51, s. 37- 38	5 V 1761	Karol	Śremowicz	-	-	-	spect. Antoni Tylewicz, Jakub Danielewicz	spect. Wojciech Bogulski burm., Adam Płonkiewicz, Konstanty Tarnawski, Józef Mrozik, Jakub Bogulski, Stefan Gniotczyk, Paweł Bogulski rajcy	honoratus; wpis wspólny z Wojciechem Pawlińskim i Szczepanem Wronowiczem
159.	I/51, s. 37- 38	5 V 1761	Wojciech	Pawliński	-	-	-	spect. Antoni Tylewicz, Jakub Danielewicz	spect. Wojciech Bogulski burm., Adam Płonkiewicz, Konstanty Tarnawski, Józef Mrozik, Jakub Bogulski, Stefan	honoratus; wpis wspólny z Karolem Śremowiczem i Szczepanem Wronowiczem

									Gniotczyk, Paweł Bogulski rajcy	
160.	I/51, s. 37-38	5 V 1761	Szczepan	Wronowicz	-	-	-	spect. Antoni Tylewicz, Jakub Danielewicz	spect. Wojciech Bogulski burm., Adam Płonkiewicz, Konstanty Tarnawski, Józef Mrozik, Jakub Bogulski, Stefan Gniotczyk, Paweł Bogulski rajcy	honoratus; wpis wspólny z Karolem Śremowiczem i Wojciechem Pawlińskim
161.	I/23, s. 3	VIII 1762	Jan	Babilon	-	-	-	famat. Jan Janczurski obyw. średz.	spect. Maciej Węglarczyk burm., Józef Mrozik, Konstanty Tarnawski rajcy, Stefan Gniotczyk instygator	<i>ingenuus; feria ante festum s. Egidii abbatis proxima</i>
162.	I/23, s. 26-27	23 XI 1762	Mikołaj	Kośmicki	-	-	-	spect. Wojciech Bogulski, Łukasz Sadowicz obyw. średz.	spect. burmistrz i rajcy	nobilis; wpis wspólny z Maciejem Ernardem
163.	I/23, s. 26-27	23 XI 1762	Maciej	Ernard	-	-	-	spect. Wojciech Bogulski, Łukasz Sadowicz obyw. średz.	spect. burmistrz i rajcy	wpis wspólny z Mikołajem Kośmickim
164.	I/23, s. 44	29 I 1763	Józef	Powałoski	-	-	-	spect. Antoni Gniotczyk	spect. burmistrz i rajcy	spect.
165.	I/52, s. 39	17 X 1764	Franciszek	Wronowski	-	-	-	famat. Jakub Brzozoski instygator	-	famat.; neofita
166.	I/52, s. 39-40	22 X 1764	Wawrzyniec	Weygner	-	-	-	famat. Jakub Śmieśniewicz, Paweł Otomanczyk	burmistrz i rajcy	honest.; kowal

167.	I/52, s. 48	19 XI 1764	Florian	Maiński	-	-	-	spect. Antoni Gniotczyk, Łukasz Rzeźnikiewicz, Marcin Rozmarynowicz, Kazimierz Kozłowski, Grzegorz Jewasek, Maciej Sabiniewicz obyw. średz.	-	famat.; wpis wspólny z Walentym Janickim, Janem Klimkiewiczem, Wincentym Sabiniewiczem i Janem Janickim
168.	I/52, s. 48	19 XI 1764	Wincenty	Janicki	-	-	-	spect. Antoni Gniotczyk, Łukasz Rzeźnikiewicz, Marcin Rozmarynowicz, Kazimierz Kozłowski, Grzegorz Jewasek, Maciej Sabiniewicz obyw. średz.	-	famat.; wpis wspólny z Florianem Maińskim, Janem Klimkiewiczem, Wincentym Sabiniewiczem i Janem Janickim
169.	I/52, s. 48	19 XI 1764	Jan	Klimkiewicz	-	-	-	spect. Antoni Gniotczyk, Łukasz Rzeźnikiewicz, Marcin Rozmarynowicz, Kazimierz Kozłowski, Grzegorz Jewasek, Maciej Sabiniewicz obyw. średz.	-	famat.; wpis wspólny z Florianem Maińskim, Walentym Janickim, Wincentym Sabiniewiczem i Janem Janickim
170.	I/52, s. 48	19 XI 1764	Wincenty	Sabiniewicz	-	-	-	spect. Antoni Gniotczyk, Łukasz Rzeźnikiewicz, Marcin Rozmarynowicz, Kazimierz Kozłowski, Grzegorz Jewasek, Maciej Sabiniewicz obyw. średz.	-	famat.; wpis wspólny z Florianem Maińskim, Walentym Janickim, Janem Klimkiewiczem i Janem Janickim

171.	I/52, s. 48	19 XI 1764	Jan	Janicki	-	-	-	spect. Antoni Gniotczyk, Łukasz Rzeźnikiewicz, Marcin Rozmarynowicz, Kazimierz Kozłowski, Grzegorz Jewasek, Maciej Sabiniewicz obyw. średz.	-	famat.; wpis wspólny z Florianem Maińskim, Walentym Janickim, Janem Klimkiewiczem i Wincentym Sabiniewiczem
172.	I/52, s. 71	2 IV 1765	Józef	Lewicki	-	-	-	spect. Paweł Bogulski wójt, Łukasz Sadowicz obyw. średz.	-	famat; cyrulik
173.	I/52, s. 89	7 I 1766	Walenty	Wiśniewski	-	-	-	famat. Antoni Danielewicz, Łukasz Rzeźnikiewicz, Jan Janczurski obyw. średz.	spect. burmistrz i rajcy	honoratus; wpis wspólny z Walentym Koterlińskim, Wojciechem Bankiewiczem i Chryzostomem Lemickim
174.	I/52, s. 89	7 I 1766	Walenty	Koterliński	-	-	-	famat. Antoni Danielewicz, Łukasz Rzeźnikiewicz, Jan Janczurski obyw. średz.	spect. burmistrz i rajcy	honoratus; wpis wspólny z Walentym Wiśniewskim, Wojciechem Bankiewiczem i Chryzostomem Lemickim

175.	I/52, s. 89	7 I 1766	Wojciech	Bankiewicz	-	-	-	famat. Antoni Danielewicz, Łukasz Rzeźnikiewicz, Jan Janczurski obyw. średz.	spect. burmistrz i rajcy	honoratus; wpis wspólny z Walentym Wiśniewskim, Walentym Koterlińskim i Chryzostodem Lemickim
176.	I/52, s. 89	7 I 1766	Chryzostom	Lemicki	-	-	-	famat. Antoni Danielewicz, Łukasz Rzeźnikiewicz, Jan Janczurski obyw. średz.	spect. burmistrz i rajcy	honoratus; wpis wspólny z Walentym Wiśniewskim, Walentym Koterlińskim i Wojciechem Bankiewiczem
177.	I/52, s. 101	10 VI 1766	Augustyn	Barański	-	-	-	spect. Tomasz Danielewicz, Antoni Zimiński obyw. średz.	spect. burmistrz i rajcy	spect.; literas legitimi ortus sui in crastino s. Martini pont. et conf. coram officio proconsulari producat et comportat
178.	I/52, s. 107	26 IX 1766	Mikołaj	Smiesiewicz	-	-	-	famat. Antoni Zimiński instygator burm., Dominik Szremowicz	-	famat.; wpis wspólny z Franciszkiem Miarką
179.	I/52, s. 107	26 IX 1766	Franciszek	Miarka	-	-	-	famat. Antoni Zimiński instygator burm., Dominik Szremowicz	-	famat.; wpis wspólny z Mikołajem Smiesiewiczem

180.	I/52, s. 108	21 X 1766	Marcin	Garztko	-	-	-	famat. Paweł Otomańczyk, Łukasz Sadowicz obyw. średz.	-	famat.
181.	I/52, s. 109	29 I 1767	Łukasz	Promiński	-	-	-	famat. Paweł Otomańczyk, Łukasz Sadowicz, Antoni Danielewicz obyw. średz.	burmistrz i rajcy	famat.; wpis wspólny z Wojciechem Świętkowskim
182.	I/52, s. 109	29 I 1767	Wojciech	Świętkowski	-	-	-	famat. Paweł Otomańczyk, Łukasz Sadowicz, Antoni Danielewicz obyw. średz.	burmistrz i rajcy	famat.; wpis wspólny z Łukaszem Promińskim
183.	I/52, s. 110	20 II 1767	Michał	Goguliński (!)	-	-	-	famat. Tomasz Danielewicz, Maciej Czaplicki	spect. burmistrz i rajcy	famat.; neofita
184.	I/52, s. 128	29 VII 1767	Paweł	Bogacki	-	-	-	famat. Tomasz Danielewicz, Łukasz Sadowicz obyw. średz.	spect. burmistrz i rajcy	spect. ac. famat.; wpis wspólny z Sebastianem Gniotczykiem
185.	I/52, s. 128	29 VII 1767	Sebastian	Gniotczyk	-	-	-	famat. Tomasz Danielewicz, Łukasz Sadowicz obyw. średz.	spect. burmistrz i rajcy	spect. ac. famat.; wpis wspólny z Pawłem Bogackim
186.	I/52, s. 131	14 XII 1767	Antoni	Maciejewski	-	Sebastian	-	famat. Mikołaj Jewasek, Marcin Pospieszalski	spect. Mikołaj Kośmicki burm., Adam Płonkiewicz, Józef Mrozik, Paweł Bogulski, Antoni Tylewicz rajcy, Antoni Zimnicki instygator, Sebastian Maciejewski ojciec	

187.	I/52, s. 131	22 XII 1767	Michał	Pieczynski	-	-	-	famat. Kazimierz Kozłowski, Jan Janczurski obyw. średz.	spect. Mikołaj Kośmicki burm., Adam Płonkiewicz, Józef Mrozik, Paweł Bogulski, Antoni Tylewicz rajcy, Antoni Zimnicki instygator	honest.
188.	I/52, s. 151	18 IV 1768	Andrzej	Zbierski	-	-	-	famat. Łukasz Rzeźnikiewicz, Antoni Brukczyński	spect. Mikołaj Kośmicki burm., Wojciech Bogulski, Maciej Węglarczyk, Adam Płonkiewicz, Józef Mrozik [rajcy], Antoni Zimnicki instygator	honest.
189.	I/52, s. 160	20 V 1768	Wawrzyniec	Iwandowicz	-	-	-	famat. Łukasz Rzeźnikiewicz, Jan Leporowski obyw. średz.	spect. burmistrz i rajcy	honest.
190.	I/52, s. 160	20 V 1768	Paweł	Ankiewicz	-	-	-	famat. Piotr Powaloński, Paweł Kobylński obyw. średz.	spect. burmistrz i rajcy	honest.; wpis wspólny z Tomaszem Grylusem
191.	I/52, s. 160	20 V 1768	Tomasz	Grylus	-	-	-	famat. Piotr Powaloński, Paweł Kobylński obyw. średz.	spect. burmistrz i rajcy	honest.; wpis wspólny z Pawłem Ankiewiczem
192.	I/52, s. 164	8 VII 1768	Dominik	Przepiórczyński	-	-	-	spect. Łukasz Rzeźnikiewicz, Józef Lewicki	spect. Jakub Bogulski wójt	honest.
193.	I/52, s. 172	7 I 1769	Andrzej	Janicki	-	-	-	spect. Jakub Śmieśniewicz, Mikołaj Kordziński	urząd burm.	honest.; wpis wspólny z Jakubem Waroczewskim
194.	I/52, s. 172	7 I 1769	Jakub	Waroczewski	-	-	-	spect. Jakub Śmieśniewicz, Mikołaj Kordziński	urząd burm.	honest.; wpis wspólny z Andrzejem Janickim

195.	I/54, s. 19	9 II 1770	Szymon	Woyciechowski	-	-	-	Kazimierz Kozłowski, Franciszek Płonkiewicz	Wojciech Bogulski burm., Adam Płonkiewicz, Mateusz Węglarczyk, Józef Mrozik rajcy	ingenuus
196.	I/52, s. 172	10 II 1769	Walenty	Mrozik	-	-	-	spect. Marcin Rozmarynowicz, Mateusz Strzelewicz obyw. średz.	spect. Antoni Tylewicz burm. i rajcy	honest.
197.	I/52, s. 180	12 IV 1769	Augustyn	Hałszewicz	-	-	-	spect. Tomasz Chałaski, Antoni Brukczyński obyw. średz.	spect. Antoni Tylewicz burm. i rajcy	honest.
198.	I/54, s. 27	1 IV 1770	Wojciech	Pieczynski	-	-	-	spect. Tomasz Danielewicz, Tomasz Żylczyk, Michał Pieczynski, Michał Goguliński (!)	spect. Wojciech Bogulski burm. i rajcy	honest.; wpis wspólny z Janem Cichońskim
199.	I/54, s. 27	1 IV 1770	Jan	Cichoński	-	-	-	spect. Tomasz Danielewicz, Tomasz Żylczyk, Michał Pieczynski, Michał Goguliński (!)	spect. Wojciech Bogulski burm. i rajcy	honest.; wpis wspólny z Wojciechem Pieczynskim
200.	I/54, s. 47	24 VII 1770	Wojciech	Janicki	-	-	-	famat. Łukasz Rzeznikiewicz, Marcin Rozmarynowicz, Franciszek Kozłowski	spect. burmistrz i rajcy	honest.; wpis wspólny z Andrzejem Otomanczykiem
201.	I/54, s. 47	24 VII 1770	Andrzej	Otomanczyk	-	-	-	famat. Łukasz Rzeznikiewicz, Marcin Rozmarynowicz, Franciszek Kozłowski	spect. burmistrz i rajcy	honest.; wpis wspólny z Wojciechem Janickim

202.	I/54, s. 189	16 XII 1773	Jakub	Rychlicki	-	-	-	spect. Piotr Węglarczyk, Tomasz Grylus obyw. średz.	spect. Paweł Otomańczyk burm., Mikołaj Kośmicki, Tomasz Danielewicz, Jakub Brzozowski rajcy, Mikołaj Śmiśniewicz instygator	famat.
203.	I/54, s. 195	3 I 1774	Marcin	Adryański	-	-	-	spect. Adam Płonkiewicz, Jan Gorczyckiewicz obyw. średz.	spect. Paweł Otomańczyk burm., Mateusz Węglarczyk, Mikołaj Kośmicki, Tomasz Danielewicz, Mikołaj Kordziński rajcy, Mikołaj Śmiśniewicz instygator	honest.
204.	I/54, s. 200	21 II 1774	Szymon	Weychann	-	-	-	ślaw. Józef Mayzicki ławnik, Jakub Brykczyński mieszcz. średz.	zacie ślaw. Paweł Otomańczyk burm., Mikołaj Kośmicki, Mateusz Węglarczyk, Tomasz Danielewicz, Mikołaj Kordziński rajcy, Mikołaj Śmiśniewicz instygator	ingenuus
205.	I/54, s. 211	25 IV 1774	Jan	Blachwic	-	-	-	spect. Jakub Śmiśniewicz cechmistrz mielcarski, Szymon Zielętkiewicz obyw. średz.	spect. Paweł Otomańczyk burm., Mateusz Węglarczyk, Tomasz Danielewicz, Mikołaj Kordziński rajcy, Mikołaj Śmiśniewicz instygator	famat.
206.	I/54, s. 237	18 I 1775	Benedykt	Ryll	Kórnik	-	-	ślaw. Józef Lewicki instygator wójtowski	zacie ślaw. Paweł Otomańczyk burm. i asesorzy	mieszczanin i obyw. kórnicki
207.	I/54, s. 238	18 I 1775	Łukasz	Prymiński	-	-	-	ślaw. Antoni Danielewicz, Piotr Węglarczyk mieszcz. średz.	zacie ślaw. Paweł Otomańczyk burm. i asesorzy	

208.	I/54, s. 248	30 VI 1775	Paweł	Iwandowicz	Środa	-	-	sław. Mikołaj Śmiśniewicz instygator radziecki, Stanisław Iwandowicz, Wawrzyniec Iwandowicz	zanie sław. Antoni Zimnicki landwójt, Józef Mayzicki, Antoni Gniotczyk, Franciszek Płonkiewicz, Łukasz Sadowicz, Kazimierz Kozłowski ławnicy, Józef Lewicki instygator	młodoletni; wpis wspólny z Franciszkiem Czwortem
209.	I/54, s. 248	30 VI 1775	Franciszek	Czwort	Środa	-	-	sław. Mikołaj Śmiśniewicz instygator radziecki, Stanisław Iwandowicz, Wawrzyniec Iwandowicz	zanie sław. Antoni Zimnicki landwójt, Józef Mayzicki, Antoni Gniotczyk, Franciszek Płonkiewicz, Łukasz Sadowicz, Kazimierz Kozłowski ławnicy, Józef Lewicki instygator	młodoletni; wpis wspólny z Pawłem Iwandowiczem
210.	I/54, s. 249	4 VII 1775	Mateusz	Rychlicki	Środa	-	-	sław. Michał Leporowski, Tomasz Grylus mieszcz. średz.	sław. Antoni Zimnicki landwójt, Józef Mayzicki, Franciszek Płonkiewicz, Łukasz Sadowicz, Kazimierz Kozłowski ławnicy, Józef Lewicki instygator	młodoletni; szewc; wpis wspólny z Wincentym Przybylskim
211.	I/54, s. 249	4 VII 1775	Wincenty	Przybylski	Czerniejewo	-	-	sław. Tomasz Grylus, Antoni Brykczyński	sław. Antoni Zimnicki landwójt, Józef Mayzicki, Franciszek Płonkiewicz, Łukasz Sadowicz, Kazimierz Kozłowski ławnicy, Józef Lewicki instygator	młodoletni; wpis wspólny z Mateuszem Rychlickim

212.	I/54, s. 249	15 VII 1775	Andrzej	Maleski	-	-	-	sław. Józef Jewasek mieszcz. średz.	sław. Antoni Zimnicki landwójt, Józef Mayzicki, Antoni Gniotczyk, Franciszek Płonkiewicz, Łukasz Sadowicz, Kazimierz Kozłowski ławnicy, Józef Lewicki instygator	<i>prezentował metrykę z xiąg kościelnych kościelnych (...) wypisaną roku 1774go die 19 Novembris oraz listy rekomendujące (...) z tegoż miasta Kościana</i>
213.	I/54, s. 253	21 X 1775	Tadeusz	Jewasiński	Września	-	-	zanie sław. Franciszek Płonkiewicz landwójt, Wojciech Kostanowicz cechmistrz szewski	zanie sław. Mikołaj Kordziński burm., Tomasz Danielewicz wójt, Mateusz Węglarczyk, Jakub Bogulski, Paweł Otomańczyk, Mikołaj Kośmicki rajcy, Mikołaj Śmieśniewicz instygator	
214.	I/54, s. 260	11 I 1776	Mateusz	Zelbertowicz	-	-	-	zanie sław. Antoni Gniotczyk ławnik, Józef Lewicki instygator wójtowski	zanie sław. Mikołaj Kordziński burm., Mateusz Węglarczyk, Paweł Otomańczyk, Jakub Brzozowski rajcy, Mikołaj Śmieśniewicz instygator	
215.	I/54, s. 300	13 XII 1776	Jan	Preczkowski	-	-	-	sław. Jakub Brykczyński ławnik, Wojciech Kostanowicz cechmistrz cechu szewskiego	sław. Tomasz Danielewicz burm., Paweł Otomańczyk wójt, Mikołaj Kordziński, Antoni Gniotczyk rajcy, Piotr Węglarczyk instygator	cyrulik

216.	I/54, s. 301-302	14 I 1777	Idzi	Zelbertowicz	-	-	-	sław. Paweł Zelbertowicz, Józef Lewicki	zanie sław. Tomasz Danielewicz burm., Józef Mayzicki wiceburm., Mikołaj Kordziński, Jakub Brzozowski, Franciszek Płonkiewicz, Antoni Gniotczyk rajcy, Piotr Węglarczyk instygator	młodoletni; wpis wspólny z Kasprem Waroczewskim, Antonim Robackim i Kasprem Bolewiczem
217.	I/54, s. 301-302	14 I 1777	Kasper	Waroczewski	-	-	-	sław. Józef Lewicki, Jan Janczurski	zanie sław. Tomasz Danielewicz burm., Józef Mayzicki wiceburm., Mikołaj Kordziński, Jakub Brzozowski, Franciszek Płonkiewicz, Antoni Gniotczyk rajcy, Piotr Węglarczyk instygator	młodoletni; wpis wspólny z Idzim Zelbertowiczem, Antonim Robackim i Kasprem Bolewiczem
218.	I/54, s. 301-302	14 I 1777	Antoni	Robacki	-	-	-	sław. Stanisław Iwandowicz, sław. Wawrzyniec Iwandowicz	zanie sław. Tomasz Danielewicz burm., Józef Mayzicki wiceburm., Mikołaj Kordziński, Jakub Brzozowski, Franciszek Płonkiewicz, Antoni Gniotczyk rajcy, Piotr Węglarczyk instygator	młodoletni; wpis wspólny z Idzim Zelbertowiczem, Kasprem Waroczewskim i Kasprem Bolewiczem
219.	I/54, s. 301-302	14 I 1777	Kasper	Bolewicz	-	-	-	sław. Stanisław Iwandowicz, Stanisław Tacikowski	zanie sław. Tomasz Danielewicz burm., Józef Mayzicki wiceburm., Mikołaj Kordziński, Jakub Brzozowski, Franciszek Płonkiewicz, Antoni Gniotczyk rajcy, Piotr Węglarczyk instygator	młodoletni; wpis wspólny z Idzim Zelbertowiczem, Kasprem Waroczewskim i Antonim Robackim

220.	I/54, s. 307	25 II 1777	Andrzej	Jankoski	-	-	-	sław. Kazimierz Kozłowski cechmistrz krawiecki, Franciszek Dymiński obyw. średz.	sław. Tomasz Danielewicz burm., Józef Mayzicki wiceburm., Mikołaj Kordziński, Jakub Brzozowski, Franciszek Płonkiewicz rajcy, Piotr Węglarczyk instygator	krawiec
221.	I/56, s. 12	21 V 1777	Karol	Tyl	-	-	-	sław. Antoni Maciejewski cechmistrz cechu piekarskiego, Dominik Przepierczyński obyw. średz.	zanie sław. Tomasz Danielewicz burm., Paweł Otomańczyk wójt, Mikołaj Kordziński rajca, Piotr Węglarczyk instygator	mielcarz
222.	I/24, k. 6-6v	15 VI 1777	Jan	Bon	-	-	-	sław. Grzegorz Jewasek cechmistrz płócienniczy, Jan Gorczyckiewicz obyw. średz.	zanie sław. Tomasz Danielewicz burm., Józef Mayzicki, Mikołaj Kordziński, Jakub Bogulski, Jakub Brzozowski, Franciszek Płonkiewicz, Antoni Gniotczyk rajcy, Piotr Węglarczyk instygator	
223.	I/24, k. 11	16 IX 1777	Piotr	Neyman	-	-	-	sław. Józef Lewicki ławnik, Jan Kordziński obyw. średz.	zanie sław. Wojciech Kostanowicz burm., Józef Mayzicki, Tomasz Danielewicz, Mikołaj Kordziński, Jakub Bogulski, Franciszek Płonkiewicz rajcy, Kazimierz Kozłowski instygator	

224.	I/24, k. 16	14 I 1778	Sebastian	Laskowski	-	-	-	sław. Antoni Zimnicki ławnik, Antoni Gniotczyk	sław. Wojciech Kostanowicz burm., Józef Mayzicki wiceburm., Tomasz Danielewicz, Mikołaj Kordziński, Jakub Bogulski, Jakub Brzozowski, Franciszek Płonkiewicz rajcy	wpis wspólny z Filipem Noskowiczem
225.	I/24, k. 16	14 I 1778	Filip	Noskowicz	-	-	-	sław. Józef Lewicki ławnik, Piotr Wojciechowski cechmistrz	sław. Wojciech Kostanowicz burm., Józef Mayzicki wiceburm., Tomasz Danielewicz, Mikołaj Kordziński, Jakub Bogulski, Jakub Brzozowski, Franciszek Płonkiewicz rajcy	wpis wspólny z Sebastianem Laskowskim
226.	I/24, k. 17	16 III 1778	Wojciech	Gniotczyk	Środa	-	-	sław. Jan Janczurski, Jan Leporowski obyw. średz.	zanie sław. Wojciech Kostanowicz burm., Józef Mayzicki, Tomasz Danielewicz, Jakub Bogulski, Jakub Brzozowski, Franciszek Płonkiewicz rajcy, Kazimierz Kozłowski instygator	
227.	I/24, k. 20	14 III 1778	Michał	Miarczyński	Środa	-	-	sław. Dominik Przepierczyński, Jan Kordziński obyw. średz.	zanie sław. Wojciech Kostanowicz burm., Paweł Otomańczyk wójt i rajca, Józef Mayzicki wiceburm., Tomasz Danielewicz, Jakub Bogulski, Jakub Brzozowski, Franciszek Płonkiewicz rajcy, Kazimierz Kozłowski instygator	<i>młodoletni</i>

228.	I/24, k. 48-49	2 V 1778	Marcin	Bieniakiewicz	-	-	-	sław. Jakub Smiśniewicz, Piotr Węglarczyk obyw. średz.	zanie sław. Wojciech Kostanowicz burm., Józef Mayzicki wiceburm., Mikołaj Kordziński, Jakub Bogulski, Jakub Brzozowski, Franciszek Płonkiewicz rajcy, Kazimierz Kozłowski instygator radziecki	
229.	I/24, k. 54-54v	6 VI 1778	Jerzy	Buch	-	-	-	sław. Józef Lewicki ławnik, Wojciech Janicki obyw. średz.	zanie sław. Wojciech Kostanowicz burm., Paweł Otomanczyk wójt, Józef Mayzicki, Tomasz Danielewicz, Mikołaj Kordziński, Jakub Bogulski, Jakub Brzozowski, Franciszek Płonkiewicz rajcy, Kazimierz Kozłowski instygator radz.	<i>profesji mularskiej</i>
230.	I/24, k. 62v	29 IX 1778	Franciszek	Piotrowicz	Krzywiń	-	-	sław. Jan Janczurski, Antoni Maciejewski obyw. średz.	zanie sław. Wojciech Kostanowicz burm., Paweł Otomańczyk, Tomasz Danielewicz, Mikołaj Kordziński, Jakub Bogulski, Franciszek Płonkiewicz rajcy, Piotr Węglarczyk instygator radziecki	

231.	I/24, k. 65	25 XI 1778	Karol	Brzeskwiński	-	-	-	sław. Jan Janczurski, Wojciech Janicki obyw. średz.	zanie sław. Wojciech Kostanowicz burm., Paweł Otomańczyk wiceburm. Tomasz Danielewicz, Mikołaj Kordziński rajcy, Piotr Węglarczyk instygator radziecki	sław.; snycerz
232.	I/24, k. 65v	28 XII 1778	Michał	Węglarczyk	Niezamysł	-	-	sław. Józef Lewicki ławnik, Wojciech Janicki instygator wójtowski obyw. średz.	zanie sław. Wojciech Kostanowicz burm., Paweł Otomańczyk wiceburm., Tomasz Danielewicz, Mikołaj Kordziński, Franciszek Płonkiewicz rajcy, Piotr Węglarczyk instygator radziecki	<i>mieszczanin</i> <i>Niezamyslski</i> ; brat stryjeczny Wojciecha; młodoletni; wpis wspólny z Wojciechem Węglarczykiem
233.	I/24, k. 65v	28 XII 1778	Wojciech	Węglarczyk	-	-	-	sław. Józef Lewicki ławnik, Wojciech Janicki instygator wójtowski obyw. średz.	zanie sław. Wojciech Kostanowicz burm., Paweł Otomańczyk wiceburm., Tomasz Danielewicz, Mikołaj Kordziński, Franciszek Płonkiewicz rajcy, Piotr Węglarczyk instygator radziecki	brat stryjeczny Michała; młodoletni; wpis wspólny z Michałem Węglarczykiem
234.	I/24, k. 66	3 I 1779	Michał	Powałoski	-	-	-	sław. Sebastian Piechocki, Florian Maiński, Sylwester Konikiewicz, Szczepan Wronowicz obyw. średz.	zanie sław. Wojciech Kostanowicz burm., Tomasz Danielewicz, Jakub Bogulski, Jakub Brzozowski, Franciszek Płonkiewicz rajcy, Piotr Węglarczyk instygator radziecki	młodoletni; wpis wspólny z Ignacym Gorczyckiewiczem

235.	I/24, k. 66	3 I 1779	Ignacy	Gorczyckiewicz	-	-	-	sław. Sebastian Piechocki, Florian Maiński, Sylwester Konikiewicz, Szczepan Wronowicz obyw. średz.	zanie sław. Wojciech Kostanowicz burm., Tomasz Danielewicz, Jakub Bogulski, Jakub Brzozowski, Franciszek Płonkiewicz rajcy, Piotr Węglarczyk instygator radziecki	młodoletni; wpis wspólny z Michałem Powalóskim
236.	I/24, k. 67-67v	10 II 1779	Adam	Lewicki	-	-	-	sław. Józef Lewicki ławnik, Jakub Brykczyński obyw. średz.	zanie sław. Wojciech Kostanowicz burm., Tomasz Danielewicz, Mikołaj Kordziński, Jakub Bogulski, Jakub Brzozowski rajcy, Piotr Węglarczyk instygator radziecki	wpis wspólny z Wojciechem Kulpińskim i Jerzym Piotrowiczem
237.	I/24, k. 67-67v	10 II 1779	Wojciech	Kulpiński	-	-	-	sław. Józef Lewicki ławnik, Jakub Brykczyński obyw. średz.	zanie sław. Wojciech Kostanowicz burm., Tomasz Danielewicz, Mikołaj Kordziński, Jakub Bogulski, Jakub Brzozowski rajcy, Piotr Węglarczyk instygator radziecki	wpis wspólny z Adamem Lewickim i Jerzym Piotrowiczem
238.	I/24, k. 67-67v	10 II 1779	Jerzy	Piotrowicz	-	-	-	sław. Antoni Zimiński ławnik	zanie sław. Wojciech Kostanowicz burm., Tomasz Danielewicz, Mikołaj Kordziński, Jakub Bogulski, Jakub Brzozowski rajcy, Piotr Węglarczyk instygator radziecki	wpis wspólny z Adamem Lewickim i Wojciechem Kulpińskim

239.	I/24, k. 75v	8 VI 1779	Sebastian	Otomańczyk	Środa	Paweł	-	zacznie sław. Paweł Otomańczyk	zacznie sław. Wojciech Kostanowicz burm., Paweł Otomańczyk, Tomasz Danielewicz, Mikołaj Kordziński, Jakub Brzozowski, Jakub Bogulski, Franciszek Płonkiewicz rajcy, Piotr Węglarczyk instygator radziecki	wpis wspólny z Franciszkiem Jewaskiem, Antonim Jewaskiem, Janem Brzeskwińskim, Andrzejem Jaxem i Józefem Figlerem
240.	I/24, k. 75v	8 VI 1779	Franciszek	Jewasek	Środa	Mikołaj	-	sław. Mikołaj Jewasek ławnik	zacznie sław. Wojciech Kostanowicz burm., Paweł Otomańczyk, Tomasz Danielewicz, Mikołaj Kordziński, Jakub Brzozowski, Jakub Bogulski, Franciszek Płonkiewicz rajcy, Piotr Węglarczyk instygator radziecki	wpis wspólny z Sebastianem Otomańczykiem, Antonim Jewaskiem, Janem Brzeskwińskim, Andrzejem Jaxem i Józefem Figlerem
241.	I/24, k. 75v	8 VI 1779	Antoni	Jewasek	Środa	Walenty †	-	sław. Wojciech Janicki instygator wójtowski	zacznie sław. Wojciech Kostanowicz burm., Paweł Otomańczyk, Tomasz Danielewicz, Mikołaj Kordziński, Jakub Brzozowski, Jakub Bogulski, Franciszek Płonkiewicz rajcy, Piotr Węglarczyk instygator radziecki	młodoletni; wpis wspólny z Sebastianem Otomańczykiem, Franciszkiem Jewaskiem, Janem Brzeskwińskim, Andrzejem Jaxem i Józefem Figlerem

242.	I/24, k. 75v	8 VI 1779	Jan	Brzeskwiński	-	-	-	sław. Antoni Maciejewski	zanie sław. Wojciech Kostanowicz burm., Paweł Otomańczyk, Tomasz Danielewicz, Mikołaj Kordziński, Jakub Brzozowski, Jakub Bogulski, Franciszek Płonkiewicz rajcy, Piotr Węglarczyk instygator radziecki	snycerz; wpis wspólny z Sebastianem Otomańczykiem, Franciszkiem Jewaskiem, Antonim Jewaskiem, Andrzejem Jaxem i Józefem Figlerem
243.	I/24, k. 75v	8 VI 1779	Andrzej	Jax	-	-	-	sław. Antoni Maciejewski	zanie sław. Wojciech Kostanowicz burm., Paweł Otomańczyk, Tomasz Danielewicz, Mikołaj Kordziński, Jakub Brzozowski, Jakub Bogulski, Franciszek Płonkiewicz rajcy, Piotr Węglarczyk instygator radziecki	mistrz młynarski; wpis wspólny z Sebastianem Otomańczykiem, Franciszkiem Jewaskiem, Antonim Jewaskiem, Janem Brzeskwińskim i Józefem Figlerem
244.	I/24, k. 75v	8 VI 1779	Józef	Figler	-	-	-	sław. Szczepan Wronowicz, Stanisław Woyciechowski	zanie sław. Wojciech Kostanowicz burm., Paweł Otomańczyk, Tomasz Danielewicz, Mikołaj Kordziński, Jakub Brzozowski, Jakub Bogulski, Franciszek Płonkiewicz rajcy, Piotr Węglarczyk instygator radziecki	mistrz młynarski; wpis wspólny z Sebastianem Otomańczykiem, Franciszkiem Jewaskiem, Antonim Jewaskiem, Janem Brzeskwińskim i Andrzejem Jaxem

245.	I/24, k. 76-76v	28 VI 1779	Wawrzyniec	Janicki	-	-	-	sław. Sebastian Piechocki, Szczepan Wronowicz	zanie sław. Wojciech Kostanowicz burm., Paweł Otomańczyk, Tomasz Danielewicz, Mikołaj Kordziński, Jakub Brzozowski, Franciszek Płonkiewicz rajcy	
246.	I/24, k. 86v-87	7 XII 1779	Szymon	Iwandowicz	-	-	-	sław. Kazimierz Kozłowski, Wawrzyniec Iwandowicz	zanie sław. Tomasz Danielewicz burm., Wojciech Kostanowicz, Paweł Otomańczyk, Józef Mayzicki, Mikołaj Kordziński, Jakub Bogulski, Antoni Zimiński rajcy	
247.	I/24, k. 88-88v	17 I 1780	Paweł	Sudarski	Środa	-	-	sław. Sebastian Gniotczyk cechmistrz szewski, Tomasz Hałaski mistrz szewski	sław. Tomasz Danielewicz burm., Wojciech Kostanowicz, Paweł Otomańczyk, Józef Mayzicki, Mikołaj Kordziński, Jakub Bogulski, Antoni Zimnicki	młodoletni; wpis wspólny z Michałem Szulczyńskim
248.	I/24, k. 88-88v	17 I 1780	Michał	Szulczyński	Wieleń	-	-	sław. Sebastian Gniotczyk cechmistrz szewski, Tomasz Hałaski mistrz szewski	sław. Tomasz Danielewicz burm., Wojciech Kostanowicz, Paweł Otomańczyk, Józef Mayzicki, Mikołaj Kordziński, Jakub Bogulski, Antoni Zimnicki	młodoletni; wpis wspólny z Pawłem Sudarskim

249.	I/24, k. 88v-89	3 II 1780	Urban	Otomańczyk	Środa	-	-	sław. Józef Lewicki ławnik, Antoni Gniotczyk obyw. średz.	zanie sław. Tomasz Danielewicz burm., Wojciech Kostanowicz, Paweł Otomańczyk, Józef Mayzicki, Mikołaj Kordziński, Jakub Bogulski, Antoni Zimiński rajcy, Wojciech Janicki instygator radz.	obywatel wrzesiński; wpis wspólny z Tomaszem Jakubowiczem
250.	I/24, k. 88v-89	3 II 1780	Tomasz	Jakubowicz	Środa	-	-	sław. Józef Lewicki ławnik, Antoni Gniotczyk obyw. średz.	zanie sław. Tomasz Danielewicz burm., Wojciech Kostanowicz, Paweł Otomańczyk, Józef Mayzicki, Mikołaj Kordziński, Jakub Bogulski, Antoni Zimiński rajcy, Wojciech Janicki instygator radz.	wpis wspólny z Urbanem Otomańczykiem
251.	I/24, k. 95	10 V 1780	Jan	Hackiewicz	Gniezno	-	-	sław. Józef Lewicki, Mikołaj Śmiśniewicz ławnicy	zanie sław. Tomasz Danielewicz burm., Wojciech Kostanowicz, Józef Mayzicki, Jakub Bogulski, Antoni Zimiński rajcy, Wojciech Janicki instygator radziecki	młodoletni; zegarmistrz; wpis wspólny z Jacentym Dankiewiczem
252.	I/24, k. 95	10 V 1780	Jacenty	Dankiewicz	-	-	-	sław. Piotr Ankiewicz, Michał Boguliński	zanie sław. Tomasz Danielewicz burm., Wojciech Kostanowicz, Józef Mayzicki, Jakub Bogulski, Antoni Zimiński rajcy, Wojciech Janicki instygator	młodoletni, płóciennik, wpis wspólny z Janem Hackiewiczem

253.	I/24, k. 95v	12 V 1780	Kazimierz	Rzeźnikiewicz	Środa	-	-	sław. Józef Lewicki ławnik, Tomasz Grelus 2-gi cechmistrz szewski	zanie sław. Tomasz Danielewicz burm., Wojciech Kostanowicz, Paweł Otomańczyk, Józef Mayzicki, Mikołaj Kordziński, Jakub Bogulski, Antoni Zimnicki rajcy, Wojciech Janicki instygator	młodoletni
254.	I/24, k. 96	19 V 1780	Jan	Powałowski	-	-	-	sław. Piotr Powałowski, Jakub Brykczyński	zanie sław. Tomasz Danielewicz burm., Wojciech Kostanowicz, Paweł Otomańczyk, Józef Mayzicki, Mikołaj Kordziński, Jakub Bogulski, Antoni Zimnicki rajcy, Wojciech Janicki instygator	młodoletni
255.	I/24, k. 100	10 VII 1780	Marcin	Janicki	Środa	-	-	sław. Mikołaj Śmiśniewicz, Mateusz Janicki	zanie sław. Wojciech Kostanowicz wiceburm. za komisem jaśnie wielm. imć p. star., Tomasz Danielewicz exburm., Paweł Otomańczyk, Józef Mayzicki, Mikołaj Kordziński, Jakub Bogulski, Antoni Zimnicki rajcy, Wojciech Janicki instygator	stateczny

256.	I/24, k. 103	14 VIII 1780	Antoni	Rydelt	Leszno	-	-	sław. Wojciech Pawliński, Jan Gorczyckiewicz obyw. średz. b-cia cechu pospolitego	zanie sław. Wojciech Kostanowicz burm., Paweł Otomańczyk, Tomasz Danielewicz, Mikołaj Kordziński, Jakub Bogulski, Jakub Brzozowski, Antoni Zimiński rajcy, Wojciech Janicki instygator	
257.	I/24, k. 103v	26 IX 1780	Łukasz	Leporowski	Środa	Jan	-	sław. Jakub Leporowski obyw. średz.	zanie sław. Wojciech Kostanowicz burm., Paweł Otomańczyk, Tomasz Danielewicz, Mikołaj Kordziński, Jakub Bogulski, Antoni Zimiński rajcy	
258.	I/24, k. 105v	6 XII 1780	Stanisław	Sabiniewicz	Środa	Maciej	-	sław. Mikołaj Śmiśniewicz, Maciej Sabiniewicz ojciec	zanie sław. Wojciech Kostanowicz burm., Paweł Otomańczyk wiceburm., Tomasz Danielewicz, Jakub Bogulski, Jakub Brzozowski, Antoni Zimnicki rajcy, Jan Kordziński instygator	
259.	I/24, k. 106v	10 I 1781	Tomasz	Powałowski	Środa	-	-	sław. Mikołaj Śmiśniewicz, Jakub Brykczyński obyw. średz.	zanie sław. Wojciech Kostanowicz burm., Paweł Otomańczyk wiceburm., Tomasz Danielewicz, Mikołaj Kordziński, Jakub Bogulski, Jakub Brzozowski rajcy, sław. Jan Kordziński instygator	młodoletni; wpis wspólny z Michałem Rychlickim

260.	I/24, k. 106v	10 I 1781	Michał	Rychlicki	Środa	-	-	sław. Mikołaj Śmiśniewicz, Jakub Brykczyński obyw. średz.	zanie sław. Wojciech Kostanowicz burm., Paweł Otomańczyk wiceburm., Tomasz Danielewicz, Mikołaj Kordziński, Jakub Bogulski, Jakub Brzozowski rajcy, sław. Jan Kordziński instygator	młodoletni; wpis wspólny z Tomaszem Powałoskim
261.	I/24, k. 115v	30 V 1781	Andrzej	Kamięcki	-	-	-	sław. Kazimierz Kozłowski ławnik	zanie sław. Wojciech Kostanowicz burm., Paweł Otomańczyk, Mikołaj Kordziński, Jakub Bogulski, Antoni Zimnicki rajcy, Jan Kordziński instygator	
262.	I/24, k. 126v	11 X 1781	Michał	Zelbertowicz	Środa	-	-	sław. Józef Lewicki landwójt	zanie sław. Józef Mayzicki burm., Wojciech Kostanowicz, Mikołaj Kordziński, Jakub Brzozowski rajcy, Jan Kordziński instygator	młodoletni; wpis wspólny z Ludwikiem Janickim
263.	I/24, k. 126v	11 X 1781	Ludwik	Janicki	Września	-	-	sław. Mikołaj Śmiśniewicz cechmistrz cechu strzeleckiego	zanie sław. Józef Mayzicki burm., Wojciech Kostanowicz, Mikołaj Kordziński, Jakub Brzozowski rajcy, Jan Kordziński instygator	<i>przeszły obyw. wrzesiński</i> ; wpis wspólny z Michałem Zelbertowiczem
264.	I/24, k. 127v	16 X 1781	Walenty	Czwudziński	-	-	-	sław. Wojciech Świątkowski 2-gi cechmistrz płócienniczy	zanie sław. Józef Mayzicki burm., Paweł Otomańczyk, Wojciech Kostanowicz, Jakub Bogulski, Jakub Brzozowski rajcy, Jan Kordziński instygator	młodoletni

265.	I/24, k. 128	11 XII 1781	Wojciech	Cichoński	-	-	-	sław. Antoni Maciejewski cechmistrz cechu piekarskiego, Józef Jewasek gminny obyw. średz.	zanie sław. Paweł Otomańczyk burm., Wojciech Kostanowicz, Tomasz Danielewicz, Jakub Bogulski rajcy, Jan Kordziński instygator	-
266.	I/24, k. 128-128v	21 XII 1781	Wincenty	Kordziński	Środa	-	-	sław. Antoni Maciejewski cechmistrz cechu piekarskiego, Józef Jewasek obyw. średz.	zanie sław. Paweł Otomańczyk burm., Wojciech Kostanowicz, Jakub Bogulski, Jakub Brzozowski, Józef Lewicki, Antoni Lisowski rajcy, Jan Kordziński instygator	młodoletni
267.	I/24, k. 129-129v	10 I 1782	Łukasz	Skwarski	Środa	-	-	sław. Piotr Węglarczyk ławnik, Piotr Woyciechowski prokurator, Florian Maiński obyw. średz.	zanie sław. Paweł Otomańczyk burm., Wojciech Kostanowicz, Tomasz Danielewicz, Jakub Bogulski, Jakub Brzozowski, Józef Lewicki, Antoni Lisowski rajcy, Jan Kordziński instygator	młodoletni; szewc; wpis wspólny z Tomaszem Maińskim i Walentym Ankiewiczem
268.	I/24, k. 129-129v	10 I 1782	Tomasz	Maiński	Środa	-	-	sław. Piotr Węglarczyk ławnik, Piotr Woyciechowski prokurator, Florian Maiński obyw. średz.	zanie sław. Paweł Otomańczyk burm., Wojciech Kostanowicz, Tomasz Danielewicz, Jakub Bogulski, Jakub Brzozowski, Józef Lewicki, Antoni Lisowski rajcy, Jan Kordziński instygator	młodoletni; szewc; wpis wspólny z Łukaszem Skwarskim i Walentym Ankiewiczem

269.	I/24, k. 129-129v	10 I 1782	Walenty	Ankiewicz	Środa	-	-	ślaw. Piotr Węglarczyk ławnik, Piotr Wojciechowski prokurator, Florian Maiński obyw. średz.	zanie ślaw. Paweł Otomańczyk burm., Wojciech Kostanowicz, Tomasz Danielewicz, Jakub Bogulski, Jakub Brzozowski, Józef Lewicki, Antoni Lisowski rajcy, Jan Kordziński instygator	młodoletni; szewc; wpis wspólny z Łukaszem Skwarskim i Tomaszem Maińskim
270.	I/24, k. 129v	14 I 1782	Stanisław	Ginter	-	-	-	ślaw. Antoni Maciejewski cechmistrz cechu piekarskiego, Andrzej Jax mistrz młynarski obyw. średz.	zanie ślaw. Paweł Otomańczyk burm., Wojciech Kostanowicz, Jakub Bogulski, Józef Lewicki rajcy, Jan Kordziński instygator	młynarz; wpis wspólny z Andrzejem Hermańskim
271.	I/24, k. 129v	14 I 1782	Andrzej	Hermański	-	-	-	ślaw. Antoni Maciejewski cechmistrz cechu piekarskiego, Andrzej Jax mistrz młynarski obyw. średz.	zanie ślaw. Paweł Otomańczyk burm., Wojciech Kostanowicz, Jakub Bogulski, Józef Lewicki rajcy, Jan Kordziński instygator	młynarz; wpis wspólny z Stanisławem Ginterem
272.	I/24, k. 130	17 I 1782	Tobiasz	Ungier	-	-	-	ślaw. Antoni Maciejewski cechmistrz cechu piekarskiego, Andrzej Jax mistrz młynarski obyw. średz.	zanie ślaw. Paweł Otomańczyk burm., Wojciech Kostanowicz, Tomasz Danielewicz, Jakub Bogulski, Jakub Brzozowski, Józef Lewicki rajcy, Jan Kordziński	młynarz
273.	I/24, k. 130-130v	29 I 1782	Łukasz	Jankoski	-	-	-	ślaw. Antoni Brukczyński mistrz szewski	zanie ślaw. Wojciech Kostanowicz wiceburm., Tomasz Danielewicz, Jakub Bogulski, Jakub Brzozowski, Józef Lewicki, Antoni Lisowski rajcy, Jan Kordziński instygator	

274.	I/24, k. 130v	29 I 1782	Tomasz	Kobeliński	Środa	-	-	sław. Sebastian Piechocki cechmistrz cechu szewskiego, Paweł Pospieszalski mistrz szewski obyw. średz.	zanie sław. Wojciech Kostanowicz wiceburm., Jakub Bogulski, Jakub Brzozowski, Antoni Lisowski rajcy, Jan Kordziński instygator	młodoletni
275.	I/24, k. 130v	29 I 1782	Kazimierz	Sywiński	Środa	-	-	sław. Mikołaj Śmiśniewicz landwójt, Michał Pieczyński	zanie sław. Paweł Otomańczyk burm., Wojciech Kostanowicz, Tomasz Danielewicz, Jakub Bogulski rajcy, Jan Kordziński instygator	młodoletni; kuśnierz
276.	I/24, k. 135v	11 V 1782	Piotr	Węcki	-	-	-	sław. Jakub Brykczyński ławnik, Antoni Gniotczyk, Piotr Węglarczyk ławnik, Józef Majewski obyw. średz.	zanie sław. Paweł Otomańczyk burm., Wojciech Kostanowicz, Tomasz Danielewicz, Jakub Bogulski, Jakub Brzozowski rajcy, Jan Kordziński instygator	wpis wspólny z Wojciechem Borkowskim
277.	I/24, k. 135v	11 V 1782	Wojciech	Borkowski	-	-	-	sław. Jakub Brykczyński ławnik, Antoni Gniotczyk, Piotr Węglarczyk ławnik, Józef Majewski obyw. średz.	zanie sław. Paweł Otomańczyk burm., Wojciech Kostanowicz, Tomasz Danielewicz, Jakub Bogulski, Jakub Brzozowski rajcy, Jan Kordziński instygator	wpis wspólny z Piotrem Węckim
278.	I/24, k. 139	1 VI 1782	Ignacy	Dymiński	Środa	Franciszek	-	sław. Franciszek Dymiński ojciec, Antoni Maciejewski cechmistrz piekarski	zanie sław. Paweł Otomańczyk burm., Wojciech Kostanowicz, Tomasz Danielewicz, Jakub Bogulski, Józef Lewicki, Antoni Lisowski rajcy, Jan Kordziński instygator	młodoletni, <i>majster kunsztu ciesielskiego i młynarskiego stolowy</i>

279.	I/24, k. 143v-144	24 VIII 1782	Krystian	Krygier	-	-	-	sław. Sylwester Konikiewicz cechmistrz cechu piwowarskiego, Jan Przeczkowski obyw. średz.	zanie sław. Józef Lewicki burm., Jakub Brzozowski wiceburm., Paweł Otomańczyk wójt, Wojciech Kostanowicz, Tomasz Danielewicz, Jakub Bogulski rajcy, Andrzej Otomańczyk instygator	
280.	I/24, k. 150v	21 X 1782	Andrzej	Gniotczyk	Środa	Antoni	-	sław. Antoni Gniotczyk, Franciszek Płonkiewicz obyw. średz.	zanie sław. Józef Lewicki burm., Jakub Brzozowski wiceburm., Wojciech Kostanowicz, Tomasz Danielewicz, Jakub Bogulski, Antoni Zimnicki, Antoni Lisowski rajcy	młodoletni
281.	I/24, k. 153	11 XI 1782	Adam	Kobeliński	Środa	-	-	sław. Paweł Pospieszalski, Szczepan Wronowicz, Piotr Ankiewicz obyw. średz.	zanie sław. Józef Lewicki burm., Jakub Brzozowski wiceburm., Wojciech Kostanowicz, Tomasz Danielewicz, Jakub Bogulski, Antoni Zimnicki rajcy, Andrzej Otomańczyk instygator	młodoletni
282.	I/24, k. 154v	12 XI 1782	Wawrzyniec	Maciejewski	Środa	-	-	sław. Antoni Maciejewski, Franciszek Dymiński cechmistrzowie cechu piekarskiego obyw. średz.	zanie sław. Józef Lewicki burm., Jakub Brzozowski wiceburm., Tomasz Danielewicz, Antoni Zimnicki rajcy	

283.	I/24, k. 157v	15 I 1783	Franciszek	Obrębowicz	Środa	-	-	sław. Michał Boguliński, Andrzej Maleski obyw. średz.	zanie sław. Józef Lewicki burm., Jakub Brzozowski wiceburm., Wojciech Kostanowicz, Tomasz Danielewicz, Antoni Zimnicki rajcy, Andrzej Otomańczyk instygator	młodoletni; wpis wspólny z Ignacym Rzymianowiczem
284.	I/24, k. 157v	15 I 1783	Ignacy	Rzymianowicz	Czerniejewo	-	-	sław. Michał Boguliński, Andrzej Maleski obyw. średz.	zanie sław. Józef Lewicki burm., Jakub Brzozowski wiceburm., Wojciech Kostanowicz, Tomasz Danielewicz, Antoni Zimnicki rajcy, Andrzej Otomańczyk instygator	
285.	I/24, k. 166	2 V 1783	Wojciech	Boiński	Śrem	-	-	sław. Jakub Brykczyński ławnik, Jan Preczkowski kwatermistrz obyw. średz.	zanie sław. Józef Lewicki burm., Jakub Brzozowski wiceburm., Wojciech Kostanowicz, Jakub Bogulski, Antoni Zimnicki rajcy, Andrzej Otomańczyk instygator	sław.; obywatel śremski
286.	I/24, k. 175	2 IX 1783	Franciszek	Chaławski	Środa	-	-	sław. Antoni Brukczyński mieszcz. średz.	zanie sław. Józef Lewicki <i>prezydent</i> , Antoni Zimnicki <i>viceprezydent</i> , Paweł Otomańczyk, Jakub Bogulski, Tomasz Danielewicz rajcy, Andrzej Otomańczyk instygator	uczciwy; młodoletni

287.	I/24, k. 179	8 X 1783	Jan	Bachali	Bnin	-	-	sław. Piotr Neyman, Jan Preczkowski	zanie sław. Józef Lewicki burm., Antoni Zimnicki wiceburm., Paweł Otomańczyk, Wojciech Kostanowicz, Tomasz Danielewicz, Jakub Bogulski rajcy, Andrzej Otomańczyk instygator	sław.; obywatel bniński; mistrz cechu piekarskiego
288.	I/24, k. 179-179v	21 X 1783	Jan Michał	Braier	Bnin	-	-	sław. Piotr Neyman, Jan Bachali obyw. średz.	zanie sław. Józef Lewicki burm., Antoni Zimnicki wiceburm., Wojciech Kostanowicz, Tomasz Danielewicz, Jakub Bogulski rajcy, Andrzej Otomańczyk instygator	sław.; obywatel bniński
289.	I/24, k. 183-183v	15 I 1784	Piotr	Gniotczyk	Środa	-	-	sław. Sebastian Gniotczyk, Adam Lewicki obyw. średz.	zanie sław. Józef Lewicki <i>prezydent</i> , Antoni Zimnicki wiceprezydent, Paweł Otomańczyk, Wojciech Kostanowicz, Tomasz Danielewicz, Jakub Bogulski, Antoni Lisowski rajcy, Andrzej Otomańczyk instygator	
290.	I/24, k. 183v	19 I 1784	Walenty	Przymusiński	Bnin	-	-	sław. Piotr Neyman cechmistrz cechu strzeleckiego, Piotr Węcki kasjer obyw. średz.	zanie sław. Józef Lewicki prezydent, Antoni Zimnicki wiceprezydent, Paweł Otomańczyk, Wojciech Kostanowicz, Tomasz Danielewicz, Jakub Bogulski rajcy, Andrzej Otomańczyk instygator	obywatel bniński

291.	I/24, k. 183v	21 I 1784	Łukasz	Niedźwiedzki	-	-	-	sław. Adam Lewicki, Wojciech Borkowski obyw. średz.	zanie sław. Józef Lewicki prezydent, Antoni Zimnicki wiceprezydent, Paweł Otomańczyk, Wojciech Kostanowicz, Tomasz Danielewicz, Jakub Bogulski rajcy, Andrzej Otomańczyk instygator	młodoletni; krawiec; przedłożył zaświadczenie z cechu krawieckiego w Miejskiej Górze
292.	I/24, k. 184v	10 II 1784	Daniel	Badoski	-	-	-	sław. Dominik Przepierczyński, Piotr Węglarczyk ławnicy obyw. średz.	zanie sław. Józef Lewicki prezydent, Antoni Zimnicki wiceprezydent, Paweł Otomańczyk, Wojciech Kostanowicz, Tomasz Danielewicz, Jakub Bogulski rajcy, Andrzej Otomańczyk instygator	
293.	I/24, k. 186v	30 III 1784	Piotr	Brylski	-	-	-	sław. Dominik Przepierczyński, Kazimierz Kozłowski ławnicy	zanie sław. Józef Lewicki prezydent, Antoni Zimnicki wiceprezydent, Paweł Otomańczyk, Wojciech Kostanowicz, Tomasz Danielewicz, Jakub Bogulski, Antoni Lisowski rajcy, Andrzej Otomańczyk instygator	młodoletni; mistrz krawiecki
294.	I/24, k. 188v	15 IV 1784	Jan	Hoffman	-	-	-	sław. Wojciech Boiński, Jan Preczkowski obyw. średz.	zanie sław. Józef Lewicki prezydent, Antoni Zimnicki wiceprezydent, Paweł Otomańczyk, Wojciech Kostanowicz, Jakub Bogulski, Antoni Lisowski rajcy, Andrzej Otomańczyk instygator	mistrz młynarski

295.	I/65, s. 14	14 II 1787	Jan	Smitkowski	Zaniemyśl	-	-	sław. Tomasz Otomanczyk, Andrzej Jax mieszcz. średz.	zanie sław. Józef Lewicki burm., Tomasz Danielewicz wiceburm., Paweł Otomańczyk wójt, Antoni Zimnicki, Jakub Brzozowski, Jakub Bogulski, Wojciech Kostanowicz rajcy	wpis wspólny z Jakubem Leporowskim
296.	I/65, s. 14	14 II 1787	Jakub	Leporowski	Środa	-	-	sław. Tomasz Otomanczyk, Andrzej Jax mieszcz. średz.	zanie sław. Józef Lewicki burm., Tomasz Danielewicz wiceburm., Paweł Otomańczyk wójt, Antoni Zimnicki, Jakub Brzozowski, Jakub Bogulski, Wojciech Kostanowicz rajcy	wpis wspólny z Janem Smitkowskim
297.	I/65, s. 15	15 III 1787	Walenty	Brzozowski	Środa	-	-	zanie sław. Jakub Brykczyński, Sebastian Laskowski ławnicy, Adam Lewicki 12-mąż	zanie sław. Józef Lewicki burm., Tomasz Danielewicz wiceburm., Paweł Otomańczyk wójt, Antoni Zimnicki, Jakub Bogulski, Wojciech Kostanowicz rajcy	młodoletni
298.	I/72, s. 1	28 IV 1789	Tomasz	Obrębowicz	Środa	-	-	zanie sław. Sebastian Laskowski ławnik, Piotr Gnietczyk 12-mąż	zanie sław. Piotr Neyman prezydent, Antoni Zimnicki wiceprez., Paweł Otomańczyk, Jakub Bogulski, Józef Lewicki rajcy	młodoletni; wpis wspólny z Pawłem Zielińskim i Walentym Kalinowskim

299.	I/72, s. 1	28 IV 1789	Paweł	Zieliński	Środa	-	-	zanie sław. Sebastian Laskowski ławnik, Piotr Gniotczyk 12-mąż	zanie sław. Piotr Neyman prezydent, Antoni Zimnicki wiceprez., Paweł Otomańczyk, Jakub Bogulski, Józef Lewicki rajcy	młodoletni; wpis wspólny z Tomaszem Obrębowiczem i Walentym Kalinowskim
300.	I/72, s. 1	28 IV 1789	Walenty	Kalinowski	<i>parafia średzka</i>	-	-	zanie sław. Sebastian Laskowski ławnik, Piotr Gniotczyk 12-mąż	zanie sław. Piotr Neyman prezydent, Antoni Zimnicki wiceprez., Paweł Otomańczyk, Jakub Bogulski, Józef Lewicki rajcy	młodoletni; wpis wspólny z Tomaszem Obrębowiczem i Pawłem Zielińskim
301.	I/72, s. 1	28 IV 1789	Tomasz	Strzelewicz	Środa	Mateusz	-	sław. Mateusz Strzelewicz 12-mąż mieszcz. średz.	-	-
302.	I/72, s. 23	19 VII 1789	Jan	Żołnierkiewicz	-	-	-	-	-	uczciwy; wpis przerwany, niedokończony
303.	I/72, s. 31	1 XI 1789	Piotr	Gniotczyk	Środa	-	-	sław. Antoni Gniotczyk mieszcz. średz.	zanie sław. Piotr Neyman prezydent, Tomasz Danielewicz wiceprez., Antoni Zimnicki, Paweł Otomańczyk, Józef Lewicki, Dominik Przepiorczyński rajcy	młodoletni; wpis wspólny z Franciszkiem Gniotczykiem
304.	I/72, s. 31	1 XI 1789	Franciszek	Gniotczyk	Środa	-	-	sław. Antoni Gniotczyk mieszcz. średz.	zanie sław. Piotr Neyman prezydent, Tomasz Danielewicz wiceprez., Antoni Zimnicki, Paweł Otomańczyk, Józef Lewicki, Dominik Przepiorczyński rajcy	młodoletni; wpis wspólny z Piotrem Gniotczykiem

305.	I/72, s. 33	11 XI 1789	Maciej	Jurczak	-	-	-	-	-	locum vacuum
306.	I/72, s. 51	19 VII 1790	Andrzej	Daniert	-	-	-	sław. Jan Smitkowski, Franciszek Dymiński mieszcz. średz.	zanie sław. Paweł Otomańczyk prezydent, Józef Lewicki wiceprez., Jakub Bogulski, Jakub Brzozowski, Tomasz Danielewicz, Piotr Neyman, Dominik Przepiorczyński rajcy	uczc.
307.	I/72, s. 51	13 I 1791	Tomasz	Kozłowski	Środa	-	-	sław. Ignacy Gorzyczkiewicz brat (!), Kazimierz Kozłowski, Piotr Gniotczyk obyw. średz.	zanie sław. Paweł Otomańczyk prezydent, Józef Lewicki wiceprez., Tomasz Danielewicz, Jakub Brzozowski, Piotr Neyman rajcy	młodoletni
308.	I/72. s. 60	6 IV 1791	Wojciech	Pychowski	<i>rodem Zbrudzewa</i>	-	-	sław. Urban Otomańczyk, Jan Żołnierkiewicz	zanie sław. Paweł Otomańczyk prezydent, Józef Lewicki, Tomasz Danielewicz, Piotr Neyman, Dominik Przepiorczyński, Sebastian Laskowski rajcy	uczciwy
309.	I/27, k. 49v	18 I 1793	Marcin	Zbierski	-	Andrzej	-	sław. Andrzej Zbierski ojciec	szl. Piotr Węcki prezydent, Paweł Otomańczyk wiceprez., Tomasz Danielewicz, Józef Lewicki, Dominik Przepiorczyński, Sebastian Laskowski	młodoletni; wpis wspólny z Antonim i Filipem Zbierskimi

310.	I/27, k. 49v	18 I 1793	Antoni	Zbierski	-	Andrzej	-	sław. Andrzej Zbierski ojciec	szl. Piotr Węcki prezydent, Paweł Otomańczyk wiceprez., Tomasz Danielewicz, Józef Lewicki, Dominik Przepiórczyński, Sebastian Laskowski	młodoletni; wpis wspólny z Marcinem i Filipem Zbierskimi
311.	I/27, k. 49v	18 I 1793	Filip	Zbierski	-	Andrzej	-	sław. Andrzej Zbierski ojciec	szl. Piotr Węcki prezydent, Paweł Otomańczyk wiceprez., Tomasz Danielewicz, Józef Lewicki, Dominik Przepiórczyński, Sebastian Laskowski	młodoletni; wpis wspólny z Marcinem i Antonim Zbierskimi
312.	I/27, k. 49v	16 II 1793	-	Hauszewicz	-	-	-	sław. Ignacy Gorczyckiewicz, Łukasz Rozmarynowicz	szl. Piotr Węcki prezydent, Paweł Otomańczyk wiceprez., Tomasz Danielewicz, Józef Lewicki, Dominik Przepiórczyński, Sebastian Laskowski	młodoletni; nie podano imienia; w nagłówku <i>Hauszewicz</i>
313.	I/27, k. 49v	16 II 1793	Paweł	Liebe	Kalisz	-	-	szl. [Sebastian] Laskowski	szl. Piotr Węcki prezydent, Paweł Otomańczyk wiceprez., Tomasz Danielewicz, Józef Lewicki, Dominik Przepiórczyński	<i>obywatel przed tym kaliski</i>
314.	I/27, k. 52v	9 VIII 1793	Andrzej	Zieleziński	-	-	-	sław. Kazimierz Kozłowski	szl. Piotr Węcki prezydent, Paweł Otomańczyk wiceburm., Tomasz Danielewicz, Dominik Przepiórczyński, Sebastian Laskowski	Imię Pan

315.	I/27, k. 55v-56	28 IX 1793	Kazimierz	Cembrowicz	-	-	-	-	szl. Piotr Węcki, Tomasz Danielewicz, Jakub Brzozowski, Józef Lewicki, Dominik Przepiorczyński, Sebastian Laskowski rajcy	młodoletni
316.	I/27, k. 56	2 X 1793	Antoni	Iglaren	-	-	-	-	szl. Piotr Węcki prezydent, Tomasz Danielewicz, Jakub Brzozowski, Józef Lewicki, Dominik Przepiorczyński, Sebastian Laskowski rajcy	młodoletni
317.	I/27, k. 56-56v	28 XI 1793	Józef	Wolski	-	-	-	sław. Andrzej Jax, Michał Ładwich mistrzowie bractwa młynarskiego	szl. Piotr Węcki prezydent, Tomasz Danielewicz rajca	młodoletni

Wykaz tabel

1. Wyposażenie kościoła kolegiackiego według protokołu wizytacji z 1777 r.	34
2. Starostowie średzcy w latach 1697-1793	55
3. Liczba kadencji burmistrzów średzkich w latach 1697-1793	60
4. Liczba kadencji wójtów średzkich w latach 1697-1793	63
5. Pisarze średzcy w latach 1697-1793	64
6. Kary nakładane za wykroczenia przeciwko cechowi płócienniczemu na podstawie statutu z 1698 r.	101
7. Wahania liczby chrztów dzieci z Środy w ujęciu dziesięcioleci w XVIII w.	108
8. Bilans pomiędzy odnotowanymi chrztami a zgonami z Środy	109
9. Porównanie liczby mieszkańców Środy w 1793 r. na tle okolicznych miast i miasteczek	110
10. Zapiski dotyczące udzielenia pożyczki z prawem stancji wpisane do średzkich ksiąg miejских	139

Wykaz ilustracji

1. Proponowana rekonstrukcja wyglądu ratusza autorstwa Franciszka Dzikowskiego (Muzeum Ziemi Średzkiej "Dwór w Koszutach", M4/31).....	30
2. Widok na kościół kolegiacki w Środzie od strony rynku (fot. W. Lis, 2018)	37
3. Kaplica Gostomskich przy kościele kolegiackim w Środzie. Widok z zewnątrz (fot. W. Lis, 2018)	38
4. Planta miasta JKM Środy z przedmieściami 1783 r. – plan Środy ze zbiorów Muzeum Ziemi Średzkiej „Dwór w Koszutach” (sygn. MZŚ 93).	51
5. Nota elekcyjna dotycząca wyboru nowego składu władz miejskich z 25 sierpnia 1778 r. (AP Poznań, Akta miasta Środa I/24, k. 59v).....	57
6. Tzw. "pamięć łokcia", czyli wzorzec miary ustanowiony przez radę miejską Środy (AP Poznań, Akta miasta Środa I/42, s. 61)	62
7. Fragment księgi wójtowskiej z 1730 r. ilustrujący sposób odnotowywania czynności sądowych (AP Poznań, Akta miasta Środa I/39, s. 6-7).....	78
8. Skrzynia cechu krawców z 1759 r. (ze zbiorów Muzeum Ziemi Średzkiej "Dwór w Koszutach"; fot. W. Lis)	98
9. Podpisy mieszczan średzkich pod manifestem przeciwko Wojciechowi Bogulskiemu (AP Poznań, Poznań Gr. 1128, k. 145v).....	134
10. Kartka pocztowa z reprodukcją miedziorytu J. Passiniego <i>Kościół w Środzie i sejmik z dawnych czasów</i> (ze zbiorów M. Zwierzykowskiego).....	138

Streszczenie

Środa. Dzieje wielkopolskiego miasta królewskiego i sejmikowego w osiemnastym stuleciu

Rozprawa doktorska jest próbą wstępnego uchwycenia dziejów XVIII-wiecznej Środy – miasta będącego miejscem odbywania się sejmików ziemskich województw poznańskiego i kaliskiego. Głównymi źródłami, które zostały wykorzystane podczas pisania niniejszej pracy, są księgi miejskie – księgi urzędu burmistrza i rady miejskiej oraz wójta i urzędu ławniczego, które dostarczyły wielu informacji dotyczących licznych zagadnień związanych z funkcjonowaniem miasta. Oprócz nich wykorzystano również materiały proveniencji kościelnej, wśród których najważniejszymi są księgi metrykalne, pozwalające na podjęcie analizy demograficznej miasta. Materiałami uzupełniającymi narrację są akta sejmikowe, które ukazują wpływ obradującej szlachty na funkcjonowanie miasta.

Ramy chronologiczne niniejszej pracy, tj. lata 1697-1793, wyznaczają dwa ważne wydarzenia w historii Środy. Badany okres otwiera wielki pożar miasta z 1697 r., który strawił ponad połowę zabudowy miejskiej, obracając wniwecz efekty mozolnej odbudowy miasta po zniszczeniach związanych z tzw. „potopem” szwedzkim. Wydarzeniem kończącym tę epokę jest II rozbiór Polski i wkroczenie wojsk pruskich do Środy.

Poruszone w pracy zagadnienia zostały omówione w pięciu rozdziałach. W pierwszym scharakteryzowano ogólny obraz miasta poprzez jego położenie geograficzno-administracyjne, opis początków od czasów lokacji, jak również odtworzenie topografii miasta i charakterystykę kluczowych obiektów w mieście.

Drugi rozdział rozprawy został poświęcony ustrojowi miasta. W nim zostały poruszone takie wątki jak kwestia statusu miasta, struktury władz miejskich, funkcjonowania sądów miejskich, które zajmowały się sprawami niespornymi i spornymi, finansów miasta oraz ustroju cechowego.

W trzeciej części skupiono się na kwestiach związanych ze społeczeństwem miasta. To tutaj opisane zostały zmiany liczby ludności Środy, wynikające zarówno z przyrostu naturalnego, jak i salda migracji, jak również kierunki migracji. Opisano tu również wewnętrzną stratyfikację mieszczan, panujące stosunki rodzinne oraz zasygnalizowana została próba analizy socjotopograficznej.

Czwarty rozdział stanowi opis zagadnień dotyczących gospodarki. W trzech podrozdziałach omówione zostały rolnictwo i hodowla zwierząt, rzemiosło oraz handel.

W ostatnim, piątym rozdziale poświęconym kulturze, omówiono kwestie dotyczące życia religijnego mieszkańców Środy, panującej kultury intelektualnej oraz wpływu sejmiku na funkcjonowanie miasta.

W zakończeniu pracy znalazło się krótkie podsumowanie oraz spostrzeżenia i sugestie dotyczące samej pracy, jak i dalszych perspektyw badawczych. Do pracy dołączono również obszerną bibliografię.

Praca została uzupełniona aneksem źródłowym, składającym się z dziewięciu części, na które składają się kolejno wykaz urzędników miejskich Środy z lat 1697-1793, wykaz cechmistrzów średzkich z lat 1697-1793, wykaz prałatów i kanoników kapituły kolegiackiej w Środzie z XVIII w., karty wybranych zrekonstruowanych rodzin średzkich, edycje źródłowe treści wyroku konfiskującego ziemię osobie odpowiedzialnej za wywołanie pożaru miasta w 1697 r., dziesięciu wybranych testamentów mieszczańskich, lustracji starostwa średzkiego z 1765 r. i wizji miasta z 1756 r., a także spis osób przyjętych do prawa miejskiego w Środzie w latach 1729-1793.

Summary

Środa: The history of a royal and self-government town in Greater Poland in the eighteenth century.

This doctoral dissertation is an attempt to show the overview of the history of 18th-century Środa. This was a destination town for the self-government of the Poznań and Kalisz provinces. The city council books are the main sources, which were used during the research. All of them contain a lot of information related to the Urban activities and responsibilities. Moreover, the church archives were also used, which are including parish register. These materials make possible a demographic analysis of the city. The narrative is supplemented by the records of the regional assemblies, which show the nobility's influence on the city's functioning.

The chronology of the dissertation covers the years 1697-1793 and designates two important events in the history of Środa. The study begins with the Great Fire of 1697, which devastated the more than half of the city, destroying the rebuilt buildings after the destruction caused by the so-called 'Swedish Deluge'. The end of this era was marked by the Second Partition of Poland and the entry of Prussian troops into Środa.

The analyzed issues are discussed in five chapters. The first chapter contains a general overview of the city. The analysis included geographic and administrative location of the town, a description of the beginnings of the city's founding, a reconstruction of the city's topography and a description of the main city's objects.

The second chapter focuses on the city's political system. It contains the analysis of the city's establishment, the structure of city government, the functioning of city courts (both non-contentious and contentious), the city's finances, and the guild system.

The next part of the dissertation is related to the city community. This section is devoted to Środa's population changes, which resulted from natural increase and migrations. It also contains an analysis of the townspeople's stratification, the family relations and attempt at sociotopographic analysis.

The fourth chapter focuses on the city's economy. Three subsections are connected with agriculture and animal husbandry, crafts, and trade issues.

The final, fifth chapter is related to the culture. The analysis includes the principles of a religious life of Środa's inhabitants, the intellectual culture and the influence of the self-government on the city's life.

The concluding part contains a summary, observations and suggestions relating to this dissertation and the postulates for the future research. An extensive bibliography is also included. The dissertation is supplemented with an annex, containing nine parts include the list of Maorys, councilors, voyts and jurors from the years 1697-1793, the list of Środa's guildmasters from the years 1697-1793, the list of prelates and canons of the collegiate chapter in Środa from the 18th century, the charters of some reconstructed Środa's families. It also contains the source editions of the content of the town's confiscation notification in 1697, ten selected wills of townspeople, the inspections of the Środa's landed estate in 1765 and of the town in 1756, as well as the list of persons admitted to municipal law in Środa in the years 1729-1793.